

SELCUK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Yıl : 1981

Sayı : 1

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Yıl : 1981

Sayı : 1

Seiçuk Üniversitesi Basımevi 1982 — KONYA

Sahibi : S. Ü. Edebiyat Fakültesi Adına
Prof. Dr. Yusuf BOYSAL

Yayın Kurulu : Prof. Dr. Yusuf Boysal, Prof. Dr. Hasan Eren, Doç. Dr.
Sami Ferlioğlu, Doç. Dr. Yılmaz Önge, Dr. Muharrem Şen.

Adres : Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi – KONYA –

... ..

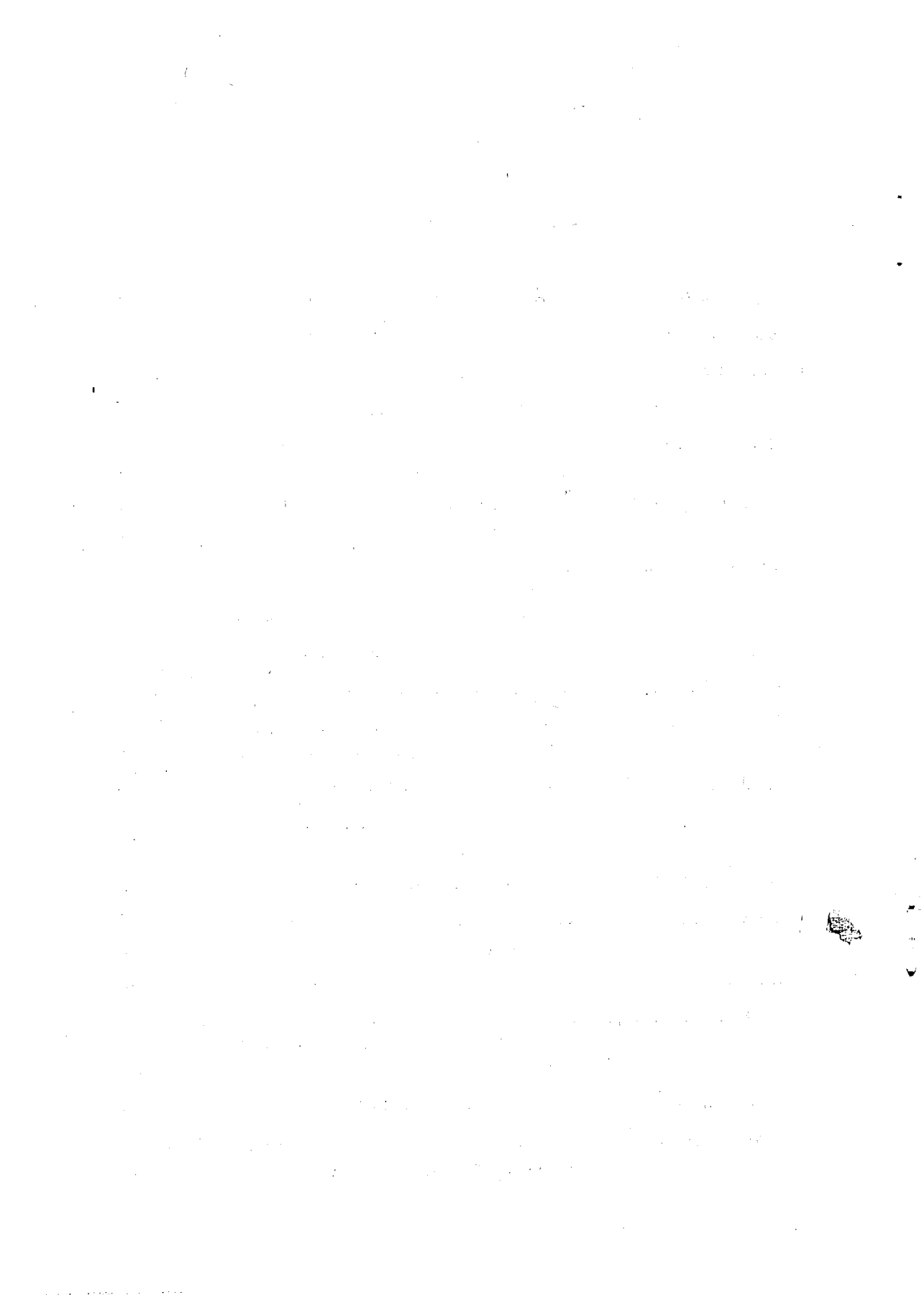
... ..

... ..

İÇİNDEKİLER

Yusuf BOYSAL	Dergi Çıkarken	VII
Metin AKAR	Nâyi Osman Dede ve Mi'râciye'si	1
Ruhan ARDALI	Çağdaş Dilbilim Açısından Ortaçlar	17
Necla AYTÜR	The Meaning of Billy Budd	27
Ünal AYTÜR	Teaching of The Novel: Frustrations and Consolations	35
Kemal BALKAN	Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Adı Anılan İki Ani Parası	47
Mikâil BAYRAM	Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-i Rum) Teşkilatı'nın Kurucusu Fatma Bacı Kimdir? .	57
Yusuf BOYSAL	Selçuk Üniversitesi Kurulurken	73
Neşet ÇAĞATAY	Yabancı Basına Göre Atatürk	81
Yusuf OĞUZOĞLU	XVII. Yüzyılda Karaman Beylerbeyi ve Mütesellimine İlişkin Bazı Bilgiler	93
Nezih ONUR	Başlıca Temaları İle Kral Lear	101
Yılmaz ÖNGE	Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler	115
Ramazan ÖZGAN	Sahte mi, Değil mi?	123
Yücel ÖZKAYA	XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi' Defterlerinin Kontrolü	135
Mehmet ÖZMEN	Konya'da Güvercincilik	157
Neriman SAMURÇAY	Guilford-Zimmerman Mizaç Envanteri ve Türk Toplumuna Uyarlamasına İlişkin Ön Çalışma	189
Muharrem ŞEN	Proust ve Eleştirmenleri	229
Levent ZOROĞLU	Kültepe'de Bulunan Helenistik Çağa Ait Bir Amphora	239

DERGİ ÇIKARKEN

1975 yılında kurulan ve 1976 yılında öğretime başlayan Selçuk Üniversitesi ve bunun içinde yer alan Edebiyat Fakültesi gerek kendi bünyesindeki, gerek diğer Üniversitelerden gelen öğretim üyelerinin desteği ile kısa zamanda normal bir eğitim ve öğretim düzeyine gelmiştir. Ne var ki bir Üniversite, sadece öğretimi gerçekleştirmek faaliyeti ile yetinemez. Üniversite her şeyden önce özgür araştırmaların yapıldığı ve yayıldığı bir kuruluştur. Üniversite özerkliği bu anlamda alınmalıdır. Özerk araştırmacıların bilimsel kriterlere göre sonuçlandırdıkları verileri, sadece bölge sınırları içinde kalmayıp, Ulusal ve Uluslararası boyutlar kazanmalıdır.

Bu anlayış içinde, herşeyden önce zengin bir kitaplık kurmayı amaçladık. Bunun başarılmasından doğan onur, bu alanda hizmeti geçen tüm Fakülte mensuplarımıza aittir. Bu gün, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki zengin kitaplık, tüm araştırmacılara hizmet görebilmenin kıvançını taşımaktadır.

Seçkin bilim adamlarımızın araştırmalarını Konya sınırları dışına yayma ve daha sonra, özellikle Konya Edebiyat Fakültesine bağlı öğretim üyelerinin bir yayın organı şekline dönüştürmek üzere, iki yıldan beri, Fakültemize bağlı bir dergi çıkarma çalışmaları içindeydik. Nihayet bu gün bu verimli çabaların ürünü olarak Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin dergisi gerçekleşmiş bulunmaktadır.

Dergimizin ilk sayısını, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına armağan ettik ve bu mutlu olaydan Selçuk Üniversitesi öğretim üyeleri olarak onur duyuyorduk. Bu konuda beklentimiz ve ümidimiz, söz konusu derginin, Uluslararası düzeyde araştırmalara yönelik olarak sürdürülmesidir.

Bir Üniversite ve onun içinde yer alan bir Fakülte gerek bölgesinde, gerekse milli sınırların dışında, eğitim ve öğretimin yanında özellikle araştırma ve yayınlarıyla tanınır. Esasen, Üniversite anlamının içinde bilimsellik ve araştırmacılık yatar. Bunlar olmadığı zaman, veya bu konulara gerektiği kadar eğilinmediği zaman, yapılan eğitim ve öğretim çok kuru kalacaktır. Bununla şunu vurgulamak isteriz. Bir Üniversitenin eğitim ve öğretimi, bünyesinde yapılan araştırmalara ve bunların sonuçlarına da-

yanmalıdır, aksi halde eğitim ve öğretim ne kadar başarılı olsa, bir yerde kuru ve nazari kalacaktır.

Esasen, Fakültemiz kurulurken araştırma özelliği fazla olan bölümlere yer verilmiştir. Bölgenin özelliği göz önünde tutularak, Yaşayan yabancı dillerin dışında, Tarih, Türkoloji ve Sanat Tarihi-Arkeoloji gibi araştırıcı özelliği olan bölümlere ilk kuruluşta yer verilmiştir. Bu bölümlerde araştırma, eğitim ve öğretimden önce gelmelidir. Ayrıca Fakülte mensupları bu konularda bölgede yapacakları araştırmaları diğer bilim adamlarına nazaran daha kolay yapabileceklerdir. Fakültemiz dergisinin çıkarılmasına karar verilmesinde en önemli etkenlerden biri de bu olmuştur. Bu çatıya mensub bilim adamlarının bölgede çeşitli konularda yapacakları araştırmaları ve bunların verilerini ilim alemine bu dergi tanıtacaktır. Gerçekten, Selçuk Üniversitesinin yer aldığı Konya bölgesi her konuda araştırılmaya değer. Tarih öncesinin çok eski yıllarından beri bölge bir kültür merkezi olmuş ve zamanımıza kadar çeşitli dönemlerde büyük değişiklik ve aşamalar göstermiştir. Bu durum bugünkü toplumumuz için bir hazinedir. Bu hazinenin araştırmasını bu bölgede yetişen ve çalışanlar yapacaklardır. İşte bu çalışmalarını ve çalışmaların verilerini bu dergide topluma ve bilim alemine sunmayı düşünmüş bulunuyoruz.

Dergimizin bu ilk sayısında yer alan konuların ve bunların yazarlarının bir kısmı Fakültemiz mensupları olarak, çoğunluğu teşkil etmiyorsa da, ileride gerek yazarlar gerekse bölge ile ilgili araştırmalar çoğunluğu teşkil edecek kanısındayız.

Bilim âlemi ve toplumumuz için bu derginin hayırlı olmasını ve ümit ettiğimiz şekilde devam etmesini dileriz.

Dekan
Prof. Dr. Yusuf BOYSAL

NÂYÎ OSMAN DEDE VE MİRÂCIYE'Sİ*

Dr. Metin AKAR **

Makalemizin mevzûunu XVIII'inci asrın büyük bestekâr, şâir ve hattatlarından olan Nâyî Osman Dede ve bilhassa onun Mi'râciye'si teşkil etmektedir. Mi'râciye'si üzerinde fazlaca durmamızın dört mühim sebebi vardır:

1. Mi'râciye, günümüzde bu vâdide tek kalmış bir eserdir. Mi'râciye yazma geleneği hâlen devâm ediyorsa da, bestesi notaya alınabilen yeğâne mi'râciye Osman Dede'ninkidir.

2. Eser, sâdece nota koleksiyonlarında kalmış ölü bir beste değildir. Yaşamaktadır. Her yıl muhtelif vesilelerle icrâ edilmektedir.

3. Mevlânâ'nın Mesnevî'si, Yazıcı-zâde'nin Muhammediye'si, Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i ve Hâkânî'nin Hilye'si gibi, Nâyî'nin Mi'râciye'si de türüne alem olmuştur.

4. Bu muhteşem kültür değeri, şâiri ve bestekârı gerek Türkiye ve gerekse diğer ülkelerdeki türkoloji çevrelerinde hakkıyla tanınmamaktadır.

Yazımızda, Mi'râciye'nin yanı sıra Osman Dede'nin hayâtı ve diğer eserleri üzerinde de durulmuştur.

H A Y Â T I

On sekizinci asrın çok değerli bestekâr ve şâirlerinden biri olan Dede'nin asıl adı **Osman**'dir. **Derviş Osman, Osman Dede, Osman** ve **Nâyî**

(*) Bu makale, 24-29 Eylül 1979'da İstanbul'da yapılan III. Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nde sunulan tebliğimizin geliştirilmiş şeklidir.

(**) Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Asistanı

mahlûslarıyla şiirler yazmıştır. Galata Mevlevî-hânesi'nde uzun zaman meşihat makâmında bulunduğundan dolayı da **Şeyh** ve **Dede** ünvanlarıyla anılmıştır. Hamza Dede'den sonra **Kutbü'n-nâyî** olarak isimlendirilen yegâne neyzen Osman Dede'dir. Sâkıp ve Esrâr Dedeler, şâirin İstanbul'lu olduğunu yazarken (1), Sâlim Efendi onun doğduğu semti «**İstanbul'da Şeyh Vefâ kurbünde**» diye tavih eder (2). Ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. Müstakîm-zâde Süleyman, babasının adının İbrâhim olduğunu söyledikten sonra «...**Süleymaniye Dârü's-şifâ'sının Reisü'l-hüddâmı bir pîr-i sâhib-nefes ve hezâr bîmâr-ı bî-hûşâ devâ-res olmuş hâcû'l-harameyn bir zât-ı şerîf idi.**» der (3).

Genç yaşta dinî ilimler, Farsça ve -eserlerinden anladığımıza göre muhtemelen Arapça öğrenmiş; Galata Mevlevî-hânesi şeyhi, hattât, şâir ve değerli bir mutasavvıf olan **Gavsî Ahmed Dede**'ye intisâb etmiş (4), ondan feyz almış; bu tekkede bilhassa mûsikî ve ney çalmakta üstâd olup (5) **on sekiz yıl** dergâhın neyzenbaşılık vazîfesini ifâ etmiştir (6). Aynı yıllarda Gavsî Dede'nin Mesnevî derslerinde «**kârîik**» de yapmıştır (7). Bilâhère, şeyhinin kızı Hatice Hanım ile evlenmiş (8), bu izdivaçtan oğlu **Sırrı Ab-**

1) Sâkıp Mustafa Dede, Hâzâ Kitâb Sefîne-i Nefise-i Mevleviyân, Matbu, C. II, s. 229; M. Esrâr Dede, Tezkire, Nâyî Osman Dede md., Süleymaniye Ktp., Halet Ef. Ek., nr. 109, yk. 111b.

2) Mirza-zâde Kazasker Sâlim Mehmed Ef., Tezkire-i Sâlim, Nâyî md., İkdâm Mtb. (İst.) 1315, s. 634.

3) Müstakîm-zâde Süleyman Sadeddin, Tuhfe-i Hattâtın, Devlet Mtb., İst. 1928, s. 297; Sadeddin Nüzhet Ergun (Bkz. : Türk Mûsikîsi Antolojisi, Rıza Koşkun Mtb., İst. 1943, C. I, s. 156.) ile Vural Söze (Bkz. : Müzik ve Müzisyenler Ans., Tan Mtb., İst. 1964, s. 292.), Nâyî Osman Dede'nin babasının adının İbrahim olduğunu kaynak göstermeksizin ifâde etmişlerdir.

4) Sâlim, a.g.e., s. 634.; Sâkıp Dede, a.g.e., s. 229.; Esrâr Dede, a.g.e., yk. 111b.; Bursalı, Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Yaylacık Mtb., İst. 1972, C. II, s. 270.

5) Sâlim, a.g.e., s. 634.; Sâkıp Dede, a.g.e., s. 229.

6) Sâlim, a.g.e., s. 634.; Bursalı M. Tahir, a.g.e., s. 270.

7) Sâkıp Dede, a.g.e., s. 229.

8) Seyyid Sâlim Ahmed Dede, Mecmûatü't-Tevârihü'l-Mevleviyye, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 1462, yk. 80a. Aynı müellif, Gavsî Dede'yi, Muhammediye sahibi Ahmed Bican Efendi'nin torunu sayar. Bu duruma göre Osman Dede'nin, köklü bir ailenin kızıyla izdivaç ettiğini söyleyebiliriz.

dülbâki doğmuştur (9). Gasvî Dede 1109/1692 yılında vefât edince, yerine Osman Dede şeyh olmuş (10), bu makâmda otuz yedi yıl kaldıktan sonra, 1142/1729 senesinde ölmüştür (11). Cenâzesi, kayınbabasının türbesine, onun ayak ucuna defnedilmiştir (12). Şâir **Seyyid Vehbî** (ö. 1149/1798), Dede'nin vefâtı üzerine şu tarih kit'asını söyler (13) :

**Şeyh-i Galata Nâyî tüketti demini
İtdi mütesellî veledi uşşâkı
Vehbî didi târihini anun mülhem
Osman Dede göçdi ola sırrı bâkî -1142-.**

Aynı hâdise için şâir **Nazîrâ'nın** söylediği tarih de şöyledir (14) :

**Hazret-i Gasvî Efendi menzilin tutmuş iken
Azm-i 'Adn idüp didi ahbâba unutman beni
Cevherî tarihîdür anun Nazîrâ sad dirig
'Adne girdi asr-ı kutbî Mevlevî Osman Dede -1142-.**

Tevfik Tezkiresi'nde, Dede'nin ölüm tarihi «irtihâlül'-âşık» terkihiyle ifâde edilmiş olup 1142 yılını göstermektedir (15). Ahmed Dede, Nâyî için «sene-i cedîde» tarihini söyler ki 1141 yılına tesâdüf eder; yanlış veya eksik olmalıdır (16).

Osman Dede'den sonra yerine oğlu Sırrı Abdülbâki Dede geçti (17). Onun meşîhat makâmına ta'yinini, Konya'da Çelebi olan Muhammed Ârif-i Râbi' Efendi yapmıştır (18). Yirmi iki yıl şeyhlikten sonra, kırk yaşında

9) Esrâr Dede, a.g.e., yk. 112a.

10) Sâlim, a.g.e., s. 634.

11) Esrâr Dede, a.g.e., yk. 111b.

12) Esrâr Dede, a.g.e., yk. 111b; Tevfik, Mecmaü't-Terâcim, Nâyî Osman md., İst. Üniv. Ktp.; TY, 192, yk. 83b.

13) S. Nüzhet Ergun, a.g.e., s. 157.

14) S. N. Ergun, a.g.e., s. 198.

15) Tevfik, a.g.e., yk. 83b.

16) Ahmed Dede, a.g.e., yk. 80a.

17) Sâkıp Dede, a.g.e., s. 230; Esrâr Dede, a.g.e., yk. 111b; Tevfik, a.g.e., yk. 83b.

18) Ahmed Dede, a.g.e., yk. 80a.

iken (19) 1164/1750 senesinde vefât eden Sırrı Abdülbâkî Dede için meçhûl bir şâirin düşürdüğü tarih şöyledir (20) :

Cihândan gitti Sırrî adı Bâkî kaldı dünyâda -1164-

Bunun kabri de, dedesinin ayak ucundadır (21). Bugün Divan Edebiyatı Müzesi olarak açık bulundurulan Galata Mevlevî-hânesi'nin bahçesinde, bu değerli üç zâtın kabirleri, yeni yazılı mermer taşlarla sonradan belirlenmiştir.

Sırrı Abdülbâkî Dede'nin kızı Sâide Hanım, Memiş Efendi-zâde Şeyh Ahmed Dede ile evlendi (22). Bu evlilikten Ali Nutkî, Abdülbâkî Nâsır ve Abdürrahim Kûnhî Dedeler doğmuştur (23). Ahmed Dede'nin Tezkire'sinde, Nâyî'nin torunları, onların evlilikleri ve vefât tarihleri hakkında mufassal bilgiler mevcuttur (24).

SAN'ATI VE ESERLERİ

Osman Dede bilhassa bestekârlığı, ikinci derecede de şâirliği ile müşhûrdur. Eski kaynakların hemen hemen hepsi, Dede'yi bestekâr olarak överler. Sâlim, onu «**üstâd**» sayar (25). Esrâr Dede, değerli bir ârif ve müzisyen olarak niteler (26). Sâkıp Mustafa Dede, şöhretini duyan Sultan Mehmed'in onu Edirne'de huzûra kabûl ettiğini, neyini dinleyip takdir ettiğini yazar; Osman Dede'nin daha ziyâde mûsikide üstâd oluşu üzerinde durur. Ayrıca, nota mûcittliği hakkında bilgi verir (27). Sâlim, «...**fenn-i mûsikide muhayyer-i ukûl bir ma'rîfet-i vâlâya destres-i vüsûl olmuş idi kim bir kâr yâ bir nakşî bir def'a işitmekle onu tekrâr geçebilirdi.**», zîrâ «...hu-

19) S. N. Ergun, a.g.e., s. 198.

20) Esrâr Dede, a.g.e., yk. 80a.

21) Ali Enver, Semâhâne-i Edeb, Nâyî Osman Dede md., Matbu, İst. 1309. s. 234.

22) Esrâr Dede, a.g.e., yk. 80a.

23) Esrâr Dede, a.g.e., yk. 112a; Yılmaz Öztuna, Türk Musikisi Ans., M. E. Bas. İst. 1974, s. 124-125.

24) Ahmed Dede, a.g.e., yk. 82a; Mesut Cemil Tel, Kutbü'n-Nâyî Şeyh Osman Dede, DTCF, BT., Ankara 1945, s. 7-8.

25) Sâlim, a.g.e., s. 634.

26) Esrâr Dede, a.g.e., yk. 112a.

27) Sâkıp Mustafa Dede, a.g.e., s. 230.

28) Sâlim, a.g.e., s. 634.

rûf kitâbet ider gibi nagne ve savtı kitâbet iderdi.» diyerek Nâyî'nin nota icadı üzerinde de durur (28). Yılmaz Öztuna, bunun bir ebced notası olduğunu yazarsa da, mâhiyeti hakkında fazla bilgi vermez (29).

Besteleri:

1. Mi'râciye
2. Mevlevî Âyin-i Şerifleri
3. Dinî Peşrevler
4. Din Dışı Peşrevler
5. Saz Semâileri
6. Nât

Mi'râciye ve bestesi hakkında diğer sayfalarda mufassal bilgi verilmiştir. **Mevlevî Âyin-i Şerifleri** cârgâh, hicâz, râst ve uşşâk makâmlarında olup dört tanedir (30). **Dinî Peşrevleri** bayâtî, cârgâh, muhayyer, sümbüle, râst, segâh ve uşşâk makâmıdır ve tamâmı devr-i kebîr usûlündedir (31). **Din Dışı Peşrevleri** ise Arazbâr, Ağır Düyek, Büzürg Darbeyn, Hüseyinî Fâhte Küll-i Külliyyât, Nevâ Devr-i Revân, Râst Düyek'ten (32) meydana gelmektedir. **Saz Semâileri** de Bûselik-aşîran, Büzürg, Muhayyer-sümbüle (3 hâne), Hüseyinî Nakış Yürük Semâî'dir (33). Dede'nin Râst Devr-i Kebîr Peşrevi'nin «**Gül Devri**» diye meşhûr olduğunu, buna nazîre olarak besteler yapıldığını yine Yılmaz Öztuna bildirmektedir (34).

Gerek Nât, gerek Mi'râciye ve gerekse Âyinlerinin son derece makbûl ve meşhûr olduğu (35), bunların «**Türk mûsikîsinin en musannâ mah-**

29) Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 98.

30) Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 125; S. Nüzhet Ergun, bunlardan birinin notasının noksan olduğunu yazar (Bkz. : a.g.e., s. 154). Âyinlerden uşşâk, cârgâh ve hicâz makâmında olanlarının notası Mevlevî Âyinleri adlı dizinin VIII'inci, râst makâmında olanı da VII'inci ciltinde neşredildi.

31) Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 125.

32) Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 125.

33) Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 125.

34) Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 125.

35) Mevlevî Âyinleri, C. III, s. 375.

süллері arasında gösterilebilecek kıymette» bulunduğunu ve Osman Dede'nin, ezgileri üzerinde uzun müddet işlediğini, bunlarda san'atının bütün inceliklerini göstermeye muvaffak olduğunu kaynaklar belirtmiştir (36).

Nâyî Osman Dede'nin bu tür eserlerinin bir kısmı Ankara, Konya ve İstanbul kütüphanelerinde mevcûd bulunan âyîh mecmualarında yer almaktadır (37).

Mûsikî Nazariyâtına Dâir Eserleri :

1. Risâle-i Edvâr

2. Rabt-ı Ta'birât-ı Mûsikî

Risâle-i Edvâr'ın varlığı Osmanlı Müellifleri'nde Sâlim Tezkiresi'ne istinâden haber verilmiştir (38). Mûsikî ve makâmîlar hakkında îzâhâtı hâvî olan bu Türkçe mensur eser, san'atlı bir dille yazılmıştır. Tesbit edebildiğimiz tek el yazması nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir mecmua'nın içinde yer almaktadır (39). Ta'lık yazıyla yazılmış olup müstensihî ve istinsah tarihi hakkında kayıt yoktur.

Baş : Hamd-i bi-hadd u senâ-i lâ-yu'âd ol Hâlık-ı enfas u Râzık-ı nakş-ı 'acib... (yk. 81b).

Son : ...karâr idersen bestenigâr olur kim tiz râst hânesinden âgaz idüp çârgâh hânesinde karâr idersin. (yk. 87b).

Şâirir, mûsikîye dâir bir eseri de **Rabt-ı Ta'birât-ı Mûsikî**'dir. Bu Farsça manzum eser, aruzun remel bahrinden «fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün» kalıbıyla yazılmıştır. Mukaddimesinde Sultan III. Ahmed ile Dâmâd İbrâhim Paşa medhedilmektedir (40). Bu eserin bir nüshasının Sadeddin Arel'in husûsî kitaplığında bulunduğunu, bunun Veled Çelebi'ye âit bir yazmadan kendisinin istinsah ettiğini Yılmaz Öztuna haber vermektedir (41).

36) S. Nüzhet Ergun, a.g.e., s. 154.

37) İstanbul Millet Ktp., nr. 693; İstanbul Belediye Ktp., Muallim Cevdet Kısmı, nr. 565; Celâleddin Çelebi'nin husûsî kitaplığı; Konya Mevlâna Müzesi İhtisas Ktp., Mec. nr. 4835, yk. 2b-20a, vs.

38) B. M. Tahir, Osmanlı Müellifleri, C. III, s. 271 (Ancak biz mezkûr tezkinin matbu ve bir yazma nüshasında böyle bir kayda rastlamadık.)

39) Süleymaniye Ktp., Rşd., Mec., nr. 1059-5, yk. 81b-87b.

40) S. N. Ergun, a.g.e., s. 154-155.

41) Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 125.

Hatta Dâir Eserleri:

Nâyî Osman Dede, aynı zamanda iyi bir hattâttır da. Sülûs ve nesih yazıları Nefes-zâde İsmâil Efendi (ö. 1090/1679)'den meşk etmiş; ta'lik hattı da şeyhi Gavsî Dede'den öğrenmiştir (42). Bugün, Kulekapısı ve Yenikapı Mevlevihânelerindeki levhalar sandıklanmış hâdedir. Bunların için-de Nâyî'nin hatla ilgili eserlerinin bulunması muhtemeldir.

Perâkende Şiirleri:

Şiirlerinde umûmiyetle Nâyî mahlâsını kullandığını biliyoruz. Fatin Davud, «Neyzenlik fennide mahâreti olmak mülâbesesiyle Nâyî mahlâsını» aldığını (43); Sadeddin Nüzhet de, şâirin, devrenin en kudretli neyzeni olması ve bu çalgıya karşı beslediği muhabbetin bir delili olarak Nâyî mahlâsını aldığını bildirmektedir (44).

Nâyî'nin mürettep bir dîvânı henüz bulunamamıştır. Böyle bir eserinin varlığı hakkında kaynaklarda da mâlûmât yoktur. Şiirlerinden üç dört tanesi tezkirelerde yer almaktadır. Şâirin, mutasavvifâne birtakım şiirler de yazdığını, bu vâdide oldukça başarılı olduğunu Sadeddin Nüzhet kaydetmektedir (45). Sâlim Tezkiresi'nde bulunan bir gazeli, yazarın ifâdesine göre, tezkireye konulması için Nâyî Osman Dede tarafından müellife gönderilmiştir (46). Nâyî'nin zevkini aksettirmesi bakımından bu gazelin husûsî bir ehemmiyeti olmak gerekir:

G a z e l

Mübtelâsı olduğum dilber bilür bilmezlenür
Sergüzeşt-i mihrî dil ezber bilür bilmezlenür

Pây-bûsiyla şeref-yâb olduğumdan zevk ider
Nüktelerle şîveler eyler bilür bilmezlenür

Kendi çok cevri itdüğünden gayri o nahl-ı cefâ
Ta'n-ı agyârı dahi ekser bilür bilmezlenür

42) Müstakîm-zâde, a.g.e., s. 297.

43) Fatin Davud, Hâtîmetü'l-Eş'âr, s. 397.

44) S. N. Ergun, a.g.e., s. 156.

45) S. N. Ergun, a.g.e., s. 153 ve 797.

46) Sâlim, a.g.e., s. 636.

Yalnız çeşmüm degül sahbâ vü sâkî câm-ı la'l
Leblerün rengi mey-i ahmer bilür bilmezlenür

Anlamazsan nağme-i zevk-i meyi sen zâhidâ
Mest iken NÂYÎ anı anlar bilür bilmezlenür

Esrâr Dede, onun şiir ve inşâda ustalığını överek yukardaki gazelin-
den başka biri tam, diğeri noksan iki gazelini taktim eder (47). Yine Esrâr
Dede, şâirin «nihânız» redifli gazelinin Neşâtîî Dede (ö. 1085/1674)'ye na-
zîre olarak söylediğini kaydeder (49).

Bursalı M. Tahir, -kaynak göstermeden, yer bildirmeden-, **Zübde-i
Makâmât-ı Şems** adlı bir eserinin daha bulunduğunu yazarsa (50) da araş-
tırmalarımız sırasında böyle bir esere tesâdüf etmedik.

Türkçe Mesnevîleri:

1. Ravzatü'l-İ'câz fî Mu'cizetü'l-Mümtâz

2. Mi'râciye

Ravzatü'l-İ'câz'ın varlığını ilk defa Safâyî, ona dayanarak da Esrâr
Dede bildirir (50). Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (51).
Bu nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi hakkında bir kayıt bulunmamak-
tadır. Muhtemelen XIX'uncu asırda istinsah edilmiştir. Takriben 1170 be-
yit ihtivâ eden bu mesnevî de remel bahrinden «Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün»
kalıbı ile yazılmıştır. Tavhid ve dört halifenin medhi ile başlar. Başta Hz.
Muhammed olmak üzere İdris, Nuh, Hud, Sâlih, İbrâhim, İsmâil, Lût, İshak,
Yâkub, Eyyüb, Mûsâ-Dâvud, Süleymân, İsâ peygamberlerin mücizeleri an-
latılır.

47) Esrâr Dede, a.g.e., yk. 112b. Tam gazelin ilk mısraı:

Biz çâh-ı gam-ı aşk-ı dildârda nihânız; noksan olan gazelin ilk mısraı:

Âşk-ı Hak irci'i emriyle me'mûr olmadan.

48) Esrâr Dede, a.g.e., yk. 112a. Ayrıca bkz. : Ali Enver, Semâhâne-i Edeb, s. 235.

49) B. M. Tahir, a.g.e., s. 271.

50) Esrâr Dede, a.g.e., yk. 112a. Yılmaz Öztuna, bu eserin kayıp olduğunu yazar; mâ-
hiyetî hakkında da yanlış bilgi verir (Bkz. : a.g.e., s. 125).

51) Ravzatü'l-İ'câz fî Mu'cizetü'l-Mümtâz, Süleymaniye Ktp., Nafiz Pş. Bl., nr. 962, 59
yk., Diğeri bir nüshası: İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 252.

Baş : Bismi'llâhi'rrahmâni'rrahîm
Künküre-i tâc-i Kelâm-ı Kadîm
Besmele vü hamdele vü salvele
Mevhib-i te'lif olur ehl-i dile (yk. 1b).

Son : Salli 'alâ Hazret-i Sultân-ı dîn
Ahmed ü Mahmûd u Muhammed Emin (yk. 59b).

Manzum eserlerinin en meşhûru hiç şüphesiz **Mi'râciye's**ıdır. Mi'râc, Hz. Muhammed'in Mekke'den alınıp Kudüs'e, oradan da göklere yaptırıldığı seyahatin adıdır (52). Pek çok Türk şâiri gibi Nâyî Osman Dede de bu hâdiseden ilham alarak eserini yazmıştır. Mi'râciye'nin ilk bölümü şöyle başlar:

Evvel Allah adını yâd eyleriz
Dil dil olmuş kalbi dil-şâd eyleriz

Zikr-i Hak'la nutk-ı irşâd eyleriz
Her harâb-âbâdı âbâd eyleriz

Hazret-i Ahmed sıfâtın söyleriz
Mustafâ'nın mu'cizâtın söyleriz

Her kim eylerse Muhammed vafını
Âkıbet Mahmûd ider Hak ismini

Sonra, Hz. Peygamber'in, varlıkların yaratılış sebebi olduğu, bundan dolayı da bütün insanlardan efdal ve ekmele bulunduğu; Allah'ın ona hakâyık ve dekâyık sırlarını verdiği belirtilir. Bu arada doğrudan doğruya dinleyiciye hitâb eder: «Ey hakîkatlara âşık olan! Beni işit! Seni Hz. Muhammed'den haberdâr edeyim. Aklını başına der ve onun temiz zâtını öğrenmeye gel.» der. Resûlullah'ın pek çok mûcizeye sâhip olduğunu söyledikten sonra:

Eylerem lâkin niyâz her emcede
Fâtihâ'yla yâd ola Osman Dede

diyerek, dinleyicilerden duâ ister. Allah'ın, Hz. Muhammed'e mi'râc mûcizesini bir ikrâm olarak verdiğini açıkladıktan sonra asıl mevzûa girer:

52) Mi'râcın seyri ve safahatı için bkz. : Metin Akar, Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler, Giriş Bl., Basılmamış Dr. Tezi, H. Ü., MESEF, Ankara 1980.

**Bir şeb idi kim düşenbihdi o şeb
Bir şeb idi gicelerden müntehâb**

**Şebde mi'râc itdügin kılma aceb
Âb-ı hayvânı kodı zulmetde Rab**

Hz. Peygamber, Ümmü Hânî'nin evindeyken, Allah, Cebrâil'e: «Cennet'ten bir burak al, mahbûbumu dâvet et, gelsin, ona yüzümü göstereyim. Ona ihsanda bulunayım.» der. Cebrâil, Cennet'ten bir burak alır, tesbîh ederek o Sultan'a gelir :

**Hâb u bidâri miyânında hemîn
Yâ Muhammed kum didi Cibrîl Emîn**

**Gûş idüp Cebrâ'il'i durdu hemân
Oldı Cebrâ'il ü Mikâ'il ayân**

**İtdiler mi'râcı tebşîr ol zamân
Doldı nûr ile zemîn ü âsumân**

**Didi Cibrîl ey Muhammed Mustafâ
Çok selâm eyler sana Rabbü'l-Ulâ**

**Dâvet eyler zât-ı pâkin Hazret'e
Tâ ki Hazret irişe ol devlete**

**Cân ile oldı mutî-i emr-i yâr
Geldi câh-ı Zemzem'e ol bahtiyâr**

Zemzem kuyusunun civarında «şakk-ı sadr» hâdisesi vukû bulur.

Üçüncü bölümde, Burak'ın serkeşliği ve o esnâdaki konuşmalar ele alınır. Mikâ'il ile Cebrâil'in şâhitliği ile Hz. Peygamber, Burak'a mahşer sahası da binmeyi vâdeder.

Dördüncü bölüm Kudüs yolculuğunun anlatılmasıyla başlar. Ona, Cebrâil, Mikâ'il ve yüz bin melek yoldaşlık etmektedir. Bu esnada, kulağına üç çeşit ses gelir. Onların hiçbirine iltifât etmeyip Kudüs'e vâsil olurlar. Hz. Peygamber, mescidde bulunanlara imâm olup iki rekât namaz kıldırır:

**Geçdi mihrâba İmâm-ı Mürselîn
Kıldı iki rek'ati ol dem hemîn**

**Nûrdan mi'râcı hâzır kıldılar
İzzet ile ol araya geldiler**

**Bir tabakla geldi üç kâse ana
Biri hamr u biri sūd birisi mâ**

**Hamd idüp Cibril didi ey aziz
Mamdüli'lâh eyledin kârın temiz**

**Hamri nûş itseydin ey hikmet güzün
Cümle fâsik olur idi mü'minin**

Bunlardan birini seçmesi söylenir. Peygamberimiz sütü tercih eder. Eserin en uzun olan beşinci bölümünde 37 beyit mevcuttur. Mi'râcla

birlikte gökler açılır. Her katta bir veya birkaç peygamberle karşılaşır. Sonra Sidre'ye varılır:

**Sidre'yi seyr itdi anda ol cenân
Kaldı Cibril oldu Sidre-âşiyân**

**Didi Hazret ey refik-i hoş-şefik
İtme misin bile tekmil-i tarik**

**Pes didi Cibril sen ey Şâhbâz
Olasın izzet ile rif'at-tırâz**

**Şebkat itsem Sidre'den ben yek benâm
Hark ider perrim benüm heybet hemân**

Sonra Refref zâhir olur. Onunla nice «hicâb» geçilir. Hakk'a vâsıl olunca O'nu «keyf ü kem» görür. Resûl **Ettehiyyât** okur. Sonra Allah'dan bir ni-dâ gelir:

Yâ Habibi yâ Muhammed Mustafâ

**Yâ Selâm u rahmet u tiyb u safâ
Sana virdüm ey İmâm-ı enbiyâ**

**Ayn-ı ayn ile nazar kıl aynı gör
Çünkü gayrı terk kıldun aynı gör**

**Her ne kim maksûddur mahsûddür
Hazretümde hâcetün makbûldür**

Bu teklif karşısında Peygamberimiz ümmetinin kendisine bağışlanmasını ister ve kabûl edilir. Orada, doksan bin kelâm edilir. Elli vakit sevabı olan namâz bahşedilir. Sonra, yatağına dönen Resûlullah, başından geçenleri halka duyurur. Mi'râcla ilgili olan olaylar burada biter ve duâ faslı başlar :

**Nûr-ı zât-ı Mustafâ'nun hakkı'cün
Sırr-ı Arş-ı Kibriyâ'nun hakkı'cün**

**Rûyine müştâk olanlar hakkı'cün
Yüzi suyu hakkı'cün Peygamber'in**

**Sırr-ı bûy-i hakkı'cün ol Server'in
Va'düni ihsân kıl âşıklara**

**Din yolında sa'y iden sâdıklara
Ba-hak-ı Ahmed Muhammed Mustafâ**

Derviş Osman'a dahi eyle atâ

Eser, Fatihâ okunması talebi ve cümle mûminlere rahmet dileğiyle son bulur. Nâyî Osman Dede, Mi'râciye'sinde mi'râc hâdisesine ana hatlarıyla temâs etmiştir. Üzerinde en çok durduğu motif Burak motifidir. Ancak, bes-telenmek amacıyla yazılan bir şiirin daha teferruatlı olmasına imkân ve lüzum yoktur sanıyoruz.

Dede'nin Mi'râciye'si şiir olarak çok fazla değerli sayılamaz. Şâir yer yer lirizme ulaştıysa da, esere bütün olarak bakıldığında bu husûsiyeti gör-mek mümkün değildir. Edebî san'atları kullanışı bakımından da ikinci sınıf bir şâir görünümündedir. Bir mutasavvıf olmasına rağmen, Mi'râciye'de tasavvufa fazla yer vermemiş, mi'râc hâdisesini reel bir vak'a olarak an-latmıştır. Eser, aruzun remel bahrinden «fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün» kalıbı ile yazılmıştır. Türkçe kelimelerde yaptığı imâlerin dışında fazla aruz ku-suru görülmez. Dilinde yabancı terkipler de fazla değildir. Hitâbet üslûbu-nun hâkim olduğu eserde ekseriyâ mukayyed kâfiye, bazan da redifler gö-rülür.

Mi'râciye'nin matbu nüshasında (53) aâî «**Mi'râcü'n-Nebî**» olarak ge-çiyorsa da bizim incelediğimiz el yazması nüshaların çoğunda bu isim **Mi'-râciye** olarak kayıtlıdır. Eser, tevşihler hâric 102 beyit ihtivâ eder. Arapça manzum tevşihlerin nâzımı Şeyh Nasûhî'dir (54). Tevşihler, merâsim sıra-sında koroyla okunur.

Diğer dinî mesnevîlerde görülen tekrar beyitleri bu eserde de vardır:

53) Nâyî Osman Dede Kuddise Sırruhu, Mi'râcü'n-Nebî Aleyhisselâm, Nâşiri: Eş-şeyh Ali Gâlib, Şirket-i Mürettibiye Mtb., (İst.) 1310, 12 s.

54) Dr. Suphi (Ezgi), Nazarî Amelî Türk Mûsikîsi, Bankalar Bas., İst. (tarihsiz), C. III, s. 143, S. Nüzhet Ergun, bu tevşihlerin bir kısmının Mevlânâ'ya âit olduğunu söyler. (Bkz. : Türk Mûsikîsi Ant., C. I, s. 308, dipnot 3).

**Aşk hubbı zâtına kıldı salât
Es-salât ey mazhar-ı Zât es-salât**

Bu beyit mesnevînin beş yerinde tekrar edilmiştir.

Müellifin adı, eserin iki yerinde geçmektedir :

**Eylerem lâkin niyâz her emcede
Fâtihâ'yla yâd ola Osman Dede (s. 3),**

**Ba-hakkı Ahmed Muhammed Mustafâ
Dervîş Osman'a dahi eyle atâ (s. 11).**

Osman Dede'nin Mi'râciye'sinin pek çok yazma nüshaları bulunmaktadır. Biz bunlardan 16 tanesini inceledik (55). Bu nüshalar ihtivâ ettikleri beyit sayıları bakımından farklılıklar gösterirler. Kırk sekiz beyit gibi kısa olanların yanı sıra tam nüshalar da vardır. Merâsimlerde 'crâ edilen beyit ve bahir sayısı mi'râchânların irâdesi dâhilinde olduğundan, beyit sayısı az olan nüshalar, istinsah edildiği devirde okunan kısımları hâvî olmalıdır. Yazmalar arasında nüsha farklılıkları da bulunmaktadır.

Eserin yeni yazı ile ilk neşrini Sadreddin Nüzhet Ergun gerçekleştirmiştir (56). Bu neşirde nota mevcut değildir; eski yazılı tab'ında olduğu gibi, sâdece makâm isimlerine işâret edilmiştir. Suphi Ezgi'nin neşrinde ise hem metin, hem de notası mevcuttur (57).

Mi'râciye'nin Bestesi (58) :

Dinî ve edebî eserlerin bestelenerek terennüm edilmesi geleneği, (İslâm medeniyeti dâiresine girdikten sonra), tesbit edebildiğimiz kadarıyla XIV'üncü asırda başlar, günümüze kadar devâm eder. Türk câmi mûsikîsinin en mutantan formu da Dede'nin Mi'râciye'siyle meydana getirilmiştir (59). Günümüzde, notası bulunan ve yaşayan tek mi'râciye Nâyî Osman Dede'ye âit olanıdır.

Nâyî Osman Dede Mi'râciye'sini sâdece yazmakla kalmamış, onu bes-teleyerek, Mevlid gibi gelişigüzel makâmlarda okunmaktan kurtarmıştır.

55) Osman Dede'nin Mi'râciye'sinin yazma nüshaları içi nbkz., : Metin Akar, a.g.e., s. 206.

56) S. N. Ergun, a.g.e., s. 308-317.

57) Suphi (Ezgi), a.g.e., C. III, s. 102-143.

58) Bu bölümlerin bâzı kısımları Dr. tezimizin 97-101'inci sayfalarından özetlenmiştir.

59) Yılmaz Öztuna, a.g.e., s. 32.

Asrının ileri gelen bestekârlarından sayılan Dede, bir güfte olarak hayli uzun plan bu eserinde arazbar, acem, bestenigâr, beyâtî, cârgâh, düğâh, gerdâniye, hüseynî, hüzzam, kûçek, kürdî, mâye, müsteâr, nevâ, nevâ-ni-şâbur, pûselik, uzzal, veçh-i hüseynî, sabâ, segâh vs. makâmlarını kullanmıştır.

Mûsikî, insanların duygu, düşünce ve hayallerini, diğer insanlara anlatmakta ve aktarmakta başvurduğu güzel sanatların bir koludur. İyi bir bestekâr, bir bakıma güfte ile makâm arasındaki münâsebeti başarılı olarak kurabilen kişidir. Sadeddin Arel «...**Ulu orta hareket edip de, bilfarz hüzzâm makâmında gelin marşı, bestenigâr makâmında oyun raksı, muhayyer makâmında cenâze mersiyesi yazmak, göz yaşlarıyla düğün yapmaya, duâlarla çarliston oynamaya, kahkahalarla tabut taşımaya benzecek derecede bir garabet hâsil eder.**» der (60). Bu sûretle, her makâmın genel olarak bir duygu, bir düşünce, ya da bir hayâlî aksettirici anlatım kudretine mâlik olduğunu ifâde eder. Osman Dede'nin eserini bu gözle tedkik eden Suphi (Ezgi), Mi'râciye hakkındaki kanâatini şöyle belirtir: «**Kutb-ı Nâyî Osman Dede, Mi'râciye-i Şerife'demakâmlarını kullanmıştır. Çok güzel ve dâhiyane olan bu eserde Osman Dede, bestekârlık kudretine, makâmların da dinî hisleri tebliğ kudretini inzıam etmiştir.**» (61). Yukarıdaki ifâdelerden, eserdeki makâmların rastgele seçilmediği, güfte ile makâm arasında «çok güzel ve dâhiyâne» bir âhenk olduğu, makamların iletmiş mesajlardan âzamî derecede istifâde edildiğini anlamakta güçlük çekmiyoruz.

Suphi Ezgi'nin görüşündeki isabeti, eserin sadece giriş bölümünü tedkik etmek sûretiyle dahi görebiliriz: Şâir burada, önce Allah'ın adını anar, böylece parça parça olan gönülleri dilşâd eder. Hakk'ın zikri ile söze başlayarak harâb gönülleri bayındır eder. Hz. Peygamber'in sıfat ve mücizâtını anlatacağını açıklar. Her kim Hz. Muhammed'in vasfını söylerse, Allah, sonunda onun ismini mahmûd eder, der. Görüldüğü gibi burada kuvvetli itikad sâhibi bir mûminin sesi mevcuttur. Bu bölüm, segâh makamında bestelenmiştir. Segâh makamı ise, özellikle dinî mûsikîde «**kuvvetli bir zünd ve açık bir hüzn**» (62) bildirir. Söz ile makam arasındaki uygunluk şeklinde tezahür eden bu hususiyet eserin sonuna kadar umûmiyetle görülmektedir.

60) M. Salih Gergan, Meslekî Türk Mûsikîsi, Yaykur yayını, Ank. 1976, s. 56.

61) M. Salih Gergan, a.g.e., s. 57.

62) Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Doğuş Mtb., Ank. 1970, s. 1114.

Suphi Ezgi, Mi'râciye'nin bestesine hayrandır. Bunu: «**Mi'râciye-i Şerife ki mûsikîcilere bestekârlık ilminin her şûbesini öğretmektedir**». (63) diye ifâde eder. Yine aynı zât, eserin nerede ve niçin bestelendiği hakkında -kaynak göstermeden- şu bilgileri verir: «**Tahminen 230 sene evvel, bir Leyle-i Regâib'de İstanbul'un büyükleri bu tarihte ber-hayât olan Seyyid Muhammed Nasûhi'nin Üsküdar'da Paşakapusu'ndaki dergâhında toplanmışlardı. Osman Dede Efendi de o mecliste hazır olduğundan Şeyh Nasûhi bir mi'râciyenin tanzim ve bestelenmesini Osman Dede'den iltimas etmesi üzerine o da Leyle-i Mi'râc'a kadar olan zaman içerisinde hem güfte ve hem de bestesini yaparak meşk ettiği kimselerle ilk defâ Nasûhi Dergâhında okumuştur**» (64).

Mi'râciye'nin bestelendiği zaman Osman Dede'nin eliyle notaya alınmış olması muhtemeldir. Eserin günümüze kadar gelmesi usta-çırak münâsebeti ve tâlimi ile olmuştur. Son devirde, Suphi Bey, H. Sadeddin Arel, H. Ahmed İrsoy, Neyzen Mehmed Emin Dede ve Abdülkadir Bey'lerin yardımı ile notaya alınmıştır.

Mi'râciye Okunmasıyla Alâkalı Vakıflar:

Bugün nasıl Mevlânâ denince Celâleddin-i Rûmî, mesnevî denince onun eseri, mevlid denince de Süleyman Çelebi'nin Vesiletü'n-Necât'ı akla geliyorsa, mi'râciye denince de sâdece Nâyî Osman Dede'nin eseri anlaşılmaktadır. Nitekim, halk arasındaki anlayış böyle olduğu gibi, vakıf kayıtlarında da Osman Dede'nin ismi zikredilsin zikredilmesin «Mi'râciye» denince konumuz olan eser anlaşılmaktadır (66). Bir misâl olarak **Bursalı Safiye Hanım Vakfiyesini** gösterebilir (67). Bu vakfiyede: «...**beher sene Mi'râcû'n-Nebî Aleyhisselâm kırâat olunup mikdâr-ı kâfi sût ve şeker ve şerbeşt iştirâ ve sâmiine tevzi olunup fazla kalan akça mirachân ve zâkir efendilere verile...**» ifâdesi geçtiği halde, eskiden ve hâlen, sâdece Nâyî Osman Dede'nin eseri okunmuş ve okunmaktadır. Günümüzün yaşayan

63) Suphi (Ezgi), a.g.e., s. 102.

64) Suphi (Ezgi), a.g.e., s. 143.

65) Suphi (Ezgi), a.g.e., s. 143; Ferit Develioğlu, a.g.e., s. 778; M. Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, M. E. Bas., İst. 1971, C. III, s. 540. Merhum Sadettin Heper, bu nota tesbitinin yanlış olduğunu 16.XII.1979'da yaptığımız bir sohbet esnasında ifâde etmişti. Koleksiyonunda, Mi'râciyenin hamparsum notasıyla doğru tesbit edilmiş şeklinin mevcut olduğunu anlatmıştı. Ayrıca, değerli müzisyen Ekrem Karadeniz'in koleksiyonunda hamparsum notasıyla yazılı bulunan aynı eserin yeni notayla, 1981 yılında İş Bankası tarafından neşredileceğini öğrenmiş bulunuyoruz.

66) Ancak Erzurum ili bu hükmün dışında tutulmalıdır. Çünkü, buralarda Hâce Muhammed Lütfi (ö. 1956)'nin Mi'râciye'sinin okunduğunu öğrendik.

67) Bkz. : Bursa'nın İbrahim Paşa Mahallesinden Mustafa Râkım Efendi'nin kayınlıdesi Safiye Hanım tarafından tanzim edilen ve hâkim-i esbak İsmâil Efendi zamanına âit hücece ve ilâmât sicilinde mukayyed 22 Rebiü'lâhır 1306 tarih ve 597 numaralı vakfiye.

tek mirâchânı M. Şakir Çetiner'le yaptığımız mülâkattan öğrendiğimize göre, İstanbul'da üç mi'râciye okunma vakfı daha yaşamaktadır (68).

Mi'râciye Ne Zaman, Nerede Ve Nasıl Okunur:

Mi'râciye'nin hangi günlerde okunacağına dâir kesin bir kâide yoktur. Teâmüle göre Mi'râc kandili ve onu tâkip eden gece tercih edilmektedir. Kanâatimize göre, başlangıçta bilhassa Mevlevî tekkelerinde, sonra diğer tekkelerde, câmilerde, daha sonra da tekke, cami ve evlerde okunması âdet olmuştur. Günümüzdeki uygulama da bu manzarayı aksettirmektedir. Müstakim-zâde, Mi'râciye'nin, XVIII'inci asrın yarısında, her yıl mi'râc kandilinin sabahında okunduğunu bildirmektedir (69).

Eserin icrâsı da birtakım özellikler arz eder. Merâsim, İsrâ veyâ Necm Sûresinden bir aşır okunmasıyla başlar. Daha sonra Mi'râciye metni, bahre çıkan iki mi'râchân (veyâ mi'râciyehân) tarafından okunur (70). Her mısraın okunmasından sonra dört, beş veyâ daha fazla kişiden teşekkül eden zâkirler korusu «ıkbel yâ Mûcib», «sallâ aleyh», «minne salâh» vs. gibi sözleri aynı makâmda ve hep bir ağızdan tekrâr ederler. Mi'râchânların sayısı yeterli ise ikişer ikişer bahre çıkarlar. Kâfi değilse, iki kişi bu vazîfeyi sonuna kadar devâm ettirir. Mi'râciye bittikten sonra yine Kur'ân-ı Kerîm'den, Necm Sûresi'nin ilk on sekiz âyeti veyâ Bakara Sûresi'nin sonları bir hâfız tarafından okunur. Duâhân'ın duâsı ile merâsim sona erer. Eserin icrâsı sırasında, dinleyicilere şekerli soğuk süt ikrâm edilir. Mi'râciye okuma töreni birkaç saat sürmektedir (71).

Günümüzde, Mi'râciye okuma ve okutma geleneği bâzı şahısların ve vakıfların gayreti ile yaşamaktadır. Ancak, eserin -bir bahri hâriç- tamamını icrâ edebilecek kudrette olan tek kişi M. Şakir Çetiner'dir. Bahre çıkan ikinci şahısların isimleri ise Kadri Aktüreklier, İbrahim Altındağ, Ahmet Büyükkönenler ile Nazif Eliüstün'dür (73).

68) Mi'râciye yazılması ve okutturulması ile alakalı vakıflar hakkında geniş bilgi için bkz. : Metin Akar, a.g.e., s. 97-107 ve Metin Akar, Yaşayan Tek Mi'râchân Şâkir Çetiner Bey'le Bir Mülâkat, Yeni Dîvan Dergisi, S. 2, Haziran 1980, s. 1-4.

69) Müstakim-zâde S. Sadeddin, a.g.e., s. 298.

70) Galata Mevlevihânesi'ndeki iki gözlü Mi'râciye kürsüsü hâlen muhafaza edilmektedir.

71) Daha fazla bilgi için bkz. : Metin Akar, a.g.e., s. 103-104.

72) Mi'râciye'nin Nevâ hânesi ile tevşihî, Hüseyinî hânesinin de muhtelif yerlerinden 18 mısra lâhinleri unutulmuş, notaya alınmamıştır. Bkz. : Suphi (Ezgi), a.g.e., s. 137.

73) İbrahim Altındağ segâh ve müsteâr; Ahmed Büyükkönen sabâ; Kadri Akyüreklier de dügâh, hüseyini ve İsfahan bahirlerini okuyabilmektedir. 21 Haziran 1979'da Bursa'da yapılan törende bu zevâtın hepsi bulunmuş ve Mi'râciye'yi icrâ etmişlerdir. Nota bilgisine de sâhip olan Kadri Akyüreklier'in, eserin tamâmına yakın kısmını okumayı denediğini ve başarılı olduğunu yine aynı tarihte memnûniyetle müşâhede ettik.

ÇAĞDAŞ DİLBİLİM AÇISINDAN ORTAÇLAR

Ruhan ARDALI*

Üretimli-dönüşümsel dilbilgisi matematiksel kesinlikle oluşturulmuş bir kurallar dizgesidir ve tanımladığı dilin dilbilgisi kurallarına uygun tüm tümcelerini üretir ve her tümceye yapısal bir tanım ya da dilbilgisel bir analiz getirir. Bu işlem sırasında dizgede açıkça gösterilmemiş hiçbir bilgidен yararlanılmaz.

Dilbilim kuramını «dilbilimsel evrenselliklerin varsayımı» olarak gören Chomsky'e göre bütün dillerin temelinde derin yapıyı oluşturan ve daha da küçültülemeyen çekirdek tümceler vardır. Bu çekirdek tümceler karakter bakımından evrenselirdir. Üretim kuramında dilbilimsel evrensellik çok önemlidir. Bütün dillerin betimlenmeleri aynı genel düzen içinde yapılır ve aynı tip kurallardan (biçimsel evrensellikler) yararlanır. Tüm diller ortak ulam ve derin yapılar (Chomsky'nin deyişiyile, tözel evrensellikler) gösterirler. Bir tümcenin anlamını saptayan o tümcenin derin yapısıdır. Yüzeysel yapı ise, tümcenin bildirişimde kullanılan şeklidir. Görüldüğü gibi derin yapı soyut bir kavramdır. Tümcenin anlamı ve sözdizimine bağlı olarak varsayılan yapıdır. Dizimbilgisel yapıyı somut bir biçimde belirten yüzeysel yapı ise gerçeklere daha yakındır.

Dönüşümler derin ve yüzeysel yapılar arasında bağlantı kurarlar. Birden fazla dönüşüm gerektiği zaman yüzeysel yapıya erişilene kadar kullanılan her dönüşüm ile ara yapılar üretilir. Her dil bu dönüşüm sürecinden yararlanır. Bu yüzden bir dilin öğrenilmesi o dilin dilbilgisel tümcelerini ezberleme ile değil, o dilin sınırlı kurallar dizgesini kavrama ile gerçekleşir. Bütün diller için geçerli olan «sınırlı öğeleri sonsuz sayıda kullanma» özelliği sonucu bir dilin sonsuz sayıdaki tümcelerini ezberleme olanağından söz edilemez. Kaldı ki kalıplaşmış birtakım söyleyişlerin dışında insanlar bildirişimi, kendilerine genellikle yeni olan, daha önce hiç duymadıkları tümcelerle gerçekleştirirler. Doğal dillerin hiçbirinde tümce sayısının sonu yoktur. Bunun nedeni «en uzun tümcenin» olmayı-

(*) Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Asistanı.

şıdır. Bir dilin tümcelerinin oluşturulmasında kullanılan öğelerin sayısı sınırlı değildir.

Dilin «sınırlı öğeleri sonsuz sayıda kullanma» özelliği dönüşümsel dilbilimciler tarafından özellikle «yinelenme» adı altında ayrıntılı olarak vurgulanmıştır. Yinelenme ile anlatılmak istenen belli dilbilgisel yapıların, aynı kurallın tekrar uygulanması ile sonsuza kadar uzatılabilecekleridir.

Buraya kadar anlattıklarımıza daha bir açıklık getirmek ve okuyucunun dikkatini bu doğal olgunun gizemlerine çekmek için, tüm betimlemeleri üretimli-dönüşümsel dilbilgisi çerçevesine oturtarak aşağıda verilmiş olan ve aynı yüzeysel yapıyı gösteren iki tümce üzerinde bir inceleme yapalım:

1. Benim gelenim yok.
2. Benim gördüğüm yok.

Birinci tümcenin derin yapısını oluşturan çekirdek tümceler «benim kimsem yok» ve «kimse geliyor» dur.

Temel tümce : Benim kimsem yok.

Yan tümce : Kimse geliyor.

Türkçede bir yan tümcenin temel tümce içine yerleşmesi şu kuralları içerir :

1. Yan tümcedeki temel adı (1) tümcenin sonuna kaydırırız.
2. Yan tümceyi temel tümcedeki temel adın önüne yerleştiririz.

3. Yan tümcedeki temel adı düşürürüz. Ortaç türeten ekin seçimi temel adın yan tümcede yaptığı dilbilgisel işleve bağlıdır. Eğer temel ad yan tümcede özne ise, daha çok kullanılan ‘-(y)En’ (2) ortaç türeten ekini yüklem (3) kişi ve zaman gösteren takısı ile değiştiririz. Eğer temel ad yan tümcede özne dışında bir işlev görüyorsa, yan tümcenin öznesine tamlayan eki ‘-(n)In’ yüklem zaman ve kişi takısı yerine de ‘-DIK’ (4) ve öznenin kişisini karşılayan iyelik eki -Im, -In... koyarız. Şimdi bu kuralları yukarıda verdiğimiz birinci tümcenin yan tümcesine uygulayalım:

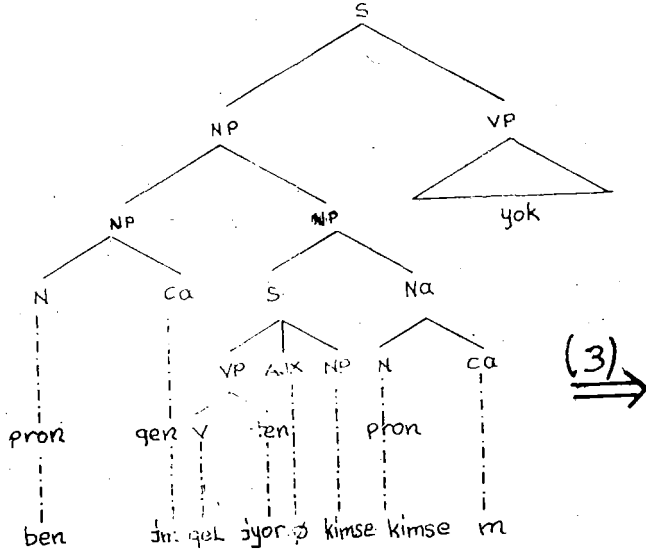
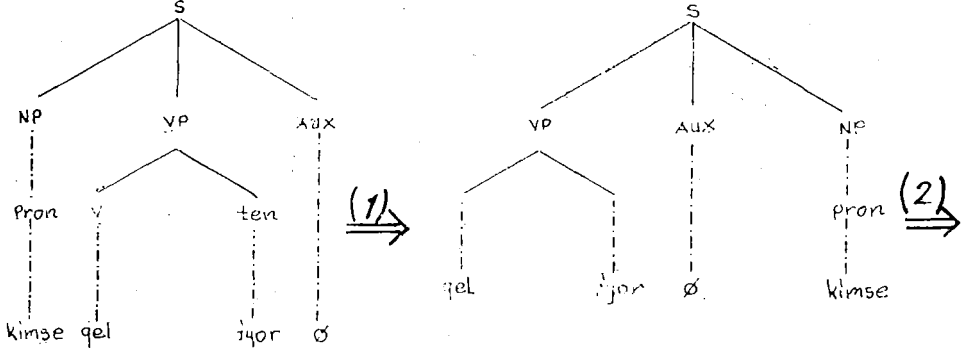
-
- 1) Her iki tümcede de bulunan ada «temel ad» deriz.
 - 2) Temel adın yan tümcede özne olması halinde diğer ortaç türeten ekler: -()r; -EcEK; -miş; -DIK; -AsI.
 - 3) Ad tümcelerinde «ol» yüklemi eklenir.
 - 4) Temel adın yan tümcede nesne olması halinde diğer ortaç türeten ek: -EcEK.

1. Geliyor kimse

2. Benim (geliyor kimse) kimsem yok.

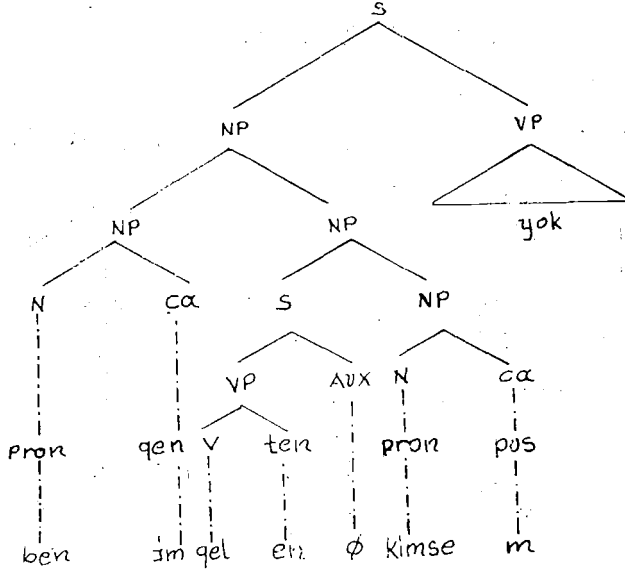
3. Benim (gelen) gimsem yok.

Bu dönüşüm ve yerleşmeyi ağaç çizelgesi ile göstereyim:

Bu yapıdan 'kimse' adının düşmesi ile 'gelen' öbeği adlaşır ve iyelik eki 'gelen' in sonuna eklenir. Ağaç çizelgesinden geleneksel dilbilgisinin verilerini kullanarak şu sonuçları çıkartabiliriz: Özne, 'benim gelenim'; yük-

1) Üçgen, bütün dilbilim yayınlarında olduğu gibi okuyucunun dikkatini asıl işlenen noktaya çekmek için kullanılmıştır. Ağacın tüm yapısı konumuz için gerekli değildir.

lem ise 'yok' sözcüğüdür. Özneyi oluşturan ad öbeği «benim gelenim» birinci tür ad tamlaması, birinci kişi adıyla kurulmuş. 'Ben' birinci kişi adılı, tamlayan; '-im' tamlayan takısı ile birleşmiş, «gelen» tamlanan; -(I)m tamlanan takısı ile birleşmiş. Yan tümce ad tamlamasında tamlanan ada sıfatlık yapmak üzere yerleşmiş. Tamlanan adın düşmesi ile kendisi tamlanan olmuş.

Şimdi de ikinci örnek tümcemizi inceleyelim:

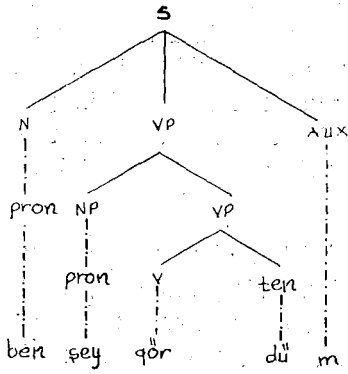
Temel tümce: Şey yok.

Yan tümce: Ben şey gördüm.

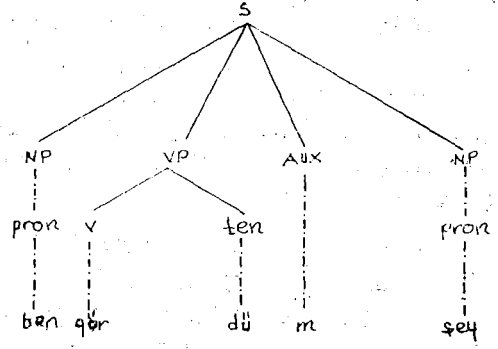
Yukarıda verdiğimiz kuralları uygulayıp yerleşmeyi gerçekleştirelim:

1. Ben gördüm şey
2. (ben gördüm şey) şey yok.
3. (benim gördüğüm) şey yok. (21. sayfadaki şekle bakınız.)

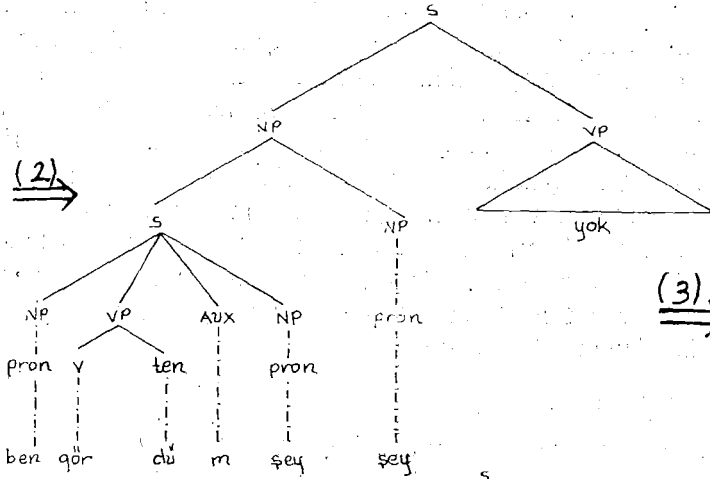
Bu yapıdan da 'şey' adının düşmesi ile «benim gördüğüm» öbeği adlaşır. Bu tümce için de şunları söyleyebiliriz: «Benim gördüğüm» özne, 'yok' yüklem. Özneyi oluşturan ad öbeği «benim gördüğüm», temel tümcenin öznesini belirtmek üzere yerleşmiş. Temel tümcedeki adın düşmesi ile adlaşmış; «ben» yan tümcenin öznesi, «gör» ise yüklemi. Ağaç çizelgesinde de açıkça görüldüğü gibi '-im' ve '-dük' ün köklere eklenmeleri aynı dü-

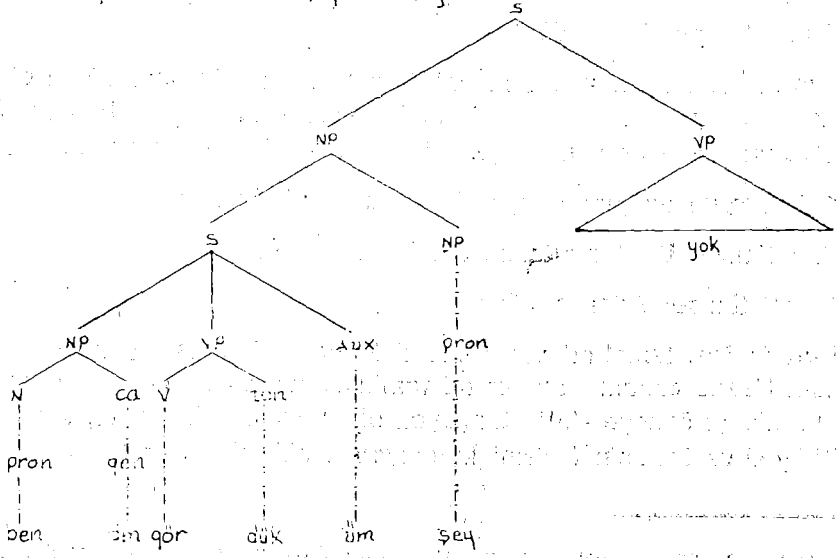
(1) →

(2) →

(3) →

zeyde gerçekleşmekte ve 'benim', 'gördük' ve 'üm' serbest yapıları tümceyi birinci derece birleşenler olarak meydana getirmektedirler. Bu da, '-im' ve '-dük' ün yan tümcenin bağımlı tümceye dönüştürülmesi için kullanılan takılar olduğunu gösterir. '-im' ise yüklemde öznenin kişisini göstermektedir. Tümceye diğer iki öbikle aynı dereceden bağlanması tümceyi oluşturan birinci derece öge olduğunu ve 'NP' ye bağlı olarak değişeceğini gösterir.

Bu örneği açıklarken verdiğimiz kurallarla Türkçe dilbilgisinin küçük bir bölümüne de değinmiş olduk. Bu konu dilbilgisi kitaplarında «Sıfat-filler=Ortaçlar» adı altında incelenmekte, «ortaçlar eylemsilerin, ad ve çoğunlukla sıfat olarak kullanılan bölüğüdür» şeklinde tanımlanmaktadır. (1) Fakat terimler ve betimlemeler arasında yitmiş birçok gerçek, yeni yaklaşım ile aydınlığa kavuşmakta ve yeni yaklaşım ile eski yaklaşım arasında belirgin ayrımlar ortaya çıkmaktadır. Yan tümcede temel adın özne ve nesne ya da tümlec olmasına göre ortaçların nasıl kullanılacağına ilişkin kurala elimizdeki dilbilgisi kitapları «genel olarak», «daha çok» gibi sözcükleri kullanarak yaklaşmakta, geçişli ortaçların öznelerini nitelediklerini söyleyerek bu kurala uymayanları da sıralamaktadırlar. Oysa dilbilim matematiksel kesinlik önermektedir. Öznelerini nitelemeyen ortaçlar konusuna da açıklık getirmek için bir kümeleme daha yapmamız gerekiyor. Bu da temel adın yan tümcede tamlayan olduğu durumlarıdır. Yine bir örnek vererek incelememizi yapalım:

3. Ayağı kayan adam düştü.

Yan tümce: Adamın ayağı kaydı

Temel tümce: Adam düştü

Burada temel ad, yan tümcenin öznesinin tamlayanıdır. Yan tümcenin öznesi «adamın ayağı»dır. Temel ad özne olmamakla beraber özne olan ad tamlamasında sona kaydırıldığı için -(y) En eki kullanılmaktadır.

4. Doktorun ayağını alçıya aldığı adam yürüyemiyor.

Yan tümce: Doktor adamın ayağını alçıya aldı.

Temel tümce: Adam yürüyemiyor.

Burada ise, temel ad yan tümcedeki ad tamlamasında nesneyi tamlayanıdır. Nesne «adamın ayağı» ad tamlamasıdır ve bu nedenle adam sona kaydırılınca özneye -(n)In tamlayan eki, yükleme de zaman takısı yerine -DİK eki ve öznenin kişisini karşılayan iyelik eki konur.

1) Atabay, N. Sözcük Türleri II. (D. Aksan ve S. Özel ile) TDK yayını, 1976. s.131.

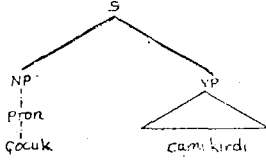
Ad öbekleri, yardımcı yüklem ve yüklem öbekleri tümceyi oluşturan öğeler olarak kabul edilmişlerdir. Bir tümcenin öğelerinin yorumlanması derin yapıdaki yerlerine bağlıdır. Örneğin, bir ad öbeği NP/S durumunda özne NP/VP durumunda ise nesne, tümleç olur. Buradan da eylemi kimin yaptığı, eylemden kimin etkilendiği anlaşılır. Tümcelerin yorumlanmasında çok önemli olan bu bilgiye «işlevsel bilgi» denir. İşlevsel bilgi her bir ögenin sözlük anlamından değil, öğelerin derin yapıdaki düzenlenişlerinden anlaşılır. 'B' ögesinden çıkan 'A' ögesine 'B' başatlık eder; 'A' ve 'B' arasına başka öğeler girmemişse 'B' 'A'nın aracısız başatıdır. Tümce, bir ad öbeğinin aracısız başatı olduğu zaman, bu ad öbeği tümcenin derin yapı öznesidir. Bir tümcede yüzeysel yapı öznesi ile derin yapı öznesi farklı olabilir. Şu örneklere bakalım:

5. Çocuk camı kırdı.

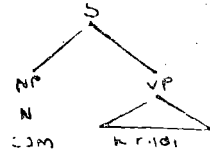
6. Cam kırdı.

Beş ve altıncı tümceler aslında aynı derin yapıya sahiptirler. Altıncı tümce derin yapının dönüşüme uğraması ile bu yüzeysel yapıyı gösterir:

5 ve 6 için derin yapı :

6 için yüzeysel yapı :

Derin yapı öznesi her iki tümce için de «çocuk»tur. Altıncı tümcede tümcenin aracısız başatlık ettiği ad öbeği «cam» yüzeysel öznedir. Özne ile yüklem arasındaki kişi uyumu yüzeysel öznenindir. Bu da «kırılan cam» örneğinde niçin -(y)En ortaç türeten ekin kullanıldığını açıklar.

Ortaçlar konusunda açıklık getirilmesi gereken en son konu ise, yan tümcenin dönüşüme uğradıktan sonra temel tümcenin öğelerinden birinin yerine geçmesidir. (1) Bu dönüşümde dikkati çeken nokta, yan tümcenin sözcük düzenini korumasıdır. Bir örnekle inceleyelim:

1) Burada adlaştırma dönüşümü söz konusudur.. Dilbilgisi kitaplarında ortaçlar konusu içinde yer almasının nedeni, bu dönüşümde de -DIK ve -EcEK eklerinin kullanılmasıdır. Fakat ağaç çizelgelerinden de görüldüğü gibi adlaştırma ve sıfat görevi yapan bağımlı tümceye dönüşüme birbirinden ayrı şeylerdir.

7. Arabanın ağaca çarptığını gördüm.

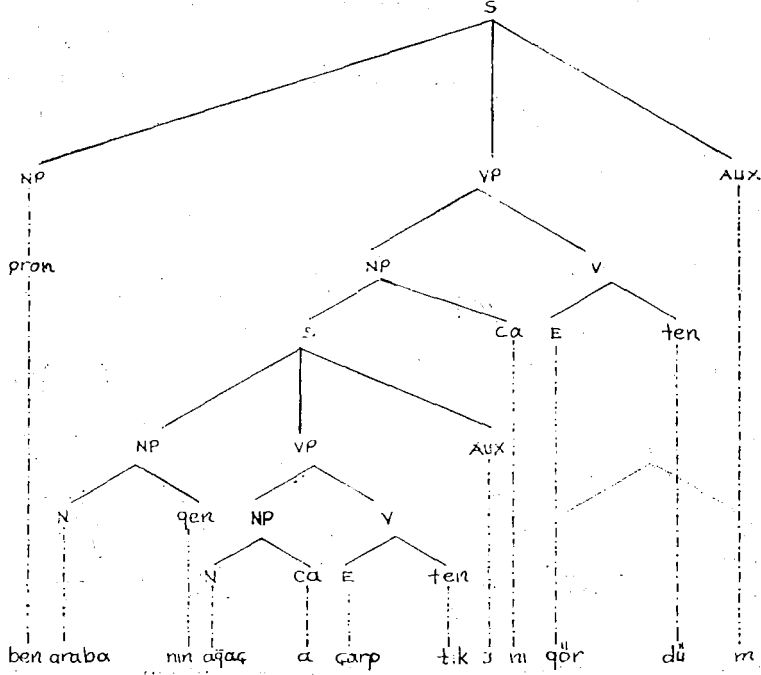
Temel tümce: Ben bunu gördüm.

Yan tümce: Araba ağaca çarptı.

1) Arabanın ağaca çarptığı

2) Ben (arabanın ağaca çarptığı)nı gördüm.

Bu tümcenin ağaç çizelgesi ile gösterilmesi ise şöyle olacaktır:

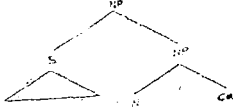
Buraya dek anlattıklarımızı şöyle özetleyebiliriz:

- Temel adın yan tümcede özne olması,
- Temel adın yan tümcede nesne olması,
- Temel adın ad tamlamalarında tamlayan olması,
- Adlaştırma.

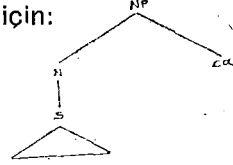
Ortaçlar ile adlaştırma arasındaki öbek yapısı ayrımı ağaç çizelgesinde şöyledir: (25. sayfadaki şekle bakınız.)

Bu yazıda az da olsa bir dil için kesin dilbilgisi kuralları çıkartma girişimlerinden ne tür sonuçlar elde edilebileceğini görmüş olduk. Dönüşümsel dilbilgisinin dil öğretimine doğrudan uygulanmasının öğrenci ve

Ortaç için:

Adlaştırma için:

öğretmene neler sağladığı konusunda ise Eddy Roulet şunları söylüyor;

a) Genel olarak dil dizgesinin ve özellikle üzerinde çalışılmakta olan dil dizgesinin işlevini nasıl yaptığını daha iyi anlamak,

b) İnsan zihninin işlevini nasıl yaptığını daha iyi anlamak; eğitimden yalnız yöntemlerin öğrenilmesinden daha fazla şeyler beklememiz halinde önemli bir aşama. (1)

Kullanılan imler :

S : tümce

NP : ad öbeği

VP : yüklem öbeği

N : ad

V : eylem

ten : zaman

Ø : boş öge

gen : -in hali

pos : iyelik ekleri

⇒ : ...ye dönüştür

pron : adıl

ca : adlarda durum takısı

AUX : zaman, kişi ve yardımcı eylemi taşıyan yapı

1) C. N. Candlin (ed), Eddy Roulet: *Linguistic Theory Linguistic Description and Language Teaching*, London, Longman, 1976. s. 43.

THE MEANING OF BILLY BUDD

Prof. Dr. Necla AYTÜR*

Herman Melville died in 1891 when he was still going through the revisions of his **novella Billy Budd**. It was not published until 1924, but after that time it has received continual attention from scholars, in the form of criticism, many revised editions and translations, and from artists who were inspired by it to create new forms of art, such as an opera, a play for the stage and a film. (1)

The plot of the story is simple: Billy, a charmingly innocent foretopman on the **Indomitable**, a British warship, is falsely accused of treason by evil spirited Claggart, the master-at-arms. Unable to answer in words because of a stammer he develops when he is excited, Billy answers in a blow, hitting Claggart on the forehead and causing his immediate death. Captain Vere who holds his military duty above every other consideration, condemns Billy to die. In short, this is the story of the sanctioned sacrifice of someone good and beautiful in the name of general welfare.

In spite of all the interest **Billy Budd** has awakened in many perceptive readers, it has kept the mystery of its meaning to this day. Critics of the **novella** have invariably been divided into camps about its meaning. Not only that, but the general trend of criticism about it has often been influenced by changing climates of opinion.

After World War I, when it was first salvaged from complete oblivion (together with Melville's published works), **Billy Budd** was received with great enthusiasm. The prevailing spirit of rebellion against conservatism

* Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Amerikan Edebiyatı Kürsüsü Öğretim Üyesi.

1) The opera **Billy Budd** was composed by Benjamin Britten. E. M. Forster and Eric Crozier wrote the libretto for it. It was produced at Covent Garden in 1951. The play was written by Louis C. Coxe and Robert Chapman. It was made by Peter Ustinov in 1962. Ustinov played Captain Vere, Robert Ryan, Claggart and Terence Stamp, Billy.

led young men of the time to look for kindred spirits in the past and they discovered Melville, the great rebel against cosmic injustice and the defender of primitivism against corrupt institutions of civilization. **Billy Budd** was seen as an ironic expression of helpless anger felt in the face of an established order that had to be maintained at the cost of some totally innocent elements in it. In the person of Billy young men of the 20'ies saw themselves as innocent young victims crushed into non-existence by the relentless hands of conservatism and duty. If Claggart was the representative of evil on a cosmic scale, Vere was his helpmate, representing institutionalized evil of the established order which they had not created, nor wanted, nor understood.

During the more conservative decade following the World War II the critical attitude towards **Billy Budd** underwent a change. Critics still saw the story as another version of the eternal fight between good and evil. When it was read as a Christian allegory, Vere was God the Father who suffered his spiritual Son to die, so that He, the son, could become the savior. When the story was interpreted in more worldly terms, the Captain was a tragic hero whose difference from other individuals was to have been placed by chance and circumstance in a position where he had to make decisions and who was forced by his nature and upbringing not to **evade that responsibility**. Being emotionally and intellectually capable of understanding his role as the instrument of social injustice, he deeply suffered for it. According to this interpretation, Vere proved his sincerity by exposing himself to death in a skirmish soon after Billy's condemnation.

The turbulent sixties brought about a reversal of judgement. Captain Vere was once more denounced as the second villain next to Claggart. Noticing the bitter irony in the story, some critics saw Billy's death as meaningless. Others examined the imagery, and found suggestions in it that Vere and Claggart and even the Chaplain who kisses Billy before sending him to death, had morbid or homosexual interests in the fair cheeked welkin eyed boy.

Obviously there is some difficulty of interpretation here. It arises not so much from the changing climates of opinion or varying attitudes of individual readers (although there is that too) as from Melville's insistent and intentional irony which ceates ambiguity. This ambiguity is synonymous with Melville's modernity, and running through all of his work previous to **Billy Budd**, it is the most distinguishing quality that separates him from his romantic contemporaries.

Melville is surprisingly modern in his approach to the slippery nature

of moral truth. His view of the universe rests on a delicate balance of finely defined contrasts. And in this sense, his universe is really a «multi-universe» in the definition of Henry Adams (2). In his works the line is always blurred between what can be known and what cannot be known, between faith and its complete rejection, between life within the safe boundaries of reason and irrationality. The passage from one of these areas to the other takes place imperceptibly and the individual is always denied the light of recognition. Moral truth is a composite of all the contrasting elements that go into it. It is everywhere and nowhere. From the way Melville approaches reality one could almost say that he knew about relativity before it was revealed to us by the late nineteenth and early twentieth century advancement in psychology and in social and physical sciences.

Melville's modern approach to reality is evident first of all in the structure of the **novella**. It is too formless, too long for such a simple plot. The pace is too slow. The action often deviates from its main direction and the narration is full of digressions which Melville knows to be «literary sins.» The conclusion does not come after Billy's death. It is left open. The Chapter following Billy's death begins like this: «The symmetry of form attainable in pure fiction cannot so readily be achieved in a narration essentially having less to do with fable than fact. Truth uncompromisingly told will always have its ragged edges; hence the conclusion of such a narration is apt to be less finished than an architectural final.» (3) Unknown to William Dean Howells and to Henry James who are, in the 1890's groping for new forms in realistic fiction, Melville is laying down here the first fundamental rule. He then continues with an apparently unrelated account of how the French changed the names of their warships after the Revolution and aptly named one as the **Athéiste**; he relates Vere's own death; he records the violently distorted newspaper account of the incident, showing Billy as a bloody murderer and Claggart as a patriotic victim; then finally ends the **novella** with an anonymous ballad, «Billy in the Darbies,» which sadly ruminates on Billy's entirely lovable character.

These irregularities in the structure of the **novella** are functional in

2) Henry Adams, «The New Multiverse,» **The Modern Tradition**, eds., Richard Ellman and Charles Fiedelson, New York: Oxford University Press, 1965, p. 424.

3) Herman Melville, **Selected Tales and Poems**, ed., Richard Chase, New York: Rinehart and Company, 1959, p. 372. Further references to the text of **Billy Budd** are from the same edition.

providing the reader with the many-sided and finally ambiguous nature of the «facts» that are dealt with.

Neither is the highly convoluted style merely a romantic habit. Reading the digression on Admiral Nelson, one finds it impossible to pin Melville down and say whether he is praising the man's heroism or ironically exposing his foolhardiness, whether he is setting him up as a parallel to Billy or as a parallel or contrast to Vere. The answer is that, he is trying to do all of these things at once, in order to show that the truth about human character and behavior is too complex to be summed up in simple praise or condemnation.

The same principle is at work when we get to the theme of the **novella**. Out of the three major characters two represent the abstract qualities of innocence and evil. In an allegory there should be little or no ambiguity in their portrayal. But here it is not so. Melville brings out the allegorical significance of Billy's and Claggart's characters by using contrasting sets of imagery for each: black and white, goldfinch and scorpion, angel and serpent. But within one set of imagery there are also conflicting elements that undercut the allegory and turn it into symbolism rich with connotated meanings.

Billy is the embodiment of innocence whose purity of spirit takes a visible form in his personal beauty, his nautical skill and his perfect deportment. Cheerfully, he enters the restive world of sailors on board a warship and assumes the role of peacemaker without even being aware of it. Viewed from this angle, he is just another example of the Handsome Sailor whom Melville has met once before in the person of a primitive black African. The author emphasizes Billy's primitive qualities time and again: «Of self-consciousness he seemed to have little or none, or about as much as we may reasonably impute to dog of St. Bernard's breed.» (299) And then again, «he was little more than a sort of upright barbarian, much such perhaps as Adam presumably might have been before the urbane Serpent wriggled himself into his company.» (299) Billy's intellectual faculty is not at all developed; and his innocence serves as blinders on a horse, making him insensitive to imminent danger.

These qualities added to the deficiency in his speech, make one wonder «what might eventually befall a nature like that, dropped into a world not without some man-traps.» (316) We are thus prepared for Billy's tragic end.

And Billy behaves in perfect accordance with these qualities down to the very stutter which leads him to answer in a fatal blow when he is falsely accused of treason by the treacherous Claggart. He is then given

the penalty of death by hanging according to the articles of war. His final words, «God bless Captain Vere!» serve to establish order among the crew who are on the verge of an uprising.

So far Billy is nothing but extraordinarily innocent ordinary young sailor with a heart large enough to forgive without understanding the man who condemned him to die.

Melville, however, does not stop there. From the very beginning he brings in supernatural overtones that add another dimension to Billy's character. About the circumstances of his birth there is the usual mystery of illegitimacy and nobility that surrounds the origin of deities and mythical heroes. The moment of his death may also be the moment of his rebirth: «At the same moment it changed that the vapory fleece hanging low in the East was shot through with a soft glory as of the fleece of the Lamb of God seen in mystical vision and simultaneously therewith, watched by the wedged mass of upturned faces, Billy ascended; and ascending, took the full rose of the dawn» (367). His dead body refutes all physical laws by not going through the spasmodic movements expected in such cases, baffling all witnesses including a man of science, the ship's surgeon. What is more, in the final Chapter we find that the same spar from which Billy's body suspended is treated reverentially as a holy relic by the sailors for many years afterwards. «To them,» Melville says, «a chip of it was a piece of the cross» (374).

Claggart, who is Billy's counterpart in black, is treated with similar ambiguity. In this case Melville begins by bringing to the foreground the supernatural associations which he wants to emphasize. Claggart represents the «mystery of iniquity» at the core of the universe. He is the devil incarnate whose malice is without motivation or excuse. «To pass from a normal nature to him one must cross 'the deadly space between|» (320). If Billy's «aggressive goodness» (4) in E. M. Forster's words can be defined as a positive energy released by absolute innocence, the energy Claggart naturally releases is of the negative sort. Melville leaves no doubt as to the allegorical significance of this character, «in whom mania of an evil nature, not engendered by vicious training or corrupting books or licentious living, but born with him and innate, in short 'a... depravity according to nature'» (322) exists. And again, «A nature like Claggart's surcharged with energy as such natures almost invariably are,

4) E. M. Forster, *Aspects of the Novel*, New York: Harcourt, Brace and Company, 1954, p. 141.

what recourse is left to it but to recoil upon itself and like the scorpion for which the Créator alone is responsible act out to the end the part allotted to it» (324).

But Melville does not stop there. For as he said at the beginning, the story is «no romance.» Adding another dimension to Claggart's character, he fills in the worldly elements. Nothing is known about his past life. Yet there are rumors that he has committed some unknown crime and is taking shelter in the King's navy. Or he may have been drafted directly from jail. Melville once knew a man who knew for a fact that this measure was taken at times of emergency. So far what we learn about Claggart does not clash with his allegorical significance. But then, Melville goes on to hint that these rumors may not have been grounded on any fact at all. There may not have been much wrong with the master-at-arms except for his sinister appearance and the fact that in his position as chief of police he was bound to be disliked and vilified by the crew. Besides, sailors are apt to create exaggerated stories of mysterious depravity and «romance it.» With these remarks and others like them even such an admittedly one-dimensional character like Claggart gains some ambiguity.

When all is said, however, we still see Billy and Claggart as symbols for goodness and evil; for that aspect of the character of each is magnified to overshadow the rest. Each is half a man and complements the other showing the duality in human nature. Since the elements of innocence and depravity are heightened to their last powers in them there is no way for them but to destroy each other.

Captain Vere's character, on the other hand, is not drawn in black or white, but is treated with full complexity. The dominant color here is grey, the color of his eyes. Melville at first places Vere in his historical setting for that is the only way to understand a real human being; the year 1897, the atmosphere of revolution and disturbance all over Christendom; the aftermath of the Spithead and Nore mutinies in the British navy, a battleship in that navy heading for encounter with the enemy, carrying unwilling sailors taken over from merchant ships and crew involved in recent mutinies.

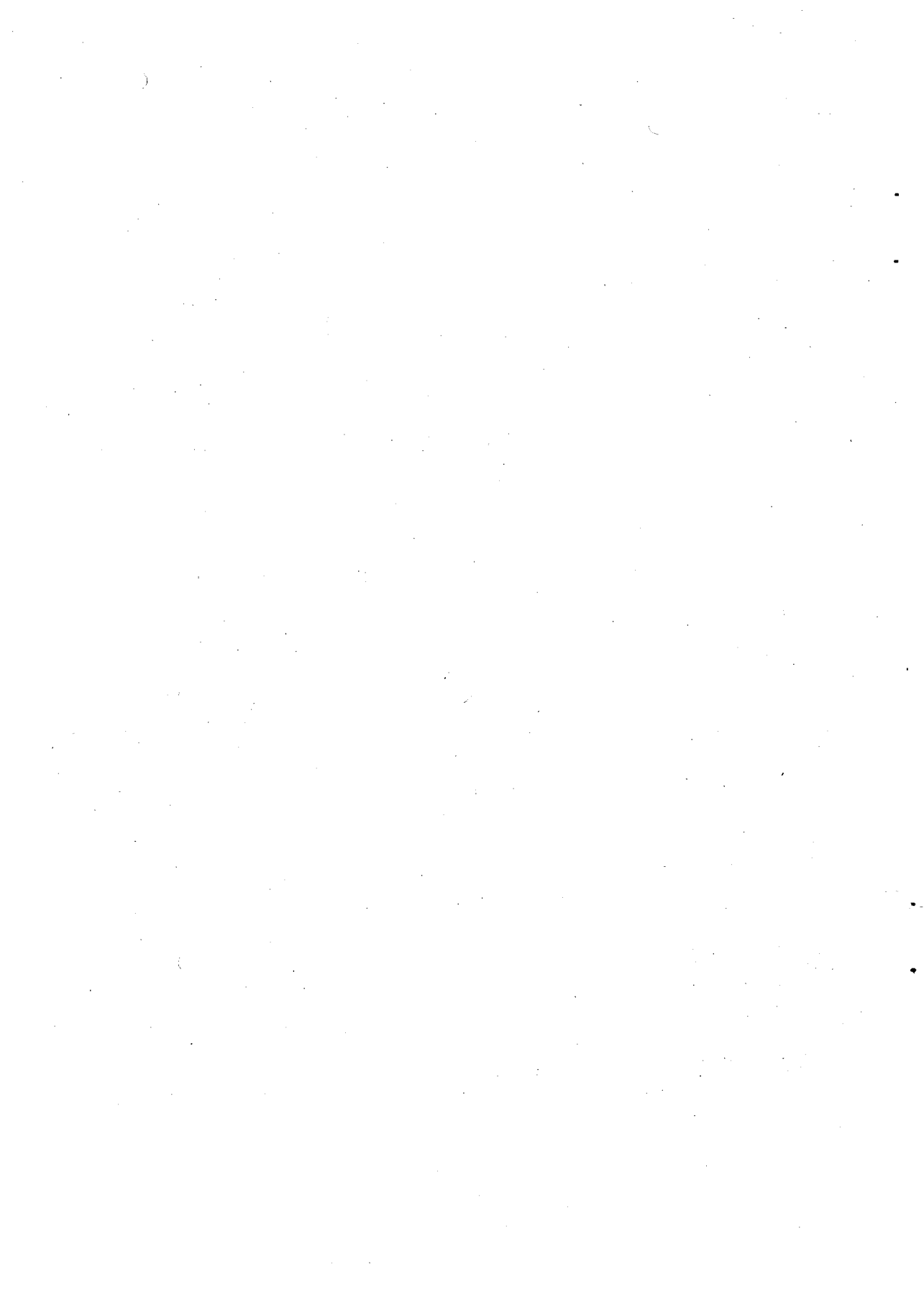
Vere is an experienced soldier who knows how to handle the situation without appearing tense. He is, like Nelson, brave to the degree of rashness, but he is also prudent like Wellington. Unlike Nelson he is not vain-glorious. He behaves mildly towards his men, but show the disciplinarian in him when necessary. He is an intellectual, reading books «treating

actual men and events.» He is conservative in politics and distrusts inno-peace of the world and the true welfare of mankind.

Vere is fully aware of Billy's innocence and Claggart's guilt. But in the light of the martial code, Billy has killed his superior officer during war time, and the innocent one and the guilty have thus changed places. From the moment of the fatal blow Vere knows what the penalty will be. Yet, he is fully aware of the moral responsibility of condemning an innocent man. Unwilling to shoulder this responsibility all by himself he convenes a drumhead court. But when he sees that his officers are carried away by sympathy and pity for Billy, he overrules the court and pronounces the judgement himself. For «a true military officer» Melville says, «is in one particular like a true monk. Not with more of self abnegation will the latter keep his vows of monastic obedience than the former his vows of allegiance to military duty» (348).

Captain Vere's sympathy for Billy gives him great pain, but the agitated motions he goes through pacing in his cabin symbolize «a mind resolute to surmount difficulties even if against primitive instincts strong as the wind and sea» (353). In assuming the multiple roles of witness, defense attorney, prosecutor and judge, in addition to his primary role of Captain, he shows his full understanding of the ambivalence of his position. The question about Vere is not so much whether he should have judged differently, as whether it was possible for him to judge differently. Understanding Vere's position may not necessarily lead to forgiveness either in the author or in the reader, but Melville definitely seems to have refrained from judgement. Pretending to quote «a writer whom few know» the author makes the following remark about Vere's predicament: «Forty years after a battle it is easy for a non-combatant to reason about how it ought to have been fought. It is another thing personally and under fire to direct the fighting while involved in the obscuring smoke of it. Much so with respect to other emergencies involving considerations both practical and moral, and when it is imperative promptly to act. The greater the the fog the more it imperils the steamer, and speed is put on though at the hazard of running somebody down. Little ween the snug card-players in the cabin, of the responsibilities of the sleepless on the bridge» (368).

What is clear that Melville has created in Vere a fully modern character of fiction with all its complexity and ambiguity; it shows that reality about a human being is incompatible with moral judgement and moral judgement in connection with human behavior is meaningless.

TEACHING OF THE NOVEL: FRUSTRATIONS AND CONSOLATIONS

Prof. Dr. Ünal AYTÜR*

Problems connected with the teaching of the English novel to Turkish students in university English language and literature departments are mainly of two kinds. There are problems arising from the nature of the novel as a literary form; there are also problems arising from the fact that, when students come into serious contact, more or less, for the first time, with unsimplified English novels, they are still trying to learn the English language.

The first type of problem is common both to the British and non-British student, and it has been put clearly by Percy Lubbock in **The Craft of Fiction**: To criticize a novel, Lubbock observes, we must try to grasp its «shadowy and fantasmal form... to hold it fast, to turn it over and survey it at leisure,» but our effort is perpetually defeated, because: «Nothing will keep a book steady and motionless before us, so that we may have time to examine its shape and design. As quickly as we read, it melts and shifts in the memory; even at the moment when the last page is turned, a great part of the book, its finer detail, is already vague and doubtful. A little later, after a few days or months, how much is really left of it? A cluster of impressions, some clear points emerging from a mist of uncertainty, this is all we can hope to possess, generally speaking, in the name of the book. The experience of reading it has left something behind, and these relics we call by the book's name; but how can they be considered to give us the material for judging and appraising the book? Nobody would venture to criticize a building, a statue, a picture, with nothing before him but the memory of a single glimpse caught in passing.»

Percy Lubbock has in mind, of course, the properly educated and trained native speaker who has a great deal of experience in reading novels. When the foreign student has finished reading a novel, the impres-

*) Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Kürsüsü Öğretim Üyesi

sion left behind is likely to be much more obscure. To get familiar with a novel even to the degree that Lubbock finds unsatisfactory, is a difficult task for the majority of students in Turkish universities. Most students start reading a prescribed book with the best of intentions; some finally decide to be content with what notes they can take during discussion in class. Others, more determined and conscientious, manage to finish their reading in time. But the very suggestion of a second reading would produce only hopeless 5 miles from them all! ^

As we see, the first difficulty in the teaching of fiction leads us directly into the second source of difficulty: novels are long and take a long time to read; the foreign student reads slowly, and especially in the first two years his comprehension is not entirely accurate or full. Should we, then, as some people seem to suggest, first teach him the English language properly and when he is thus fully equipped, put him on to the study of English literature? Plausible as it may sound, this view is far from being quite well-grounded. It makes a rather severe distinction between language and literature which are in fact inseparable.

Since it is impossible for the foreign student to learn English through direct experience of the language as part of life in the way the native learner acquires his mother tongue, reading is almost the only means available to him to improve his English. Where there is little reading there can only be little language learning. And this is where the study of English literature can help enormously. I have little acquaintance with current approaches to the teaching of English as a foreign language, but I fully agree with the writers of a sensible book on this subject. They write: «It is in literature that the student is most likely to find words used memorably with force and point. It is there that he will find words used in the widest range of contexts and there that he will find words passionately or delicately conveying emotions and attitudes. There he may practise sustained efforts of imagination, learn to see wholes greater than the sum of their parts, and find joy in the exercise of his mental powers at full stretch.»

Of the major forms of literature the novel makes use of the widest range of prose. Novels contain speech (both direct and indirect), description, narration, and commentary. They also arouse the reader's curiosity and maintain his interest through the «stories» they tell. As E. M. Forster pointed out, «We are all like Scheherazade's husband, in that we want to know what happens next.» Most novels, therefore, provide an excellent opportunity for the foreign learner to observe language in action, to see words again and again in many slightly different contexts with changing

connotations, and to accustom his mind more and more to the structural patterns of English.

Let me point out at once that I am not advocating the use of novels merely as material for language learning. I am trying to suggest that by means of a suitable approach, it is possible to introduce the student to a serious study of the English novel at an early stage, and at the same time to develop his sensitivity to the subtleties of the English language by bringing him into contact with the works of some great writers using that language. I believe that such a sensitivity to language cannot be obtained from coursebooks for teaching English. No course book is likely to present the learner with anything comparable in its effects to this one sentence paragraph from Fielding's **Joseph Andrews**:

«Joseph had not finished his letter, when he was summoned downstairs by Mr. Peter Pounce, to receive his wages; for, that out of eight pounds a year he allowed his father and mother four, he had been obliged, in order to furnish himself with musical instruments, to apply to the generosity of the aforesaid Peter, who, on urgent occasions, used to advance the servants their wages; not before they were due, but before they were payable; that is, perhaps, half a year after they were due, and this at the moderate premium of fifty per cent, or a little more; by which charitable methods, together with lending money to other people, and even to his own master and mistress, the honest man had, from nothing, in a few years amassed a small sum of twenty thousand pounds or thereabouts.»

The basic device here is the simplest type of irony-- which consists merely in saying the opposite of what one means. Yet, through the cumulative effect of repetition and by means of cleverly applied delaying tactics, Fielding has turned this simple device into an effective weapon of light-hearted satire. In its various more complicated forms irony can be a very difficult thing for the foreign student to understand; and there is no doubt that Fielding's novels can provide an early and suitable introduction to study of irony. After all, the student must begin somewhere, because he has a long way to go from **Joseph Andrews** through Jane Austen's opening sentence in **Pride and Prejudice** («It is a truth universally acknowledged, that a single man in possession of a good fortune, must be in want of a wife.»), to the type of irony we find in Dickens's **Nicolas Nickleby**: «Mr. Squeers's appearance was not prepossessing. He had but one eye, and the popular prejudice runs in favour of two. The eye he had was unquestionably useful, but decidedly not ornamental.»

I am aware that this is not an easy task to achieve. It requires deter-

mination and hard work from the student, and careful guidance from the teacher. But the effort is worth making, and it has to be made.

A possible approach to overcome the two major difficulties I have touched on is to select a number of fairly short and representative scenes and passages from the novel under study for close textual reading in the classroom. My own practice is to start reading the passage aloud, making sure that the meaning of all the important words and phrases has been understood, and asking questions to draw attention to some significant points in the text or to stimulate discussion on them. As new passages and scenes are studied in the same way during successive meetings, the student can, hopefully, obtain a good understanding of the author's style, narrative technique, and view of life.

Let us take for illustration a well-known scene from **Joseph Andrews** again. On his way from London to his village, Joseph has been robbed, severely wounded, stripped off his clothes, and then rolled into a ditch by the side of the road:

«The poor wretch, who lay motionless a long time, just began to recover his senses as a stage-coach came by. The postilion, hearing a man's groans, stopt his horses, and told the coachman, He was certain there was a **dead** man lying in the ditch; for he heard him groan. «Go on, sirrah,» says the coachman; «we are confounded late, and have no time to look after dead men.» A lady, who heard what the postilion said, and likewise heard the groan, called eagerly to the coachman to stop and see what was the matter. Upon which he bid the postilion alight, and look into the ditch. He did so and returned, «That there was a man sitting upright as naked as ever he was born.» - - «O Jesus!» cried the lady; «a naked man! Dear coachman, drive on and leave him.» Upon this the gentlemen got out of the coach; and Joseph begged them to have mercy upon him: for that he had been robbed, and almost beaten to death. «Robbed!» cries an old gentleman: «let us make all the haste imaginable, or we shall be robbed too.» A young man who beloged to the law answered, «He wished they had passed by without taking any notice; but that now they might be proved to have been **last** in his company; if he should die, they might be called to some account for his murder. He therefore thought it advisable to save the poor creature's life, for their own sakes-if possible...» The lawyer thus persuades the others that Joseph must be taken into the coach and carried to the nearest inn on the road. But the coachman will not allow him to enter his coach without first being paid «a shilling for his carriage the four miles.» The lawyer, however, would be held responsible for it. Even then the problem is not solved: Joseph needs something to cover his nakedness. Someone must lend

him a greatcoat; and although all the men travelling in the coach have extra ones, no one is willing to lend his to Joseph. It is finally the poor postillion who takes off his own coat and gives it to the shivering young man, saying «That he would rather ride in his shirt all his life than suffer a fellow-creature to lie in so miserable a condition.» The episode ends with the arrival of the passengers at Mrs. Tow-Wause's, and takes up a whole chapter which consists of about six pages in the Riverside edition of the novel. It contains good illustrations of Fielding's method and thought, and it is short enough for detailed study in class. In the Author's Preface Fielding has already explained that his book is to be a comedy, and that his major source of comedy is to be **affectation**. In Joseph Andrews affectation is inseparably linked to selfishness, which, in Fielding's view, is one of the two strongest forces behind our actions -the other being benevolence- which forms the basis of his much cherished concept of goodnature.

In the episode of the stage-coach we see how Fielding exposes man's basic selfishness by simply placing the scene before us and letting his characters talk and act. We observe that he establishes the miserable condition of his hero as touchstone for judging moral worth: whoever is unwilling to help Joseph is condemned as selfish and inhuman - the worst of sins in Fielding's scale of values. And whoever is kind to him is considered an essentially good person. Throughout the novel Fielding embodies these fairly simple views in a number of scenes, incidents, and situations, revealing the extent of selfishness and hypocrisy in the composition of human nature, and expounding his concept of virtue. During concentration on the most important of these in class, the student has the text before him all the time; and since the selected scene or embodies these fairly simple views in a number of scenes, incidents, and motionless before us» for close study.

The slow progress that results from this method of teaching gives the student enough time to finish reading the whole novel meanwhile. When, finally, he has finished his individual reading, there will be in his mind a succession of vividly remembered scenes, incidents, and characters against the relatively dim background of the entire book. **And with this** we have to be content.

I am totally aware that in practice this approach is not at all as easy as I make it sound here. There are many factors to consider and difficulties to overcome all the time. A sensible selection of authors and novels is very important. The literary value of a book has to be balanced against its length, difficulty, and relevance. In studying the 18th century novel, for instance, we must prefer **The Vicar of Wakefield** to Laurence

Sterne's **Tristram Shandy**, though the latter is a much greater book. Sometimes a lesser book has to be preferred to a masterpiece by the same author, because the former happens to be a shorter and easier work. On this principle we must choose **Joseph Andrews** instead of **Tom Jones**, and certainly **The Portrait of the Artist as a Young Man** or even **Dubliners** and **not Ulysses**.

The mention of Joyce's books brings to mind a question that is often asked by teachers and students: Should not we leave chronology aside and begin the study of the English novel with works by 20th century writers? The assumption here is that the novels of writers like Defoe, Richardson, and Fielding are too far removed from us and their language is old-fashioned and difficult, whereas contemporary novelists use the sort of English that the foreign student is trying to learn, and the subjects they treat are more relevant to his own life. There may be some truth in this assumption, but not as much as it may seem to have at first glance. For one thing, the first person narrative method used in Defoe's and Richardson's novels makes the language of these books relatively easy to read, because of the necessity to suit the language to the character and education of the narrator. As we have seen in the passages quoted from **Joseph Andrews**, even the language of Fielding's omniscient narrator does not present any important difficulty. As for subject matter: the vitality and resilience of a character like Moll Flanders, her unyielding courage and determination are the triumphs of the human spirit; Richardson's insights into human psychology are timeless; and the variety of human types presented in Fielding's novels represents the basic aspects of human nature. Fielding himself was keenly aware of the universality of his characters. Of the selfish lawyer in the stage-coach scene, for instance, he says: «The lawyer is not only alive, but hath been so these four thousand years... He hath not indeed confined himself to one profession, one religion, or one country; but when the first mean selfish creature appeared upon the human stage, who made self the centre of the whole creation, would give himself no pain, incur no danger, advance no money, to assist or preserve his fellow-creatures; then **was** our lawyer born; and whilst such a person as I have described exists on earth, so long shall he remain upon it.»

The moral values presented in the works of Defoe, Richardson, and Fielding, and the writer's attitude to them are, on the whole, clearly defined. Their straightforward chronological narrative methods present no important problems in reading.

In the 18th century the novel was still a newly developing form; in the 20th century it became the **dominant** form; and to show how far it

has moved from its early stages, I can do no better than quote here David Lodge's summary of its main features: modern fiction «is experimental or innovatory in form, exhibiting marked deviations from existing modes of discourse, literary and non-literary. Next, it is much concerned with consciousness, and also with the subconscious or unconscious workings of the human mind. Hence the structure of external 'objective' events essential to narrative art in traditional poetics is diminished in scope and scale, or presented selectively and obliquely, in order to make room for introspection, analysis, reflection and reverie. Frequently, therefore, a modern novel has no real 'beginning', since it plunges us into a flowing stream of experience with which we gradually familiarize ourselves by a process of inference and association.»

Obviously, it is no easy task to grapple with the works of representative modern writers. Fortunately, however, all modern novels do not display all these features all the time. And fortunately again, by the time we are ready to teach modern fiction, our imaginary student has reached his fourth year in the English department, and he is already acquainted with the works of the major novelists of the two previous centuries. He has now a good deal of experience in reading, not only novels but also poems and plays. But he still needs careful guidance, and our practice of textual scrutiny in class is still a very useful approach, because the modern novelist is, above everything, a highly conscious artist and craftsman, and makes great demands on the reader's attention.

Let me take an illustration from Virginia Woolf, one of the best practitioners of modern fiction, and a great artist, if not also a great writer. In the first part of **To the Lighthouse** we see Mr. and Mrs. Ramsay walking in their garden arm in arm: «His arm was almost like a young man's arm, Mrs. Ramsay thought, thin and hard, and she thought with delight how strong he still was, though he was over sixty, and how untamed and optimistic, and how strange it was that being convinced, as he was, of all sorts of horrors, seemed not to depress him, but to cheer him. Was it not odd, she reflected? Indeed he seemed to her sometimes made differently from other people, born blind, deaf, and dumb, to the ordinary things, but to the extra-ordinary things, with an eye like an eagle's. His understanding often astonished her. But did he notice the flowers? No. Did he notice his own daughter's beauty, or whether there was pudding on his plate or roast beef? He would sit at table with them like a person in a dream. And his habit of talking aloud, or saying poetry aloud, was growing on him, she was afraid; for sometimes it was awkward - -

Best and brightest, come away!

poor Miss Giddings, when he shouted that at her, almost jumped out of her skin. But then, Mrs. Ramsay, though instantly taking his side against all the silly Giddingses in the world, then, she thought, intimating by a little pressure on his arm that he walked uphill too fast for her, and must stop for a moment to see whether those were fresh mole-hills on the bank, then, she thought, stooping down to look, a great mind like his must be different in every way from ours. All the great men she had ever known, she thought, deciding that a rabbit must have got in, were like that, and it was good for young men (though the atmosphere of lecture-rooms was stuffy and depressing to her beyond endurance almost) simply to hear him, simply to look at him. But without shooting rabbits, how was one to keep them down? She wondered. It might be a rabbit; it might be a mole. Some creature anyhow was ruining her Evening Primroses. And looking up, she saw above the thin trees the first pulse of the full-throbbing star, and wanted to make her husband look at it; for the sight gave her such keen pleasure. But she stopped herself. He never looked at things. If he did, all he would say would be, Poor little world, with one of his sighs.»

This passage is part of chapter twelve which consists of about seven pages in the Penguin edition. It contains the essence of what Virginia Woolf contributed to the English novel. The narrative technique used here is perhaps the first thing that attracts our notice. From the first sentence we are placed inside Mrs. Ramsay's mind, but at the same time we see her from outside, so that we are able to follow simultaneously what is happening in the external world and what is going on in the heroine's mind. Mrs. Ramsay's reflections on her husband reveal his character, but they also provide insight into her own character. Mr. and Mrs. Ramsay are completely different persons: he is difficult, eccentric and all intellect; she is sensitive, kind and all emotion. Yet they are happily married and we are shown how greatly this depends on the character of the wife. Mrs. Ramsay does not quite understand her husband, but believes that he is a great man and so, different from ordinary people, and is prepared to accept him as he is. The degree of her admiration is amusingly suggested in her reflection that «it was good for young men... **simply** to hear him, **simply** to look at him.» On the other hand, the thought that the atmosphere of lecture-rooms must be unhealthy for her husband's young students is very typical of Mrs. Ramsay, who is always full of concern for the sufferings of other people. It is only when we keep this point in mind that we can attach any meaning to the conjunction «But» used at the beginning of the next sentence. The adversative use of «but» sug-

gests that one part of Mrs. Ramsay's mind (the part which concerns itself with the health of Mr. Ramsay's students) is objecting to the killing of the rabbits. This is why she asks: «But without shooting rabbits, how was one to keep them down?»

In the passage above, we notice that concern with the external world has been reduced to a few simple actions, and the realm of interest has been transformed to the inner world of the self. The student's attention must be drawn to the fact that this shift is a result of the writer's concept of reality, and that Virginia Woolf's profound preoccupation with technique aims at finding the best means for getting at this reality.

Attention must be drawn also to the traces of a view of life that remains constant through almost all of Virginia Woolf's novels: a person, a few objects start in Mrs. Ramsay's mind trains of thought which flit over the whole puzzling, incoherent, yet fascinating universe we live in. And the stress is on the baffling nature of it all: Mrs. Ramsay cannot account for her husband's ways («Was it not odd, she reflected?»). Even though she bends down and looks carefully, she finds it impossible to know for certain whether it is rabbits or moles that are ruining her flowers. («It might be a rabbit; it might be mole.»).

Let me take another illustration, and this is from the chapter called «Rabbit» in D. H. Lawrence's **Women in Love**. Gudrun goes to Gerald's country house and picks up a big pet rabbit (it is to be a drawing lesson for Gerald's little sister). In a sudden fury the rabbit kicks and scratches her arm badly: «Gudrun stood for a moment astounded by the thunderstorm that had sprung into being in her grip. Then her colour came up, a heavy rage came over her like a cloud. She stood shaken as a house in a storm, and utterly overcome. Her heart was arrested with fury at the mindlessness and the bestial stupidity of this struggle, her wrists were badly scored by the claws of the beast, a heavy cruelty welled up in her.

Gerald came round as she was trying to capture the flying rabbit under her arm. He saw with subtle recognition, her sullen passion of cruelty. He takes the rabbit from her. «Gudrun saw Gerald's body tighten, saw a sharp blindness come into his eyes.» With a vicious blow of his hand he crows the rabbit at once. «Gudrun looked at Gerald with strange, darkened eyes, strained with underworld knowledge, almost supplicating, like those of a creature which is at his mercy, yet which is his ultimate victor. He did not know what to say to her. He felt the mutual hellish recognition. And he felt he ought to say something to cover it. He had the power of lightning in his nerves, she seemed like a soft recipient of his magical, hideous white fire. He was unconfident, he had qualms of fear.»...

« 'Did he hurt you?' he asked. ...

'Isn't it a **fool!**' she cried. 'Isn't it a sickening **fool?**' The vindictive mockery in her voice made his brain quiver. Glancing up at him, into his eyes, she revealed again the mocking, white-cruel recognition. There was a league between them, abhorrent to them both. They were implicated with each other in abhorrent mysteries.»

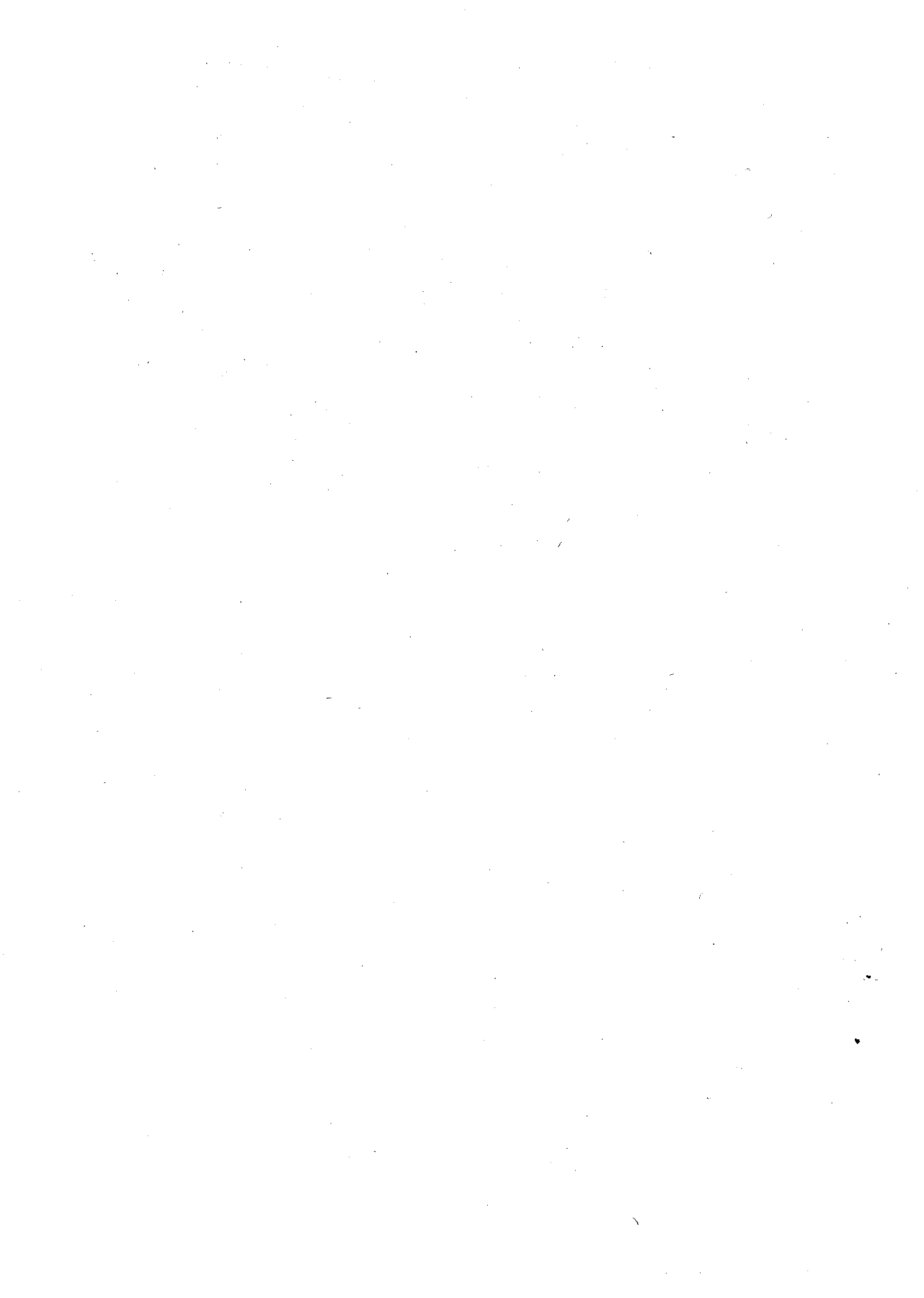
And when she shows him the scratch on her arm: «The long, shallow red rip seemed torn across his own brain, tearing the surface of his ultimate consciousness, letting through the for ever unconscious, unthinkable red ether of the beyond, the obscene beyond.»

The whole scene illustrates Lawrence's concern with some dark forces lying hidden in the depths of the self, and his method of revealing them in concretely realized moments of great intensity. Every movement of the rabbit is so vividly and exactly described that its mad fury electrifies the whole scene and prepares the reader for the narrator's comments on the effects of the incident on Gudrun and Gerald. Obviously, the whole chapter has been designed to bring about a sudden revelation of common sadism in them both. But, obviously again this is not an easy thing to do; and here we see Lawrence trying to force language into meanings which are almost impossible to convey through words. The use of such basically poetic devices as simile and metaphor, and the hypnotic repetition of a string of rather obscure phrases like «magical, hideous white fire», «white-cruel recognition», «unthinkable red ether of the beyond, the obscene beyond», are all calculated to overcome this difficulty. Under the great emotional intensity of the moment, the reader is «bounced» into a state of mind in which he does not quite notice that an omniscient narrator is «giving verbal expression to subconscious states.» To put it more crudely, the reader watches the reactions of the characters to the rabbit; but it is in fact the narrator who is trying to convey to him an idea of what is happening at both conscious and subconscious levels of the characters' minds. The rabbit's fierceness simply triggers off the strong element of cruelty lying buried in both Gerald and Gudrun; but the sheer force of Lawrence's art lends it symbolic significance.

There is, of course, nothing new about this approach to the teaching of fiction; but I believe that it is an approach well adapted to the needs of Turkish students. Moreover, it is quite in keeping with the way most novels are written. We can use Fielding as our authority here. In an early chapter in **Tom Jones** he says: «in the ensuing pages... when any extraordinary scene presents itself..., we shall spare no pains nor paper to

open it at large to our reader; but if whole years should pass without producing anything worthy his notice, we shall... hasten on to matters of consequence... My reader, then, is not to be surprised... if my history sometimes seems to stand still and sometimes to fly.» It is not difficult to feel an echo of this view of composition in some of the prefaces Henry James wrote to his novels.

There is more temptation today than ever before to read books of criticism on a number of prescribed novels rather than to read the novels themselves with the degree of attention they require. The teacher can gather together some of these clever critical opinions and pass them on to his students in a series of lectures. This, we all agree, is **not** what we want. We don't want to tell our students what to think on a number of books. That is no education at all. Our task is to train our students to understand what they read, to respond intelligently and sensitively to works of literature, and to form their own judgments on them. This can be done only if, from the first, the student's primary concern is the text.

BÜYÜK SELÇUKLU SULTANI MELİKŞAH'IN ADI ANILAN İKİ ANİ PARASI

Prof. Dr. Kemal BALKAN*

Kars ilinde, Türkiye-Sovyetler Birliği arasındaki sınırı oluşturan Arpaçay'ın sağ kıyısında kurulmuş olan Ani şehrinin harabelerinde yaptığımız arkeolojik kazılarda, 1967-1968 yıllarında ortaya çıkarılan bir hamamın yıkıntıları arasında ve dolgu toprağı içinde Bizans'a, ve değişik İslâm devletlerine (Selçuklu, İlhanlı, Eyyubi, İran) ve Kakhet kralı Aqsathan'a ait paralar bulunmuştur. Bu paralar arasında 1967 yılında ortaya çıkarılan ve hamamın duvar yıkıntıları arasında ele geçmiş olmaları bakımından da özellikle dikkatimizi çekmiş olan -ilk defa burada yayınladığımız- ikisi, tarihî bakımdan da önemlidir.

Tarafımızdan «Birinci Hamam» ve «İkinci Hamam» olarak adlandırılmış olan Ani'deki iki hamam yapısının kazılarla meydana çıkarılan mimarlık özelliklerini incelemiş ve Anadolu XII (1970, s. 39-57) deki yazımızda bu iki yapının Selçuklu Türk mimarlığının ürünleri olduğu kanısına varmıştık. Yazımızda bu iki hamamın yapım tarihlerinin saptanmasına da çalışılmıştır. Bu amaçla hamamların mimarlık özellikleri yanında, bunlarla ilgili olabilecek yazılı kaynaklar ve Ani'nin, Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan tarafından 1064 yılında açılmasından sonra, şehirle ilgili tarihî olayların akışı da göz önünde bulundurulmuştur. Böylece toplanan bulgulara dayanarak «Birinci Hamam»ın, Ani Şeddad'lı emîri Ebû Şuca' Menûcehr (1064 - 1110) tarafından, Beyliğinin başkenti Ani'yi yeni yapılarla donattığı tarihlerde, 1080-1090 yılları arasında, «İkinci Hamam»ın ise, Ani Şeddad'lı dinastisinin 1200 yıllarında sona ermesinden önce, onikinci yüzyılın ikinci yarısı ortalarında inşa edilmiş olabilecekleri sonucuna vardık.

Söz konusu iki adet para Ani'de Birinci Hamam'ın kuzey duvarındaki eyvan'ın yıkılması sonucu tabana yayılmış olan, gevşek bir harçla

*) Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sümeroloji Kürsüsü Öğretim Üyesi.

1) Kemal Balkan, Anadolu XII, 1970, S. 43'teki Hamam planına bkz.

tutturulmuş taşlar² arasında bulunmuştur. Paraların bu şartlar altında keşfedilmiş olması, bunların, hamamın inşası sırasında harcın içine binlinçli olarak karıştırılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Yukarıda sözü edilen diğer paralar ise, ya hamamı dolduran döküntü toprağı içinde, yahut ta hamamın dışında, özellikle kuzey cephesi boyunca uzanan merdivenli yolda³ ve hamama komşu olan binaların içinde, üstten tabana doğru değişik derinliklerde bulunmuşlardır.

Burada yayınladığımız iki aded para, iki yüzündeki yazıların okunmasından⁴ sonra tarihî yönden ve özellikle hamamın tarihlenmesi bakımından önem kazanmıştır.

Paraların ölçüleri, ağırlıkları, biçimleri ve yazıları :

No. 1 (Res. 1-2): 21,5 x 11 x 2 mm; 2,58 Gr.

Oval denebilecek bir biçim gösteren paranın önyüzü yukarı uca doğru hafif bir boğumdan sonra daralmakta, alt kısmı ise oldukça düzgün, daha geniş ve çok daha uzundur. Buna göre paranın dairevî bir biçimde olmasına pek önem verilmediği kanısı uyanmaktadır. Bu biçim, çevre yazılarının da para yüzeyine tam olarak basılmasını önlemiştir. Bununla beraber Selçuklu paralarında kesim sırasında çevre yazılarının tam olarak basılmadığı başkaca da görülmektedir.⁵

Önyüzde ortada kabartma irice noktalarla oluşturulan daire gibi bir alanda Menûcehr'in adı noktasız ve daha ziyade küfi'yi andıran bir nesih yazı ile iki satır halinde kabartma olarak yazılmıştır (Res. 1):

Menû- cehr

Önyüzündeki çevre yazısından belirsiz bazı izler korunmuştur.

Arka yüzde ortada noktalarla belirlenen daire içinde Melikşah adı da

2) Anadolu XII, S. 45 v.d.

3) Anadolu XII, S. 43'teki Hamam planında 8 numaralı kısım.

4) Paraların temizlenerek anlaşılır hale getirilmesi, okunması, İstanbul Arkeoloji Müzesi nümizmatları olan meslekdaşlarımız Sayın Cevriye Artuk ve Sayın İbrahim Artuk'un özel ilgi ve çabalarıyla mümkün olmuştur. Meslekdaşlarımız bana bu paralarla ilgili her türlü bilgiyi de lütfetmişlerdir. Kendilerine teşekkürler borçluyum.

5) Krş. Coşkun Alptekin, «Selçuklu Paraları», Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, 1971, Levha I v.d.

kabartma, noktasız ve kûfi'yi andıran bir nesih yazı ile iki satır olarak yazılmıştır (Res. 2):

Melik- şâh

Burada ve iki numaralı parada Melikşah adının ilk bölümünü oluşturan Melik-deki **lam** harfi yazılmış, veya, daha büyük ihtimalle, **kef** harfinin başındaki dikey yazılmadan bırakılmıştır. Melikşah'ın kestirdiği diğer paralarda onun adı beklendiği gibi **lam** ve **kef** belirtilerek yazılmıştır.⁶

Bu yüzde silik olan ve tam basılmamış çevre yazısında belki de **'Al-sultân**.....ın izleri görülebilir.

No. 2 (Res. 3-4): 23 x 0,8 mm; 2,40 Gr.

Paranın her iki yüzünde silik yerler vardır; bazı kısımları ise paslanarak bozulmuştur. Oldukça düzgün bir daire biçiminde ise de kenarında bir çıkıntı bulunmaktadır. Bunun bir kesim hatası olması mümkündür.

Önyüzde ortada, kabartma noktalarla belirlenmiş bir daire içinde, 1 numaralı parada olduğu gibi, noktasız kûfi'yi andıran nesih yazı ile **Me-nûcehr** adı iki satır olarak yazılmıştır (Res. 3):

Menû- cehr

Bu yüzdeki çevre yazısından yalnız belirsiz izler korunmuştur. Paranın bu yüzü, özellikle sol tarafı iyice silinmiştir.

Bu paranın arka yüzünde gene kabartma noktalarla oluşturulmuş daire içinde Melikşah adı bir hayli sola basılmıştır. Burada da isim, noktasız kûfi'yi andıran nesih yazı ile, iki satır halindedir (Res. 4):

Melik- şâh

Bu yüzdeki çevre yazısı daha iyi korunmuştur. Burada da belki..... **'Al-sultân 'al-mu'azzam**..... izleri farkedilebilir.

Resimlerinde açıkça belli olduğu üzere paraların yazılarında görülen duktus da birbirinden farklıdır. Bunların basılmasında iki ayrı kalıp kullanılmıştır.

6) Coşkun Alptekin, a.g.e: S. 484-500; No. 82-114.

Ani'de Menûcehr zamanından kalmış yazılı belgeler:

Anadolu'nun girişinde bulunan ve Bizans'ın müstahkem bir kalesi olan Ani'nin güçlü surları Selçuklu Sultanı Alp Arslan tarafından hücumla aşılarak şehrin açılmasından ve buradaki Bizans idaresinin sona erdirilmesinden sonra, Ani ve çevresinin idaresi Dubayl (Divin) Şeddad'lı Emirri Abu'l-Asvâr (Ebus-Suvâr)in oğlu Menûcehr (Minûcihr)'e verildi.⁷ Şehri hemen imara başlıyan, birçok askerî ve sivil mimarlık eserleri ile de süsleyen Menûcehr'den zamanımıza iki kitabe kalmıştır. Bunlardan biri, Ani'de Orta Kapı'nın batısındaki burcun kuzey doğuya bakan yüzünde görülen dört satırlık kûfi yazılı kitabedir.⁸ Bunda Menûcehr'in ünvanları ve babasının adı geçmekte ise de bir tarih bulunmamaktadır.

Ani'de Menûcehr zamanından kalan kitabelerden ikincisi, sekizgen minaresi (Boz Minare) 1890 yılında yıkılmış bulunan, bugün de bu minarenin iri parçaları yerinde duran ve temelleri iyi durumda korunmuş olan Cami'deki bir satırlık kûfi yazılı kitabedir.⁹ Cami yıkıldığında dağılan bu kitabeden bugüne kalan bazı parçalar tarafımızdan Kars Müzesine teslim edilmiştir. Menûcehr'in bağlı olduğu Büyük Selçuklu Sultanının adı, söz konusu bir satırlık kitabenin sonuna doğru kırılmıştır. Kitabede kırık yerden önceki kısımda Menûcehr'in bağlı olduğu Selçuklu Sultanının şu ünvanları sıralanmıştır: 'ai-sultân 'al-mu'azzam şahansâh 'al r'a' [.....].¹⁰

Menûcehr'i Ani emirliğine atayan Sultan Alp Arslan'dan kalmış pa-

7) Bu konuda etraflı araştırma ve literatür için bk. F. Kırzioğlu, Kars Tarihi, 1955, S. 331-342, 358 v.d.; F. Kırzioğlu, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, 1970, S. 133. Ayrıca: M. H. Yinanç, Anadolu'nun Fethi, 1944, S. 58 - 59; E. Honigmann, Bizans Devletinin Doğu Sınırı (Fikret İşıltan tercümesi), 1970, S. 186 «Şehirde (Ani'de) kuvvetli bir garnizon ile bir emir bırakıldı. Gürcü kralı ile bir sulh anlaşması yapıldıktan sonra Alp Arslan İsfahan'a geri döndü»; Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, 1965, S. 105. M. Altay Köymen, Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan, 1968, S. 101 v.d.

8) F. Kırzioğlu, Kars Tarihi, S. 363; aynı yazar, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, S. 134; Res. 11.

9) F. Kırzioğlu, Kars Tarihi, S. 363 v.d. Bu kitabenin oldukça silik bir fotoğrafı W. Bartold tarafından Türk Hukuk ve İktisad Tarihi Mecmuası, I, İstanbul, 1931, S. 136'daki «İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet» adlı makale ile birlikte yayımlanmıştır. Bu kitabe ile ilgili literatür için bu makaleye bkz; ayrıca, aynı kitabeyi ve daha iyi bir resmini F. Kırzioğlu, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, S. 135, ve Res. 12'de de yayınlamıştır.

10) Tamamlama için krs. F. Kırzioğlu, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II, S. 135.

ralarda onun **şahanşâh 'al-'azam** unvanını taşıdığı bilinmektedir.¹¹ Bu ünvan Melikşah zamanından kalmış paralarda görülmemektedir.¹² Ancak Melikşah'ın da **Sultân 'al-'azam** olarak anıldığı anlaşılmaktadır.¹³ Söz konusu cami kitabesinde adı kırılmış Selçuklu Sultanı'nın Alp Arslan olması büyük ihtimalla kabul edilebilir. Bu görüşümüzü, Alp Arslan'ın zaptettiği şehirlerde mescidler ve camiler yaptırması,¹⁴ kiliseleri mescid haline dön­dürmesi de güçlendirmektedir. Ani'nin açılmasını izleyen ilk günlerde Ka­tedral'in cami'e çevrildiği, Sultan ve gazilerinin ilk cuma namazını Ani'de bu cami'de kıldıkları (20 Ağustos 1064) bilinmektedir.¹⁵ Bu bakımdan bir­çok kilisenin bulunduğu Ani gibi bir şehirde, Türklerin eline geçmesinden sonra Sultanın hemen bir cami inşa edilmesini emretmiş olması pek muh­temeldir. Bu binanın Alp Arslan'ın sağlığında bitirilmiş olması da çok do­ğaldır. Selçuklular idaresinde Anadolu'da inşa edilmiş bu ilk cami'in te­melleri, minaresinin kalıntıları ve çevresi özel bir ilgi ile incelenmeli ve korunmalıdır.

Menûçeher zamanından kalmış yazılı kaynaklara, Ani'de Birinci Ha­mam'ın duvar yıkıntıları arasında bulunmuş olan iki aded parayı da kat­mamız gerekir.

Paralarda adları geçen Menûçeher ve Melikşah'ın kimlikleri; Anadolu'da basılan ilk Türk paraları:

İki kimseyi aynı belgede anarak dikkate değer bir synchronisme ör­neği de veren bu paralarda önyüzde adı geçen Menûçeher, şüphesiz, Alp Arslan tarafından Ani emirliğine atanan Menûçeher'dir. Paraların arkayü­zünde okuduğumuz Melikşah da, Alp Arslan'ın oğlu olup kendisinden son-

11) Coşkun Alptekin, a.g.e. S. 473 No. 61, S. 474 No. 63, S. 477 No. 69.

12) Krş. Coşkun Alptekin, a.g.e. S. 484-500, No. 82-114.

13)Bk. İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, 1953, S. 143, 152.

14) Alp Arslan, Ani ve Kars'ı almadan önce Ani Thema'sının kuzeyindeki Şamşvilde ve Lore bölgelerini ele geçirdi. Bu yerlerin halkı İslâmiyeti kabul edince Sultan burar­lardaki kiliseleri yıktırarak yerlerine mescidler (Kırzioğlu, Selçuklu Tarihi Araş­tırmaları, II, S. 130 v.d.) ve 1068 yılında, Gürcüler'in eline geçmiş olan Tiflis'i kur­tardıktan sonra orada bir cami inşa ettirmiştir (Osman Turan, a.g.e. S. 113; Kırzi­oğlu, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, 1971. S. 379). M. A. Köymen, «Anadolunun Fethi Malazgirt Meydan Muharebesi» (Malazgirt Zaferi ve Alp Arslan), 1968, S. 101.

15) F. Kırzioğlu, Kars Tarihi, S. 343.

ra Büyük Selçuklu Sultanı olan Melikşah'tan başkası olamaz. Ani'de bir Selçuklu çağı hamamında, tarafımızdan Birinci Hamam olarak adlandırılan binada, kazı sonucunda meydana çıkarılan söz konusu iki aded paranın, Ani şehrinde Menûcehr'in emîrliği süresinde basıldığından herhalde şüphe edilmemelidir. Ani'de adına para basılacak derecede tarihî bir önem taşıyan başka bir Menûcehr bilinmemektedir. Tarih, bu isimleri taşıyan kişileri, adları aynı paranın birer yüzüne basılacak önemde tarihî şahsiyetler olarak, Melikşah'ın Büyük Selçuklu Sultanı bulunduğu, Menûcehr'in de Ani şehrinde onun emîri olarak görüldüğü dönemden başka bir dönemde bir araya getirmiş değildir. Bu iki Ani parasındaki Melikşah adı, Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un ölümünden (1104) sonra, Menûcehr'in Ani'de emîrliğini sürdürdüğü sırada, Selçuklu İmparatorluğu tahtında ancak bir yıl kadar kalabilmiş olan (Alp Arslan'ın oğlu Melikşah'ın torunu) genç Melikşah'ın adı ile bir tutulmamalıdır. Aşağıda değinildiği üzere bu tarihte (1104) Ani emîri Menûcehr, Berkyaruk ile taht kavgasına tutuşmuş olan Gence emîri Muhammet Tapar tarafında bulunuyordu.

Bilindiği üzere Selçuklular devrinde melikler, emîrler, Selçuklu Sultanına bağlı hükümdarlar, ancak Büyük Sultan'ın izni ile adlarına para bastırabilmişlerdir.¹⁶ Bu paralarda Selçuklu Sultanının adının anılması da gerekli idi. Bu bakımdan, Ani'de Birinci Hamamda ortaya çıkarılmış olan paraların, Menûcehr tarafından, ancak Büyük Sultan Melikşah'ın izni ile bastırıldığı şüphesizdir. Bu paralar Selçuklu Devletinde para basmada geçerli geleneklere uygun biçimde basılmıştır. Ani'de sürdürülecek kazılarda aynı devirden başka paraların ele geçmesi de beklenmelidir.

Şimdiki bilgilerimize göre, söz konusu iki aded paranın, Büyük Selçuklu İmparatorluğu idaresinde Anadolu'da basılan ilk Türk paraları olduğu kabul edilebilir. Biçimleri ve belki lejandları bakımından da sade oluşları Ani'de para basmadaki ilk tercübeye işaret etse gerektir.

Paraların Ani'deki Birinci Hamam'ın tarihlenmesine yararı:

Yukarıda değinildiği üzere, Birinci Hamam'da bulunan iki Ani parasının, hamam eyvanının taşları arasına atılarak harç içine, herhalde, bilinçli olarak karıştırılmış olmaları, Birinci Hamamın yapımı tarihi bakımından sağlam bir kanıt oluşturmaktadır. Buna dayanarak İkinci Hamam'ın tarihlenmesi de aynı derecede sağlam bir kanıtı dayanmış olacaktır.

16) İ. Kafesoğlu, a.g.e. S. 153; Coşkun Alptekin, a.g.e. S. 437, 439, 440.

Birinci Hamam'ın 1080-1090 yılları arasında inşa edilmiş olabileceği hakkında birtakım gözlemlerle vardığımız sonuç, şimdi bu paralarda Menûçeher ve Melikşah'ın bir arada anılmasıyla de açık bir biçimde doğrulanmış olmaktadır. Buna göre bu hamamın Melikşah'ın Sultanlığı devrinde, 1072-1092 tarihleri arasında inşa edildiği, bu paralar yoluyla kesinlik kazanmış olmaktadır. Başka bir deyimle Melikşah'ın ölüm tarihi olan 1092 yılı, Birinci Hamamın yapım tarihi için bir t e m i n u s a n t e q u e m olarak alınmalıdır.

Menûçeher'in Sultan Melikşah zamanında ve ondan sonraki dönemde Selçuklu Devleti ile olan ilişkisi :

Ani'li Samuel'in kronolojisine göre Menûçeher'in 1110 yılında öldüğü anlaşılmaktadır.¹⁷ Onun kırkaltı yıl kadar sürmüş olan emirlik devresi içine Alp Arslan'ın bir kısım hükümdarlık yılları ile Melikşah'ın 20 yıllık Sultanlığı (1072-1092) da girmektedir. Menûçeher bu süre içinde Selçuklu İmparatorluğuna tam anlamıyla bağlı bir emir olarak görev yapmıştır. Onun zamanında basılmış olan paralarda Melikşah'ın adının anılmış olması bu bağlılığın belirgin bir kanıtı olarak alınmalıdır.

1076-1086 yılları arasında Kafkasya bölgesinde cereyan etmiş olan askerî hareketler, Sultan Melikşah'ın bu bölgede kurulmuş olan Selçuklu egemenliğinin sarsılmasına asla tahammül etmediğini gösterdiği gibi, Menûçeher'in Ani'deki emirliğini de ancak Sultanın koruması ile sürdürebildiğini açıkça ortaya koymaktadır. İyi bilindiği üzere, Gürcü kralı Georgi'nin 1076'dan sonra Kars'ı, Aphazia'nın merkezi Anapa'yı Selçuklulardan geri almış olması ve eski Ani Kırallı Gagik'in yeniden tahta çıkma girişiminde bulunması üzerine Melikşah 1078-1079'da, kendi komutası altındaki bir ordu ile Gürcistan'a girerek elden çıkan yerleri yeniden almıştır; ancak 1080'de Kars, Erzurum ve Oltu tekrar işgal edilince, Sultan bu bölgeye gönderdiği bir ordu ile bu şehirleri yeniden ele geçirmiş, burada Selçuklu egemenliğini yeniden kurmuştur. 1086 yılında Sultan Melikşah kendi komutasında büyük bir ordu ile Kafkasya'da, Karadeniz'e kadar ilerleyerek bu geniş bölgede Selçuklu egemenliğine baş kaldıracak güçleri yeniden yok etmiş, Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki geniş kıta Selçuklu egemenliği altına alınmıştır.¹⁸ Büyük zaferlerle dolu olan bu se-

17) B. Brosset, *Colléctions d'historiens arméniens*, St. Petersburg, 1864 - 1867, II S. 456-457; F. Kırzoğlu, *Kars Tarihi*, S. 360.

18) Çamiçyan, *Ermeni Tarihi (Ermenice)*, 1785, III, S. 11; E. de Muralt, *Essai de chronographie Byzantine*, I, 1871, S. 59; İ. Kafesoğlu, a.g.e. S. 116.

ferden sonra huzura kabul edilen Menûcehr eski yerinde, yani Ani emîrliğinde bırakılmıştır.¹⁹ Bu zaferi izleyen yıllarda, Ani Ermeni patrik'i Bar-segh (Basil)in Ermeni patrikliği işini düzene koymak ve vergilerle ilgili dilekte bulunmak üzere İsfahan'da Sultan Melikşah'ı ziyareti ve bu görüşme sonucunda Sultan'ın Ermeni katolikos'luğunun tek elde kalmasını kabul etmesi (1090),²⁰ Melikşah'ın Ani şehri ve çevresinin idaresi ile son yıllarına kadar ilgilendiğinin, bu konuda karar yetkisinde olan tek kişinin kendisi olduğunun, başka bir deyişle bu toprakları vazgeçilmez surette kendi ülkesi saydığına çok açık bir başka kanıttır. Sultan'ın bu şekilde davranışı, Ani'de basılmış olan paraların, Anadolu'da kesilen ilk Selçuklu Türk paraları olduğu düşüncesine de kesinlik kazandırmaktadır.

Melikşah'ın 1092 yılında ölümünden sonra yerine geçerek Selçuklu Sultanı olan oğlu Berkyaruk ile, diğer oğlu Gence emîri Muhammet Tapar arasında başlayan taht kavgasında Menûcehr, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun batı bölgesi idarecilerinin yaptığı gibi, Muhammet Tapar tarafını tutmuştur (1103).²¹ Berkyaruk'un ölümünden (1104) sonra yerine geçen oğlu Melikşah ise amcası Muhammet Tapar'a ancak bir yıl dayanabilmiştir. 1105 yılında Muhammet Tapar Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtının tek sahibi olmuştur.²² Menûcehr ölümüne kadar (1110) Selçuklu Sultanına bağlı kalmak suretiyle emirliğini sürdürmüştür. Menûcehr'in kardeşler arasındaki taht mücadelesinde, belki de coğrafi şartların da gerektirdiği üzere, Muhammet Tapar tarafını tutmuş olması Ani'de Şeddad'lı dinastisinin lehinde olmuştur.(*).

19) İ. Kafesoğlu, a.g.e. S. 117 ve altnot 19; F. Kırzioğlu, Kars Tarihi, S. 365.

20) İ. Kafesoğlu, a.g.e. S. 117.

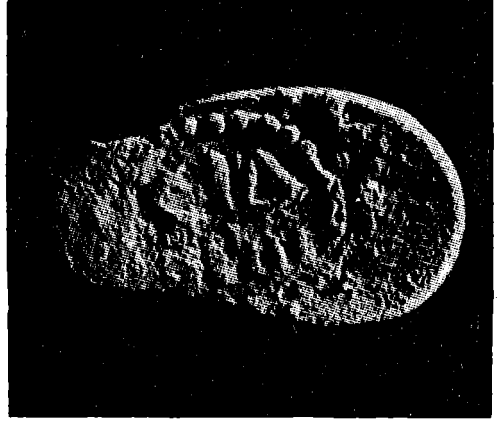
21) Osman Turan, a.g.e. S. 167.

22) Bu konuda literatür için bk. Osman Turan, a.g.e. S. 167.

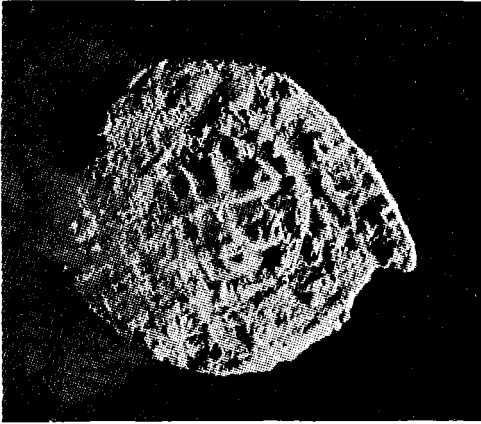
*) Basım evinde transkripsiyon harf ve işaretleri bulunmadığından, yazımın gerekli yerlerinde normal Türk harfleri kullanılmıştır.

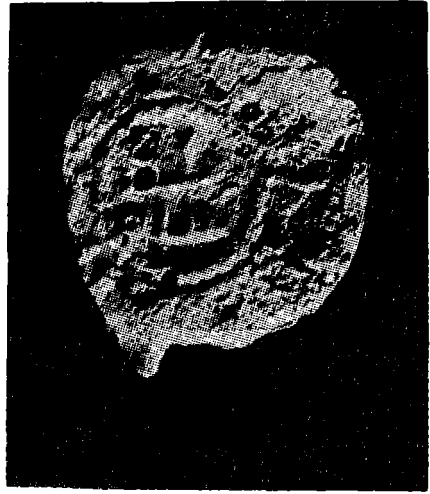
Res. 1, önyüz

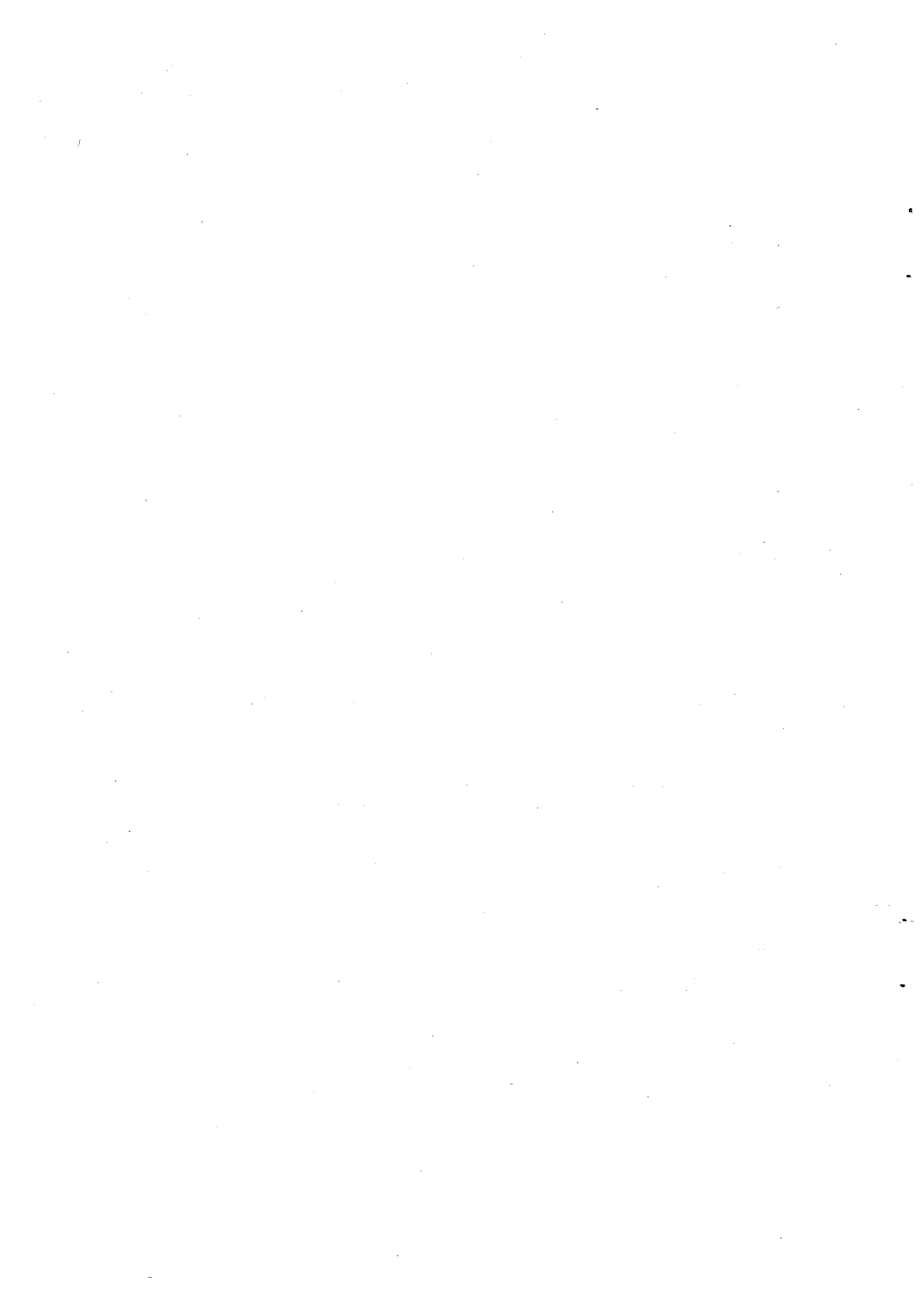
Res. 2, arkayüz

Res. 3, arkayüz

Res. 4, önyüz

**ANADOLU SELÇUKLULARI DEVRİNDE ANADOLU BACILARI
(BACIYAN-İ RUM) TEŞKİLATI'NIN KURUCUSU
FATMA BACI KİMDİR?**

Dr. Mikâil BAYRAM*

Aşık Paşa-Zade (886-1481) «Tarih-i Al-i Osman» adlı eserinde Anadolu Selçukluları devrinde Türkmenler arasındaki sosyal zümreleri «Gaziyan-i Rum» (Anadolu Gazileri), «Ahiyan-i Rum» (Anadolu Ahileri), «Abdalan-i Rum» (Anadolu Abdalları) ve «Bacıyan-i Rum» (Anadolu Bacıları) diye dörde ayırmıştır.¹ Burada üzerinde duracağımız «Bacıyan-i Rum» tabirinden, Anadolu Selçukluları devrinde Türkmen erkeklerin mensubolduğu, Ahi Teşkilâtı diye bilinen ve Aşık Paşa-Zade'nin «Ahiyan-i Rum»² olarak adlandırdığı teşkilâtın yanında gene Aşık Paşa-Zade'nin «Bacıyan-i Rum» diye adlandırdığı, o günün toplumunda Türkmen kadınların kurduğu bir başka teşkilâtın bulunduğu anlaşılmaktadır.

Aşık Paşa-Zade'nin «Bacıyan-i Rum» diye adlandırdığı bu zümre üzerinde ilk defa Alman müsteşrik Franz Taeschner durmuştur. Franz Taeschner o günün toplumunda kadınların bir teşkilât kurmuş olmaları-

*) Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Görevlisi.

- 1) Adı geçen eser (İstanbul 1332, s. 205). Burada Ahi ve Bacı kelimeleri Türkçe, Abdal ve Gazi kelimeleri Arapça olup, Farsça olarak çoğul kılınmışlardır.
- 2) Ahi kelimesi yazılış ve kullanılış bakımından Arapça olup, «Kardeşim» demektir. Ahi Teşkilâtı'nın erkek olan mensupları birbirlerine Ahi (Kardeşim) diye hitabettikleri için teşkilât mensubu kişilere «Ahi» dendiği bilinmektedir. Fakat son zamanlarda Ahilik üzerinde yapılan araştırmalarda bu kelimenin Kaşgarlı Mahmud'un (467/1074) «Divanu lûgat it-Türk»ünde (İstanbul 1933, s. 84) «Cömert ve Yiğit» anlamına gelen «Akı» kelimesinden gelmiş olabileceği öne sürülmüştür. Bk. F. Taeschner, İslâm Ortaçağında Fütüvvet, İktisat Fak. Mec., İstanbul 1955, xv, 18; C. Cahen, Sur les Traces des Premieres Akhis, Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, s. 81-91. Gerçekten de «Akı» olan bu kelimenin Arapça'da bu teşkilât mensuplarını ifade eden «Feta» (Cömert ve Yiğit) kelimesine karşılık olarak kullanılmış olması, sonraları yerini Arapça'nın «Ahi» (Kardeşim) kelimesine bırakmış olması mümkün görünmektedir.

nı o kadar imkânsız görmüştür ki, bunun bir istinsah hatası veya bir yanlış anlama sonucu Aşık Paşa-Zade tarafından ortaya atılmış olduğunu kabul etmiştir. Ona göre «Hâciyan-i Rum» (Anadolu Hacıları) veya «Bahşiyân-i Rum» (Anadolu Sihir-bazları veya Ruhânileri) tabirleri³ bir istinsah hatası sonucu «Bacıyan-i Rum» olarak yazılmış olabilir.⁴ Böyle olunca o devirde Anadolu'da Hacı olmuş Türkmenlerin bir örgüt kurmuş olmaları ve bunlara «Hacıyan-i Rum» denmiş olması veya çok eskiden beri Türkler arasında Sihir-bazlıkla meşgul olan ve kendilerine «Bahşı»⁵ denilen kimselerin Anadolu'da faaliyet göstermiş ve bir örgüt oluşturmuş olmaları imkân dahilinde görülmüş oluyor. Zeki Velidi Togan da F. Taeschner'in bu iki görüşünden ikincisini benimsemiştir.⁶

İlk defa Fuad Köprülü Aşık Paşa-Zade'nin «Bacıyan-i Rum» diye adlandırdığı zümre hakkında verdiği bilgileri Bektâşi rivayetlerle ve başka kaynaklarla da te'yid ederek F. Taeschner'in öne sürdüğü iddiaların hiçbir suretle varid olamayacağını ve gerçekten Anadolu Selçukluları devrinde ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Türkmen kadınların mensubodlukları bir teşkilâtın mevcudiyetine dikkatleri çekmiştir.⁷ Ancak Fuad Köprülü bu teşkilâtın mahiyeti ve faaliyetleri hakkında açık bir görüş ortaya atmamıştır. Bu ismin üyeleri kadınlardan müteşekkil olan bir sofi zümresinin (Kadınlara mahsus bir tarikat) adı olabileceği ihtimali üzerinde de durmakla beraber bu konuda daha kuvvetli bir ihtimal olarak da şöyle demektedir: «Acaba Aşık Paşa-Zade Bacıyan-i Rum ismi altında Uc Beyliklerindeki Türkmen kabilelerin müsellağ ve cengâver kadınlarını mı kastediyor? Şimdilik akla en yakın gelen te'vil bu görünüyor»⁸

3) «Bahşı» Türkçe veya Moğolca bir kelime olup, burada Hacı kelimesi gibi bu kelime de Farsça çoğul eki ile çoğul kılınmıştır.

4) F. Taeschner, Futuvva-Studien, İslamica, V, 1932, s. 294-295.

5) «Bahşı» İslâm'dan önceki çağlarda Türkler arasındaki Ruhbanları ifade eder. Arapçası «Murtaz»dır. Kendilerinden birtakım harikuladeliğeler zuhur eden bu Bahşiler, bu san'atları ile halkı kendilerine bağlamaktaydılar. Cendli Muayyedu'd-Din'in (700/1300) anlattığına göre VI (XII). asırda Hitay'dan Maveraünnehr'e gelen bir Bahşı Müslüman halk üzerinde de etkili olmuş, meşhur sofi Mecdu'd-Din-i Bağdadî (613/1215) ve etrafındakiler o bahşı ile mücadelede acze düşmüşlerdir. Geniş bilgi için bk. Nafhatu'r-ruh ve Tuhfetu'l-futuh, Bursa Eski Eserler Ktp. (Hüseyni Çelebi Kısmı), nr. 1183, yp. 40b-42b.

6) Z. Veleidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1970, s. 496.

7) Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, Ankara 1972, s. 159-161.

8) Aynı Eser, s. 160-161.

Merhum Fuad Köprülü'nün bu incelemesinin üzerinden 40 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen⁹ «Bacıyan-i Rum» hakkında bugüne kadar hiçbir araştırma yapılamamış ve F. Köprülü'nün bu konuda yazdıklarına hiçbir şey ilave edilememiştir. Anadolu Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu olarak bilinen ve tam adının Şeyh Nasiru'd-Din Ebu'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyi (659/1261) olduğunu tesbit ettiğimiz Ahi Evren üzerinde yaptığımız araştırma ile hakkında efsanevi ve menkıbevi bilgilerin dışında hiçbir şey bilinmemesine rağmen gerçek şahsiyetini ve 20 kadar Farsça eserini ortaya çıkarmış bulunuyoruz.¹⁰ İşte bu çalışmamız esnasında Anadolu Bacıları Teşkilâtı'nın Ahi Evren'in zevcesi ve hocası Evhadu'd-Din Hâmid el-Kirmanî'nin (635/1238) kızı Fatma tarafından kurulduğunu ve bu teşkilâtın mahiyetini büyük ölçüde vuzuha kavuşturduğumuz gibi bazı sınaî, askerî, sosyal ve kültürel faaliyetlerini de aydınlatmış bulunuyoruz. Ancak burada bu teşkilâtın kurucusu olduğunu tesbit ettiğimiz Fatma Bacı'yı tanıtmayı hedef edindik.

FATMA BACI

Aşık Paşa-Zade Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'daki sosyal zümrelerden birinin de kendi tabiriyle «Bacıyan-i Rum», yani Anadolu Bacıları olduğunu haber verdikten sonra Hacı Bektaş'ın (669/1271) Bacılara yakınlığından ve bu bacıların ileri gelenlerinden olduğu anlaşılan «Hatun Ana»ya bağlılığından da söz etmektedir. Ec cümle Hacı Bektaş'ın gizli ilim ve kerametlerini bu Hatun Ana'ya gösterdiğini, nesi varsa ona emanet ettiğini bildirmektedir. Abdal Musa ile de ilgisi bulunduğunu belirttiği Hatun Ana'nın Hacı Bektaş'ın ölümünden sonra mezarını yaptırdığını da yazmaktadır.¹¹ Hacı Bektaş'ın Menakıb-name'si olan «Velayet-name»de de bu Bacı'nın adı «Fatma Bacı», «Fatma Ana», «Kadıncık Ana» ve «Ka-

9) Fuad Köprülü, Anadolu Bacıları meselesini ortaya attığı «Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu» adlı eserini ilk defa 1934 yılında Fransa'da konferans olarak irad etmiştir. 1935 yılında da kitap halinde neşredilmiştir. 1959 da Türkçe'ye tercüme edilerek Türk Tarih Kurumu yayınları arasında yayınlanmıştır.

10) Henüz neşretme imkânı bulamadığımız Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud el-Hoyi ve hocası Evhadu'd-Din Hâmid el-Kirmanî hakkındaki çalışmamızın özetini Türk Kültürü dergisinde (Sayı, 191, s. 658-668) neşretmiş bulunuyoruz. Ayrıca Ahi Evren ile Sadru'd-Din Konevi'nin birbirlerine yazdıkları mektuplar hakkındaki makalemizi de Tarih Dergisinde (Uzunçarşılı'ya Armağan sayısı, İstanbul 1979, s.11-28) neşretmiş bulunuyoruz.

11) Tarih-i Al-i Osman, s. 205.

dıncık» olarak sık sık geçmiştir.¹² Velayet-name'de Fatma Bacı veya Kadıncık Ana hakkında Aşık Paşa-Zade'nin söyledikleri aynen mevcuttur. Fazla olarak şu bilgiler de bulunmaktadır: Fatma Bacı erenler ve dervişlerin saygı gösterdiği, Hacı Bektaş'ın sık sık ziyaret ettiği ve saygı duyduğu yaşlı bir kadındır. Bu yüzden de kendisine Kadın Ana dendiği muhakkaktır. Bu yaşlı Ana'nın Erenler meclisine girdiği, bazan Erenlere sofraya düzdüğü, misafirleri ağırladığı, Sivrihisarlı Nuru'd-Din'in kızı olup, bilahere Sulucakaraöyük'e yerleştiği, babasından kalan servetini Erenler yolunda harcadığı, fakir düşünce de Hacı Bektaş'ın kendisine para ve mal verdiği, sonradan İdris adında biriyle evlenerek bu evlilikten yedi oğlunun dünyaya geldiği anlatılmaktadır. Ayrıca Kırşehir Emiri Nuru'd-Din Caca ile siyasî mücadelesi de -Mahiyeti açıklamaksızın- hikâyeye edilmektedir.

Şüphesiz burada Fatma Bacı hakkında verilen bilgilerin bazıları hayal mahsulu şeylerdir. Ez cümle babasının Sivrihisarlı Nur u'd- Din olması, son evliliğinden yedi erkek çocuğunun dünyaya gelmesi gibi... Fakat gerçek olan şu ki, Hacı Bektaş'ın Menakıb-name'si, Hacı Bektaş'tan 200 kusur yıl sonra derlenmiş olmasına rağmen¹³ Fatma Bacı'nın hatırası Bektaşî menkıbelerinde yaşamış ve hürmetle yadedilmiştir. Hacı Bektaş ve çevresi ile ilgisi anlatılan bu Fatma Bacı'nın -Fuad Köprülü'nün de anlattığı gibi¹⁴ Aşık Paşa-Zade'nin bahsettiği «Hatun Ana» olduğu gayet açıktır. Bektaşî geleneklerinde daha çok «Kadıncık Ana» diye anılan ve esas adının Fatma olduğu anlaşılan bu Bacı kimdir? Burada bu Bacı'nın hayatı ve kurmuş olduğu Bacılar Teşkilâtı üzerinde duracak değiliz. Sadece bu Fatma Bacı'nın Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud el-Hoyi'nin zevcesi olduğunun isbatına çalışılacaktır.

12) Firdevsi-i Rumi, Menakıb-i Hacı Bektaş-i Veli (Velâyet-name), Nşr. ve Trc. A. Gölpinarlı, İstanbul 1958.

13) Menakıb-i Hacı Bektaş-i Veli'yi neşr ve tercüme eden Abdülbaki Gölpinarlı gayet müdellel bir şekilde bu Menakıb-name'nin Firdevsi-i Rumi adında biri tarafından 1481-1501 milâdî tarihleri arasında te'lif edildiğini tesbit etmiştir. Biz bu Menakıb-name'nin başlangıçtan itibaren birbirleriyle mücadele halinde bulunan Bektaşîler ile Mevlevîleri barıştırmak ve aralarındaki münazaayı gidermek maksadıyla Firdevsi-i Rumi'ye yazdırıldığını tahmin ediyoruz. Bu ise, Mevlevî Mefkure'nin Osmanlılara hululunun başlangıcıdır. Fatma Bacı hakkında Velâyet-name ile Tarih-i Al-i Osman'ın kaynağının Bektaşî gelenek ve rivayetleri olduğunu da burada kaydetmiş olalım.

14) Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, s. 160.

FATMA BACI KİMDİR?

Şeyh Evhadu'd-Din Hâmid el-Kirmani'nin (635/1238) VII (XIII). asrın ikinci yarısı içinde te'lif edilen «Menakıb-name»sinden¹⁵ öğrendiğimize göre, bu Türk asıllı seyyah safının küçükken çok yaramaz olan, bu yaramazlığı ile babasına sabır riyazeti yaptıran Fatma adında bir kızı vardır.¹⁶

15) Tam adı Evhadu'd-Din Hâmid b. Ebi'l-Fahr el-Kirmani'dir. (Bk. İbn ül-Arabi, Fuhât ül-mekkiye, Bulak 1893, I, 165). Menakıb-name'sine göre Kirman Selçukluları sultanı Turan Şah'ın oğlu olup, 563 (1168) de doğmuştur. Tahsilini Bağdad'ta ikmal ettikten sonra bir süre «Hakkâkiye» medresesinde müderrislik yapmıştır. Bağdad meşayih-inden Ruknu'd-Din Sucasi'ye (608/1211) intisab ederek Tasavvuf yoluna girmiştir. Seyyah bir sofi olarak tanınan Kirmani, İran, Kafkasya, Anadolu, Irak, Suriye, Mısır ve Hicaz'ın birçok şehir ve kasabasında bulunmuştur. Birçok yerlerde Devlet adamı ve Sultanlardan hürmet gören Evhadu'd-Din, Anadolu'da da I. Gıyasu'd-Din Keyhusrev ve oğulları İzzu'd-Din Keykavus ve Alau'd-Din Keykubad ve bu sultanların birçok emirlerinden saygı görmüştür. Gittiği her yerde coşkun va'z ve şiirleri ile müessir olmuş ve etrafına müritler toplamıştır. Birçok şehir ve kasabaya temsilci (Halife) koymak suretiyle meslek ve meşrebini yaymıştır. Türkçe olarak sohbet ettiği için Türkmenler arasında çok müessir olan Kirmani'nin Anadolu'da yaygın bir nüfuzu vardı. Anadolu'da Ahi Teşkilâtı'nın kurucusu olarak bilinen Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un hocası ve şeyhi olan Evhadu'd-Din (Bk. Metali'ül-ıman, Konya Yusufâğa Ktp. nr. 4866, yp. 1a) Abbasi Halifesi en-Nasir li-Dinillah tarafından damadı olan Ahi Evren ile birlikte Anadolu'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. 635 (1258) yılında Bağdad'da ölen Şeyh Evhadu'd-Din'in (Bk. Kazvini, Âsârü'l-bilad, Beyrut 1389/1956, s. 248; Hidayet, Riyazu'l-arifin, Tahran 1344, s. 47-48) bilinen tek eseri Rubaifleri olup ölümünden sonra Damadı Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din tarafından tasnif edilerek neşredilmiş olduğu tesbit etmiş bulunuyoruz. (Bk. Fevaid-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani, Ayasofya Ktp. nr. 2910, yp. 1b).

Evhadu'd-Din, kendisine muhalif olanlar tarafından «İbahi» ve «Şahid-baz» diye tanıtılmıştır. Ona muarız olanların başında Mevlânâ Celalu'd-Din ve Hocası Şems-i Tebrizi gelir. (Bk. Eflâki, Menakıbu'l-arifin, Ankara 1959-1961, I, 439-440; Cami, Nafahatu'l-üns, İstanbul 1279, s. 660-663 ve 671-674; H. Mustavfi, Tarih-i guzide. London 1328/1910, I, 788). Sadru'd-Din Konevi'nin talebelerinden Mueyyed el-Cendi «Nafhatu'r-ruh ve tuhfetu'l-futih» (Bursa Eski Eserler Ktp. (Hüseyin Çelebi), nr. 1183, 122b.) Adlı eserinde Evhadu'd-Din Kirmani hakkında bilgi vermektedir.

Evhadu'd-Din-i Kirmani hakkında geniş bilgi için bk. Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din Kirmani, B. Feruzanfer, Evhadu'd-Din hakkında geniş bir önsözle bu eseri Nafiz Paşa (Süleymaniye) Ktp. nr. 1199'daki nüshasına dayanarak neşretmiştir. Yazarı bilinmeyen bu eserin Gelibolulu Muhyi'd-Din tarafından yapılan tercümesinin bilinen tek nüshası Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. nr. 2016'dadır.

16) Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani, s. 68. Kirmani'nin Amine adında bir kızı da Ahlat'da Vezir İmadu'd-Din'in oğlu ile evli idi. Daha sonra kocasından boşanan Amine Hatun Şam'da yerleşmiştir. (Bk. Aynı eser, s. 58-64). Hüseyin-i Kerbelâî (996/1588) «Ravzat ul-cinan»ında (Tahran 1349, s. 60) Evhad ud-Din-i Kirmani'nin Nahcivan'da bir oğlu bulunduğunu, bunun soyundan bilginlerin kendi zamanında mevcud olduklarını bildirmektedir.

640(1243) Köseadağ yenilgisinden sonra Tokat ve Sivas Moğol Ordusuna teslim edilmişti.¹⁷ Sivas'ı aldıktan sonra Kayseri'yi kuşatan Moğallar'a karşı Kayseri'deki Ahiler (Futuvvet ehli) şehri müdafaya karar vermişlerdi. İbn Bibi'nin anlattığına göre, şehri, sur içinde bulunan Dabbağlar çarşısındaki Ahiler koruyordu. Bu yüzden savaşın şiddeti Dabbağlar çarşısı tarafındaki sur çevresinde toplanmıştı. Bir kısım Ahiler de Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi civarında pusu kurmuş, sur çevresine yerleştirdikleri mancınıklarla surlarda gedik açmaya çalışan Moğol Askerlerine akınlar düzenliyorlardı. 15 gün kahramanca şehri müdafaa ettiler. Moğollar kuşatmayı kaldıracakları bir sırada, Kayseri İğdişbaşı'sı (Muhafız) Ermeni asıllı muhtedinin Moğol Ordusu komutanı Baycu ile gizlice anlaşması ve şehrin durumu ve müdafaa taktiğini düşman tarafına bildirmesi sonucu Moğollar şehre girmeği başardılar. Kayseri'yi koruyan Ahileri kâmilan kılıçtan geçirdiler. Çok sayıda genç kız ve kadınları esir alıp götürmüşler, şehri de yakıp yıkmışlardı.¹⁸ İşte bu olay Anadolu Ahiliği için bir felâket olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen «Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani»den öğrendiğimize göre, Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin kızı Fatma bu savaşta Moğollar'a esir düşmüştür.¹⁹ Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin ölümünden beş sene sonra vuku bulan bu olay esnasında Kayseri'de ikamet etmekte olduğu anlaşılan bu Fatma'nın, Anadolu'da Dabbağların piri olarak bilinen Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un zevcesi olduğu bazı karinelerle ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki:

Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un 602 (1205) yılında Hocası Evhadu'd-Din-i Kirmani ile birlikte Anadolu'ya geldiğini tesbit etmekteyiz.²⁰ Gene bazı kayıtlar onun 603 (1206) yılında da Kayseri'ye yerleşerek

17) İbn Bibi, el-Evamiru'l-alaiyye (Tıbkıbasım), Nşr. A. Sadık Erzi, Ankara 1956. s. 527-528; Anonim Selçuklu Tarihi (Tıbkıbasım), Nşr. F. Nafiz Uzluk, Ankara 1952, s.49. Ayrıca Krş. O. Turan Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1971, s. 438-440.

18) İbn Bibi, s. 527-531; Ebu'l-Ferec, Tarihi, Trc. Ö. Rıza Doğrul, Ankara 1950 s. 542; Selçuklular Zamanında Türkiye, s. 440-441.

19) Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani, s. 71. Evhadu'd-Din 635 (1238) de Bağdad'da öldüğü halde (Âsâru'l-bilad, s. 248) kızı Fatma'nın 640 (1243)'da Kayseri'de ikamet ettiği, onun burada evli olduğunu gösterir.

20) I. Gıyasu'd-Din Keyhüsrev 601 (1204) yılında ikinci defa tahta geçince, Sadru'd-Din Konevi'nin babası olan hocası Mecdu'd-Din İshak'ı (Culusunu bildirmek için) Bağdad'a göndermiştir. Bu Sultan'ın İslâm Dünyasında Futuvvet Teşkilâtını yeniden organize eden en-Nasır İ-Dinillah ile siyasi ittifak kurduğu gelişen olaylardan anlaşılmaktadır. Mecdu'd-Din İshak o yıl Hacca da gitmiş, Bağdad üzerinden 602 (1206)'de Anadolu'ya dönüşünde

burada bir Dabbağ (Dericilik) atölyesi kurduğunu ortaya koymaktadır.²¹ Yukarıda İbn Bibi'nin, Kayseri'nin Moğollar tarafından muhasara edilme- si sırasında şehrin, surları içinde bulunan Dabbağlar çarşısındaki Ahiler- le, Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi civarında pusu kuran Ahiler ta- rafından müdafaa edildiğini haber verdiğini kaydetmiştik. İşte «Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani»den de öğrendiğimize göre, Evhadu'd-Din-i Kirmani, Anadolu'da bulunduğu dönemlerde çoğunlukla Kayseri'de bulu- nur ve sık sık Erciyes Dağı eteğindeki Battal Mescidi'ne²² giderdi. Kayse-

başda Muhyi'd-Din İbnu'l-Arabi ve Evhadu'd-Din Kirmani olmak üzere birçok bilgin ve mutasavvıfları Anadolu'ya getirdiği oğlu Sadru'd-Din'e intikal eden kitaplarının «Kiraat ve Sema» kayıtlarından anlaşılmaktadır. Nitekim Ebu Ca'fer Muhammed el-Berzai (Ravza- tu'l-muridin'in sahibi ve Baba İlyas'ın hocası) de bu tarihte Anadolu'ya gelmiştir. (Bk. Du menba' berayi Futuvvet, Rahnuma-i kitab, XVI, 413. Ayrıca Bk. Nafahatü'l-üns, s. 409- 410; N. Keklik, Muhyiddin İbn ül-Arabi, İstanbul 1966, s. 152; A. Ateş, İbn ül-Arabi, İslâm Ansiklopedisi, V, 538-540). Ebu Bekr Niksari'nin de bu tarihte Anadolu'ya geldiğine dair bir haber vardır. (Bk. Fustat ul-adale fi kavaid is-saltana, Ngr. O. Turan, Köprülü Ar- mağanı, İstanbul 1953, s. 559) Anadolu'ya gelmeden önce hocası Evhadu'd-Din ile Bağdad'- da tanışan Ahi Evren'in de 602 (1205) yılında hocasıyla birlikte Anadolu'ya geldiği kuv- vetle muhtemeldir. Çünkü Ahi Evren'in 618 (1221)'de Konya'da ölen Fakih Ahmed'i tanı- maktadır. (Bk. Ahi Evren'in Konevi'ye Mektubu, Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 113a) Onun ta- rafından kurulduğu bilinen Ahi Teşkilâtı'nın 613 (1216) yılından önce Kayseri'de mevcut olması (Bk. C. Cahen, Sur les Traces des Premiers Akhis, Köprülü Armağanı, s. 83). Ahi Evren'in 602 (1205) yılında hocası Evhadu'd-Din Hâmid el-Kirmani ile Anadolu'ya geldi- ği rahatlıkla kabul edilebilir.

21) Bazı Ahi Şecere-name'lerinde Ahi Evren'in 803 (1400) yılında Kırşehir'de Dabbağ atölyesi kurduğu yazılıdır. (Bk. Kırşehir Turizm Derneği'ndeki 3 nolu Şecere-name) Ahi Evren'in 659 (1261) da öldüğü kesin olduğuna göre, 803 (1400) tarihinin 603 (1262) den tahrif edilmiş olması ihtimal dahilindedir. Ayrıca İbn Bibi'den (s. 527-528) de bu ilk Dabbağ atöl- yesinin Kırşehir'de değil, Kayseri'de olduğu anlaşılmaktadır. Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Kırşehir'e yerleşmesi Şems-i Tebrizi'nin öldürüldüğü tarih olan 645 (1247) yılından sonra- dır. Diğer taraftan 613 (1216) yılında hayatta olan Kayserili Ahi Eminu'd-Din diye birinin adının (Bir Vakfiyeye imza atmış olarak) bize ulaşması, (Bk. Sur les Traces Des Premiers Akhis, Köprülü Armağanı, s. 83) Ahi Teşkilâtı'nın bu tarihten önce Kayseri'de kurulmuş olduğunu ortaya koymaktadır.

22) Danişmend Oğulları zamanında yapılmış olan bu Mescid, halen mevcud olup, Erci- yes Dağı eteğinde Hacılar Nahiyesine giden eski yolun üzerindedir. Evhadu'd-Din-i Kir- mani burada i'tikâfa çekilirdi. Türkmenler arasında Kâmil-i Tabrizî diye anılan Şems-i Tebrizî ile bu mescidde buluşmuşlardı. (Bk. Menakıb-i Evhadu'd-Din-i Kirmani, s. 265) Gene bu mescidde i'tikâfa çekilmiş olan bir Türk Şeyh -ki bazı karinelerle Hacı Bektaş-ı Veli olduğu anlaşılmaktadır- ile görüşmüş ve bu Türk Şeyh Kirmani'den tefeyyüz etmiş- tir. (Aynı Eser s. 81-82) Eratna Oğulları zamanında Kayseri'deki Köşk Medrese'nin Ev- hadu'd-Din'in müridlerine tahsis edilmesi (Bk. Halil Edhem, Kayseriye Şehri, s. 111, İs- tanbul, 1928), IX (XV). asırda da Kayseri ve çevresinde Kirmânî'nin müridlerinin yaygın olduğunu göstermektedir.

ri'de Külâh-duzlar Mahallesi'nde, Dabbağlar Çarşısındaki mescid ve Zaviyeye bitişik; bir kapısı mescide, bir kapısı da dışarıya açılan evde (ehl-i haremî bulunduğundan) ikamet ederdi.²³

Bu bilgileri veren adı geçen menakıb-namenin yazarı ya o dönemde (VII/XIII. asrın sonları) Türkmenlere karşı sürdürülen siyasi baskılardan dolayı veya bilemediğimiz başka sebeplerden ötürü eserinde Türkmen Şeyhlerin adını zikretmemiştir.²⁴ Bu sebeple Dabbağlar çarşısındaki bu ev ve zaviyenin kime ait olduğunu da belirtmemiştir.²⁵ Yazarın bu tutumundan, adı geçen ev ve zâviyenin bir Türkmen Şeyh'e ait olduğu ortaya çıkıyor. Ev'in, Debbağlar çarşısındaki tekkeye bitişik olması (ki bir kapısı da mescid ve tekkeye açılmaktadır) ev ve zâviyenin asırlarca debbağların piri ve Anadolu Ahiliği'nin kurucusu olarak bilinen, esas adı Şeyh Nasîru'd-Din Mahmûd b. Ahmed el-Hoyî olan Ahî Evren'e ait, evde bulunan Evhad-ud-Din Hâmid el-Kirmânî'nin ehl-i haremî ise, kızı Fatma olup, Ahî Evren'in karısı olduğunda şüpheye mahal kalmamaktadır.²⁶ Hele Ahî Evren'in yukarıda belirttiğimiz gibi Dabbağ olduğu ve dabbağların piri kabul edildiğine dair tevatür derecesine varan haberler yanında 603 (1206) yılında Kayseri'ye yerleştiğine dair bazı belirtilerin bulunuşu bu iddiamızı kuvvetlendirmektedir. Moğallar Kayseri'yi işgal ettikleri zaman Fatma bu evde bulunuyordu. Ve bu evde Moğollar'a esir düşmüş olmalıdır.²⁷ Ahi

23) Menâkıb-ı Şeyh Evhadu'd-Din, s. 158.

24) Aynı eser, s. 81-82'de adı zikredilmeyen Türk şeyhin Hacı Bektâş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı eser (s. 132-135) gene adı verilmeyen bilgin (Dânişmend) Ahî Evren Şeyh Nasîru'd-Din'dir. Çünkü burada anlatıldığına göre Fâhrü'd-Din'i Râzî'nin (606/1209) talebelerinden Tâcu'd-Din Muhammed el-Urmevî (Bk. Âsârü'l-Bilâd, s. 494-495; İbn Ebi Useybia, Tabakat ül-Etibbâ, Mısır, 1399/1882, II, s. 30) Bağdad'da bu Anadolu'lu bilgini Evhadu'd-Din Kirmânî ile tanıştırmıştır. Hayatı boyunca Evhadu'd-Din'e bağlılığı devam eden Ahî Evren'de Fâhrü'd-Din Râzî'nin talebesi ve bu zatın hemşehrisi (Azerbeycanlı) olması itibarıyla tanışıyor olmaları, dolayısıyla adı verilmeyen bu bilginin Ahî Evren olduğu kuvvetle muhtemel görünüyor. Gene aynı eser (s. 76-79) göçebe bir Türkmen şeyhin adı verilmemiştir. Bu konu üzerinde ileride gene durulacaktır.

25) Aynı eser, s. 158.

26) Ahi Evren'in Evhadu'd-Din-i Kirmânî'nin müridi olduğu ve ona şiddetli bağlılığı bulunduğu dair eserlerinde muhtelif kayıtlar bulunmaktadır. (Bk. Metali' el-îmân, Konya Yusufâğa Ktp., nr. 4866, yp. 1a; Menâhic-i Seyfi, Bursa Hüseyin Çelebi Kıp., nr. 1184, yp. 64b.) Ayrıca Evhadu'd-Din'in vefatından sonra şiirlerinin Ahî Evren tarafından neşredilmesi onunla Ahî Evren arasında akrabalık bulunduğunu göstermektedir.

27) Evhadu'd-Din'i Kirmânî 635 (1238) yılında Bağdad'da öldüğü halde kızı Fatma'nın 640 (1243) da Kayseri'de ikamet etmesi onun burada evli olduğunu göstermektedir. «Menâkıb-ı Sadru'd-Din-i Konevî'nin yazarı Musâ Sadri'nin Evhadu'd-Din'in mezarını Konya'da (Esad ef. Ktp., nr. 1153, yp. 20b) Evliya Çelebi'nin de Kayseri'de göstermesi (III, 179, 186) şüphesiz hayal mahsulüdür.

Evren ise, 637 (1240)de vuku bulan Sa'du'd-Din Köpek olayı ile, II. Giyasu'd-Din Keyhüsrev'in ölüm tarihi olan 642 (1245) yılları arasında beş sene müddetle Konya'da tutuklu bulunuyordu.²⁸ Bu yüzden Moğolların Kayseri'ye girdikleri tarih olan 640 (1243) yılında Kayseri'de değildi. Böylelikle Moğollar'ın kılıcından kurtulmuştur. Şüphe yok ki, Dabbağlar Çarşısında kılıçtan geçirilen ve esir edilen Ahiler, Ahi Evren'in Müritleri ve arkadaşları, esir düşen genç kız ve kadınlar, kendi karısıyla arkadaşlarının kız ve karıları, yıkılan ve yakılan yerler Ahilerin evleri ve imalat atölyeleri, yağma edilen mallar onların malları idi.

Bu acıklı tablo Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'u derin bir üzüntüye gark etmiştir. Bunun sonucu olarak karamsar, insanlardan özellikle zamanın insanlarından küskün, canından bezgin bir bilgin haline getirmiştir. I. Alau'd-Din Keykubad'a (618-634/1221-1237) sunduğu eserlerde gayet itibarlı, müreffeh, Sultan'ın ihsan ve iltifatlarına mazhar iken²⁹ hapisten çıktıktan hemen sonra Celâlu'd-Din Karatay'ın isteği üzerine yazdığı «Medh-i fakr u zemm-i dünya»³⁰ adlı eserinin önsözünde şöyle demektedir. «Onun (Karatay'ın) bu emrini uyulması gerekli bir vecibe olarak kabul ettim. Fakat düşündüm ki, beş seneden beri bir günah ve hatam olmaksızın feleğin okundan almış olduğum yara ve zamanın insanlarından gördüğüm zulüm ile iradem elden çıkmış, fikir hayatım yıkılmış, perişan bir gönül ve dağınık bir düşünce ile gönül sahipleri tarafından sevilen bir zorlukta ve zevk-i selimi olanların beğeneceği bir usluapta bir eser yazmayı imkânsız gördüm. Az kalsın azmim yıkılacak ve teşebbüsüm neticesiz kalacakken Allah'a yalvarmam ile ilâhî inâyet imdâdına yetti. Onun yardımına nail olunca bu işi başardım.»³¹ Diğer bazı eserlerinde de bazan insanların dedikodusundan çekinmekte³² ve Allaha sığınmakta³³ bazan sabırsızlıkla Mehdi'yi beklemekte³⁴ bazan da devrinin yö-

28) Medh-i Fakr u zemm-i Dünya, Bursa, Hüseyin Çelebi Ktp., nr. 1184, yp. 180b).

29) Ahi Evren, Mürşidu'l-kifâye, Fatih (Süleymaniye) Ktp., nr. 5426, yp. 130b, 131a; Ahi Evren, Yezdân-şinâht, Ayasofya (Süleymaniye), Ktp. nr. 4819, yp. 118b.

30) Eserin bir nüshası Bursa, Hüseyin Çelebi Ktp., nr. 1184, diğeri Fatih (Süleymaniye) ktp., nr. 5426 dadır.

31) Medhi Fakr u Zemm-i Dünya, yp. 180b. Bu eser aslında Sühreverdî el-Maktûl'ün (587/1191) «Vasiyye»si olup, Ahi Evren Celâlu'd-Din Karatay'ın isteği üzerine ve kendi haline de uygun düştüğü için tercüme etmiş ve esere bu adı vermiştir.

32) Ahi Evren, Tabsıratu'l-Mübtedi, Nuruosmaniye ktp., nr. 2286, yp. 30a.

33) Tabsıra, yp. 10b.

34) Ahi Evren, Mataliu'l-İmân, Konya Yusufaga, ktp., nr. 4866, yp. 4a.

neticelerinin zulüm ve adâletsizliklerini dile getirmektedir.³⁵ Bu yüzden ölünceye kadar Moğol Emperyalizmi ve Moğol yanlısı yönetimle mücâdele etmiştir. Karaman, Denizli, Niğde, Kırşehir'deki Türkmen hareketlerinin, hatta Osmanlı devletinin ortaya çıkışının temelinde Ahî Evren Şeyh Nasîru'd-Din Mahmûd'un mücâdele azmi ve ihlasının payı bulunmaktadır. Konuyu dağıtmamak için bu meseleyi kısa kesiyor ve gene Fatma Bacı'ya dönüyoruz.

Ahî Evren ile Evhadu'd-Din Kirmânî arasında şeyh ve mürid ilgisini aşan bir yakınlık -ki bu bir dâmâd ve kayınpeder ilgisidir- bulunduğu şundan da bellidir: Evhadu'd-Din-i Kirmânî'nin vefatından sonra yakınlarından biri onun dağılık halde bulunan rubâîlerini toplayıp. «Fevâid-i şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmânî» adı altında konularına göre tasnif ederek bölümlere ayırmış olduğu (12 bab) adı geçen eserin 11 Şevval 730 (28 Temmuz 1330) tarihinde Burhan b. Umer el-Hâfız tarafından Aksaray'da istinsah edilen nüshasındaki önsözden öğrenilmektedir.³⁶ Bu uzun önsöz dil ve üslûb bakımından Ahî Evren'in eserlerini okşadığı gayet rahat farkedilmekle beraber, Evhadu'd-Din'in rubâîleri «Fevâid» adıyla maruf ve mütedavil olmadığı halde Ahî Evren «Menâhic-i Seyfî» adlı eserinde: «şu iki beyit Fevâid-i şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmânî'den alınmıştır»³⁷ diyerek Kirmânî'nin rubâîlerinin Fevâid şeklinde adlandırmıştır. Bu durum da Evhadu'd-Din'in ölümünden sonra onun rubâîlerini toplayıp tesnif ederek bir önsözle neşereden zatın Ahî Evren Şeyh Nasîru'd-Din olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumda iki zat arasında şeyh ve mürid veya talebe ve hoca münâsebetini aşan bir yakınlık bulunduğu belirtilmektedir. Bu yakınlık da -yukarıda belirttiğimiz gibi- ancak dâmâd ve kayınpeder akrabalığı olabilir.

Ayrıca Ahî Evren eserlerinde bazan Evhadu'd-Din'i «tek şeyh»³⁸, yeğâne şeyh³⁹ şeklinde anarak ona aşırı bağlılığını göstermesi yanında, muhtelif eserlerinde Evhadu'd-Din'den şâhid olarak kullandığı şiirlerin miktarı yüzleri aşmaktadır. Bu da onlar arasındaki yakınlığı gösteren başka bir delildir.

Şimdi gene devrin bazı siyâsî olaylarını hatırlatarak Fatma Bacı'nın

35) Ahî Evren, Âgâz u Encâm, Bursa, Hüseyin Çelebi, ktp., nr. 1184, yp. 198a.

36) Ayasofya (Süleymaniye) Ktp., nr. 2910, yp. 4b - 8b.

37) Hâlet ef. ilâvesi (Süleymaniye) ktp., nr. 92, yp. 7a.

38) Tabsıra (Şahsî kütüphanedeki nüshası), yp. 9b.

39) Menâhic-i Seyfî, yp. 8a.

esâretten dönüşünü ve Kırşehir'e, yani Ahi Evren'in yanına gidişini görelim:

II. Giyâsu'd-Din Keyhüsrev'in ölümünden sonra yerine büyük oğlu II. İzzü'd-Din Keykâvus geçti. İzzü'd-Din tahta geçer geçmez babası zamanında tutuklanmış bulunan Ahileri ve Babâî'leri serbest bıraktı.⁴⁰ Nâibu's-Saltana olan büyük devlet adamı Celâlu'd-Din Karatay, kardeşlerin taht kavgasını üçlü saltanat formülü ile giderdi. Ancak Karatay'ın 652 (1254) de ölümünden sonra IV. Ruknu'd-Din Kılıçaslan Kayseri'ye çekildi ve kardeşi II. İzzü'd-Din Keykavus ile taht mücadelesini başlatdı. Türkmenler ve Ahiler Keykavus'u⁴¹ Mevlânâ ve çevresi ise, Kılıçaslan'ı destekliyorlardı.⁴² Moğollar'dan destek ve yardım gören Kılıçaslan 658 (1260) de Konya'yı alarak tek başına tahta oturdu.⁴³ Keykavus'ta önce Antalya'ya oradan da deniz yolu ile İstanbul'a gitmek zorunda kaldı.⁴⁴

«Menâkıb-i Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani» de bildirildiğine göre, IV. Ruknu'd-Din Kılıçaslan'ın saltanatı zamanında vezir Muinu'd-Din Süleyman, Beylerbeği Hatiroğlu Şarafu'd-Din ve Sahip Fahu'd-Din Ali yardım ve siyasi destek için Hulagu Han'a gittikleri zaman Moğollar nezdinde esir bulunan Evhadu'd-Din'in kızı Fatma'nın serbest bırakılması hakkında teşebbüste bulunmuşlardır. Kendisini ve soyunu tanıtan Fatma'yı alıp Kayseri'ye getirmişlerdir. Kayseri'de kendisine nerede ikamet etmek is-

40) Ebu'l-Ferec, tarihinde (II, 537) bu serbest bırakılanların 12000 kişi olduklarını bildirir. Ancak Ebu'l-Ferec'in bunların Giyâsu'd-Din ölünce değil de tahta geçince serbest bırakıldıklarını yazması tabii yanlıştır. Çünkü Giyâsu'd-Din'in saltanatı zamanında Babâî isyanları sebebiyle Babâîler, Köpek Olayı sebebiyle de Ahilerden çok sayıda insan tutuklanmış bulunuyordu. II. İzzü'd-Din tahta geçince bunları serbest bıraktı.

41) Ahi Evren'in Sadru'd-Din Konevi'ye yazdığı mektuplardan birinde (Uzunçarşılı armağanı, İstanbul, 1979, s. 18-21) bu iki bilginin II. İzzü'd-Din'i destekledikleri görülmektedir. Ayrıca Ahi Evren'in 655 (1257) de Keykâvus'a «Letâif-i Hikmet» adlı bir eser sunması da bunu belgeler. Bk. Esad Ef. (Süleymaniye) ktp., nr. 2880, yp. 1b.

42) Mevlâna başlangıçta Rüknu'd-Din Kılıçaslan'ı desteklemiş ve onu kendine oğul edinmişti. (Sipehsâlâr, Menâkıb-i Hz. Hudâvendigâr, İstanbul, 1331, s. 117-119; Menâkıbu'l-Ârifin, I, s. 146-147.) Ancak Rüknu'd-Din'in Mevlânâ'nın müridi olan veziri Muinu'd-Din Süleyman (Pervâne) ile arası açılınca Türkmenlere yakınlık göstermek zorunda kaldı. Bu sultanın bir toplantıda Türkmen bir şeyh olan Baba Merendi'ye hurmet edip onu kendisine baba edinmesi Mevlânâ'yı gücendirmiş ve «Biz de kendimize başka birini oğul ediniriz» diyerek toplantıyı terketmiştir.

43) Anonim Târihi Âl-i Selçuk'a göre (s. 52) bu tarih Ramazan 659 (1261) dir.

44) İbn Bibî, s. 608-615; Müsâmeretu'l-Ahbâr, s. 71-77; Ebu'l-Ferec, II, 559-563; Anonim, s. 53, 54.

tediği sorulmuş, o da: «Babamın arkadaşlarının ikamet etmekte oldukları kulubede ikamet etmek isterim» demiş ve oraya gönderilmiştir.⁴⁵

Şimdi yukarıda adları geçen devlet aramlarının hayatta oldukları bir sıradaki bu bilgileri veren «Menâkıb-ı Şeyh Evhadu'd-Din'in yazarı olayları yakinen bilmekte ve verdiği bilgiler tarihi olaylara da uygun düşmektedir. Buna göre, 640 (1243)'de Moğollara esir düşen Fatma'nın IV. Kılıçarslan'ın Moğollar'ın desteği ile tek başına Konya'da Selçuklu tahtına oturduğu tarih olan 658 (1260)'da esâretten döndüğü anlaşılmaktadır. Adları geçen komutanlar da bu tarihte Moğollar'dan askerî yardım sağlamak için teşebbüste bulunmuşlardır.⁴⁶ Ne gariptir ki, Fatma'yı esâretten kurtaranlar bir sene sonra onun kocasını öldüreceklerdir. Burada Şeyh Sa'dî'nin kurdun pençesinden kurtardığı koyunu keserken bıçak altında inleyen koyunun hal lisani ile söylediği: «seni kurtarıcım sanmıştım, meğer hakîki kurdum sen imişsin» sözünü hatırlamamak mümkün değildir.

Diğer taraftan Ahî Evren şeyh Nasîru'd-Din'in 645 (1247) yılında Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden sonra Mevlânâ'nın oğlu Alâu'd-Din Çelebi ile Kırşehir'e gidip oraya yerleşmiştir.⁴⁷ Şems-i Tebrizî'nin Ahî Evren tarafından öldürüldüğünü veya en azından bu işte parmağı bulunduğunu tesbit etmekteyiz. Ayrıca Ahî Evren ile Mevlânâ'nın oğlu Alâu'd-Din Çelebi'nin de 659 (1261) yılında Kırşehir emiri Nureddin Caca tarafından öldürüldüklerini tesbit ettiğimizi burada kaydedelim. Bu konuyu ayrı bir makede yazmış bulunuyoruz. Burada sadece Fatma Hatun'un esâretten dön-

45) Menâkıb-ı Şeyh Evhadu'd-Din, s. 71.

46) İbn Bibî, s. 635-640; Müsâmeretu'l-Ahbâr, s. 66-72.

47) Eflâkî, Menâkıb ül-Ârifin'inde (3/412. hikâye) Ala üd-Din Çelebi'ye Kırşehri (Kırşehirli) demesi onun Kırşehir'e yerleşmiş olmasındandır. Nitekim gene Eflâkî'den (8/58. hikâye) Alâ üd-Din'in oğul ve torunlarının da Kırşehir'de ikâmet etmekte olduğunu öğreniyoruz. Bu sahanın araştırmacıları bu güne kadar Eflâkî'nin Alâ üd-Din'e Kırşehri deyişine bir anlam verememişlerdir. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesinden bir süre sonra Mevlâna, oğlu Alâ üd-Din'e üç ayrı mektup yazmış (Mevlânâ, Mektuplar, trc. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1963, s. 16-17, 40-42, 101-102) ve bu mektuplarda oğluna kendisini affettiğini aile ocağına dönmesini yazmıştır. Hatta bu mektupların birinde oğlunun dönmesini sağlaması için Emir Seyf ud-Din'e yüz suyu dökmeye katlandığını yazıyor. A. Gölpınarlı ile (Mektuplar, açıklamalar kısmı, s. 221) F. Nâfiz Uzluğ'un (Mevlâna, Mektûbât, İstanbul, 1956/1937, İndeks kısmı) kimliğini tesbit edemedikleri Emir Seyf ed-Din, Kırşehir emiri olup, Ahî Evren'in «Menâhic-i Seyfi» adlı eserini sunduğu Emir Seyf üd-Din, Tuğrul'dur. (Bk. Bursa Hüseyin Çelebi, ktp. nr. 1184, yp. 60b). Birinci Alâ üd-Din Keykubâd'ın haslarından idi. Harput'un fethi sırasında Keykubâd'ın emri ile burçlara sancağı diken bu zattı. İbn Bibî Onu eserinin bir yerinde (s. 440) Emir Tuğrul diye anmıştır. Bu zat için ayrıza Bkz., İbn ül-Eceb, Câmi ül-Muhtasar, s. 148). İşte Mevlânâ'nın yukarıda belirtilen mektuplarını neşredenler Mevlânâ'nın bu mektuplarını nereye gönderdiğini de düşünmemişlerdir.

dükten bir sene kadar sonra eşi Ahî Evren'in Nuru'd-Din Caca tarafından şehit edildiğini kaydetmiş oluyoruz. Böylece Vilâyet-nâme'de adı geçen Fatma Bacı'nın Nuru'd-Din Caca ile mücâdelesi ve Caca tarafından takibata uğraması ve bu baskılara dayanamayarak bugünkü adı Hacıbektaş olan Sulucakaraöyük'e göçmek zorunda kaldığına dair haberlerin⁴⁸ anıamı anlaşılmiş oluyor. Yani Fatma Bacı eşi Ahî Evren'in Nuru'd-Din Caca ile mücâdelesini sürdürdüğü görülmektedir.

Bu durum «Vilâyet-nâme»de adı geçen Fatma Bacı'nın (Kadıncık-ana) «Menâkıb-ı Evhadu'd-Din»de, Evhadu'd-Din'in kızı olduğu belirtilen Fatma ile aynı kişiler olduğunu göstermektedir. Vilâyet-nâme'de Fatma Bacı'nın Sivrihisârlı Nuru'r-Din'in kızı olarak gösterilmesi⁴⁹ ya yakıştıрма veya manevî evladı olduğu kastedilmiştir. Nitekim Aşık Paşa-Zâde de Hacı Bektaş'ın, Fatma Ana'yı kendine evlât edindiğini yazmaktadır.⁵⁰ Gene Vilâyet-Nâme'de anlatıldığına göre, Hacı Bektaş Anadolu'ya geldiği zaman Fatma Bacı henüz genç kız imiş ve Hacı Bektaş'ın Diyar-ı Rûm'a kadem bastığını erenler meclisinde bulunanlara Fatma Bacı haber vermiştir.⁵¹ Bu haberle hem Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya geldiği tarihi on senelik zaman içersinde sınırlamamız mümkün olmakta⁵² hem de Menakıb-i Evhadu'd-Din-i Kirmani'de, Kayseri'de Evhadu'd-Din'in hizmetinde bulunduğu belirtilen ve fakat adı açıklanmayan Türkmen şeyhin de Hacı Bektaş olduğunu anlamaktayız.⁵³ Ayrıca Hacı Bektaş ile Fatma Bacı arasındaki yakınlığın menşei de anlaşılmiş oluyor.

Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin Menakıb-name'sinde belirtildiğine göre,

48) Bk. Cevad Hakkı Tarım, Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar, Kırşehir, 1938, s. 103-105; Târih-i Ali Osman, s. 204-205.

49) Vilâyet-Nâme, s. 18.

50) Velâyet-Nâme, s. 18.

51) Târih-i Âli Osmân, s. 205.

52) Fatma Bacı, Evhadu'd-Din'in Kayseri'deki Bakırcılar Çarşısından aldığı cariyeden doğmuştur. Evhadu'd-Din, 602 (1205) de Anadolu'ya geldiğine göre, Fatma en erken 603 veya 604 doğumlu olabilir. Vilâyet-name'de Hacı Bektaş Diyar-i Ruma geldiğinde Fatma Bacı henüz genç kız imiş ve erenlere sofraya düzmeyle meşgul imiş. Bu haber Hacı Bektaş'ın en erken 620 (1223) yılında Anadolu'ya geldiğini göstermektedir. Ayrıca Kayseri'de Battal Mescidi'nde Evhadu'd-Din ile görüşmeleri, (Adı geçen Menakıb-name, s. 81-82). Evhadu'd-Din de son olarak 631 (1234) de Anadolu'dan ayrılması (Bk. B. Feruzanfer, Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din'in Önsözü, s. 33) Hacı Bektaş-i Veli'nin bu iki tarih arasında Anadolu'ya geldiğine kat'iyet kazandırmaktadır.

53) Menakıb-ı Evhadu'd-Din, s. 81-82.

esaret dönüşü nerede ikamet etmek istediği Fatma'dan sorulmuş o da: «Babamın arkadaşlarının yaşadığı kulubede» diye cevap vermiş.⁵⁴ Babasının arkadaşı olan bu kulubenin sahibi Fatma Hatun'un -kardeş, dayı, amuca gibi- mahremlerinden olmadığına göre, kocası olmak lâzım gelir. Aksi takdirde Fatma Hatun'un bu kimse veya kimselerin yanında ikamet etmeyi istemesi dinen caiz de olmazdı. Dolayısıyla Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin kızı Fatma bu sözüyle kocası Ahi Evren'in Kırşehir'deki evini kasdettiği birçok karinelerle anlaşılmaktadır. Burada enteresan olan bir durumu belirtmekte yarar görüyoruz. Yukarıda belirtildiği gibi Menakıb-ı Şeyh Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin yazarı devrin şiddetli siyasî baskılarından dolayı olacak Türkmen şeyhlerin adını zikretmemiştir. Yukarıda sunduğumuz cümlede de ketum davranarak Fatma'nın ikamet etmek istediği kulubenin nerede ve kime ait olduğunu açıklamaktan sarfı nazar etmiştir. Yani bir işaret zamiri ile kulubenin sahibi -ki iddiamıza göre Ahi Evren'dir- belirtmiş oluyor. Nitekim aynı mülahazalar sonucu devrin başka yazarları da Ahi Evren'in adını vermekten kaçınmışlardır. Bunlardan biri de o devrin tarihçisi Aksaraylı Kerimu'd-Din Mahmud'dur. Bakınız Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud ve Mevlânâ'nın oğlu Alau'd-Din Çelebi'nin öldürüldükleri olayı⁵⁵ nasıl anlatıyor: «Kırşehir Emirliği Nuru'd-Din Caca'ya verildi. Ordu ile onun üzerine geldi. Bir süre muhasara edildi. Onu kaleden söküp attılar. Hariciler (Türkmenler) ki, ona uymuşlardı kâmilen öldürüldüler.»⁵⁶

Burada dikkati çeken bir şey daha var. Menakıb-ı Şeyh Evhadu'd-Din'in yazarı Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin kızı Fatma Hatun'un esaretten döndükten bir müddet sonra Şeyh Eminu'd-Din Ya'kub'un müritlerinden olan Bedru'd-Din ile evlendirildiğini,⁵⁷ Menakıb-ı Hacı Bektaş-i Veli'de de Fatma Bacı'nın sonradan Molla İdris adlı biri ile evlendirildiğini yazmaktadır.⁵⁸ Görüldüğü gibi her iki Menakıb-name'nin yazarı Fatma'nın ikinci evliliğinde kocasının adını kaydettikleri halde, daha önce kiminle evli olduğu hakkında bir açıklamada bulunmamışlardır. Menakıb-ı Hacı Bektaş'ı yazan Firdevsi-i Rumi, bu eseri Fatma Bacı'dan 200 kusur yıl sonra, Bektaşî rivayetlere dayanarak yazdığı için Fatma Bacı'nın ilk kocasını

54) Aynı eser, s. 71.

55) Bu konuyu «Ahi Evren'in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti» adlı makalemizde geniş olarak açıklamış bulunuyoruz.

56) Müsamere'tu'l-ahbar, s. 75.

57) Adı geçen eser, s. 71.

58) Vilâyet-name, s. 110.

bilmiyebilir. Fakat Menakıb-i Şeyh Evhadu'd-Din'in yazarı ki, eserini Fatma Hatun hayatta iken yazmıştır. -Fatma'nın ilk kocasını bilmemesi imkânsızdır. Üstelik Fatma esaretten dönünce falanca ile evlendirildi diyor. Bir müddet sonra evlendirildi diyor. Bu demektir ki, bu yazar, Fatma Hatun esaretden döndüğü zaman kocasının sağ olduğunu, Fatma'nın dönüşünden bir yıl sonra kocası öldürülünce Bedr ud-Din İdris⁵⁹ ile evlendiğini biliyor. Dolayısıyla bu yazarın Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un adını anmayışı -yukarıda da belirttiğimiz gibi- tamamen Ahi Evren ve çevresindekiler üzerindeki siyasi ve fikri baskılar sebebiyledir. Hatta bu yazarın eserinde kendi adını belirtmeyışı de gene bu siyasî ve fikrî baskı ile ilgilidir. Ahi Evren ve 20 kadar eserinin günümüze kadar mechul kalması da tamamen bu siyasî terörün ve baskının eseridir.⁶⁰ Tabii bunda Şems-i Tebrizi'yi öldürtmesi ve devlete isyan esnasında (Yani bağı olarak) öldürülmüş olmasının payı da büyüktür.

59) Menakıb-ı Şeyh Evhadu'd-Din'de Fatma Bacı'nın sonradan evlendiği zatın adı, Bedru'd-Din, Vilâyet-name'de ise, İdris olarak geçiyor. Muhtemelen bu iki isim aynı şahsa aittir. Yani Bedru'd-Din adamın künyesi, İdris ise, adıdır.

60) Gene bu baskılar yüzünden devrin birçok yazarları, Ahi Evren'in adını anmaktan kaçındıkları görülmektedir. Bu cümleden olarak Menakıb-i Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin yazarı (s. 158) Anadolu'lu 'bir bilgin (Danışmend) diyerek adını vermediği zatın Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud olduğunu isbat edecek bazı deliller vardır. Gene aynı yazar, (s. 71) Ahi Evren'in zevcesi olduğunu tesbit ettiğimiz Evhadu'd-Din-i Kirmani'nin kızı Fatma esaretten döndükten sonra (658/1260) babasının arkadaşının evinde kalmak istediğini ve oraya gittiğini belirtirken Ahi Evren'in adını ve nerede ikamet etmekte olduğunu açıklamaktan kaçınmıştır. Ancak Menakıb-i Hacı Bektaş (Trc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1958) ve Aşık Paşa-Zade'nin «Tarih-i Al-i Osman»ından (İstanbul 1332. s. 205) Fatma Bacı'nın Kırşehir'e, yani kocası olan Ahi Evren'in yanına gitmiş olduğunu öğreniyoruz. Bundan başka İbn Bibî de eserinde (s. 307) I. Alâu'd-Din Keykubad'a eser ithaf edenlerden söz ederken isim zikretmemektedir. Ahi Evren'in «Yezdan-şinâht» ve «Mürşidu'l-kifaye» adlarında iki eserini I. Keykubad'a sunduğu göz önünde bulundurulursa, İbn Bibî'nin isimlerini zikretmediği yazarlardan birinin de Ahi Evren olduğu sonucuna varmamak mümkün değildir. Keza Menakıb-name ve Ahi Şecere-nameleri'nde Ahi Evren, Ahiler'in Sultanı diye anılmaktadır. Bu bakımdan Tokatlı Nâsiru'd-Din Vâiz «Futuvvet-name»sinde (Nşr. F. Faeschner, Leibzig 1944, s. 56-57) isim zikretmeksizin «Ahilerin Sultanı» dediği, medhedip rahmet dilediği, kendisiyle görüşüp intisab ettiği kişinin de gene Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud olduğuna inanıyoruz. «Ravzatu'l-kuttâb» sahibi Ebu Bekr b. Zeki Kırşehir emiri Seyfu'd-Din Tuğrul'a iki mektup yazmış (s. 99-102) bu mektuplarda cürüm işlediği belirtilen zatın himaye edilmesi istenmiştir. Ancak Sa'du'd-Din Mes'ud adlı bir doktorun emir İmadu'd-Din'e yazdığı mektuptan (O. Turan, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar, Ankara 1958, s. 162-163) bu cürüm işleyen zatın Ahi Mahmud, yani Ehi Evren olduğunu öğreniyoruz. Cürüm ile, Şems-i Tebrizi'nin katli olayı kasd edilmiş olmalıdır. Bu ve benzeri daha birçok kayıtların değerlendirilmesi ile Ahi Evren üzerindeki 700 senelik esrar perdesi açılmış bulunuyor.

Buraya kadar Anadolu Bacıları Teşkilâtı'nın kurucusu veya ilk lideri olduğunu tesbit ettiğimiz Fatma Bacı ile, Şeyh Evhadu'd-Din Hâmid el-Kirmani'nin kızı Fatma Hatun'un aynı kişi olup, Ahi Teşkilât'ının kurucusu Ahi Evren Şeyh Nasiru'd-Din Mahmud'un zevcesi olduğunu belirtmeye çalıştık. Asıl önemli olan bu kadınlar teşkilâtının tanıtılmasıdır. Sosyal, sınaî ve siyasî faaliyetleri ile ilgili -çok az olmakla beraber- bazı önemli kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtların değerlendirilmesi ile dünyada eşine pek az raslanan, bu Kadınlar Teşkilâtı hakkında sağlam bir fikir edinilmektedir. Bu konuda Fatma Bacı'nın Hayatı ve Bacılar Teşkilâtı adlı bir makaleyi neşre hazırlamış bulunuyoruz.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ KURULURKEN

Prof. Dr. Yusuf BOYSAL*

11.4.1975 tarihinde kabul edilen bir kanunla Konya'da Selçuk Üniversitesi kurulmuştur. Gerekli formaliteler tamamlandıktan sonra, 1976 yılının Şubat ayında Üniversiteyi oluşturan Fen ve Edebiyat Fakültelerinde öğretime başlanmıştır. Kültür hayatımızda, çevreyle ilişkide, bilimsel araştırma, eğitim ve öğretimde Üniversite kuşkusuz başta gelen önemli bir kuruluştur. Bu nedenle, böyle bir kuruluşun Konya'da yer alması bizleri büyük bir mutluluğa sevk etmiştir. Hem bir Konyalı, hemde bir üniversite mensubu olarak bu mutlu olay karşısında duyduğum sevinç ve memnuniyeti burada birkaç cümle ile belirtmek ve bu arada kuruluş sırasında cereyan eden bazı olay ve gelişmelere de kısaca değinmek istiyorum. Önce bu kuruluşun Konya'ya kazandırılmasında emeği geçmiş olanların tümüne burada gerek şahsım, gerek Üniversite ve Konya adına teşekkürü bir borç bilmekteyim. Ayrıca bazı isimleri burada anmanın da bir kadirşinaslık olacağı kanısındayım.

Hepimizin bildiği gibi Konya'da bir üniversite açılması için son yıllarda büyük bir uğraşı verilmiştir. Hatırladığım kadarıyla ilk toplantılardan biri, sayın hemşehrimiz Prof. Dr. Lütfü Tad, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi dekanı iken sayın Konya Valisi İhsan Tekin'in teşebbüsüyle yapılmıştı. Üniversitenin açılışı ise Konya Valisi sayın Oktay Başer'in zamanına raslamış ve Üniversitemiz kendisinden yardım görmüştür.

Sayın Ömer Haliloğlu ve Sayın Lütfü Tuncel valilerimizin de yardımlarını anmak isteriz. 12 Eylül 1980'den sonra da 2. Ordu ve sıkı yönetim komutanımız sayın Orgeneral Bedrettin Demirel'den de Üniversitemiz yakın ilgi görmüştür. Konya Mühendislik ve Mimarlık Akademisi Yardım Heyeti adını taşıyan cemiyeti de, gerek Üniversite kurulurken yaptığı çalışmalar, gerekse kurulduktan sonra gösterdiği ilgi ve yardımlardan dolayı burada anmayı bir ödev sayıyoruz. Üniversite ilk açılırken yaptığı çalışmalardan dolayı sayın Prof. Dr. Rıza Çetik'i de burada anmak istiyorum. Konya'da bir üniversite açılmasının ne kadar gerekli olduğu hususunda burada birkaç cümle söylemek isteriz. Esasen bizi burada böyle bir yazı

yazmaya sevkeden nedenlerden biri de budur. Konya yüz ölçümü bakımından, her birinde üçer üniversite ve sayısız diyebileceğimiz kadar yüksek okul bulunan İstanbul ve Ankara'dan daha büyüktür. Nüfus bakımından da bu iki ilimizden pek geri kalmamaktadır. Böyle özelliklere sahip olan Konya'da üniversitenin açılmasının bu kadar geç kalmasının nedeni doğrusu pek anlaşılammaktadır. Ayrıca, Erzurum, Trabzon, Elazığ ve bunlar gibi her yönden Konya'dan küçük olan şehirlerimizde çok önceden üniversitelerin açılmış olmasını da burada hatırlatmak isteriz. Konya'nın tarihine, uzak geçmişine bir göz atacak olursak, kültür yönünden Anadolu'da zaman zaman önde gelen şehirlerimizden biri olduğu kolayca görülebilir. Anadolu'nun Taş devri uygarlığı Konya'da Çatal Hüyük'de en ileri düzeye ulaşmıştır. İnsan oğlunun mağara hayatından -avcılıktan ziraate- şehir hayatına geçişinde Çatal Hüyük'ün yeri büyüktür. Diğer bir deyimle Konya bölgesi, «Ağrı Kultur»un ilk doğduğu yerlerden biri, belki de ilkidir. İ.Ö.6. Binde ilk şehir hayatı burada başlamıştır. O günkü şehrin ve bununla birlikte Doğa'nın bir parçasının, duvarda sıva üzerine resmedilmesi ilk defa burada yapılmıştır. Bu da bugünkü anlamda kültür ve sanatın bir parçası ve bir ifadesidir. Şu halde eski, klâsik anlamıyla kültür (ekip yetiştirme), zamanımızdaki anlamıyla kültür, Çatal Hüyük'de bir arada gelişmiş ve yaşamıştır. Çatal Hüyük'den beri Konya bölgesi devamlı iskân görmüştür. Gerek tarihten önceki dönemlerde, gerekse Hititler, Frigler zamanında bölgenin yoğun iskâna sahne olduğu bize kalan belgelerden anlaşılmmaktadır. Bölge zaman zaman kral ve beylere merkez olmuştur. Burada Mevlânâ gibi bilgin ve filozoflar yetişmiştir. Yakın tarihimizde Konya medreseleri ve burada yetişen bilginler ülke çapında değer kazanmışlardır.

Eski uygarlıkların Konya bölgesinde bu şekilde yoğun olmasının önemli bir nedeni olmalıdır. Bu konuda ilk akla gelecek husus iklimin müsait ve bölgenin büyük bir ziraî potansiyele sahip olmasıdır. Bunu da, o zamanlar bölgenin su ve orman yönünden zengin olmasının sağladığı kanısındayız. Ancak bu iki unsur önemini zamanla kaybetmeye başlamış ve bu da ziraati ve verimliliği olumsuz yönde etkilemiştir. Böylece Konya yakın zamana kadar ülke ekonomisinde önemli bir yeri olmayan bir bölge durumuna gelmiştir. Son 20-30 yıl içinde durum bir hayli değişmiştir. Ziraatin fennileşmesi, sulu ziraate yönelme, kimyevî gübre ve ilaç kullanılması ve nihayet ürün türünün artması ve bununla birlikte değer kazanması, Konya'yı ülkede ön plana geçirmiştir. Bölgenin ekonomik gücü buna paralel olarak artarken beyin gücünün daha da güçlendirilmesi, kültür, bilgi ve teknik yönlerden, çalışan insanın teçhiz edilmesi gerekirdi. Bunu sağlayacak olan kurumların başında gelen Üniversitenin açılmasında maalesef geç kalınmıştır. Oysa Konya'da iyi bir başlangıç da vardı.

2. Meşrutiyetten sonra Konya Mekteb'i Hukuku açılmış ve buradan kıymetli hakim ve avukatlar yetişmiştir. Bununla ilgili, belgesel bir fotoğrafı yazımıza eklemiş bulunuyoruz. Bu yüksek okul, bugün bir harebe halini almış olan eski sanat okulunda eğitim ve öğretim yapmıştır. Alnında kalan birkaç çini parçasıyla o günleri bize anımsatmaya çalışan bu binanın, iki yıl önce geçirdiği yangın dolayısıyla, bu konunun maddi belge yönü de yok olma yolunu tutmuştur.

Yukarda belirtilen gecikmenin yanında, Üniversite kurulurken ve kurulduğu yıllarda bazı talihsizlikler de olmuştur. Bunlar üniversitenin daha başlangıç döneminde gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir. Bunlardan çok önemli bulduğumuz birkaçı üzerinde burada kısaca durmak istiyoruz.

1 — Üniversitenin yeri konusu, Üniversitenin kurulması sırasında yer olarak Tutlukırı düşünülmüş ve söylendiğine göre burası Belediye tarafından şifaen teklif de edilmiştir. Ancak her nedense kısa bir süre sonra bu yerden vaz geçilmiştir. Bu olay Üniversite açılmadan önce cereyan ettiği için bu hususta daha fazla bir bilgiye sahip değiliz. Üniversitenin açıldığı sıralarda kampus için Sillekırı düşünülmüş ve biz Üniversite yönetim kurulu olarak bu yerin üzerinde ısrarla durmuş ve istimlâki için Arsa Ofisine müracaatta bulunmuştuk. Bizleri uzun bir süre bekleten bu kuruluş, bilinmeyen nedenlerle istimlâk yapamıyacağını, bu işten vaz geçtiğini yazılı olarak bildirmiştir. Böylece tarla sahiplerinin itirazları ve el altından çalışmaları başarıya ulaşmış oldu. Üniversite için üçüncü yer olarak Malas köyünün merası ve bu civardaki arazi düşünülmüştür. Şahsen burasını uygun buluyor ve biran önce istimlâkinin gerçekleşmesini istiyordum. Çünkü Üniversite arsası konusunda yapılacak artık başka bir iş kalmamıştı. Her şeyden önce zaman Üniversitenin aleyhine çalışıyordu. Bu işin biran önce sonuçlanmasında zaruret vardı. Fakat bu sefer, Malas köyü sakinleri karşımıza çıktılar. Bunlar da gerek aleni, gerek el altından çalışmaya, uğraşmaya başladılar. Ancak 1981 yılının ilk aylarında bütçemizdeki tahsisatın yettiği kadarıyla istimlâki gerçekleştirdik. Bir kısım mal sahiplerinin paralarını ödeyerek tapuları aldık. 1982 yılı bütçesine konacak tahsisatla da tüm arazi istimlâk edilmiş olacaktır. Temennimiz, gelen bu noktadan bir geri dönüş olmamasıdır. Bu güne kadar Üniversite idarecileri olarak yaptığımız en isabetli işlerden biri de budur, kanısındayım.

Yukarıda ilk yer olarak üzerinde durduğumuz Tutlukırı kuşkusuz Üniversite yeri olarak ideal bir bölgeydi. Konya Belediyesine ait bu arazinin Üniversiteye tahsisi ve istimlâk işi gayet kolay olacaktı. İkinci önemli bir taraf da ekime elverişli bulunmayan bu araziden dolayı milli servet kaybı da olmayacaktı. Hava, su ve manzara bakımından da fevkalâde bir yer-

di. Her halde o sıralarda Üniversitenin açılması için çalışanların ilgisizliğinden burası kaçırılmış oldu. Bunu Üniversite için büyük bir talihsizlik sayıyoruz. Bu gün bir kısmı kamulaştırılan, İstanbul yolundaki yer, Tutlukırı kadar elverişli olmamakla birlikte, yine de güzel bir yer olduğu kanısındayım. Bir kere şehir büyük bir hızla o tarafa doğru genişlemektedir. Bu bakımdan şehir hududuna olan beş-altı km mesafe bir kaç yıl sonra çok kısılacak, belki de üniversite kampusu o yönde şehrin iskân hududunu teşkil edecektir. Diğer önemli bir husus da üniversitenin bu yeni yeri, şehrin kuzeyinde olduğu için, hiç bir zaman hava kirliliğine maruz kalmayacaktır.

2 — Öğrenci olayları :

Üniversitenin durumunu sarsan diğer önemli bir olay da öğrenci eylemleriydi. Öğrenci olayları, her yerde olduğu gibi üniversitenin durumunu sarsmıştı. Çoğu kimse üniversiteleri birer anarşi yuvaları şeklinde görüyordu. Bunda vatandaş bir dereceye kadar haklıydı. Oysa bize göre, öğrenci olaylarına karşı ayakta durabilen, fazla karışmamış olan ve özellikle politikacıların giremediği kuruluşlar üniversitelerimizdi. Bu durum, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Eğitim Enstitüleri ve Yüksek okulların durumuyla üniversiteleri karşılaştırdığımız zaman kolayca görülecek ve anlaşılacaktır. Örneğin, Konya Selçuk Üniversitesi önemli olaylara sahne olmamış ve derslere genel olarak muntazaman devam edilmiştir. Bu cümlelerimizden üniversitemizde bazı olayların olmadığı ve sağ-sol eylemcilere karşı mücadele edilmediği anlamı çıkmamalıdır. Bunlar zaman zaman fakültelerimizde egemen olmaya, istediklerini yaptırmaya çalışmış ve uğraşmışlardır. Ancak bunlara hiç bir zaman fırsat ve ödün verilmemiştir. Ancak eylemciler fakültelerin dışında uygulama yapmaya kalkışmışlar ve maalesef bunda kısmen başarı da sağlamışlardır. Araba yakma öğretim üyesi kaçırma, ev kurşunlama gibi olaylar cereyan etmiştir. Ayrıca binalarımızın dışında köşe başlarını tutarak Fakültelere istedikleri öğrencileri sokmama gibi eylemlere de girişmişlerdir. Bu olayların bir kısmı Rektörlük seçimleri zamanına rastlamış ve seçim etkilenmek istenmiştir. Tüm bu olay ve eylemler 12 Eylül ile son bulmuş, 1080-1981 ders yılı olağan üstü diyebileceğimiz bir sakinlik içinde geçmiştir. Öğrenci olayları toplum üzerinde büyük etki yapmış ve Üniversitemizin Konya'lıdan göreceği yardımı büyük ölçüde etkilemiştir.

Üniversite konusu, başından beri bazı partililer tarafından tasvip görmemiştir. Konya da dört parti, AP, CHP, MSP ve MHP, hatta bunlara bir tane daha ilâve yapabiliriz, o da Demokratik Parti, kendini kuvvetli saymakta idi. Bunların hiç birisi Üniversite konusunu içtenlikle ele almış değildi. Kuvvet yönünden birbirinden geri kalmadıkları kanısında olan bu kuruluşlardan herbiri, en azından kendisinin dışında kalan partiler tara-

findan üniversiteye sahip çıkılmasını da istemiyordu. Üniversite konusunda aralarında birleşmek ise hiç bir zaman olmamıştır. Ancak şunu da söylememiz bir kadirşinaslık olacaktır, AP ve MSP koalisyonu zamanında Üniversitemiz açılabilmiştir.

Konya'da üniversite başlangıç yıllarında çok ucuz bir müessese durumuna düşmüştür. Orta öğretimde kullanılmak üzere Milli Eğitim Bakanlığınca inşa ettirilen yeni bir binada Üniversitenin iki fakültesi eğitim ve öğretime başlamıştır. Bu fakülteler üçüncü ve dördüncü ders yıllarında sınıf ve oda bakımından büyük bir sıkıntı içine girmişlerdir. Bahçeye inşa ettirilen bir kaç baraka da genişleme yönünden bir yarar sağlamamıştır. Bu arada Edebiyat Fakültesi için Sanai bölgesinde, İstanbul yolu üzerinde yaptırılan barakalar da, gerek inşaatın kalitesi gerekse yer bakımından eğitim ve öğretimin sıhhatli bir şekilde yapılacağı hususunda bizleri tereddüte düşürmüştür. Evet, bu barakaların yapılması kararında benim de imzam var. Demek ki, sonunda böyle bir gayrı müsait bir durum ortaya çıkacağını önceden görememiştir. O sıralarda, Rektör olan öğretim üyesi arkadaşımız her nedense Edebiyat Fakültesini karşısına almıştır. O günkü hava ve şartlarda Edebiyat Fakültesi çadırlara bile çıkabilirdi. O sıralarda sayın Rektörle aramızda sık sık anlaşmazlıklar oluyordu. Bunlarla ilgili burada somut örnekler vermek, geçmişi tekrar olacağından, bunda bir yarar görmüyorum. Ancak şu kadarını da söylemeden geçemeyeceğim. Bu durumdan üniversitemiz zarar görmüştür. En azından üniversitemizin toplum yanındaki itibar ve saygınlığı zedelenmiştir. Ayrıca, Fen Fakültesinde meydana gelen anlaşmazlıkların da bu duruma katkısı olmuştur. Ankara Üniversitesinin aynı Fakültesinden gelen ve Selçuk Üniversitesinde ders yapan öğretim üyeleriyle, Rektör arasında ciddi anlaşmazlıklar çıkmıştır. Sarf edilen ve hoş olmayan sözler basın kanalı ile topluma da yansımıştır. Tüm bunlar yukarıda belirttiğimiz gibi Konya'lıların nazarında üniversiteyi arzu edilmeyen bir duruma düşürmüştür.

Diğer Fakültelerin açılması konusu da öneminden dolayı bizi uzun zaman meşgul etmiştir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Fen ve Edebiyat Fakültelerinin dersane sıkıntısı bizi fevkalade üzüyordu. Öğrencilerimize, yararlanacakları bir seminer ve kitaplık gösteremiyorduk. Edebiyat Fakültesi Eğitim ve öğretimini binasının üst katında dört sınıf ve odada yapıyordu. Bu durumda yeni fakülteler açılması cihetine gidilmesini erken buluyorduk. Buna rağmen üçüncü öğretim yılımız içinde önce Ziraat ve Tıp, sonra da Veteriner Fakültelerinin açılmasına senatomuzda karar aldık. Bu kararımız Devlet Plânlama Teşkilatı'nda önce red edilmiştir. Bir süre sonra, biz kararımızı yineledik. Bu arada iktidar değişti ve ancak bir yıl sonra adı geçen fakültelerin açılması onayını bu kuruluştan ve Milli

Eğitim Bakanlığından alabildik. Evet bu fakülteler kağıt üzerinde kurulmuş oldu. Fakat, aradan bir hayli zaman geçmesine rağmen Maliye Bakanlığı, bu kuruluşların ne btcesini, ne de kadrosunu onaylamıştır. 1750 sayılı niversiteler kanununun 46. maddesine göre birisi Diyarbakır Üniversitesi Tıp Fakültesinden, diğer de Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesinden olmak üzere iki Profesör ğretim üyesini niversitemizde Tıp ve Ziraat Fakültelerinin kurulması işleriyle görevlendirdik. Maaşlarını, büyük bir sorumluluğu ve riski göze alarak Edebiyat Fakültesinden ödemeye başladık. Ancak bu ğretim üyelerimizle birlikte çalışmamız da Tıp ve Ziraat Fakültelerinin durumunda bir gelişme sağlayamamıştır. Bu konuda, bu günlerde çıkması beklenen Yüksek ğretim Kanununu beklemekten başka yapacak bir iş kalmıyordu.

Yukarıda kısaca değinilen tüm gcklere rağmen niversitemizin Fen ve Edebiyat Fakültelerinde bilimsel yönden eğitim ve ğretim başarılı geçmiştir. Öğretim yesi temini yönünden Selçuk nievr sitesi yeni kurulan diğer üniversitelere nazaran şanslı olmuştur. Konya'nın Ankara'ya yakın olması nedeni ile ğretim yesi bulmakta gclk çekilmemiştir. Özellikle, Edebiyat Fakültesinin her bölümünde yeterince ğretim üyeleriyle ğretim normal olarak yapılabilmiştir. Ancak bu ğretim yeleri, niversiteler kanununun 40. maddesine göre, büyük bir kısmı Ankara niversitesinden olmak üzere, başka üniversitelerden, ders vermek üzere görevlendirilmiş ğretim üyeleridir. Yeni kurulan niversiteler ve fakülteler için bu tür eğitim doğal sayılmalıdır. Çünkü, lkemizde hiç bir niversite ve fakülte gerekli ğretim yesi temin edildikten sonra açılmış değildir. Bu nedenle yeni kurulmuş niversiteler kendi ğretim üyesini yetiştirmeye kadar bu tür eğitime 8-10 yıl devam etmek zorundalar. Son yıllarda çok sayıda niversite ve fakülte açıldığından ve hâlâ büyük şehirlerde ğretim yesi yığılması devam ettiğinden, diğer illerde yeni açılan üniversitelerimize izleyeceği başka bir yol kalmamaktadır. 1750 sayılı niversiteler kanununda rotasyonu n gören 46. maddenin hemen hemen hiç işlemez hale gelmesi, yeni kuruluşları 40. maddeye sarılmaya zorlamıştır. 46. madde yurt düzeyinde sadece bizim gibi isteyerek giden 10-15 ğrteim yesi için işleyebilmiştir. Bu nedenle, yakında çıkacağı söylenen yeni yüksek öğrenim kanununda 40. maddenin yer almasını ve ayrıca rotasyona önem verilmesini istiyoruz. Kanun taslaklarda grldğu şekli ile çıkarsa, Selçuk niversitesi uzun yıllar bu kadar ğretim üyesini bir arada gremiyecektir. Biz Edebiyat Fakültesinde başta Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olmak üzere diğer üniversitelerden gelen 30 kadar Prof. ve Doç. ile beş yıldır ğretimimizi sürdürmüş buluyoruz. Fakültemizde yapılan Eğitim ve öğretimin de bu niversiteler düzeyinde olduğu kanısındayız. Kurulan bu düzenimizin bundan böyle de

devam etmesini içtenlikle istemekteyiz. Yazımızın başlarında çizdiğimiz tabloya göre üniversitemizin gelişmesiyle ilgili diğer konularda pek başarılı olduğumuz söylenemez. Bu bakımdan biz, eğitim ve öğretimde başarı sağladığımız ölçüde teselli bulmak istiyoruz. Yeni üniversitemizin ülkemize, Konya'ya ve bu bilim yuvasında yetişeceklerle hayırlı olmasını temenni ediyoruz. Uzun uğraşlar sonunda kurulmuş olan Tıp, Ziraat ve Veteriner gibi yeni fakültelerimizin biran önce faaliyete geçmesini içtenlikle istiyor ve bu konuda yardım bekliyoruz.

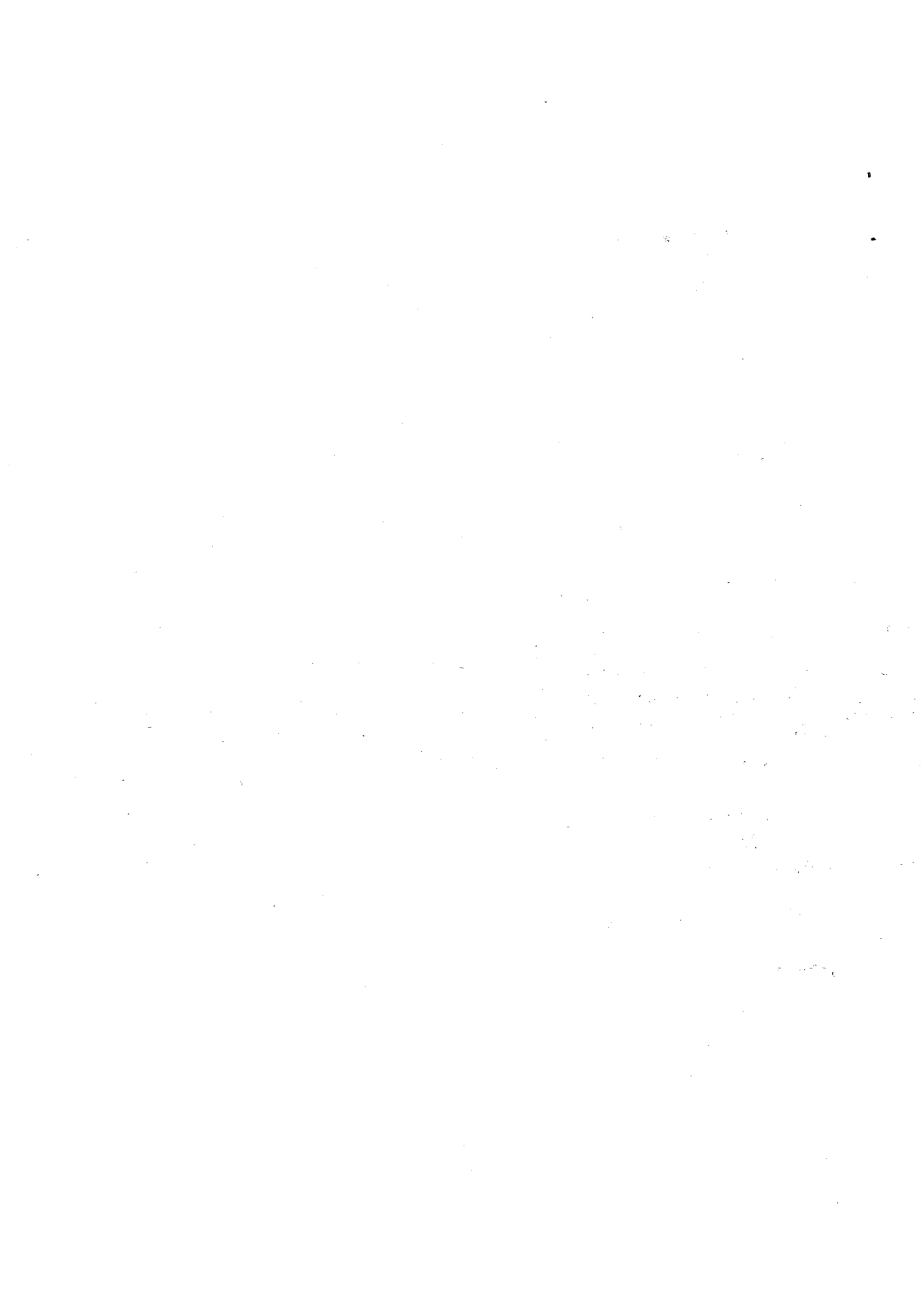

SOLDAN SAĞA: (Oturancılar) — Hukuk-i Esâsiyye-i Düvel ve İdare Muallimi Şinâsi Bey; Mecelle ve Usûl-ı Fıkıh Muallimi Yalvaçlı Ömer Vehbi Efendi; Konya Mekteb-i Hukuk Müdürü Refik (Kırış) Bey; Fıkıh ve Ahkâm-ı Evkaf Muallimi Sivaslı Ali Kemâlî Efendi.

SOLDAN SAĞA : (Ayaktakiler) — İktisat ve Maliye Muallimi Numan Sabit; Mecelle ve Ticaret-i Berriyeye Muallimi Selim Sabit; Ticaret-i Bahriyye, Sakk-ı Hukuk ve Sakk-ı Cezâ Muallimi Hilmi (Aksoy) Bey; Usûl-u Cezâiyye ve Kanun-u Ceza ve Hukuk-u Ceza Muallimi Hesâbî Bey; Mecelle ve Ferâiz ve Vesâyâ Muallimi Tahir Efendi.

15.Mart.1914 tarihinde Konya Mekteb-i Hukuk Hey'et-i İdâre ve Talimiyesi.

YABANCI BASINA GÖRE ATATÜRK

Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY*

Türk ulusu, milattan önceki çağlardan günümüze dek varlığını kesintisiz sürdüren birkaç ulustan biri ve en dinamiğidir. Türkler, kişilik ve onur sahibi bir millettir; becerileri ve yetenekleri çok yüksektir. Bu ulus, karanlık günlerde büyük fedakârlıklara ve ıztıraplara katlanmasını bilen bir ulustur. Onun tarihi, büyük davalar uğruna yapılmış çetin mücadelelerin tarihidir.

Böylesine köklü ve dinamik olan ulusumuz, tarihinin her bunalımlı devresinde bağrından bir büyük evlâdını çıkarıp, bu bunalımdan yüzakı ve başarı ile çıkmasını bilmiştir: Meteler, Atillalar, Melikşahlar, Alpaslanlar, Kılıçarslanlar, Fatih Sultan Mehmetler, Yavuz Sultan Selimler gibi...

Birinci dünya savaşından sonra, vatanca yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğumuz bir sırada ortaya çıkarak düşmanları yurdu-muzdan koçup modern bir Türkiye yaratan Mustafa Kemal Atatürk de bunlardan biridir.

M. Kemal Atatürk bir askerdir; ancak, cephelerde savaşın en kritik anlarında kan ve ter içinde yoğurularak edindiği tecrübeler ve yüksek askerî dehâsı dışında, içinde yaşadığı dünyanın ekonomik ve sosyo-politik sorunlarını, özellikle bu sorunlar karşısında Osmanlı Devleti'nin durumu hakkında çok sağlam bilgiler edinmiş, kendini çok iyi yetiştirmiş, bir çok dallarda engin bir kültüre sahip olmuştur ki bu bilgiler ve doğuştan mevcut yeteneği ona, dünyaca tanınan ve dikkati çeken bir kişi niteliği kazandırmıştır.

Deney üstü ve görünmeyen gerçeklerin ortaya çıkarılması ve kavranışı olan önsezi, M. Kemal Paşa'da çok güçlüdür. Ondaki başarının sırrı da, gönlündeki yurt ve ulus tutkusundadır. Bu tutku ona, amaçlarına ulaşmakta kılavuzluk etmiştir. Onun, ulusun yetenek ve becerilerine büyük

*) Selçuk Üniversitesi Rektörü

güveni vardı. O, bu güvenini, Samsun'a çıktığında ifade ettiği şu sözlerle dile getirmiştir: «Ben 1919 mayısında Samsun'a çıktığım gün, elimde maddî hiç bir güç yoktu. Sadece Türk ulusunun soyluluğundan doğan ve benim vicdanımı dolduran manevî bir güç vardı. İşte ben bu ulusal güce, Türk ulusuna güvenerek işe başladım.»

M. Kemal Paşa, Anadolu'ya geçtikten sonra, kendi yetki bölgesindeki asker ve sivil söz sahibi kişilere, mitingler düzenlemelerini bir bildiri ile emretti. İstanbul'daki i'tilaf devletleri, M. Kemal'in bu davranışlarının o bölgedeki hıristiyan uyrukların hayatını tehlikeye soktuğunu, onu İstanbul'a geri çağırmaslarsa Mondros mütarekesinin 7. maddesine dayanarak Sivas'ı işgal edeceklerini, bundan da M. Kemal'i sorumlu tutacaklarını Osmanlı hükûmetine bildirdiler.

Osmanlı Harbiye Nâzırı, bu tehditleri M. Kemal'e bildirdi. O da verdiği cevapta «İ'tilaf devletleri, ulusumuzun haklarına ve bağımsızlığına saygı gösterdikçe ve ulus, yurdun güvenliğinden kuşkusuz bulundukça, müslüman olmıyan toplulukların korkmalarına hiç bir neden yoktur. Bu konuda devlete karşı her türlü sorumluluğu üzerime alıyorum; ancak özgürlüğümüzü ve ulusal varlığımızı yoketmek demek olan İzmir'in işgali ve buna benzer olaylara karşı ne ulusun heyecanını ve vicdanının acılarını ve ne de buna dayanan ulusal gösterileri durdurmak için kendimde ve hiç kimsede güç ve takat göremeyeceğim. Bu yüzden çıkacak olaylar karşısında da sorumluluk yüklenebilecek ne bir komutan, ne sivil görevli ve ne de bir hükûmet tasavvur ederim.» dedi. O, bu sözleri ile ulus hizmetinde ve millî iradenin emrinde olduğunu belirtmiş oluyordu.

Yetişmesine, kişiliğine ve bunların oluşmasındaki etkenlere kısaca değindikten sonra asıl konumuza yani dış basında Atatürk hakkında söylenenlere geçebiliriz.

Onun dış basındaki yerini anlamak ve anlatmak için şöyle bir sıra izlemek gerekir:

1) Birinci cihan savaşından önceki ve savaş sırasındaki başarıları üzerine söylenenler,

2) İstiklal savaşından cumhuriyetin ilanına dek geçen sürede söylenenler,

3) Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirdiği devrimler üzerine söylenenler,

4) Ölümünden sonra söylenen ve yazılanlar.

Birinci cihan savaşından önceki ve savaş sırasındaki devre:

Bu kısımda, 1907-1919 yılları arasında yabancıların, onun hakkındaki değerlendirmelerini aktaracağız.

Kemal Paşa 1905 yılında harp akademisinden kurmay Yüzbaşı olarak 24 yaşında mezun olduktan sonra Şam'a atanmış, daha sonra oradan Balkanlar bölgesine alınmıştır. Şam'daki görevine ait bir yabancı anıya raslıyamadık. Balkanlardaki ilk yabancı anı, 1907 lerde kendisiyle görüşen bir Bulgar türkoloğa aittir. Bu Bulgar türkolog MANOLOF onun, 1923 lerde gerçekleştirdiği devrimleri daha o sıralarda yani, Balkan ve Trablus savaşları, birinci dünya savaşı ve istiklal savaşı gibi önemli olaylardan önce tasarladığını, bu hususlarda kendisine şunları söylediğini vazıyor:

«Bir gün gelecek, bugün için düş sayılan bir çok şeyleri gerçekleştireceğim. Bir ferdi olduğum Türk ulusu bana inanacaktır; çünkü düşüncüklerim, halk avcılığı davranışının ürünü değildir. Bu ulus, gerçeği görünce, inandığı liderin ardından duraksamadan gider ve inandığı dava uğrunda ölmesini bilir. Saltanat yıkılmalıdır. Devlet yapısı aynı türden bir temele dayanmalıdır. Din ve devlet birbirinden ayrılmamalıdır. Benliğimizi doğu etkisinden sıyrarak batı uygarlığına yönelmeliyiz. Kadına eşit haklar vererek yeni bir toplumsal düzen kurmalıyız. Batı uygarlığına girmemize engel olan, öğrenilmesi zor yazıyı bırakarak latin kökünden bir alfabe seçmeliyiz. Kılık kıyafetimize dek herşeyimizde batıya yönelmeliyiz. İnanınız ki bunların hepsi bir gün gerçekleşecektir.»

M. Kemal'i 1911 de Trablus'ta yani bugünkü Libya'da görüyoruz. O, 8 Ekimde İstanbul'dan çıkıp 8 Kasım 1911 de Trablus'a vardı. Denizlerde artık başka devletler egemen olduğundan karadan gitmek, Suriye ve Mısır'dan geçmek zorunda idi. Mısır 1881 yılında İngilizler tarafından işgal edilmişti. Buralardan gizlice geçti. Yanında yüzbaşı Nuri Conker vardı.

Tobruk ve Derne'de, İtalyan saldırganlara karşı derme çatma birliklerle, şuradan buradan toplama modası geçmiş silahlarla kahramanlık destanları yaratarak savaşı kazandı, orada 25 kasım 1911 de binbaşı oldu. 8 Ekim 1912 de Balkan savaşı başlayınca Osmanlı hükûmeti İtalyanlarla barış anlaşması yapıp Trablus'u onlara bıraktığından M. Kemal, İstanbul'a döndü.

O zamanlar ülkemizin bir parçası olan Trablus bölgesindeki yayın araçları mutlaka bu başarıları dile getirmişlerdir. Ancak, bunlar elimizde

bulunmadığından oraya ait bilgileri Türk basınından ve Atatürk'ün sözlerinden öğreniyoruz.

M. Kemal Paşa 1913-1914 lerde Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da ataşe militer iken kendisi ile görüşen Bulgaristan'ın eski baş komutanı emekli general N. Jekoş, şunları söylüyor: «...1914 son baharında idi. Bulgaristan, birinci dünya savaşında Almanların yanında yer almak üzere iken, Türkiye ile askerî bir anlaşma yapma görüşmelerinde bulunuyordu. Bu anlaşmanın hazırlıkları için Bulgar genel kurmay başkanlığında çalışırken, bir gün buraya Mustafa Kemal adında bir Türk subayı geldi. Türk hükûmetinin kendisini Sofya Ataşe militeri olarak gönderdiğini ve Türkiye ile Bulgaristan arasında askerî ittifak anlaşması görüşmelerine katılmak üzere de gönderildiğini söyledi. O binbaşı ben ise albaydım. Harukulade bir fransızca konuşuyordu. Cümleleri, bir yüksek diplomat gibi tartarak söylüyordu. Karşımda yüksek kültür sahibi centilmen ve aydın bir Türk bulunduğunu anladım... Bu münasebetle Mustafa Kemal ile ahbab olduk, Sofya'da birlikte gezmeye başladık. Tarihi ve politik konularda konuşuyorduk. Daha o zamanlar, yeni Türkiye'de yapacağı devrimleri düşünüyordu. Sonunda duruma hâkim oldu, muradına erdi, yeni Türkiye'yi kurdu, ayağa kaldırdı.»

Birinci cihan savaşında galip gelen ve Osmanlı hükûmetine 30 ekim 1918 günü imza ettirdikleri Mondros mütarekesine dayanarak yurdumuzun şurasını burasını işgal eden itilaf devletleri, M. Kemal Paşa'nın birşeyler yapacağını onun, Samsun'a ayak basmasından 35 gün sonra yani 22 haziran 1919 günü, yurdun dört köşesindeki yurtsever görevlilere gönderdiği Amasya bildirisinden sonra hemen anlamışlardı.

O, bu bildirin birinci maddesinde şöyle diyordu: «Yurdun bütünlüğü, ulusun bağımsızlığı tehlikededir. İstanbul hükûmeti, itilaf devletlerinin etkisi ve denetimi altında bulunduğu için, üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu durum ulusumuzu yok olmuştur tanıttırıyor. Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azmi ve kararı kurtaracaktır. Ulusun durumunu göz önüne almak, hakkın sesini cihana duyurmak için her türlü etki ve denetimden uzak bir ulusal kurulun oluşması gereklidir. Bunun için haberleşerek her yandan gelen öneriler ve ulusal istek üzerine, Anadolu'nun en güvenli yeri olan Sivas'ta ulusal bir kongrenin tez elden toplanması kararlaştırılmıştır. Bunun için bütün Osmanlı vilâyetlerinin her livasında ve parti anlaşmazlıkları dikkate alınmadan güçlü ve ulusun güvenini kazanmış üç kişi kadar bir heyetin, en çabuk araçlarla yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir. Her ihtimale karşı bunun ulusal bir sır halinde tutularak gürültü patırdıya yer verilmemesi ve yolculuğun bazı yerlerde kilik değiştirilerek yapılması gereklidir.»

Tabii bu duyuru ne kadar gizli tutulursa tutulsun gerek itilaf devletleri, gerekse onlarla işbirliği halindeki Osmanlı yönetimi haber alıp M. Kemal'in yakalanması hakkında emir çıktı. Bu durum karşısında 8 Temmuz 1919 günü askerlikten istifa edip «sine-i millette mücahit bir ferd olarak çalışacağını» bildirmesi üzerine iş daha kızıştı.

Erzurum ve Sivas kongrelerinden sonra aynı yılın 27 aralığında Ankara'ya gelen M. Kemal Paşa, 23 nisan 1920 günü burada «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti»ni kurup istiklal savaşına başladığı sıralarda bu haklı Türk davası ile ilk ilgilenenler, Türk dostu iki Fransız yazarı ve düşünürü oldu.

Bunlardan biri Piyer Loti (Julien Viaud Loti: 1850-1923), ötekisi Claude Farrere (Frederic Charles Bargone: 1876-1957)dir. Piyer Loti, bir çok kez Türkiye'ye gelmiş, istiklal savaşı sırasında M. Kemal Paşa ile görüşmüştür. «Ağa Zade'nin mezarı başında», «Bir sipahinin ölümü», «Can çekişen Türkiye» adlı eserlerinde Türkleri över. Gazetelerde yazdığı makalelerinde M. Kemal Paşa'nın kişiliğini ve başarılarını medh eder.

Klod Farer (Claud Farrere)de deniz subayıdır. Binbaşılıktan ayrılıp edebiyata yönelmiş, yazdığı güçlü eserlerle Fransız Akademisi'ne üye seçilmiş bir Türk dostudur. I. Dünya savaşından sonra millî mücadele yıllarında bir kaç yazar arkadaşı ile Türkiye'ye geldi ve Türk davasını sonuna dek savundu. Savaş alanlarında Atatürk ile çekilmiş resimleri vardır. Quatres dames d'Angora (dört Ankaralı bayan) adlı bir eser yazdı.

Klod Farer, Atatürk'ü anlatan bir yazısında şöyle diyor: «Karşımdaki bu büyük adamda, keşfettiğim bu büyük meçhulde yetenek ve karakter o kadar iyi işlenmişti ki, sözlerinde hiç bir kuşku aranamazdı.»

II

İstiklal savaşından cumhuriyetin ilanına dek geçen sürede dış basında Atatürk :

Bu döneme ait dış basında Atatürk hakkında görülen en çarpıcı değerlendirmeler, İngiltereden gelmektedir.

Millî mücadelemizin sonlarında, İngiltere Lordlar Kamarası, olağan üstü bir toplantı yaptı. Bütün yabancı elçiler de bu tarihî toplantıda hazır bulunuyorlardı. Kürsüye gelen işçi partisi lideri Mc Donald: «Hükûmetten şunu sormak isterim! Hükûmet, Anadolu'yu, savaşı kazanan devletler arasında paylaşmak amacı ile İngiliz hazinesinden binlerce altın aldı. İstanbul şehri ve boğazlar İngilterenin olacak, İzmir Yunanlılara, Antalya ve Konya İtalyanlara, Adana ve çevresi Fransızlara verilecekti... Ne ya-

zık ki bunların hiç biri olmadı. Bu taksim projesini M. Kemal'in süngüleri alt üst etti. Bu hususta hükümetten açıklama yapmasını istiyorum» dediğinde, zamanın başbakanı Loyd Corc (Llyod Gorge) ağır ağır kürsüye gelerek «insanlık tarihi bir kaç yüzyılda ancak bir dâhi yetiştirebiliyor. Şu talihsizliğimize bakınız ki beklenen o daki bugün Türkiye'de doğmuştur. Elden ne gelebilirdi» diyerek kürsüden indi. Bu cevaba bütün İngiliz ulusu baş eğmek zorunda kaldı. Az sonra da Llyod George baş bakanlıktan istifa etti. Bu mağrur millet, M. Kemal'in bir dâhî olduğunu, Türk yurdunu ve ulusunu mahvetmek için uyguladıkları bir sürü planların boşa çıkmasından sonra bu çaresiz kalışlarını itiraf etmek zorunda kalmışlardır. Gerçekten İngilizler, yalnız Çanakkale'de öz yurdunu savunmaktan başka bir günahı olmıyan yüzbinlerce Türkü kırdırmakla, Mondros müta-rekesinden sonra girdikleri İstanbul'da masum halka zulmetmekle yetinmemişler, daha insafsız bir siyasî cinayet girişiminde bulunmuşlardır:

1921 yılında, İngiliz Entellijan servisinin yetiştirdiği bir kişiyi, Hint müslümanlarının Türklere yardım etmek için yolladıkları bir temsilci gibi hazırlıyarak, Atatürk'ü öldürtmek istediler. Mustafa Sagiyr adındaki bu kişi, önce İstanbul'a gelip, bir gazete muhabiri ile ilişki kurmuş, sonra Ankara'ya gelip Atatürk'le görüşmek, bir iki kez görüşüp güven sağladıktan sonra onu öldürmek için planlar hazırlamıştı. Ancak, dâhî Atatürk, daha ilk görüşmesinden sonra, bu adamı inceleyin, diye o zamanın iç işleri bakanı Abdülhak Adnan Adıvar'a söylemiş, yazdığı mektupları, o zaman kimyager olan Prof. Avni Refik Bekman, kimyasal maddelerle muamele edince, selam kelimadan ibaret olan satırlar arasında sempatik mürekkeple yazılmış planlar ortaya çıkarılmış ve hemen, Ulus Meydanında bulunan İstiklal otelinde kurulan mahkemede muhakeme edilip idam edilmiştir.

1916 yılın nisanında Irak cephesinde Halil Paşa tarafından esir edilip İstanbul'a yollanan Sir Charles Tawnshend 1922 de Atatürk hakkında şunları söyler:

«Ben şimdiye kadar 15 hükümdar ve cumhur başkanı ile özel ya da resmî konuşma yaptım. M. Kemal'i gördüğüm gecede ki kadar ezildiğimi hatırlamıyorum. Mustafa Kemal'de büyük bir ruh gücünün esrarı var.»

III

Cumhuriyetten sonra Atatürk hakkında dış basında söylenenler:

Burada, cumhuriyetin ilanından sonra ve Ata'nın ölümünden önce yazılmış yazılardan ve söylenen sözlerden örnekler vereceğiz.

Bu bölümde, Ata'yı en iyi anlatan, onun bütün davranış ve atılımlarını meraklı bir gözle izleyen ve o devrin kalbur üstü yöneticileri ile kıyaslayan, Amerika'nın Türkiye'deki elçisi Charles Sherill'dir. Büyük elçi Sherill, 1932 yılında Ankara'ya elçi olarak gelmiş, M. Kemal'le, İsmet İnönü ile ve devrin üst düzeydeki sorumluları ile görüşmüş, hatta onlarla dostluk kurmuş, özel konuşmalarda bulunmuştur. Elbette ki bir çok başka yabancı elçi de o zamanlar, daha önce, daha sonra Türkiye'de elçilik etmiştir. Ama Sherill, bu gözlemlerini, ülkesine döndükten hemen sonra, bir kitap halinde yayınlamıştır. Kitap, 1934 yılında «Gazi Mustafa Kemal'in yanında bir yıl elçilik» adı ile basılmıştır. Bu eserin bugünlerde yeni bir baskısını bir kaç gün önce Ankara'daki kitapçı vitrinlerinde gördüm.

Sherill, eserinin önsözünde yazış nedenini şöyle açıklar: «Bu kitap okuyucuya, yalnız bu harikulâde Türk'ün başardığı akla durgunluk veren işlerini göstermekle kalmıyacak, aynı zamanda onun dayandığı coğrafi, politik ve etnolojik temelleri kavratmaya çalışacaktır.» Kitap gerçekten her yönden okunmaya değer niteliktedir. Okudukça insan o zamanki Türkiye'de yaşar gibi oluyor. Elçi, millî mücadele savaşlarının her devresini, pılanlar çizerek anlatmış. Atatürk de bana bunları planlar çizerek anlattı diyor. O ayrıca devrimlerimizden 11 tanesini, batıdakilerle kıyaslayarak incelemiş. O bunların gerçekleşmelerini, Homeros'un Odisse destanındaki şeylere benzetiyor.

Ben burada bu kitabı özetleyecek değilim. İçeriğini ve kapsamını kısaca bu şekilde tanıttıktan sonra, onun Ata ile ilk karşılaşışını, bu ilk intibaları üzerindeki bir kaç sözüne değinmekle yetineceğim.

Elçinin sözlerinden bir kaçı: «Büyük adamlar yetiştiren bir ırk herhalde büyük bir ırktır. Bir ulusu anlamak için onun liderlerini incelemekten daha sağlam bir yol yoktur. Bugün herhangi bir yerde, kendisinden üstün bir devlet adamı bulunmıyan M. Kemal kadar büyük yetenekli bir kişiyi Türkler nadir yetiştirmişlerdir... Kurtarıcı, ulusal kahraman ve dünyaca ünlü bir devlet adamı olan Türkiye cumhur başkanı Mustafa Kemal'i incelemek, bu bakımdan büyük bir değer taşır.»

Büyük elçi Ekselans Sherill, Ata ile ilk karşılaşma izlenimini de şöyle anlatıyor:

«İlk bakışta tam anlamı ile sağlıklı, parlak gözlü, geniş alınlı zekî bir sima. Bir yabancı ile ilk görüşmede yalnız Türkçe konuşmak âdetindedir. Ancak kısa süren başlangıç sırasında herhangi bir nokta ilgisini çekecek olursa (benimle konuşmasında olduğu gibi) hemen, gayet düzgün ve akıcı bir fransızca ile söze başlar. Bu iş de bittikten sonra elçilik erkânı takdim olunur. Çankaya tepesine çıktığım ilk ziyaret ve Türkiye'nin en yüce

başının sevimli yuvasında gördüğüm kabul hakkındaki ilk izlenimlerim bunlardır.»

Bu tür kitap yazarlardan biri de Alman Profesör Herbert Melzig'tir. Bu bilgin, 1938 lerde öğrenci bulunduğum Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine almanca Profesörü olarak getirilmişti. 35 yaşlarında genç bir bilgindi. Almanca bölümündeki arkadaşlarımdan duyduğuma göre, her fırsatta Atatürk'ün yarattığı yeni Türkiye atılımlarından ve Atatürk'ün yüce kişiliğinden övgü ile bahsedermiş. Kitabından onun özlü bir cümlesini aktarıyorum: «Kemal Atatürk, kendi ulusu ve insanlık için beslediği sevgi ile bir dahînin neler yaratabileceği konusunda cihana, görülmedik, işitilmedik bir sahne seyrettirmektedir.»

Prof. H. Melzig'in dile getirdiği, Ata'nın insan sevgisi yoluyla neler yaptığını, cephelerde can düşman olarak karşı karşıya bulunduğumuz Yunan basınından bir örnek vermek istiyorum:

Yunan yazarı Yorgi Pesmezoğlu, Proia gazetesinde 1937 yılında yazdığı bir makalede ulu Ata'mız hakkında şunları söylüyor: «Anadolu'ya Yunan çıkarması sırasında, bu savaşı isteyen bizler bile, -bize anlatıldığı gibi- M. Kemal'i, başıbozuk çetelerin başına geçmiş bağınaz bir başkan sanmıştık. Daha sonra Anadolu'yu nüfuz bölgelerine ayırarak Osmanlı İmparatorluğunun elbiselerini paylaşmak isteyen ve sıkıyı görünce diplomasi yoluyla işin içinden sıyrılıp kaçan İngiliz, Fransız ve İtalyanları Anadolu'dan çıkarıp bizi de yendikten sonra, karşımızda sıradan bir adamın bulunmadığını ve onun gerçek yaratıcı gücünü kavramaktan çok uzak kalmış olduğumuzu kabul ettik. Türkiye ile aramızda kurulan dostça ilişkilerin sıkı bir ittifaka (Balkan ittifakı) dönüşeceği sıralarda Ankara'ya ilk girişimizde Çaldaris ile Mustafa Kemal tarafından kabul edildik. İnsanın içine işleyici ve sabit bakışının M. Kemal'in simasına verdiği ciddiyet, mavi gözlerinin etkisi ile daha çok keskinleşmekte ve gülümsemesindeki konukseverliği ve içtenliği canlandırmaktadır. Fransızca'yı, almanca'yı çok iyi bildiği, belki İngilizce de bildiği halde bizimle yalnızca Türkçe konuştu... M. Kemal, yumuşak, nazik ve iltifatkârdır. Kendisine karşı bile olsa, karşısındakini incitmek istemez... O, Türklüğü ile öğünür ve Türkiye'yi yabancı etkisinden uzak bulundurmak ister. O, Türkiye'nin Türkiye kalmasını istemekle birlikte, onu yabancılara karşı kapalı tutmak taraflısı da değildir.

Cardiff'te çıkan Western Mail adlı gazetenin yazarı Hans Prombge 1937 de Ata hakkında şunları yazıyor: «M. Kemal'in en büyük başarıları, Lozan barışından sonra olmuştur. Atatürk, Türkiye'yi baştan başa değiştirmiş, Türkiye'nin sosyal, siyasal ve endüstriyel hayatını her dalda modernleştirmiştir, sultanlar devrinden kalma bütün kötü izleri kökünden sil-

miş ve yüzyıllarca sürmüş olan dağınıklıktan, düzenli ve sürekli bir politik sistem yaratmıştır. Eğer bugünkü Türkiye, büyük savaştan sonra Avrupanın herhangi bir yerinden daha çok ilerlemiş bulunuyorsa bunun en başta gelen nedenini Atatürk'ün dehasında aramak gerekir. M. Kemal'i, büyük komutanların çoğuna üstün kılan nitelik, ölümü hiçe saymak, cesaret göstermek hususunda askerlerine en büyük örnek olmasıdır. O, hırpalanmış, silahı elinden alınmış bir milletle, tarihe yeni bir devir açmak için mücadeleye girişti ve bu mücadelesinde, ruh gücünün dünya yüzündeki bütün silahlara üstün olduğunu isbat etti.»

Ram Landon adındaki yazar, The Spectator dergisinde Ata hakkında şöyle diyor:

«Türkiye'de İslâmiyet prensipleri, tevekküle ve kadere dayanırdı. Her başarısızlığı mazur ve haklı gösteren (inşaaallah) sözcüğü, ilerlemenin en büyük engeli, tenbellerle amaçsızların nakaratı idi. Atatürk, işte bunu kaldırdı. Kadere inanmayı yani işi oluruna bırakmayı bıraktırıp kafalara yeni bir anlayış ve kendine güvenmeyi getirmiş, bunu yaparken, yepyeni bir din yarattığı anlayışına kapılmak gibi bir megalomani göstermemiştir. İşte onun bu gönül alçaklığı, kendisinin, kominist ve nazi liderlerinden daha yüksek olduğunu isbat etmiştir. Türkiye'nin özgürlük konusunda gösterdiği duyarlılık, eski rönesans ülkelerinde mistiklik ve hoşgörüsüzlük hüküm sürerken Türkiye, fikir alanında hoşgörünün vatanı ve müsabet bilimin hararetle karşılandığı bir ülke olmuştur. Bundan dolayıdır ki, başka ülkeler aydınları için Türk devrimi, orijinal, aynı zamanda dünyaya örnek olacak nitelikte bir girişimdir.»

Bu bölümü, Orta-Doğu sorunlarını en iyi bilen, zamanımızın en büyük tarihçilerinden olan değerli arkadaşım Bernard Lewis'in kitabından aktaracağım bir kaç cümle ile bitireceğim.

Bu ünlü dostum ve meslektaşım «Modern Türkiye'nin Doğuşu» adı ile dilimize çevirilen değerli eserinde Atatürk hakkında şunları söylüyor: «Kemal Atatürk, çabuk ve kesin hareket, ânî ve çok kez sert kararlar adamı idi. Sert ve parlak bir asker, herşeyde muazzam bir irade, tükenmez bir hayatiyet sahibi idi. Çağdaşları tarafından çok kez diktatör olarak nitelendirilmiştir. Bir anlamda şüphesiz öyleydi; ama onun diktatörlüğü rahatsız edici, omuz üzerinden gözetleme, kapı zili korkusu, toplama kampının karanlık tehdidi bulunmayan bir diktatörlüktü. Atatürk, ağır bir millî buhran sırasında âdeta isteksiz adımlarla kontrolü tedricen ele alan bir generaldi. O, önce asker olarak ulusuna önderlik etmek üzere, Avrupanın hasta adamını yatağından kaldırıp ona yeni bir hayat ve canlılık aşılayan parlak ve ilham verici bir lider olarak yükseldi.

Onun ilk başarıları, bir ordu ve bir millet ve parçalanmış bir impara-

torluğun yıkıntılarında bir ulus kurarak ve milli topraklardan istilacıları koğarak başarıya ulaşmış kahramanca bir üslupta idi. Yine de Atatürk'ün gerçek büyüklüğü, her biri ayrı ayrı büyük olmalarına rağmen bu başarı-larda yatmaz. Onun gerçek büyüklüğü daha çok, bu kadarının yeter ol-duğunu fakat yine de tek başına yeterli olmadığını askerî ödevin tamam-landığını ve çok farklı başka bir ödevin kaldığını kavramasındadır. Onun zaferi sırasında bir komutanı daha çok şan ve şeref aramağa veya bir milliyetçi lideri, yeni ihtiraslar uyandıрмаğa heveslendirecek birçok fir-satlar vardı. O, bunların hepsini reddetti ve kahramanlar arasında bir istisna olarak görülen bir gerçekçilik, kendini tutma ve ılımlılık, bu tür ser-hoşça maceralara karşı halkını uyardı. Bundan sonraki ödevleri yurd için-de idi. Şimdi önünde, uzun sürmüş bir iç ve dış savaşların tüketip zayıfla-ttığı ülkesinin yeniden kurulması sorunu duruyordu. Atatürk'ün bunu gö-rebilmesi, onun en yüce meziyetidir. Onun hayatındaki iki ana inanç; **Türk ulusuna ve ilerlemeye olan inancı idi.** Her ikisinin de geleceği, onun için batının modern uygarlığından başka bir şey demek olmıyan uygar-lıkta yatıyordu. Onun milliyetçiliği sağlıklı ve akılcı bir milliyetçilikti. Onun milliyetçilik anlayışında, öteki ulusların haklarını veya emellerini kibirle çiğneme, ulusal geçmişin sorumluluğunu sinirlilikle reddetme gibi şeyler yoktu.

Türkler, kendi içlerindeki bazı unsurların ve kuvvetlerin kötü etkile-ri ile yanlış yola sapmış, büyük başarılar sahibi yüce bir ulustu. Uygar uluslar topluluğunda yerini bulmak üzere yeniden ilerleme yoluna kon-maları gerekiyordu.

Pekçok reformcudan farklı olarak K. Atatürk, salt bir modernleşme görüşünün değersiz olduğunu ve Türkiye, günümüz dünyasında tutuna-caksa, toplumun ve kültürün bütün yapısında temelden değişikliklere gi-rişmenin zorunlu olduğunu iyi biliyordu.

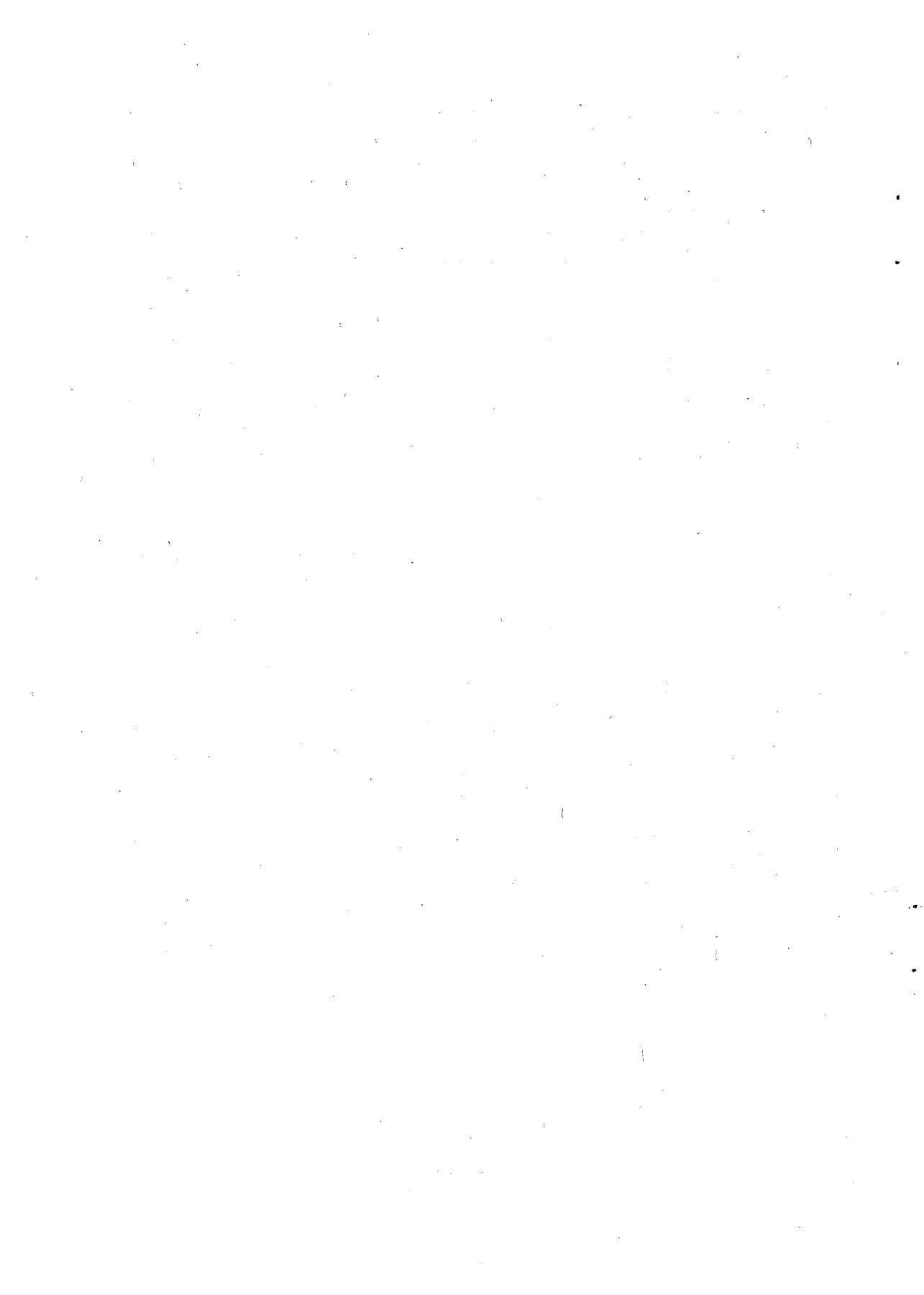
Atatürk'ün yaptıkları üzerinde yargı farkları ne olursa olsun şu hu-sus hiç tartışma götürmez; tarihlerinin en karanlık ânında kemalist dev-rim Türk halkına yeni bir hayat ve umut getirdi, enerjilerini, güvenlerini onlara geri verdi ve kendilerini sadece bağımsızlık yolunda değil, daha zor elde edilir, nâdir ve daha değerli bir şey olan hürriyet yoluna sağlam-ca yerleştirdi.»

Atatürk'ün ölümünden sonra hakkında dış basında yazılanlar ayrı bir konuşma konusu olacak kadar çok ve geniştir. Zaten bunların bir kısmı da kitap halinde yayınlanmıştır. Bu bakımdan ben burada onlardan söz etmiyeceğim. Yalnız sözlerimi bitirmeden, sabrınızı da bitirmezsem, Pa-kistan'da şahit olduğum bir olaydan bir kaç cümle halinde bahsedece-ğim: Bundan birkaç yıl önce birkaç konferans için çağırılarak Pakistan'a

gitmiştim. Bir gün birşeyler almak için çarşıya çıkıp bir dükkâna girdim. Dışarı çıktığımda otele dönmek için taksi bulamadım. Dükkâna geri dönüp telefonla bir taksi çağırılmelerini rica ettim. O sırada dükkânda müşteri de azalmıştı. Hangi milletten olduğumu sordular. Türküm deyince, malum Pakistanlılar bizleri çok severler, dükkân sahibi beni kendi arabası ile otele yollayacağını söyledi ve hemen oturttu. Çay kahve ikramından sonra «size bir şey sormak istiyorum» dedi. Ben de buyurun dedim «Türkiye’de son yıllarda Atatürk düşmanlığı başlamış doğrumu? Biliyorsunuz bütün Pakistanlıların ve Hindistandaki müslümanların hepsinin evinde Kemal Atatürk’ün resmi asılıdır. Bağımsızlığımıza ve benliğimize kavuşmamızı ona borçluyuz. O düşmanları yendi ve müslüman ülkesinden kovdu. Bütün müslüman milletlere bağımsızlığa kavuşmanın yollarını gösterdi, ona hepimiz minnettarız» dedi. Gerçekten Pakistan’da, Hindistan’a gittiğimde de gördüm orada da her aydın müslümanın evinde, hatta gayr-i müslim hindûların evlerinde Atatürk’ün resmi asılıdır.

Maalesef Türkiye’de son yıllarda bilinçli ve planlı bir Atatürk düşmanlığının başlatıldığı bir gerçektir. 1968 başörtüsü bahane edilerek olay çıkarılması benim sınıfımda başlatılmıştı. O zamana dek Üniversitelerde ilk kez görülen ve maksatlı olarak sahnelenen bu başörtülü kızı sınıftan çıkarınca boy hedefi ben oldum. O olayın bir ucu da Diyanet işleri başkanlığında planlanıyordu. Ulu Ata’nın tehlikeyi görüp gerçekleştirdiği eğitimin birleştirilmesi ve Millî Eğitim Bakanlığının kontrolüne verilmesi demek olan tevhid-i tedrisat ilkesi bozulunca, iş çıkırından çıktı, Ata’yı dinsizliğin sembolü gibi göstererek ona düşmanlık perdesi arkasında şeriatçılık başladı.

Pakistanlı dostumuzu üzmemek için, «pek böyle bir şey yok. Bir kaç kendini bilmez çıkarıcı din sömürücüsü yobaz var ama Atatürkçüler yani onun izinde olanlar çoğunlukta» dedim. Maalesef Türkiye’de her zaman pusuya yatmış, fırsat kollayan gerici çıkarıcı Atatürk düşmanları olmuştur. Ama onu sevenler, ülke bütünlüğünü, ulus güvenliğini ve ilerlemeyi onun prensiplerini izlemekte gören gerçek memleket evlatları daima çoğunlukta kalacak, ötekilerine üstün geleceklerdir... Ona düşmanlık edenlere lanet eşsiz ulu Ata’ya Tanrı’dan rahmet diler hepinize saygılar sunarım.

XVII. YÜZYILDA KARAMAN BEYLERBEYİ VE MÜTESELLİMİNE İLİŞKİN BAZI BİLGİLER

Dr. Yusuf OĞUZOĞLU*

Sicillerde, «Bi'l-fi'l Karaman Beylerbeyi..», «Bi'l-fi'l mîr-i mîrân-ı Karaman..», «Eyâlet-i Karaman Muhâfızı..», «Eyâlet-i Karamana Mutasarrıf..», «Sâhib-i Devlet Hazretleri..», Mühimmelerde ise, genellikle «Karaman Valisi..», «Karaman Beylerbeyi..» olarak kaydı geçen Beylerbeyi,¹ Karaman Eyâletinde hükümdarın otoritesini temsil eden en yüksek yöneticiydi. Eyâletin her sancağına, doğrudan doğruya merkezden bir Sancak Beyi atanırken, Paşa Sancağı diye adlandırılan biri doğrudan beylerbeyinin yönetimine bırakılmıştı.² İncelediğimiz dönemde, Konya Sancağı Paşa Sancağı olup, Karaman Beylerbeyi Konya Şehrinde oturuyordu.³

Sicillerde, Karaman Beylerbeyine ilişkin çeşitli atama emirlerinin örnekleri bulunmaktadır.⁴ Hemen bütün örneklerde görüldüğü üzere, atanacak kişide «yarar, emekdâr ve her vechile müstahakk-ı inâyet..» olması gibi nitelikler aranmakta idi. Ayrıca, «hakkında mezîd-i inâyet-i ra'fet-i seniyye-i pâdişâhî..» belirtmiş olması gerekiyordu. Şüphesiz ki, bu konu ilgilinin iyi bir kul olmasıyla ilgiliydi.⁵

*) Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü Asistanı.

1) Bk. BA Mühimme III/67, 211, 110/80, 108, Konya Şer. Sic. 18/250, 19/122, 35/199, 17/225, 27/246, 12/66, 14/152.

2) Yücel, Yaşar: «Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler», *Bulleten XXXVIII/152* (Ekim 1974) ss. 657-708.

3) İncelediğimiz Dönemde Karaman Beylerbeyi, Konya şehir merkezinde Bedelci Mehmet Ağa Sarayı adıyla anılan özel bir sarayda oturuyordu. Bk. Oğuzoğlu, Yusuf: 17. Yüzyılda Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Araştırma, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Basılmamış Doktora Tezi, Nr. 61 (Ankara 1981) ss. 14-15.

4) Örneğin Bk. Konya Şer. Sic. 38/1, 19/4, 35/77.

5) 1685 (1095) yılında Karaman Beylerbeyi Abdülmümin Paşa şehid olunca, yerine, Vezir İbrahim Paşa'nın arzı ile Rüstem Paşa atanmıştı. Bk. Konya Şer. Sic. 28/8.

XVII. Yüzyılda Karaman Beylerbeyiliğine getirilmiş kişilerde bu beylerbeyiliğin büyüklüğüne ve önemine uygun görevlerde bulunmuş olması gibi bir özellik aranmadığı görülmektedir. Örneğin, Gurebâ-yi Yemîn ağası olan Ahmed Ağa, 13 Nisan 1675 (16 Muharrem 1086) tarihinde doğrudan Karaman Beylerbeyiliğine atanmıştı.⁶ Bu görevine arpalık yoluyla sahip olmadığı anlaşılan Kırk Kilise Sancak Beyi Ebubekir'in de 26 Ağustos 1690 (20 Zilka'de 1101) tarihli atama emri bulunmaktadır.⁷

Diğer taraftan, arpalık olarak çeşitli sancaklara mutasarrıf iken, bekletilmekte olan bir çok yöneticinin de Karaman Beylerbeyiliği'ne getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, 3 Nisan 1673 (14 Zilhicce 1083) de Ali Paşa Ankara, 18 Mart 1681 (26 Safer 1092) de Ahmed Paşa Yanbolu, 27 Ağustos 1684 (15 Ramazan 1095) de Rüstem Paşa Malatya ve Anteb, 4 Ağustos 1686 (13 Ramazan 1097) de Osman Paşa Tırhala sancaklarına «ber vech-i arpalık» mutasarrıf iken Karaman Beylerbeyi olmuşlardı.⁸

Aynı zamanda vezirlik rütbesi taşıyan Karaman Beylerbeyileri'nin de kaydı geçmektedir. Bunlar arasında, «Hanya muhâfızı olub hâlâ Bozca Adasında olan» Vezir Ahmed Paşa 25 Kasım 1692 (15 Rebiyülevvel 1104),⁹ «Sakız Muhâfazasında olan» Vezir İsmail Paşa 25 Şubat 1691 (25 Cemâziyel-evvel 1102),¹⁰ tarihlerinde atanmışlardı. Ayrıca, Vezir İbrahim Paşa'yı Mart 1693 (Receb 1104) de,¹¹ Vezir Mehmed Paşa'yı Eylül 1690 (Zilhicce 1101),¹² Vezir Hasan Paşa'yı Eylül 1698 (Cemâziyel-evvel 1110)da¹³ Karaman Beylerbeyi olarak görmekteyiz.

Beylerbeyi'nin görevlerini kısaca, bölgesinde bütün «umuru siyâsette» sultânın temsilcisi olmak, divânında çeşitli işleri karara bağlamak, bölgesinde güvenliği sağlamak, tımarlıların atanma ve terakkilerini yürütmek şeklinde tanımlamak mümkündür.¹⁴ Beylerbeyi atanma emirle-

6) Bk. Konya Şer. Sic. 20/300.

7) Bk. Konya Şer. Sic. 35/7.

8) Bk. Konya Şer. Sic. 19/4, 25/7, 28/8, 31/17. Bunlardan Ali Paşa, Doğanç Ali Paşa olarak anılıyordu. Kendisi, Enderunda yetişmiş, ikinci doğanç iken 1071 (1081) yılında Eğri, sonra Ankara sancaklarına atanmış, 1083 yılında Karaman Beylerbeyi olmuştu. Bk. Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmani, s. 517.

9) Bk. Konya Şer. Sic. 38/4.

10) Bk. Konya Şer. Sic. 36/5.

11) Bk. Konya Şer. Sic. 12/66.

12) Bk. Konya Şer. Sic. 35/199.

13) Bk. Konya Şer. Sic. 34/.

rinde, bu görevi sırasında yapması gerekli işler ana çizgileriyle belirtilir. «Zapt ve rapt-ı memleket ve himâyet ve siyânet-i kül ve raiyyet bâbında ve sayır fermânım olan hidemât-ı humâyûnum itmâm ve tekmîlinde bezl-i maktûr ve sa'y-i nâ-mahsûr eyleyüb..» şeklinde ifâdesini bulan bu görevler aynı zamanda orta-doğu devlet anlayışına uygun düşmektedir.

Beylerbeyi'nin en önemli görevlerinden biri, eyâlet sınırları içindeki reâyânın korunmasıydı. Bazı sicillerde Karaman Beylerbeyi için «eyâlet-i Karaman Mufâfızı» denilmektedir. Beylerbeyi, reâyânın güvenliğini «şer' ve kanûn üzre» korumakla yükümlüydü. Başta mütesellim olmak üzere yanındaki kuvvetlere, suçluları yakalatıp Kadı'ya teslim ettirirdi. Siciller, beylerbeyi'nin ve adına mütesellim'in, atadıkları «mübâşir»lerce, suçluları ve şikâyet edilen kişileri mahkemeye getirttiklerini gösteren örneklerle doludur.

Beylerbeyi'nin bir başka önemli görevi de askerîdir. Kapısında büyük sayıda atlı ve tüfenkli «levendât» beslediği gibi, eyâletteki diğer askerî kuvvetlerin başıdır.¹⁵ İkinci Viyâna seferinin arkasından patlak veren sürekli savaşlar, sürekli askere ihtiyac gösterdiğinden beylerbeyiler için sorunlar ortaya çıkmıştır. Beylerbeyilerin maddî olanaklarını zorlayıcı bu yeni durumda, belki de yeterince istekli davranmamaları üzerine, merkezî hükümet'in beylerbeyi atanması sırasında özel koşul ihdâs ettiği görülmektedir, «...evvel-i baharda mükemmel kapu kulla sefer-i hümâyûnuma gelinmek üzere..», «evvel-i baharda darb ve harbe kâdir yarar âdemlerinle sefer-i hümâyûna gelmek şartıyla Karaman Eyâletini sana tevcih..» şeklinde ifâdesini bulan hükümler aynı zamanda Beylerbeyinin incelediğimiz dönemdeki askerî görevinin önemini vurgulamaktadır.¹⁶

Beylerbeyi merkezdeki «divân-ı hümâyûn»un küçük bir benzeri niteliğindeki divânında eyâletin çeşitli sorunlarını, işlerini görüşür, karara

14) İnalçık, Halil: «Eyâlet» «Encyclopedia of İslam» İkinci. Baskı.

15) Kasım 1677 (Şaban 1088) tarihinde Beylerbeyi olan Ali Paşa'nın en az 600 sekbani olduğu anlaşılıyor. Bk. Konya Şer. Sic. 13/269. Beylerbeyi'nin askerî görevinin kapsamı ve niteliğini şu kayıttan izlemek mümkündür: «.....İmdi, sen ki mîr-i mîrân-ı müşârilayhsin, bu zamânı sâir zamâna kıyâs etmeyib müstevfî âdemler ile mükemmel ve mürettib kapun ve taht-ı eyâletinde vâki' sancağ beğleri ve züemâ ve erbâb-ı timâr ve alay beğleri ile rikâb-ı kâmiyâbımla sefer-i hümâyûnuma me'mûr olmuşsundur... Rûz-ı hıızırda İsakçı sahrasında ordû-yi hümâyûnuma ilhâk ve mülâkî olman bâbında fermân-ı âlişânım sâdir olmuştur... (Evâsıt-ı zilkâde 1088), Konya Şer. Sic. 24/296.

16) 27 Ekim 1682 (24 Şevval 1093) ve 25 Kasım 1692 (15 Rebiyül-evvel 1104) tarihli atama emirlerinden, Bk. Konya Şer. Sic. 27/13 ve 38/4.

bağları Mustafa Akdağ, 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra valilerin daha geniş yargılama yetkileri olduğuna işaret eder.¹⁷ Gerçekten elimizdeki kayıtlar bu görüşü doğrulamaktadır. «Divân-ı Karaman» olarak kaydı geçen Beylerbeyi divânında, mahkemece görevlendirilmiş bir Nâib'in katıldığı oturumlarda, Beylerbeyi'nin huzurunda çeşitli meseleler karara bağlanıyordu. Örneğin, Beylerbeyi'nin kendi özel meseleleri,¹⁸ adî zabıta olayları,¹⁹ toprak, miras, mülk anlaşmazlığı gibi şehirlinin çeşitli işleri,²⁰ taşrada vukû bulan çeşitli olaylar²¹ bu şekilde «akd-i meclis» yapılarak ele alınmıştı.

Mütesellim'in atanması ve görevlerine gelince: Mütesellim'lik kurumunun 18. yüzyıldaki durumunu incelemiş olan Yücel Özkaya ile II. Mahmut devrindeki durumunu incelemiş olan Musa Çadırcı Mütesellim'liğin ortaya çıkışı konusunda Talat Mümtaz Yaman tarafından atılmış olan görüşe katılırlar.²² Mütesellimlik 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştı. Bazen vâli bazen de sancak beyleri, görevleri başına gidinceye kadar bölgenin yönetimini vekâleten geçici bir süre için adamlarından birine veriyorlar ve bunlara «mütesellim» ünvanı veriliyordu.

İncelediğimiz dönemde mütesellim, Karaman Eyâleti ve Paşa sancağı olan Konya sancağı için adı sürekli olarak geçen bir yönetici durumundaydı. Karaman Beylerbeyi'nin ilk işi kendisine bir mütesellim atamaktı. Sicillerde çoğunlukla, beylerbeyi tayin emriyle birlikte, O'nun mütesellim atama buyrulduyu arka arkaya kaydedilmiştir.

Beylerbeyi, atamış olduğu mütesellim için, Konya Kadısı'na bir buyruldu gönderdikten başka, mütesellime de bir belge buyruldu vermekteydi.²³ Ayrıca atamanın kesinlik kazanabilmesi için pâdişah onayı gerekti-

17) Akdağ, Mustafa: «Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi», TAD IV/6-7, 1966, ss. 201-247.

18) Bk. Konya Şer. Sic. 15/67.

19) Bk. Konya Şer. Sic. 14/107.

20) Bk. Konya Şer. Sic. 32/245, 246, 247.

21) Bk. Konya Şer. Sic. 14/150-153.

22) Özkaya, Yücel: «XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi» A. Ü. D. T. C. F. D. XXVIII/3-4 (1970), ss. 369-390. Çadırcı, Musa: «II. Mahmut Döneminde Mütesellimlik Kurumu», A. Ü. D. T. C. F. D. XXVIII/3-4 (1970), ss. 278-296. Krş. Yaman, Talat Mümtaz: «Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtında Mütesellimlik Müessesesine Dair», Türk Hukuk Tarihi Dergisi, I (Ankara 1944) ss. 75-105.

23) Bk. Konya Şer. Sic. 35/7.

ğinden, merkezden berat da çıkıyordu.²⁴ Beylerbeyinin görevli olarak Konya dışında olduğu bir sırada mütesellimliğın boşalması halinde, merkezce hemen yeni bir mütesellim gönderilirdi.²⁵

Mütesellim atayan beylerbeyi, Kadı'ya gönderdiği buyruhduda, eyâletin kendisine «inâyet» olduğu târihi, «zapt ve raptı» için «nasb ve tâyin» ettiği mütesellimin ismini belirtirdi.²⁶ Mütesellime hitâben yazılan buyruhduda ise, görevleri sıralandıktan başka, «eyâlet-i mezbûre âyân ve eşrâfı ve reâyâ» sının adı geçeni mütesellim bilip sözünden dışarı çıkmamaları emredilirdi.²⁷

Mütesellimin yerine vekil bırakma yetkisi vardı. 1698 (1109) sonlarında köyleri dolaşmaya çıkan mütesellim «mütesellimliğe müteallik umûruna» vekil bırakmış ve bu vekâlet 45 gün sürmüştü.²⁸ Karaman Beylerbeyliği'ne atanıp fakat doğruca sefere giden Mehmed Paşa'nın mütesellimi Mustafa Ağa, kendisi Konya'ya gelmeden, Kadı'ya gönderdiği 16 Nisan 1677 (12 Rebîyü'l-evvel 1088) tarihli mektubunda «mukaddemce zapt için» vekil bıraktığı kişinin adını veriyordu.²⁹

Özkaya, 18. yüzyıl boyunca tâyin edilen mütesellimlerin hemen hemen hepsinin yerli hânedanlara mensup kişiler olduğunu söylemektedir.³⁰ İncelediğimiz dönemde ise, Karaman mütesellimi olarak karşımıza çıkan kişilerin genellikle Beylerbeyi ile birlikte gelen ve O'nunla giden, O'nun adamları kişiler olduğu gözlenmektedir. Beylerbeyi buyruhdularında yeni mütesellim için, «...ağalarımızdan..»; «...kethüdâımız..» şeklinde kayıtlar bulunması,³¹ bunun kanıtıdır. Bundan da öte, kardeşini mütesellim yapan Beylerbeyi'lerde vardı. Örneğin, 1661 (1071) yılında Mustafa

24) Bk. Konya Şer. Sic. 10/267, 19/172, 31/267.

25) Karaman Beylerbeyi seferde iken, Mütesellimin Konya'da ölmesi üzerine Mayıs 1660 (Şevval 1070) de, Mütesellimin hapsi üzerine Aralık 1675 (Şevval 1087) de, Konya Mütesellimliğine merkezden doğrudan atama yapılmıştı, Bk. Konya Şer. Sic. 10/272 ve 13/293.

26) Bk. Konya Şer. Sic. 38/2, 13/269.

27) «.....Siz ki, eyâlet-i mezbûre âyân ve eşrâfı ve reâyâsısız, mezbûr tarafımızdan üzerinizde mütesellim bilip olgelen hususlarda sinin-i sâbık üzre merkûmun sözünden taşra vaz' ve hareket etmiyesiz...» Konya Şer. Sic. 35/7.

28) Bk. Konya Şer. Sic. 32/38.

29) Bk. Konya Şer. Sic. 23/161.

30) Özkaya, Yücel, adı geçen araştırma, s. 373.

31) Bk. Konya Şer. Sic. 31/262, 13/269.

Paşa'nın kardeşi Osman Ağa, 1682 (1092) yılında Ahmet Paşa'nın kardeşi olan Hasan Ağa mütesellimlik yapmışlardı.³² Karaman Beylerbeyi iken şehid olan Abdülmûmin Paşa'nın yeğeni Seyid Mehmed Ağa'yı 1687 (1098), Ünlü, Yeğen Osman Paşa'nın yeğeni Ahmed Bey'i de 1688 (1100) yılında Karaman Eyâleti mütesellimi olarak görmekteyiz.³³

Mütesellimin, hem idârî hem de mâlî konularda, Beylerbeyi adına tasarruflarda bulunan bir yönetici olması, O'nun bu şekilde, Beylerbeyinin en yakınları arasından seçilmesini doğal hâle getirmektedir.

Diğer taraftan, daha önceki görevi mütesellimlik olup yeni beylerbeyi tarafından, Karaman eyâleti Mütesellimliği'ne getirilenler de vardı. Nisan 1676 (Rebîyü'l-evvel 1087) de mütesellim olarak kaydı geçen, Ali Ağa, daha önce Bolu Sancağı Mütesellimi, Ağustos 1687 (Ramazan 1098) de adı geçen Yusuf Ağa ise, daha önce Hama Sancağı mütesellimi idiler.³⁴

Mütesellimlerin görevlerine gelince: Beylerbeyi, mütesellimi için Kadı'ya yazdığı buyrulududa, kendisini eyâletin zapt ve raptı için «nasb ve irsâl» ettiğini, adına tahakkuk edecek «cürm ve cinâyet ve dem ve diyet ve rüsûm» her ne ise «ahz ve kabz» ettirilmesini ifâde eder.³⁵ Buradan çıkarabileceğimiz sonuç, Mütesellim'in asıl görevinin, beylerbeyi adına eyâletin yönetimine katılmak ve O'nun her türlü gelirlerini tahsil etmektir. Gerçekten, sicil kayıtlarından, mütesellimlerin, Beylerbeyi eyâlette olsun veyâ olmasın, O'nun adına suçluları mahkemeye getirttiğini,³⁶ «vekil harcı» olarak esnafa borçlarını ödediğini,³⁷ divânda «huzûrda akd-i meclis» yapıldığını,³⁸ haslarını iltizâma verdiğini,³⁹ gelirlerini tahsil ettiğini,⁴⁰ kısaca, beylerbeyi'ne ait her türlü görevde O'nun vekîli gibi hareket ettiğini izlemekteyiz.

32) Bk. Konya Şer. Sic. 10/267, 26/49.

33) Mehmed Halife (Silâhdar-Fındıklı): Silâhdar Tarihi, Türk Tarih Encümeni neşri, II, 260, 1928.

34) Bk. Konya Şer. Sic. 21/281, 34/63-68.

35) Bk. Konya Şer. Sic. 16/191, 38/1, 28/8.

36) Bk. Konya Şer. Sic. 35/141, 149, 12/66, 18/250.

37) Bk. Konya Şer. Sic. 18/9, 123, 19/122, 35/199.

38) Bk. Konya Şer. Sic. 13/192, 20/280.

39) Bk. Konya Şer. Sic. 17/249.

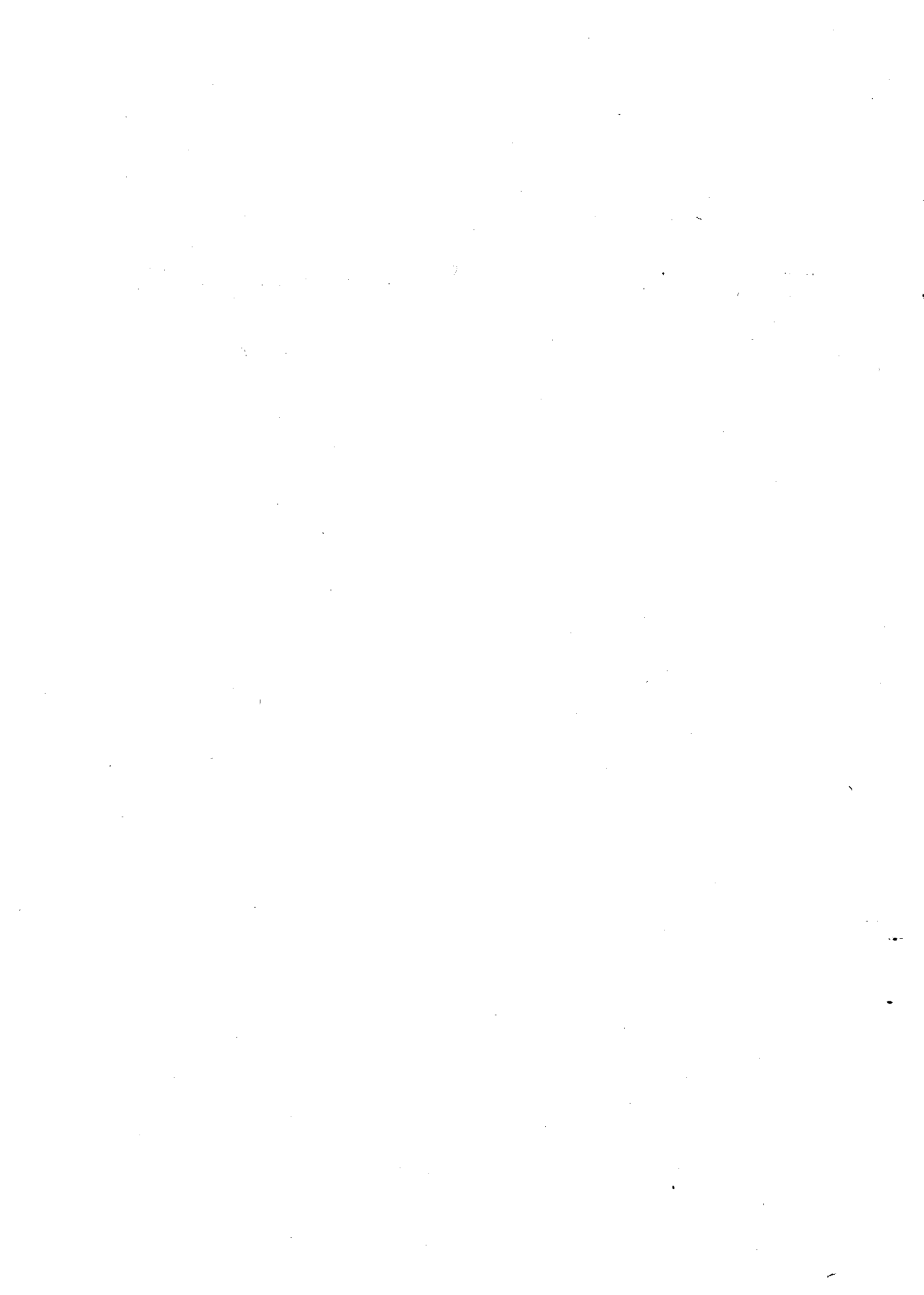
40) Bk. Konya Şer. Sic. 33/216.

Beylerbeyi'nin her hangi bir nedenle eyâletin başında bulunmadığı zamanda, merkez, O'nunla ilgili işlerde doğrudan mütesellimi taraf kabul ediyordu. «Konya Mütesellimine», «Karaman Mütesellimine» başlıklı çeşitli emirlerde, mütesellimden idâri ve askerî konularda çeşitli işlerin görölmesi emredilmekteydi.⁴¹ Bu durumda, görevin yerine getirilememesi veya kötüye kullanılması durumunda mütesellimi sorumlu tutmaktaydı. Temmuz 1674 (Rebiyü'l-âhir 1085) yılında «zorbalık ile fakirleri tâciz ettiği tesbit edilen Konya mütesellimi pâdişah çadırı önünde» katledilmişti.⁴² Kasım 1676 (Şaban 1087) de ise, kendisine emredildiği halde, eşkiyâlığı önleyemdiği saptanan «Karaman Mütesellimi» Ali Ağa'nın mallarına el konularak, kendisi Konya kalesine hapsedilmişti.⁴³

41) Bk. Konya Şer. Sic. 33/261, 11/190-192, 28/291.

42) Defterdâr Sarı Mehmed Paşa : Zübde-i Vekaiyât, Sadeleştiren Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1977, I, s. 81.

43) Hapsedilmiş olan Mütesellim Ali Ağa, daha sonra «kazâ halkının» araya girip, kadi'nın da arz etmesi üzerine, ikinci bir emirle salıverilmişti. Bk. Konya Şer. Sic. 13/276, 13/292-93.

BAŞLICA TEMALARI İLE KRAL LEAR

Nezih ONUR*

Kral Lear, Shakespeare tragedyalarının en yücesi, en evrenseli ve en şiirseli sayılmaktadır. Yazarın öbür tragedyalarında olduğu gibi burada da insan sorunu ele alınmıştır. Oyunda insanın, insan olabilmek ve insanca bir yaşam sürdürebilmek için, önce kendini ve çevresini tanıması, kendisi ve çevresiyle olan ilişkilerinde ise, sürekli olarak gerçeği görmeğe çalışması ve buna uygun davranması gerektiği vurgulanmaktadır. İnsanın yaptığı bir yanlış yüzünden insanlığını yitirebileceği, bunu yeniden kazanabilmek ya da öğrenebilmek içinse zorlu bir deneyimden geçmek zorunda kalacağı belirtilmektedir.

Shakespeare, yöntem olarak ilk bakışta basit görülebilecek bir olay örgüsü kurmuş; sorunu yaşam gibi basit ama özünde karmaşık olan bir yapıya oturtmuştur. Bunu, çağdaşlarının düzen kavramı boyutları içinde, bir ozan ve oyun yazarı olarak yapıtında yoğurup somutlaştırmayı başarmıştır.

Bir ölçüde de olsa oyunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilmek amacıyla yazılan bu yazıda, oyunun ana teması ve bu temanın kurulmasına yardımcı olan öbür temalar incelenmek istenmiştir. Öncelikle Shakespeare çağının düzen kavramından söz edilecek, hem bu kavram, hem de günümüz anlayışına göre ana tema ve buna yardımcı temalar oyunun birinci bölüm birinci sahnesine ağırlık verilerek olay örgüsü ile birlikte açıklanmaya çalışılacaktır.

Shakespeare'in çağdaşlarının bizim «balık baştan kokar» anlayışımıza ters düşmeyen ancak bu atasözümüzü aşan düzen anlayışına göre, insanın kurduğu düzenle evrenin düzeni arasında bir ilişki vardır. Bu iki düzen her ikisini de kapsayan tanrısal düzenin bütünü oluşturmaktadır. Tanrısal düzen içinde yer alan canlı cansız tüm varlıklar belirli bir

*) Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Asistanı

aşama sırasına göre varlık zincirini oluşturan halkalardır. Varlık zincirini oluşturan her grubun da kendi içinde bir düzeni, grubu oluşturan bireylerin yine belirli bir aşama sırası, hakları, görevleri ve ödevleri vardır. En üst katında Tanrının en alt katında da taşların yer aldığı bu düzen içinde insan, doğası gereği evrensel gerçeği kavrama yetisine sahip bir varlık olarak meleklerle hayvanlar arasında yer almaktadır. Bu düzene uyan herşey doğal, uymayansa doğadışı sayılmalıdır. Ayrıca, her varlığın kendine özgü bir doğası, doğal yapısı vardır.¹ Oyunda, «doğa», «doğal», «doğadışı», sözcükleri sık sık yer almakta ve bu sözcükler yerine göre Shakespeare tarafından ayrı anlamlarda kullanılmaktadır. Bu «doğa» sözcüğü ile tanımlanan değişik kavramlar birbirleriyle ilişkilidir ve her biri öbürü ile açıklanabilir özelliktedir. Bu yüzden biri öbürüne benzetilebilmekte, biri ile öbürü hakkında bir sonuca varılabilmekte ve insanın kendi düzenini yıkması yüzünden doğanın düzeni de bozulabilmektedir. Bu arada Edmund'un sözünü ettiği pagan içerikli, günün toplum yapısına ve din anlayışına ters düşen, doğa ve doğa güçlerini de oyuna katar Shakespeare (I, ii, 1).

Varlığından kuşku duymadığımız, nedenlerini sınımadığımız tüm değerler tersyüz olur bu oyunda. Tüm ilişkiler rayından fırlamış, tüm dengeler bozulmuştur. Bildiğimiz, tanıdığımız, insana özgü, insanla ilgili ne kadar ilişki, karşıtlık varsa, anlamını yitirmiştir. Öyle ki, dünya başımıza yıkılmış, babayla evlat, karıyla koca, erkekle kadın, gençle yaşlı, yöneticiyle halkı, devletle insan, insanla doğa, insanla hayvan, insanla insan, Tanrıyla insan, insanla yazgı, gerçekle gerçekdışı, doğruyla yalan, iyilikle kötülük, sevgiyle nefret, delilikle akıllılık, varsılıkla yoksulluk, değerlilikle değersizlik, kendinibilirlikle kendinibilmezlik gibi nice ilişki, nice sorun, kısacası yaşam denen şey altüst olmuştur. Bu durum, tüm bu kavram ve sorunların yeniden ele alınmasını, irdelenmesini gündeme getirmiştir.

Yaşlı bir kral varmış, bu kral günün birinde artık yaşlandığı, rahat etmek istediği için krallığını üç kızı arasında paylaştırmak istemiş gibi, basit bir masal havasında olan oyunun birinci bölüm birinci sahnesi, bu denli şaşırtıcı bir yalınlık içinde ve birdenbire söz konusu ilişkileri ve kavramları irdelenmek ve yeniden yerli yerine oturtmak için bozmağa yetmiştir.

İlk sahnede Kral herkesin bildiği gerçeği törensel ve ritüel bir söy-

1) Bkz. E. M. W. Tillyard. *The Elizabethan World Picture*, (Harmondsworth: Penguin Books, 1974), s. 45-91.

levle açıklarken Kent ile Gloucester gibi biz de durumun anlam kazanmasını, Kral'ın davranışına bir açıklama getirmesini bekleriz. Ancak tam tersine herşey giderek anlamsızlaşır. Anlı şanlı Kral'ın o güçlü, kararlı sesinin arkasına gizlenen ne yaptığını bilmez duygusal bir ihtiyar, şımarık bir çocuk, bencil bir adam, akılsız ve sorumsuz bir kral vardır. Baştan sona çelişki içindedir. Düşüncesi durmadan değişmektedir. Söylediklerinin tam tersini yapacak, ne diyorsa tam tersi olacaktır. Ülkesini kızları arasında paylaşmasına, geleceği gören bir kral gibi, ironik bir tavırla ileride bir karışıklık çıkmamasını gerekçe gösterirken tüm sorumluluklarından sıyrılmak, bundan böyle rahat, dertsiz, tasasız bir yaşam sürmek istediğini de açıklayıverir. Oysa oyunda daha sonra hem karışıklık çıkacak, hem de krallık yükünü sırtından atsa bile Lear'in insan olarak yükü çok daha artacak, çekmediği kalmayacaktır.

Kent ile Gloucester'ın baştaki konuşmalarında Kral'ın Albany Dükü'nü Cornwall'dan daha çok sevdiğini, buna karşın ikisine de eşit pay verdiğini öğreniriz. Verdiği söyleyle durumu açıklarken bu kez anlamsız bir «sevgi yarışmasına» sokar kızlarını.

Which of you shall we say doth love us most?
That we our largest bounty may extend
Where nature doth with merit challenge.²

(Söyleyin, hanginiz bizi daha çok seviyor bilelim?
Ve en büyük insanımızı ona,
Doğası gereği buna hakkı olan kişiye verelim.)

(I, i, 50-52)

der ve ilk sözü en büyük kızına verir. Konuşmasını, sevgisini dile getirmesini buyurur. Her iki damadına eşit pay verdiğini bildiğimiz için anlamsız gelir bize bu. Ancak Lear'in söylediklerinden yola çıkarak onun kendisini en çok küçük kızının sevdiğini bildiğini ve en büyük payı da ona ayırdığını düşünebiliriz. O da en çok küçük kızı Cordelia'yı sevmektedir. Ona «our joy: gönlümüzün neşesi» diyerek söz yöneltir. Oysa öbür kızlarının konuşmalarını isterken böylesine içten bir sözcük kullanmaz. Goneril'e «our eldest born: en büyük kızımız» demekle yetinirken Regan için yalnızca «dear: sevgili» sözcüğünü kullanır. Cordelia'ya söz verirken «what can you say to draw/a third more opulent than your sisters?: kızkardeşlerinden daha zengin bir pay elde etmek için/ne diyecek-

2) Yazıdaki alıntılar *King Lear*, Ed., Kenneth Muir, Arden Edition, (London: Methuen, 1975)'den alınmış ve çevrilmiştir.

sin?» diye sorar (I, i, 85). Daha sonra Kent'in araya girmesine engel olunca yine en çok onu sevdiğini söyler. Lear, kızlarının sevgilerini dile getirmelerini isterken burada bilmediği, düşünemediği birşey vardır. Sevginin ancak sevgi ile ödenebileceği yalın gerçeğidir bu. Vereceği toprak karşılığı sevgi istemekte, sevgiyi toprakla, yani malla, parayla ödüllendirmektedir. Shakespeare, Lear'ın bu yanlışını iyice vurgulamak için bu sahnede zenginliğe, değere ve paraya ilişkin bir çok imge kullanır (value, worth: değer; rich: zengin; prize: ücret; precious: değerli; wealth: zenginlik, varlık). Bu tutumuyla Shakespeare aynı zamanda Kral'ın paraya ne denli düşkün biri olduğunu da ustaca belirtir. Bu imgeler yalnızca sevgi ve para ilişkisinin değil, bunun da ötesinde insana ilişkin tüm değerlerin altüst oluşunun da bir göstergesidir.

Lear'ın büyük kızlarının sevgileri gerçek sevgi olmadığından kolayca dil dökebilmektedirler. Çünkü, onlar karşılık olarak sevgi değil, toprak, zenginlik beklemektedirler. Oysa Cordelia sevginin karşılığının yalnızca sevgi olduğunu bilir ve gururla değil, böylesi bir bilinçle sevginin malla ödüllendirildiği bir gösteride sessiz kalmayı yeğler. «What shall Cordelia speak? Love and be silent: Ne söylesin Cordelia? Sevsin ve sussun.» diye söylenir kendi kendine (I, i, 61). Yapacak başka birşey de yoktur; üstelik böylesi bir ikiyüzlülük de gördükten sonra. Bununla birlikte, babasını gerçekten sevdiği için onun böyle bir duruma düşmesi ağırına gider. Bu yüzden de tutumunda direnmesi, «nothing: hiç» deyip durması doğal sayılmalıdır.

Zenginlikten, değerden, ödülde bunca sık söz eden, sevgiyi bile para ile değerlendirebilen Lear'ın nasıl olup da onlardan kurtulmak istediğine bir türlü akıl erdiremeyiz. Ancak anlamsız da olsa Kral'ın kızlarını sevgi yarışmasına sokması, saray halkına ve kendisine yaptığı işin doğruluğunu kanıtlamak istemesi yüzündendir diyebiliriz. Ama bir baba olarak kızlarını tanıması gerektiği halde düşüncesizce yapılmış bir davranışta bulunmuş, yanlış üzerine yanlış eklemiş ve beklediğinin tam tersi olmuştur. Cordelia'nın verdiği «Hiç» yanıtı, Lear'ın bunca kişinin önünde kendini haklı çıkarmak için düzenlediği töreni etkisiz bırakır. Daha da zorlanınca gerçeği tüm açıklığıyla dile getirir Cordelia. Lear, en çok sevdiği kızına vermeyi tasarladığı en büyük payı da akıl almaz bir budalalıkla diğer kızları arasında ikiye böler ve Cordelia'ya hiçbirşey vermez. Ona türlü lanetler yağdırır. Törenin istenilen etkisi yok olunca çileden çıkmıştır Kral. Klasik Yunan tragedyelerindeki trajik yanlışlardan birini yapmış, öfkesine yenilmiş ve ne yaptığını bilmez bir duruma düşmüştür. Aslında tören etkili olmuştur, ama bu etki olumsuz yönde olmuş, Lear'ı gerçeği görmez, kendini bilmez, sorumsuz bir kral olarak ortaya koymuştur. Birinci sahnenin 142. dizisinde «The bow is bent and drawn; make from the

shaft, : Yay gerildi ve salındı; oktan kendini sakın,» derken ne denli öfkeye kapıldığı açıkça anlaşılır. Sağduyusunu kullanmamakta diretir, yanlışını yineler. İyi, kötü, doğru, yanlış önüne ne çıkarsa delip geçecektir. Kent'in davranışını «gurur» olarak niteler. Gerçekte boş gurura yenik düşen kendisidir. Kent'in sevgisini ve ona karşı bağlılığı yüzünden kendi canını bile tehlikeye atarak gösterdiği yürekliliği tıpkı Cordelia'nın dürüstlüğü ve dürüst sevgisini değerlendirdiği gibi değerlendirir.

Sevginin yarışmaya sokulması seksen yaşında bir ihtiyar için olağan sayılabilir, ama kocamış da olsa bir kralın böyle birşeye kalkışması, üstelik gerçek sevgiye değil de buram buram ikiyüzlülük kokan aşırı sevgi gösterisine ödün vermesi bağışlanacak birşey değildir. Her an yaltaklanmanın, pohpohlamanın, dalkavukluğun binbir çeşidi ile karşı karşıya olan bir kralın bunu gerçekten, gerçek sevgiden ayıramaması büyük bir suç sayılmalıdır. Ülkesinin geleceği açısından böyle bir kralın yönetiminin ne denli zararlı sonuçlar doğurabileceği açıktır. Bu açıdan bir baba olarak suçludur ama yönetimi başkalarına bırakıyor da olsa bir kral olarak çok daha suçlu sayılması gerekir.

Lear'in ilk ve en büyük suçu ise krallığını bölmesidir. Kral «doğal» olarak ve «doğası» gereği ülkesini, bir bütün olarak ülkesini simgelemektedir. Sırtından devlet yükünü atmış olmakla Lear, «doğadışı» bir davranışa girerek hem devletin bütünlüğünün onu simgeleyen kişi olarak ortadan kaldırılmasına neden olmuş, hem de bunu yapmakla kendi varlığını, bir kral olarak varlığını ortadan kaldırmıştır. «Sırtından yükünü atmış olarak ölüme doğru gitme» gibi masum bir istek büyük bir sorumsuzluk örneği olup çıkmıştır. Bu masum ama kararlı istekle kendini doğanın, doğal olanın dışına itmiştir. Varlık zincirinin halkalarından biri kopmuştur. Üstelik bu kopma Tanrıdan sonra gelen kral tarafından gerçekleştirilmiş ve sonuçta tüm evrenin düzeni, tanrısal düzen ve insanoğlunun kurduğu düzen bozulmuştur. Lear krallığını bölerken bile sorumluluktan kaçmış, yaptığı işi gönül sevgisiyle kanıtlamaya çalışmak yerine bunu yalan ve kolay sevgiyle, para sevgisiyle kotarmak istemiştir. Aslında ok gerçekten yayından fırlamıştır. Doğal olmayan aykırı bir tutuma girildiğinde yapılan yanlışlar çorap söküğü gibi gidecektir. Düzen bir kez bozulunca krallığın küçük bir modeli olan ailede de tüm ilişkiler bozulmuş, aile düzeni ortadan kalkmış, krallık gibi aile de dağılmıştır. Bu davranışıyla Lear kendini bir «hiç» durumuna düşürmüştür. Oyunun ilk dramatik durağı olan Cordelia'nın «hiç» yanıtı bu yüzden oyunun ana temasının özünü oluşturmaktadır. Bu yanıt, ele alınan tüm sorunların çekirdeği, göstergesidir, çünkü yaşam, insana özgü tüm değerler bir hiç düzeyine inmiştir. Lear, kızının bu yanıtı karşısında «Nothing comes of nothing: Hiçten hiç çıkar.» derken, bu hiçliğin neyin, daha doğrusu nelerin karşılığı olduğunu

düşünememiştir (I, i, 89). Oyunda aynı yanlışı Gloucester de yineler; ama o, kralın tam tersine, aslında olmayan birşeyi yanlışa düşerek olmuş gibi görür ve bir «hiç» yüzünden tüm gerçeğin teryüz olmasına neden olur (I, ii, 32-35). Bu tema Shakespeare'in oyunlarında sık sık kullanılır. Örneğin III. Richard'da, eğri büğrü, topal ve kambur olan Richard, hiç bir kadının gönlüne girebilecek nitelikte bir adam değildir. Tüm bu özelliklerine karşın, üstelik kocasının ve kayınpederinin ölümüne neden olması yüzünden Leydi Anne'in tüm nefretini üzerinde toplamış olduğu halde türlü düzenbazlıklarla onun sevgisini kazanmayı başarınca «And yet to win her, all the world to nothing: Yine de onun sevgisini kazanmak, hiçe indirgen-di tüm dünya!» demesi ve bir kahkaha savurması aynı nedenlerdir (I, iii, 237). Olmayacak bir şeyi olanaklı kılmış, tüm değerler anlamını yitirmiş-tir. Ayrıca kızının yanıtı, Lear'in herşeyi olan bir kralken kendi yanlışı yüzünden tüm verdiklerine karşın sevgi görmemekle birlikte giderek azalan muhafızlarıyla, evsiz barksız kalışıyla heryesini yitireceğinin de ilk belirtidir. Kral'ın yoksul kalışı ironik bir nitelik taşımaktadır. Kızını aşırı sevgi gösterisinde bulunmadığı için mal ve sevgi yoksunu yapmıştır kendince, ama asıl kendisi hem sevgi, hem de mal yoksunu olarak kalacaktır.

Oyunun birinci bölüm birinci sahnesinde Lear'in yanlışları, Cordelia, Kent ve Fransa Kralı'nın yanıtlarında tüm açıklığıyla ortaya serilir. Gerçeği bilen ve gören tüm bu kişiler Cordelia'dan yanadırlar. Lear'in büyük bir bencillikle kurduğu düzmeceye inananlar gerçeği göremeyen kişilerdir. Bir de Regan, Generil, Edmund ve Cornwall gibi gerçeği çıkarları öyle gerektirdiği için tersyüz edenler vardır ki, bunlar kötü kişilerdir. Kent, Kral'ın davranışı karşısında gerçeği dile getirirken, onun hem bir kral hem de bir baba olarak yaptığı yanlışı açık seçik belirtir:

be Kent unmannerly,
When Lear is mad. What would'st thou do, old man?
Think'st thou that duty shall have dread to speak
When power to flattery bows? To plainness honour's bound
When majesty falls to folly. Reserve thy state;
And, in thy best consideration, check
This hideous rashness: answer my life my judgement,
Thy youngest daughter does not love thee least;
Nor are those empty-hearted whose low sounds
Reverb no hollowness.

{Saygısız da olsa Kent ne çıkar,
Aklını yitirdikten sonra Lear. İhtiyar, ne yapmak istiyorsun?
Görev sesini çıkarmaktan korkar mı sanıyorsun

Güç, gönül okşayıcı sözlere boyun eğince? Onurdur doğru söz
Görkem çılgınlığa düşerse. Sen kral olarak kal;
Ve, iyice düşün, gem vur
Bu azılı taşkınlığa. Başımı koyarım bu yargıma,
Ne sana karşı sevgisi en az olandır küçük kızın;
Ne de yürekleri boştur
Güçsüz sesleri boşlukta çınlamayanların.)
(I, i, 144-153)

.....
See better, Lear;...

(Açıkça görmelisin, Lear;...)
(I, i, 158)

.....
Revoke thy gift;

Or, whilst I can vent clamour from my throat,
I'll tell thee thou dost evil.

(Kararını geri al;
Yoksa, gırtlığımda soluğum kesilinceye dek,
İşlediğin suçtur diye haykırım.)
(I, i, 162-164)

Kralın belirttiğini ve onu geriye döndüremeyeceğini anlayınca artık tüm
bağların koptuğu bu yerde kalamayacağını söyler:

Fare thee well, King; sith thus thou wilt appear
Freedom lives hence, and banishment is here.

(Hoşcakal öyleyse, ey Kral; böyle davrandıktan sonra sen
Çeker gider buradan özgürlük, burasıdır sürgün.)
(I, i, 179-180)

Fransa Kralı ise, Kral'ın sevgi konusundaki tutumuna en güzel, en anlam-
lı yanıtı verir:

Love is not love
When it is mingled with regards that stand
Aloof from th'entire point.

(Sevgi sevgi değildir
Özüne yabancı
Görüşlerle karışır.)
(I, i, 237-239)

Lear'in kötü kızları bile başbaşa kaldıklarında gerçeği dile getirmekten çekinmezler:

Gon. You see how full of changes his age is; the observation we have made of it hath not been little: he always loved our sister most; and with what poor judgement he hath now cast her off appears too grossly.

Reg. 'Tis the infirmity of his age; yet he hath ever but slenderly known himself.

(Gon. Görüyorsun, yaşlı halinde ne denli değişiyor; az şey mi gördük demin açık seçik: her zaman en çok küçük kardeşimizi severdi; ama şimdi düşüncesizce vardığı bir yargıyla tuttu kovuverdi onu.

Reg. Yaşlılığından gelen bir güçsüzlük bu; zaten bugüne değin pek az bilinçli olabilmıştır.)

(I, i, 286-292)

.....
Reg. Such unconstant starts are we like to have from him as this of Kent's banishment.

(Reg. Kent'in sürülmesi türünden tutarsız çıkışları büyük bir olasılıkla bize de yönelebilir.)

(I, i, 299-300)

Lear öylesine bencildir ve öylesine öfkeye kapılmıştır ki, bunca çabaya karşın gerçeği göremez, öğrenemez. Kaldı ki oldum olası kendini tanımayan bir adamdır Regan'ın dediği gibi. Üstelik son derece sorumsuzdur. Aklını başına toplayıp gerçeği öğrenmeye çalışma, yanlışlarını düzeltme yoluna gitme gibi bir sorumluluktan bile kaçır, direnir de direnir. Kızları yüzünden çekmediği kalmaz, ama bu durumda bile gerçeği görmeğe, anlamaya bir türlü yanaşmaz. Ancak giderek daha da çileden çıkar.

Kral, duygusal bir ihtiyar olarak yalnızca büyük kızlarının ona yaptıklarını kafasına dolayıp salt bu karabasani yaşarsa hiçbirşey öğrenmeden, aynen Turgeniev'in **Bozkırda Bir Kral Lear**'inde olduğu gibi, olağan-

üstü bir öfke içinde çekip gidecektir bu dünyadan. Bu duygusal adamın bilinçlenmesi, öğrenebilmesi için, Soyтары'nın desteği ve deliliğin korunması altına girmesi, bu karabasana dayanması, ondan kurtulması gerekecektir. Ancak böylelikle gerçeği görebilecek ve bu yaşa gelinceye dek öğrenemediklerini öğrenebilecek, bilinçlenecektir. Oyunda, Soyтары'nın, deliliğin, deli-akıllılık ve akıllı-deliliğin işlevi bu olsa gerek. Soyтары hem mesleğinin gereğini yerine getirmek zorundadır, hem de Lear'e gerçekleri ancak o yolla sunabilecektir. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, soytarılık kurumunun ne denli işlevi olabileceği bu oyunda hiç bir kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıkça ortaya serilmiştir. Doğal olan gerçeklerin doğadışına itildiği, cezalandırıldığı bu yeryüzünde, gerçekler ancak gizlenerek, kılık değiştirerek yaşayabilecektir. Bu yüzden yol göstericiliği, Soyтарыyla, ona Kral'ın bilinçlendirilmesinde destek olan gerçeğin kılık değiştirmiş savunucuları, kendini bir başkası olarak tanıtan Kent ve bir deli kılığında Edgar üstlenirler. Soyтары, gerçeği yalanmış, gülmece imiş gibi söyleyince Kral'ın tepkisi olmaz; gerçeği yalanmış gibi dinleyebilmekte, gerçekle yüzyüze gelmekten korkmaktadır. Soyтары her zaman, Kent ve Edgar ise zaman zaman oyunda koro görevini yerine getirirler, ancak düpedüz dile getirmek yerine gerçeği Kral'a istemediği değil, istediği biçimde iletirler.

Kızlarının acımasız davranışları karşısında Lear ezilip büzülür, alttan alır; bunun bir etkisi olmadığını anlayınca yarı öfke yarı hüznün içinde kendi davranışının anlamsızlığını görmeye başlar. «Who is it that can tell me who I am: Kim söyleyebilir bana kim olduğumu?» sözüyle Lear, hem kendinin biricik kızını yadsımasıyla baba ile evlat arasındaki doğal ilişkinin bozulması yüzünden bu ilişki içinde yeri olmadığını vurgulamakta, hem de kral olarak yaptığı yanlış nedeniyle yerini bulamamaktadır. Bu durum, ayrıca Kral'dan başlayarak tüm ilişkilerin bozulduğunu, kişinin ve değerlerin kimliğinin anlaşılmaz bir duruma düştüğünü de anımsatmaktadır. Bu soruya düzgün bir yanıt verebilen çıkacak olursa ruhsal dengesinin bozulmaması gerektiğine inanabilecek ve sabrını bir ölçüde de olsa koruyabilecektir.

İnsanlar yüzünden giderek doğanın da düzeninin bozulduğunun bir kanıtı olan fırtına sahnesinde, kapı dışarı edilen Lear yavaş yavaş yaptıklarının bilincine varmağa başlar. Fırtınayı bile umursamaz bir duruma gelir:

Thou think'st 'tis much that this contentious storm
Invades us to the skin; so 'tis to thee;
But where the greater malady is fix'd,
The lesser is scarce felt. Thou'ldst shun a bear;

But if thy flight lay toward the roaring sea,
Thou'ldst meet the bear i' th'mouth. When the mind's free
The body's delicate; this tempest in my mind
Doth from my senses take all feelings else
Save what seats there--filial ingratitude!
Is not as this mouth should tear this hand
For lifting food to't? But I will punish home:
No, I will weep no more. In such a night
To shut me out? Pour on; I will endure.
In such a night as this? O Regan, Goneril!
Your old kind father, whose frank heart gave you all, --
O! that way madness lies; let me shun that;
No more of that.

(Önemli birşey sanıyorsun bu azgın,
İliklerimize dek işleyen fırtınayı sen; öyledir sana göre;
Ama daha büyük bir illetin olduğu yerde
Zor duyurur küçüğü kendini. Bir ayı ile karşılaşır kaçarsın;
Ama yolun gürleyen denize varırsa döner,
Karşına dişlerini alırsın ayının. Dertsizse başın
Duyarlıdır bedenin; beynimdeki bu fırtına
Aldı götürdü duygularımı tümünden
Ancak birşey var şimdi beni kemiren; nankörlüğü evlatların!
Kendini doyuruyor diye ağzın
Eli ısırması değil mi bu? Ama mutlak ödeteceğim onlara:
Yo, artık ağlamayacağım. Böylesi bir gecede
Beni kapıdışı etmek? Boşan yağmur, boşan; dayanacağım.
Böylesine bir gecede ha? Ah Regan, Goneril!
İyi yürekli babanıza, içtenlikle size herşeyini bağışlayan...
Yo, yo, sakınmalıyım bundan; çılgınlıktır bu yolun sonu;
Yetsin artık bu.)

(III, iv, 6-22)

Artık kızlarının değerbilmezliklerinin iyice bilincine varır. Cordelia'ya ne denli haksız davrandığını algılar. Ama onu asıl çileden çıkaran yaptığı yanlış değerlendirmenin açığa çıkmış olmasıdır. Sonuna doğru bir ara kendi kendine acımaya başlar. Gerçeği görmeye başlamasıyla birlikte bu durum onu acıya boğar. Deliriverecektir. Bu düşünceleri geri iter, anımsamak istemez.

Fırtınada yarı deli bir duruma düşen Lear daha sonra üzerindeki giysileri yırtar ve iyice delirir. Delirmesi gördüklerini ve bilincine vardığı gerçekleri aklıbaşında olarak taşıyamayacak duruma gelmesindedir.

Zaten öfke ile zayıflayan kalbi de bu yükü kaldıramaz ve delirir. Giysilerini yırtarak en yalın insanlığına soyunur. Kişinin yalın insanlığına soyunması, bir bakıma hayvan düzeyine inmesi, bu durumuyla onu insan yapan niteliklerinden soyutlanması ve bir yaratık olarak somutlaşması anlamına gelecektir. Bu düzeyde artık kendi yaşamını, onu insan yapan ya da hayvan düzeyine indiren özellikleri bu uzaklık içinde iyice değerlendirme olanağı bulacak, acıların ötesine varacaktır. Öfkesini yenecek, kızlarını bile bağışlayacaktır. Krallığından soyununca insanın, insan yaşamının ne olduğunu öğrenir. En basit temel ihtiyaçları içinde görür insanı. Zenginliğinden sıyrılan insan, karnını doyurma, doğadan korunma gibi, basit ihtiyaçları ile aslında hayvanlarla aynı düzeydedir. İşte onu bu düzeyden çıkarabilecek, insan katına yükseltecek maddi olanaklar değil, ancak insana özgü değerler, kendinibilirlik, sevgi, yardımlaşma ve erdemdir. Arada kıl payı vardır. İnsan Goneril, Regan, Cornwall ve Edmund gibi kolayca hayvanlaşabilmektedir. Hayvan sözcüklerinin oyunda bu denli sık ve çok yer alması da bu görüşü imgelemek, bu görüşü desteklemek içindir. Hayvan imgesi oyunda 133 kez yer almakta ve 64 çeşit hayvan adı geçmektedir. Aşırı cinsellik, açgözlülük, acımasızlık insanı hayvandan da aşağı (doğasına aykırı düşmüş) bir yaratık durumuna sokabilmektedir. İnsan insanlığından bir kez çıktı mı varsıl da olsa hayvandan aşağı bir kişidir. Ama Edgar gibi bir «battaniyeden başka birşeyi» olmasa da, Kent gibi yoksul da olsa, aklıbaşındaysa ve gerçeği görebiliyor, doğasına ters düşmüyorsa insan olmayı, insan kalmayı başarmış demektir. İnsan yoksul da olsa insandır ve onlara yardım etmek gerekir.

Gerçeğin yanında olan kişilerin yardımıyla ve delilik yoluyla yeniden insanlığına kavuşur Lear. Artık öğrenmiştir. Yalnızca bir baba olarak gösterdiği değerbilmezliğin değil, kral olarak yaptığı nankörlüğün, bencilliğin, acımasızlığın da bilincine varmıştır. Paraya bunca önem vermiş olduğundan utanç duyar. Sevgi cömertidir artık. Tüm yoksullara yöneliktir sevgisi. Üstelik karşılıksız bir sevgidir bu:

Poor naked wretches, whereso'er you are,
That bide the pelting of this pitiless storm,
How shall your houseless heads and unfed sides,
Your loop'd and windowed raggedness, defend you
From seasons such as these? O! I have ta'en
Too little care of this. Take physic, Pomp;
Expose thyself to feel what wretches feel,
That thou mayst shake the superflux to them,
And show the Heavens more just.

(Bu acımasız fırtınanın saldırılarına karşı duran,
Siz, çırlıçiplak umutsuz kişiler,
Sokacak yer bulamadığınız başlarınızla, o lime lime
Yırtık dökük paçavralarınız, çökmüş avurtlarınız, boş midelerinizle
Nasıl korunursunuz böyle havalardan? Ah, pek düşünmemiştim
Şimdiye dek bunları ben. Ey Debdebe, Tantana, al işte ilaç sana;
Sen de çek ki çektiğini bu umutsuzların,
Varlığından arta kalanı onlara veresin,
Tanrıların daha adaletli olduğunu gösteresin.)

(III, iv, 28-36)

İşte bu anda artık sevgi isteyebilecek bir duruma gelmiştir, çünkü sevgiden başka verebilecek birşeyi de yoktur. Bu nedenle kızından onu bağışlamasını dileyebilmekte, onunla hapiste de olsa mutlu olabileceğini belirtmektedir:

Come, let's away to prison;
We two alone will sing like birds i' the cage;
When thou ask me blessing, I'll kneel down,
And ask of thee forgiveness: so we'll live,
And pray, and sing, and tell old tales, and laugh.

(Gel, gel hadi hapse gidelim,
Şakırız orda kafeste kuşlar gibi sen ve ben,
Hayır dua istediğin an benden, diz çöker,
Beni bağışlamamı dilerim senden: İşte böylece yaşar gideriz,
Dualar eder, türküler söyler, masallar anlatır güleriz.)

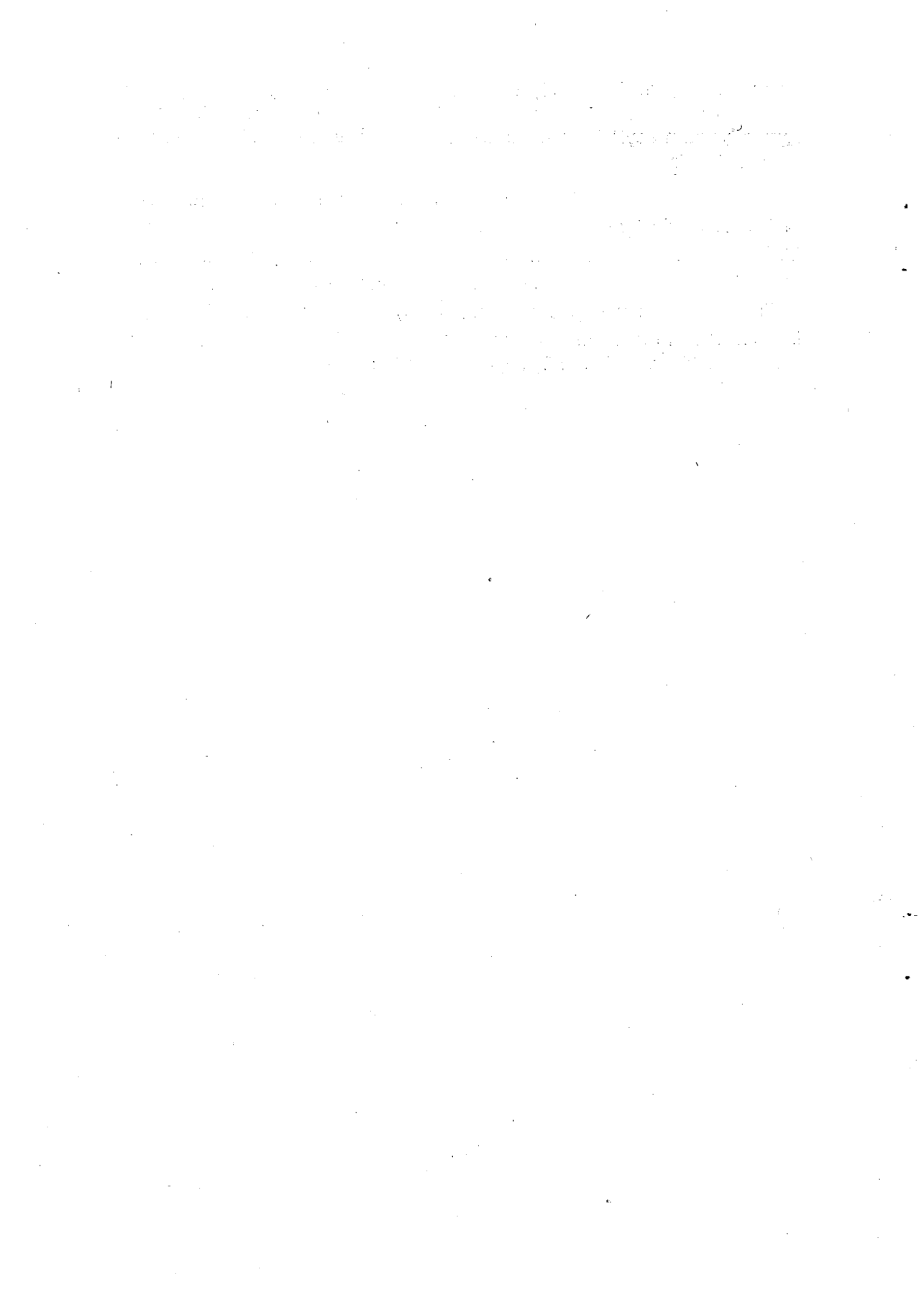
(V, iii, 8-12)

Bu denli geç de olsa insanlığına kavuşmuş, sanki yeniden doğmuş, huzur bulmuştur. Onu insan olmaktan çıkaran niteliklerinden sıyrılmış, yepyeni bir insan olup çıkmıştır.

Oyunda, Lear ve kızlarından başka Gloucester ve oğulları ile ilgili ikinci bir olay örgüsü yer almaktadır. Gloucester, yaptığı yanlışlar bakımından Lear'e benzemekle birlikte daha değişik bir durum göstermektedir. Gloucester, Kral'a göre daha zayıf karakterde biridir. Boş inançlara bel bağlamaktadır ve Lear'in çektiklerini çekebilecek güçte biri değildir. Buna karşın, o da yaptığı yanlışın cezasını çekmiş ve bunu Lear'den değişik bir biçimde ödemiştir. Gloucester'ın oğulları da Lear kızlarına benzemektedirler. Edmund, Kral'ın kötü kızlarının, Edgar ise bir anlamda Cordelia'nın karşılığıdır. Ancak çeşitli yönlerden Gloucester oğulları da değişik özellikler göstermektedirler.

rumu genelleştirmek istemiştir. Bu iki olay örgüsünün oyunda birlikte yer alması, Shakespeare çağdaşı düzen anlayışına göre de anlamlı olmaktadır. Ayrıca, yazarın seyircide uyandırmak istediği etkiyi de olumlu olarak güçlendirmektedir.

Shakespeare, oyunda önce bozduğu sonra yeniden kurduğu düzenle insana ilişkin temel sorunları yerel bir çerçeveye içinde evrensel boyutlarda irdeleneğe çalışmış; insana özgü ilişki ve değer yargılarını, karşıtlarını da göz önüne alarak incelemiştir. İnsanın kolayca yanılsa düşebileceğini, yaptığı bu yanılsa acı çekerek ödeyeceğini vurgulamakla birlikte, insanın kendine uzaktan bakmayı bilerek ve sürekli gerçeği görmeye çalışarak bu tür yanıslara düşmeyeceği yanıtını da getirmiştir.

TÜRK SU MİMARİSİNDE SULUK ADINI VERDİĞİMİZ ÇEŞMELER

Doç. Dr. Yılmaz ÖNGE*

Türk Su Mimarîsinin en tanınmış örnekleri, şüphesiz çeşmelerdir. Sözlüklerde kısaca, göz gibi olan delik ve bu delikten akan su, diye açıklanan çeşme kelimesinin yerine, XII.-XV. yüzyıllarda arapça «sıkâye», «ayn» yahut «meska» terimlerinin kullanıldığını görüyoruz. Çeşme kitabelerinde rastladığımız bu isimlerin yanı sıra, halk arasında da bu çeşit su tesislerine türkçe göz, göze, pınar denildiğini de biliyoruz.

Türk çeşmeleri genel olarak, kemerli bir niş içine alınmış, lüleli bir ayna taşı ve bunun önünde, zemine yerleştirilmiş bir tekneden ibarettir. Ancak, bu çok sade çeşme tipinin dışında, bir cümle kapısı gibi özenilerek yapılmış ve süslenmiş abidevî çeşmeler de vardır. Mevcut örneklerin tetkikinden anlaşıldığına göre, Anadolu'daki Türk çeşme mimarîsi, XIII. yüzyıldan başlayarak, büyük gelişmeler göstermiştir. XVI. yüzyılda klâsik karakterini kazanan Osmanlı devri mimarîsinde gördüğümüz değişik formlardaki çeşme tipleri, daha sonra XVIII. yüzyılda yeni örneklerle büyük bir zenginlik ve çeşitlilik kazanmıştır. Duvar çeşmeleri, meydan çeşmeleri, abdest çeşmeleri, sebilli çeşmeler, selsebilli çeşmeler gibi.

Burada bahsetmek istediğimiz çeşmeler ise, diğer kültür ve medeniyet eserlerine paralel olarak gelişen Türk Su Mimarîsinde, genellikle XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan ve eski ismini bilemediğimiz için **suluk** adını verdiğimiz tesislerdir.¹ Bunlar da aslında, birer küçük çeşme

*) Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

1) Bu konuda günümüze kadar yapılmış, herhangi bir neşriyat bilmiyoruz. **Suluk** adını verdiğimiz tesislerin varlığını, İstanbul Süleymaniye Camii'nin restorasyonu münasebetiyle ilk defa rahmetli Y. Mimar Ali Ülgen'den öğrenmiş ve sonraki araştırmalarımız sırasında, bunların bazı değişik örneklerini tesbit ederek 1972 tarihli **Osmanlı ve Selçuklu Camilerinde Çeşme, Sebül ve Şadırvanlar** konulu doktora tezimizde kısaca bahsetmiştik. Daha sonra 1975 yılında Ankara'da düzenlenen VIII. Türk Tarih Kongresine sunduğumuz **Mimar Koca Sinan'ın Türk Su Mimarîsine Getirdiği Yenilikler** isimli tebliğimizde bu su tesislerine de kısmen yer vermiştik. Suluklar hakkında yaptığımız araştırmaların sonucu, 1980 yılında İstanbul'da tertiplenen III. Millî Türkoloji Kongresinde **Az Bilinen Bir Grup Türk Çeşmesi: Suluklar** adıyla, tarafımızdan bir bildiri hâlinde sunulmuştur.

olmakla beraber, klâsik örneklerden form ve fonksiyon bakımından farklıdır. Türk çeşmelerinde lüleden akan su, ya eğilerek avuç içine veya daha rahat bir şekilde bir ucundan zincirle ayna taşına bağlanmış bir tase doldurulmak suretiyle içilir. Keza, yine bu çeşmelerden içmek veya kullanmak için gerekli suyun, testi, kırba veya bakraçlara doldurularak, istenilen yere taşınması mümkündür. Halbuki suluk adını verdiğimiz tesisler, susayanların yalnız mahallinde ve bir tase ihtiyaç göstermeksizin su içmeleri için düşünülmüşler; dolayısıyla insan boyuna uygun yüksekliklerde ve rahatça su içmeğe imkân veren biçimlerde yapılmışlardır. Bunun için de, bir şadırvanın, bir maksemin veya çeşmenin kenarına bitişik olarak, yahut müstakilen bir zemine veya münferiden bir duvara yerleştirilmişlerdir. Genellikle mermerden işlenen bu suluklar, takriben 20 cm. çapında ve 7 cm. derinliğinde, ortası fiskiyeli veya kenarı delikli bir kâse, veya bir kaide ile yükseltilmiş, fakat daha büyük ölçülerde yapılmış, ortası fiskiyeli bir çanak biçimindedirler. Özenilerek yapılmış örneklerde, suluk kâselerinin dış yüzleri dilimlerle süslenmiştir. Konsol olarak bir ayna taşına veya başka bir su tesisine bitleştirilmiş örneklerde de, bu kâselerin alt tarafı, palmet şeklinde kabartma bir püskülle nihayetlenmiştir.

Suyun tesise geliş ve içiliş tarzlarına göre sulukları, sâde kâseli tip, musluklu ve kâseli tip, fiskiyeli kâseli tip olarak üç gruba ayırmak mümkündür. Ancak bunlar genellikle başka çeşit su tesisleri ile birlikte inşa edildiklerinden, sulukları buldukları yerlere göre bir tasnife tâbi tutmak ve beş grup hâlinde incelemek daha uygun olacaktır:

I — Şadırvan sulukları : Bu gruptaki suluklar, camilerin revaklı iç avlularında, tam ortada yer alan abdest şadırvanlarının, avlu cümle kapısı ile harim cümle kapısına bakan yüzlerine yerleştirilmişlerdir. Ancak, iç avlunun tertibindeki mecburiyetler sebebiyle, bazı örneklerde bu suluklar, şadırvanların avlu cümle kapısı ile harim kapısı arasındaki yola bakan yüzlerinde yer almışlardır. Bunlar şadırvan haznesinin kenarı üstüne ve insan boyuna uygun bir yükseklikte yerleştirilmiş, mermer bir kâse ile buna su akıtan bir lüleyi ihtiva eden, mermer birer pano hâlindedirler. Hattâ Mimar Koca Sinan'ın birçok eserinde görüldüğü gibi, bu panolar bazan şadırvanın mermer kafesli korkuluğu ile birlikte işlenmiştir. Bu tip suluklarda, burma lüleli musluk açılarak doldurulan kâseden su içilir. Bazı kâselerin dip taraflarında küçük bir boşaltma deliği mevcuttur. Bu durumda üstteki musluktan akan su, alttaki delikten boşalan sudan fazla olduğundan, kâse kısa zamanda dolar. Bu gruptaki suluklu şadırvanlara örnek

olarak 1548 tarihli Üsküdar Mihrimah Camii'nin (Res. 1),² 1564 tarihli Lüleburgaz ve 1572 tarihli İstanbul Kadirga Sokullu Camilerinin³ (Res. 2), 1583 tarihli Üsküdar Atik Valide Camiinin,⁴ 1595 tarihli Konya Mevlâna Dergâhının (Res. 3),⁵ 1640 tarihli Üsküdar Çinili Camiin (Res. 4)⁶ ile yine

2) Koca Sinan'ın bu şadırvanı çeşitli onarımlar sonunda gerek haznesinin muhdes örtüsü, gerek yenilenen abdest çeşmelerinin muslukları ve oturak taşları ile orijinal görünüşünü maalesef kaybetmiştir. Bugün şadırvanın harim cümle kapısı tarafındaki yüzlerinden birinde yer alan suluğunun da kâsesi kaybolmuş; sadece bunun yerleştirildiği musluklu, müşebbek aynası kalabilmiştir.

3) Mimar Koca Sinan'ın bu iki camiinde de, abdest şadırvanlarının avlu ve harim cümle kapılarına bakan yüzlerine yerleştirilmiş olan, musluklu ve kâseli panolar hâlindeki suluklar, çeşitli onarımlar neticesinde orijinal görünüş ve fonksiyonlarını kaybetmişlerdir.

4) Koca Sinan'ın eseri olan bu abdest şadırvanında da suluk, iç avlunun kuzey ve doğu kapıları arasındaki bir yöne, haznenin mermer kafesli korkuluğu ile birlikte işlenerek yerleştirilmiştir. Ancak yakın yıllarda yapılan onarımlar sırasında bu tesisin de, orijinal biçimi ve kullanılış şekli bozulmuştur.

5) Üzerindeki ilk manzûm kitabeden anlaşıldığına göre, bu abdest şadırvanı Sultan I. Selim tarafından 1512 yılında yaptırılmıştır. Bu şadırvanın biçimi ve ölçüleri hakkında şimdilik bilgi sahibi değiliz. Ancak, 44 x 84,5 cm. ebadında ve etrafı sade bir profil ile çerçevelenmiş, üst kısmında da inşa kitabesini ihtiva eden panonun, alt kısmında tepesi lâle motifi ile nihayetlenen, aleme benzer, kabartma tezyinat ile bir musluğunun bulunduğu ve İstanbul'da Beşiktaş Sinan Paşa Camiinin şadırvanındakine benzer biçimde, eski şadırvanın yüzlerinden birine yerleştirilmiş olduğu söylenebilir. Daha sonra, Sultan IV. Mehmed zamanında bu şadırvanın, muhtemelen bugünkine benzer biçimde yenilediği ve musluklu kitabe panosunun da, bir kâse ilâvesi ile suluk hâline getirilerek şadırvanın hazne kenarlarından biri üstüne yerleştirildiği tahmin edilebilir. Bu yenilemeye ait tarih, lâle motifinin içine hâk edilmiştir. Nihayet, Sultan Abdülaziz tarafından şadırvan şimdiki görünüşü ile tecdit ettirilirken, bu suluklu pano da önceki gibi yerleştirilmiş; fakat zincire bağlı bir tas ilâvesi ile bir çeşme hâline getirilmiştir. Bu yenilemeyi belirten manzûm kitabe de, ilk inşa kitabesinin altında ve lâle motifinin iki tarafında bulunan boşluklara, biraz sıkıştırılarak yazılmıştır. Musluğun üstündeki eliptik kabarıya da, 1285 (1868) tarihi konulmuştur. Eserinin 645. sayfasına kitabelerin ve suluğun bir fotoğrafını derceden İ. H. Konyalı'ya göre, ikinci kitabenin yerinde Sultan IV. Mehmed'in taminini belirten bir kitabe bulunmakta iken, burası taraklanarak Sultan Abdülaziz'in kitabesi yazılmıştır. Bk. İ. H. Konyalı, **Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi**, Konya 1964, s. 650. Suluk panosu üzerindeki manzûm kitabeler için bk. Şehabeddin Uzluk, **Mevlânânın Türbesi**, Konya 1946, s. 109 ve 152; Mehmet Önder, **Konya Çeşme ve Şadırvanları**, Konya 1955, s. 33-34; **Mevlânâ Şehri Konya**, Konya 1962, s. 223.

6) Bu camiin şadırvanı, avlunun ortasında yer almadığından suluğu, şadırvanın avlu cümle kapısı ile harim cümle kapısı arasında kalan ve avlunun ihata duvarındaki sebile yakın bir yüzüne yerleştirilmiştir. Şadırvan haznesinin kafesli korkuluğuna panosuz olarak yerleştirilmiş bulunan bu suluğun, eski yerini ve biçimini ne dereceye kadar koruduğu anlaşılammaktadır.

XVII. yüzyıla ait, Okmeydanı veya Kasımpaşa, Sinan Paşa Camiinin (Res. 5)⁷ şadırvanlarını gösterebiliriz.

Muhtemelen XVI. yüzyıldan itibaren evvelce suluğu bulunmayan bazı şadırvanların kenarlarına da, tek bir kâsedan ibaret suluklar eklendiği anlaşılmaktadır. Bunlar bir irtibat kanalcığı vasıtasıyla, şadırvan haznesindeki su ile beslenmekte ve daima içilmeğe hazır hâlde bulunmaktadır ki, bu tip sade kâseli suluklar daha ziyade şadırvan biçimindeki maksemelerde kullanılmıştır. Muhdes suluklu abdest şadırvanlarına 1548 tarihli İstanbul Şehzade⁸ ve 1555 tarihli Topkapı Ahmed Paşa⁹ Camilerinin (Res. 6) şadırvanları örnek olarak verilebilir.

II — Maksem sulukları : İlk defa Mimar Koca Sinan'ın 1557 tarihli İstanbul Süleymaniye Camiinde, revaklı iç avlunun ortasında görülen ve üst yapısı bir çeşit kapalı şadırvana benzeyen bazı maksemelerde de suluklar mevcuttur. Süleymaniye Caminin dikdörtgen prizma biçimindeki maksemesinde suluklar, tesisin avlu cümle kapısı ile harim cümle kapısına bakan uzun cephelerine, ikişer adet olarak yerleştirilmiş, dört kâsedan ibarettir (Res. 7). Bunlar maksem örtüsünü taşıyan sütunlar arasındaki Bursa kemerli pencerelerin alt tarafına, sonradan ilâve edildiği anlaşılan mermer plâkalara monte edilmişlerdir. Pencere açıklıkları, halen bronz şebekelerle kapalıdır. Ancak Evliya Çelebi'nin, bu maksemden su içildiği ve pencerelerinin mermer kafeslerle mücehhez olduğu şeklindeki ifadesinden¹⁰ ve bazı izlerin değerlendirilmesinden,¹¹ bronz şebekelerin ye-

7) Camii yıkıldığı için yerinde kalması sakıncalı görülen bu eser, merhum Halim Bakı Kunter'in delâletiyle ve itina ile sökülerek Beyoğlu Ağa Camiinin avlusuna nakledilmiştir. Bk. *Cumhuriyetten Önce ve Sıra Vakıflar*, İstanbul 1937, s. 42-43. Hemen hemen aynı bilgileri veren R. Ekrem Koçu, bu şadırvanın da Mimar Sinan'ın eseri olduğunu söylemektedir. Bk. Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, (Ağa Camii) mad. C. I, Fas. 5, 1958, s. 232.

8) Bu suluk, şadırvanın batıya açılan avlu kapısı yönüne, çokgen haznenin köşe sütun-cuklarından birinin üst tarafına ve oldukça itinasız bir biçimde yerleştirilmiştir.

9) 1972 yılındaki tetkiklerimiz sırasında bu şadırvanın biri, takriben harim cümle kapısı tarafına yerleştirilmiş ve kırmızı somakiden işlenmiş, diğeri ise avlunun kuzey tarafındaki dershaneye müteveccih ve beyaz mermerden yapılmış iki adet suluğuna ait bakiyeler mevcuttu. 1980 yılında yaptığımız son incelemelerimizde, bunlardan sadece somakı suluğun bakiyesini görebildik.

10) Evliya Çelebi Süleymaniye Camiinin iç avlusundan bahsederken «...Ve bu harem-i beyazın ta vasatında bir havz-ı ibretnüma vardır. Bu dahi vacib-i seyr, sihr-i icâz bir havz-ı murabbadır, amma abdest havzı değildir. Cevanib-i erbaası mermer kafeslerdir. Cemaat ab-ı hayatından nüş iderler.» demektedir. Bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, Dersaadet 1314, s. 153.

11) Bk. Yılmaz Önge, *Mimar Koca Sinan'ın Türk Su Mimarisine Getirdiği Bazı Yenilikler*, VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Halén basımda).

rinde evvelce, tıpkı Koca Sinan'ın bazı abdest şadırvanlarındaki gibi, mermer kafesler bulunduğunu ve sulukların da bu kafeslerle birlikte işlenmiş, musluklu ve kâseli panolar hâlinde düzenlendiğini düşünmemiz mümkündür. Fakat son yıllarda yapılan onarımlar sırasında, maalesef eski suluklara ait kâseler de kaldırılmıştır (Res. 8). Form bakımından Süleymaniye Camiinin maksemine benzemeyen, fakat aynı anlayışla Koca Sinan'ın talebesi Mimar Mehmed Ağa tarafından 1617 yılında yapılmış bulunan Sultan Ahmed Camii'nin bugünkü maksemi için de, yine benzeri tadilat ve tahrifat söz konusudur.¹² Suluklu maksemelerin en sağlam kalabilmiş örnekleri 1663 tarihli Eminönü Yeni Cami ile 1710 tarihli Üsküdar Cedit Valide Camiinin iç avlularında bulunmaktadır (Res. 9-10).¹³ Birbirine çok benzeyen bu iki tesisin, avlu ve harim cümle kapılarına bakan yüzlerinde, hazne kenarına bitişik olarak birer mermer kâse mevcuttur (Res. 11-12).¹⁴ Birer kanal yardımıyla hazne ile irtibatlandırılmış olan bu kâselere, fizikteki «Birleşik Kapılar Kanunu»na göre, haznenin suyu dolmaktadır. Haznedeki su seviyesine bağlı olarak, daima dolu hâlde bulunan bu kâselerden, susayanlar rahatlıkla su içebilmektedirler.

III — Çeşme sulukları: Bu gruptaki suluklar, gerisinde bir su deposu veya haznesi bulunan bir çeşmenin bir kenarına yahut hazne cephesine konsol olarak yerleştirilmiş, fıskıyeli kâseler biçimindedir. Haznedeki suyun yüksekliğine bağlı olarak, kâsenin ortasındaki bir fıskıyeden 5-10 cm. yüksekliğe kadar fıskıran suyu, susayanlar dudaklarını uzatarak emmek suretiyle içmektedirler. Suyun fazlası ise, kâsenin içinde veya etrafında toplanarak bir delikten dışarı atılmaktadır. Edirne'de Kiyık yolunda 1704

12) Evliya Çelebi Sultan Ahmed Camiinin iç avlusundaki maksemi «...Haremin ta ortasında bir havz-ı şadırvanı var. Fevvalerinden zülâl gibi sular akar, cemaat içüb def-i hararet iderler. Amma bu havuzdan abdest alınmaz. Çünkü dört tarafı şebeke kafestir. Üstü kubbelidir.» diye tarif etmektedir. Bk. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, s. 217. Evliya Çelebi'nin bahsettiği kafeslerin herhâlde bugün görülenler olmaması gerekir. Kanaatimizce bunların yerinde, evvelce maksemnin harim ve avlu cümle kapılarına bakan yüzlerinde mermer kafesli korkuluk panoları ile birlikte işlenmiş iki adet kâseli suluk bulunuyordu.

13) Bk. Yılmaz Önge, a. m.

14) Üsküdar Cedit Valide Camiinin sekiz yüzlü makseminde, haznenin sadece harim ve avlu cümle kapılarına bakan yüzlerine değil, yan yüzlerine de birer suluk yerleştirilmiştir. 1712 tarihli bu maksemnin kitabesi için bk. İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul 1976, s. 312. Eminönü Yeni Camiinin makseminde ise, avlu cümle kapısına bakan yüzdeki suluğun, diğerinden daha süslü oluşu dikkati çekmektedir.

15) Bu çeşme ve suluğunun mevcudiyetini, muhterem Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver haber vermiş, bir de fotoğrafını lütfetmişlerdir. Kendilerine şükranlarımızı sunarız.

tarihli Amcazade Hüseyin Paşa Çeşmesi (Res. 13)¹⁶ ile Selimiye Camii yandaki 1667 tarihli Merzifonlu Karamustafa Paşa Çeşmesi (Res. 14), Türk Su Medeniyetinin orijinal buluşlarına şahitlik eden, böyle birer örneği muhafaza etmektedir.

IV — Müstakil suluklar: Bu gruptaki suluklar, zeminden bir kaide ile yükseltilmiş, fıskiyeli bir kâse veya çanak ibaret görünüşleri ile şadırvana benzerler. Bazıları, üstten dökülen suları toplayan, alçak kenarlı bir hazne veya teknenin içine yerleştirilmişlerdir. Şadırvan göbeği biçiminde yapılmış, dikkate değer örneklerden biri Karaman'da XV. yüzyıla ait Sekiçeşme Hamamının erkekler kısmı soğukluğunda bulunmaktadır. Bu suluk kısa bir antik sütun üstüne yerleştirilmiş, bitkisel motiflerle süslü, antik bir sütun başlığının, iç yüzü mukarnaslı, ortası fıskiyeli bir çanak hâlinde işlenmesi ile meydana getirilmiştir (Res. 15). XIV. yüzyıla tarihlenirilebilen, daha eski bir örnek de, Bursa'da Eski Kaplıca'nın erkekler kısmı soğukluğunda bulunmaktadır.¹⁶ Değişik bir başka suluk örneği ise, 1575 tarihli Edirne Selimiye Camiinin hariminde, ortadaki müezzin mahfilinin altında görülmektedir (Res. 16).

V — Münferit suluklar: Bunlar, başka bir su tesisi ile irtibatı olmaksızın, tıpkı bir çeşme gibi duvar yüzüne yerleştirilmiş, altında bir tekneyi ihtiva eden, musluklu bir pano ve bir kâseden ibaret örneklerdir. İstanbul Şehzade Camiinin Direklerarası Caddesine bakan hazire duvarında, bir hacet penceresinin iki tarafında böyle iki suluk mevcuttur (Res. 17). Zeminden yükseltilmiş, konsol durumda birer tekne üstüne konulmuş, musluklu ve kâseli tipteki bu suluklar, ilk bakışta duvar çeşmelerine veya sel-sebillere benzemektedir. Musluklu ayna taşları, üzeri zengin işlemeli birer taçla tamamlanan, çiçekli bir çerçevenin kuşattığı, dilimli kemerli birer niş içine alınmışlardır (Res. 18). Hacet penceresinin sağ tarafındaki suluğun kemeri ile çerçeve şeridi arasında kalan panoda, tâlik hatla ve iki satır hâlinde

16) Eski Kaplıcanın suluğundan nasıl su içildiğini gösteren bir fotoğraf için bk. Dr. Heinrich Glück, *Die Baeder Konstantinopels*, Wien 1921, s. 129, Abb. 85. Aynı resim 1932 yılında İstanbul'da Kanaat Kütüphanesinde neşrolunan ve A. Cemal'in yazdığı, Vilâyetlerimiz serisinden Bursa isimli kitapçığın 46. sayfasında da yer almıştır.

Y. Mimar Sedat Çetintaş, suluğun bugünkü görünüşünü bir tamir neticesinde aldığını, ancak daha önceden de burada Selçuklu töresine göre, zemin seviyesinden pek yükselme-yen ve kare veya sekiz köşeli bir şadırvan bulunabileceğini söylemektedir. Bk. Sedat Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri - Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, İstanbul 1952, s. 17 ve 19.

**Habbeza bu çeşmesar-ı pür safa
Afiyet nûş eyliyen atşanına**

mukabil taraftakinde ise

**Hak Rızasıçün içenlerden rica
Fatıha ihsan ide ihvanına**

ibareleri ve kemer gerisindeki ayna taşında da 1146 (1733) tarihi okunmaktadır.¹⁷ Mevcut deliklerin durumuna göre, aynanın üst kısmındaki musluktan akan suyun, önce alttaki kâseye ve bu kâsenin ön tarafındaki delikten de aşağıdaki konsol tekneye döküldüğü anlaşılmaktadır. Alt yüzü dilimlenmiş olan yarım daire plânlı bu konsol tekneye dökülen suların da, küçük bir delikten zemine doğru akıtıldığı belli olmaktadır. Su içmek istenildiği takdirde, kâsenin önündeki deliğin üzeri parmakla bastırılarak kapatılmakta ve musluktan akan su kâsede toplanınca, benzeri örneklerde olduğu gibi içilebilmektedir.

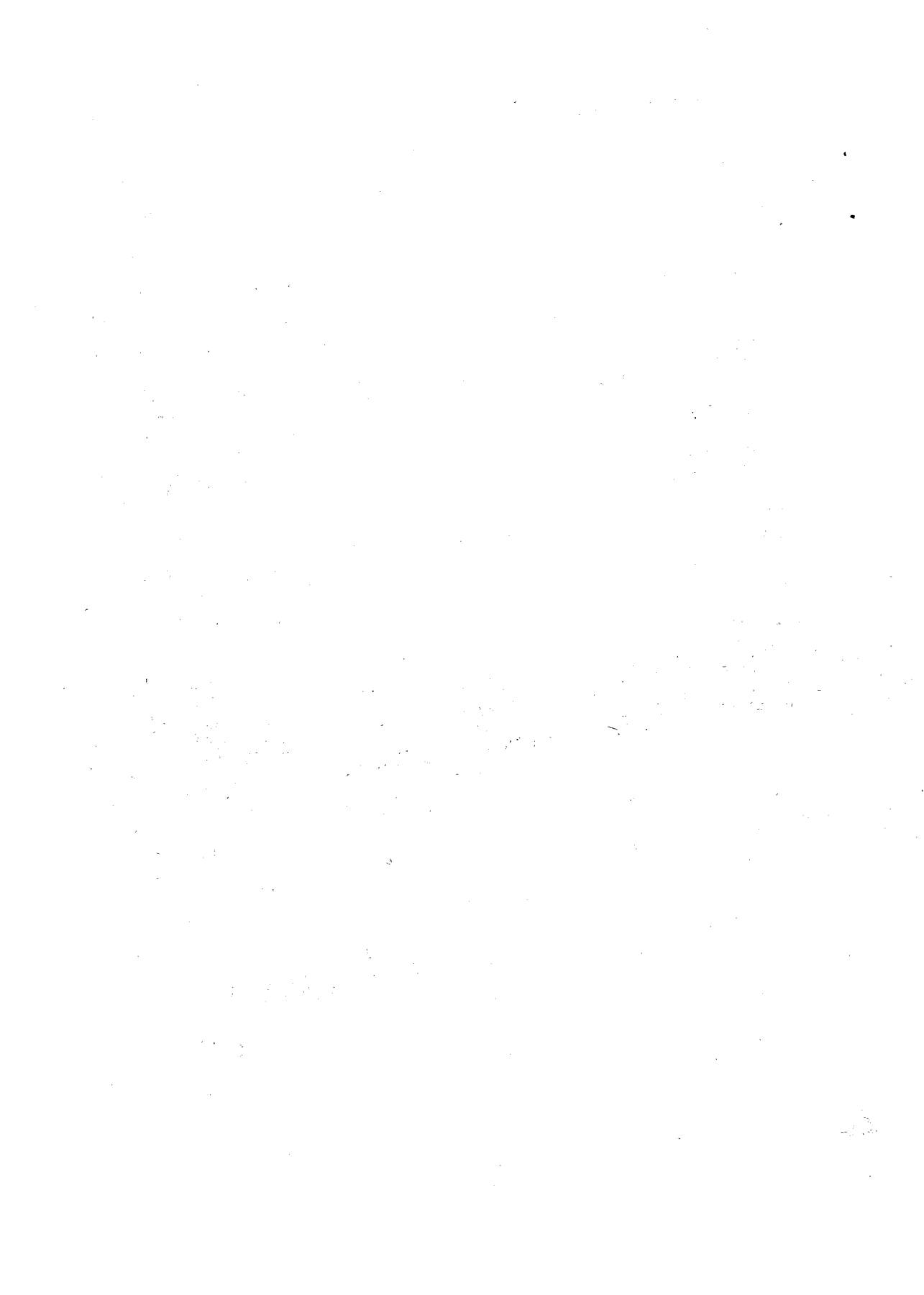
Bu gruba girebilecek başka suluk örneklerini şimdilik bilemiyoruz. Ancak bunların aynalı selsebillerden¹⁸ ilham alınarak meydana getirildiğini, dolayısıyla aynalı selsebillerin de çok kâseli birer suluk vazifesi görebileceğini düşünüyoruz. Nitekim Eyüp'te XVI. yüzyıla ait Münzevî veya Müzevir Camii yanındaki çeşmede, ayna taşının sağ köşesinde yer alan, dört kâseli aynalı selsebilin,¹⁹ muhtemelen bu düşüncemize uygun bir anlayışla, sonradan buraya konulduğunu tahmin ediyoruz.

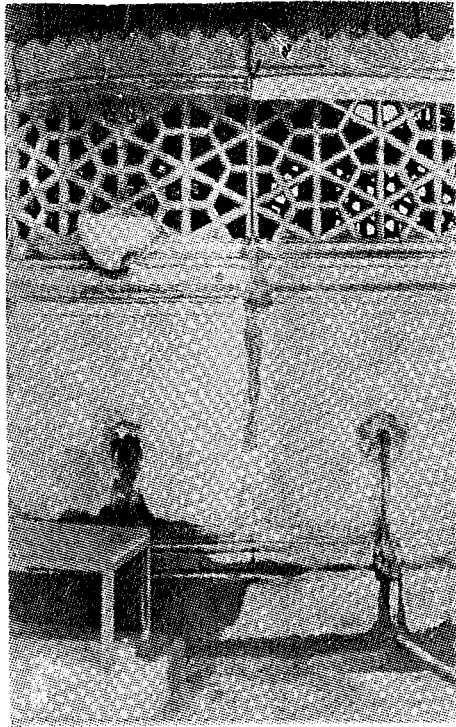
Yukarıda sıraladığımız bazı örneklerin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere suluklar, Türk Su Mimarîsinin olduğu kadar Türk Su Medeniyetinin en dikkate değer eserlerindedir. Çeşitli tiplerde ve yerlerde görülen bu eserlerin yapımı Konya, Bursa, Edirne, İstanbul gibi büyük şehirlerimizde, bilhassa XVI. yüzyıldan itibaren bir gelenek hâline gelmiş ve bu gelenek XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Ancak birçok tarihî tesislerimiz gibi, suluklar da sonradan kullanılmayan, hattâ günümüzde mahiyetleri anlaşılmayan, kırılıp yok edilmeğe mahkûm, mimarî detaylar olarak metrûk kalmışlardır. Konya Mevlâna Dergâhındaki şadırvanın sulduğu gibi pek az örnek ise, çeşme hâline getirilmek suretiyle, şimdilik varlığını koruma imkânına kavuşabilmiştir.

17) Bu kitabeleri okuyan, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim görevlilerinden Dr. Mikail Bayram'a teşekkürlerimizi sunarız.

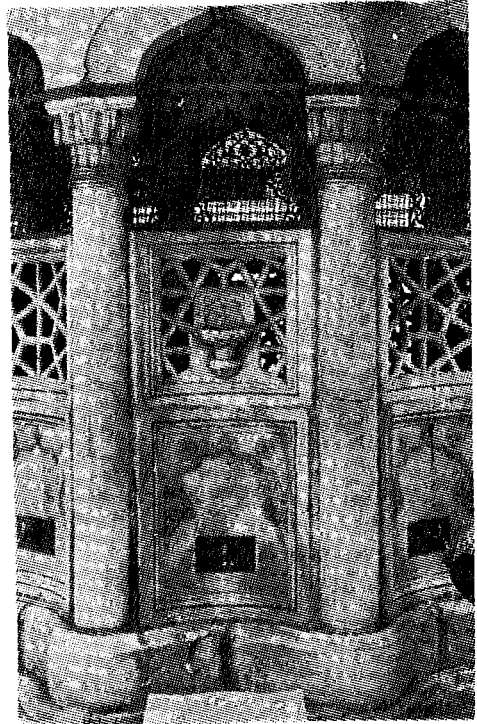
18) Selsebiller ve özellikle Türk Su Mimarîsine mahsûs bir tip olan aynalı selsebiller için bk. Süheyl Ünver-Yılmaz Önge, *Selsebillerimiz*, Vakıflar Dergisi XIII, Ankara 1981, s. 339-374.

19) Bu aynalı selsebilin varlığını, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Sanatı Tarihi Kürsüsü asistanlarından, kıymetli meslekdaşımız Mimar Baha Tanman'dan öğrendik. Teşekkür ederiz.

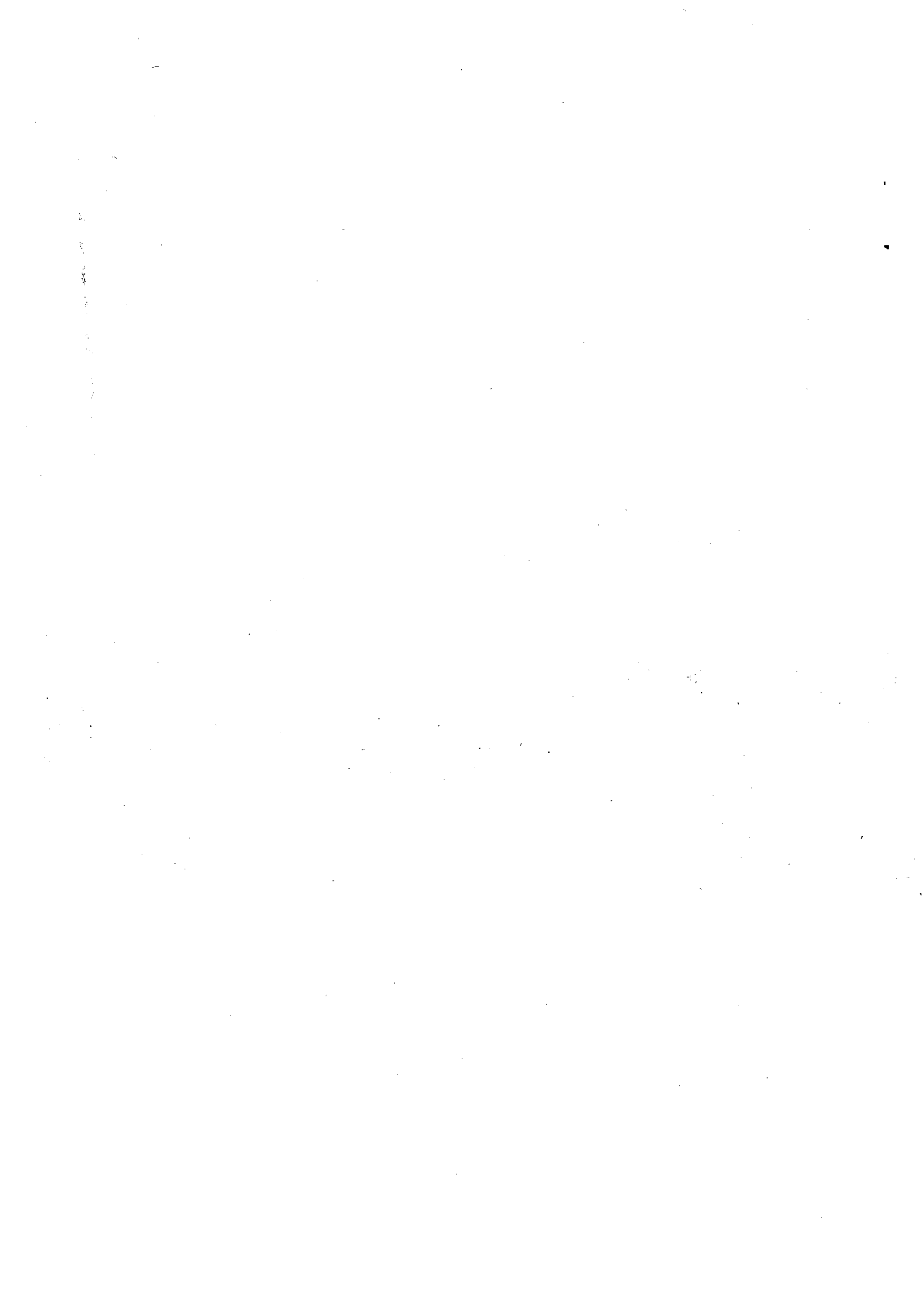
Res. 4

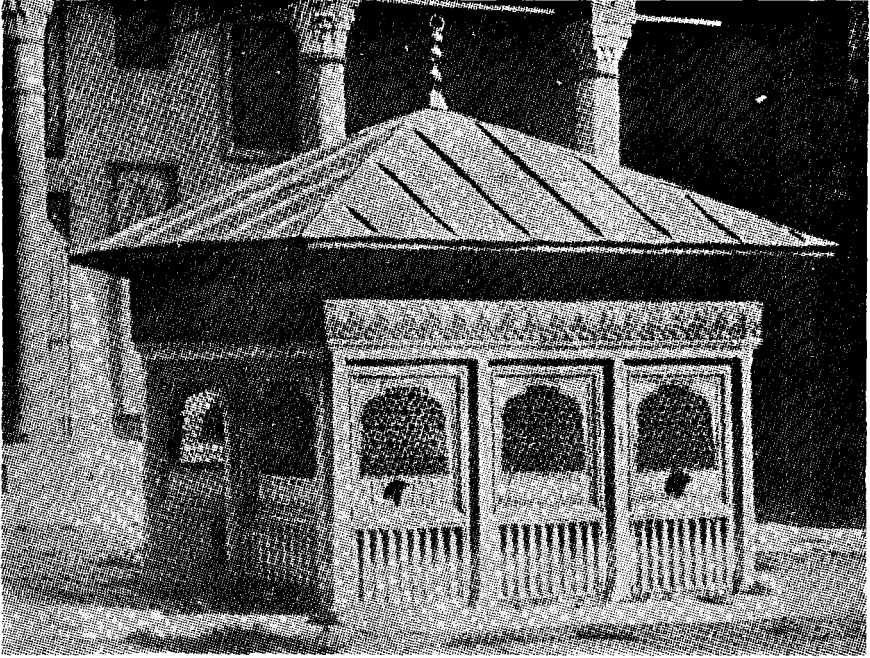

Res. 5

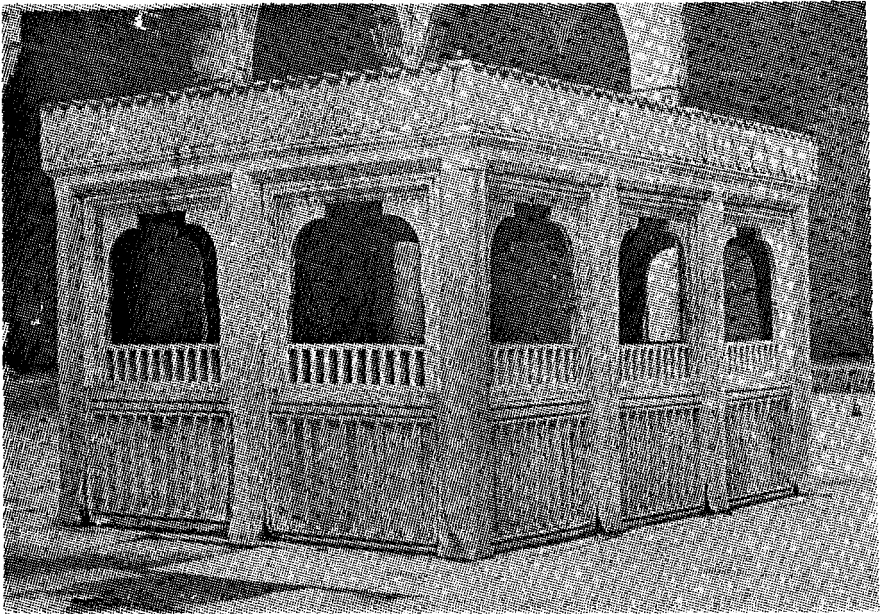
Res. 6

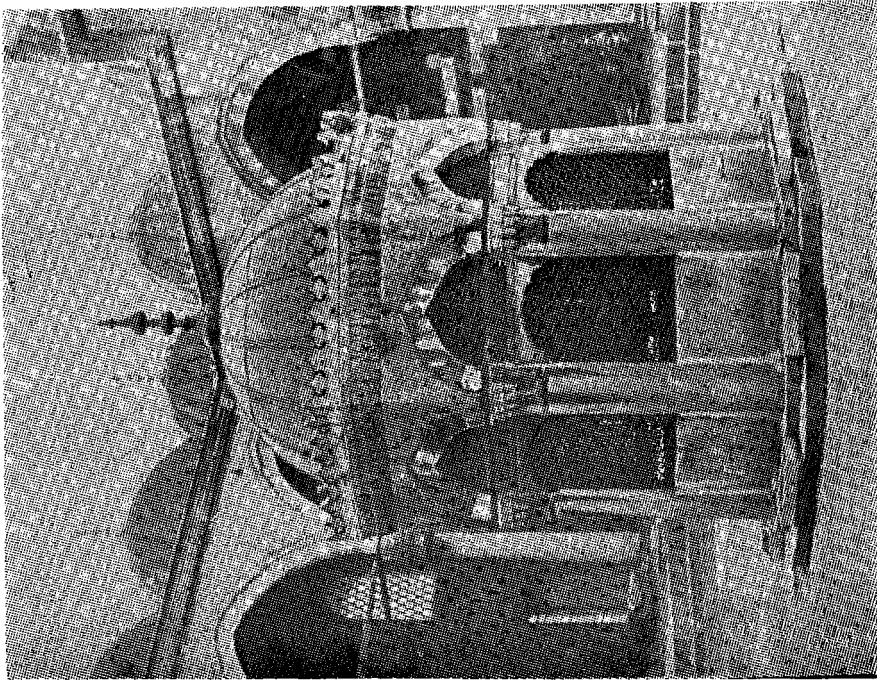

Res. 7

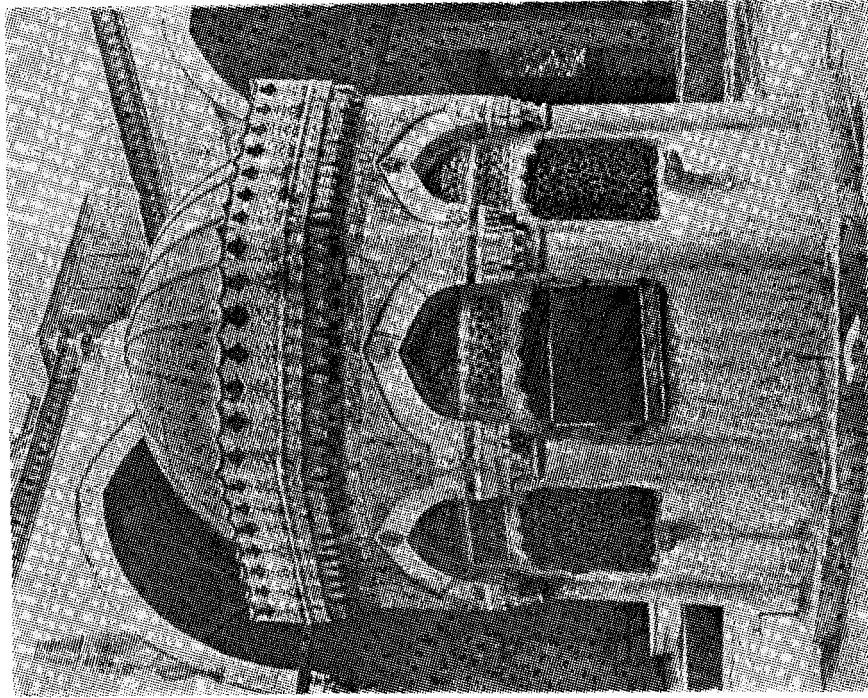
(E. Egliden)

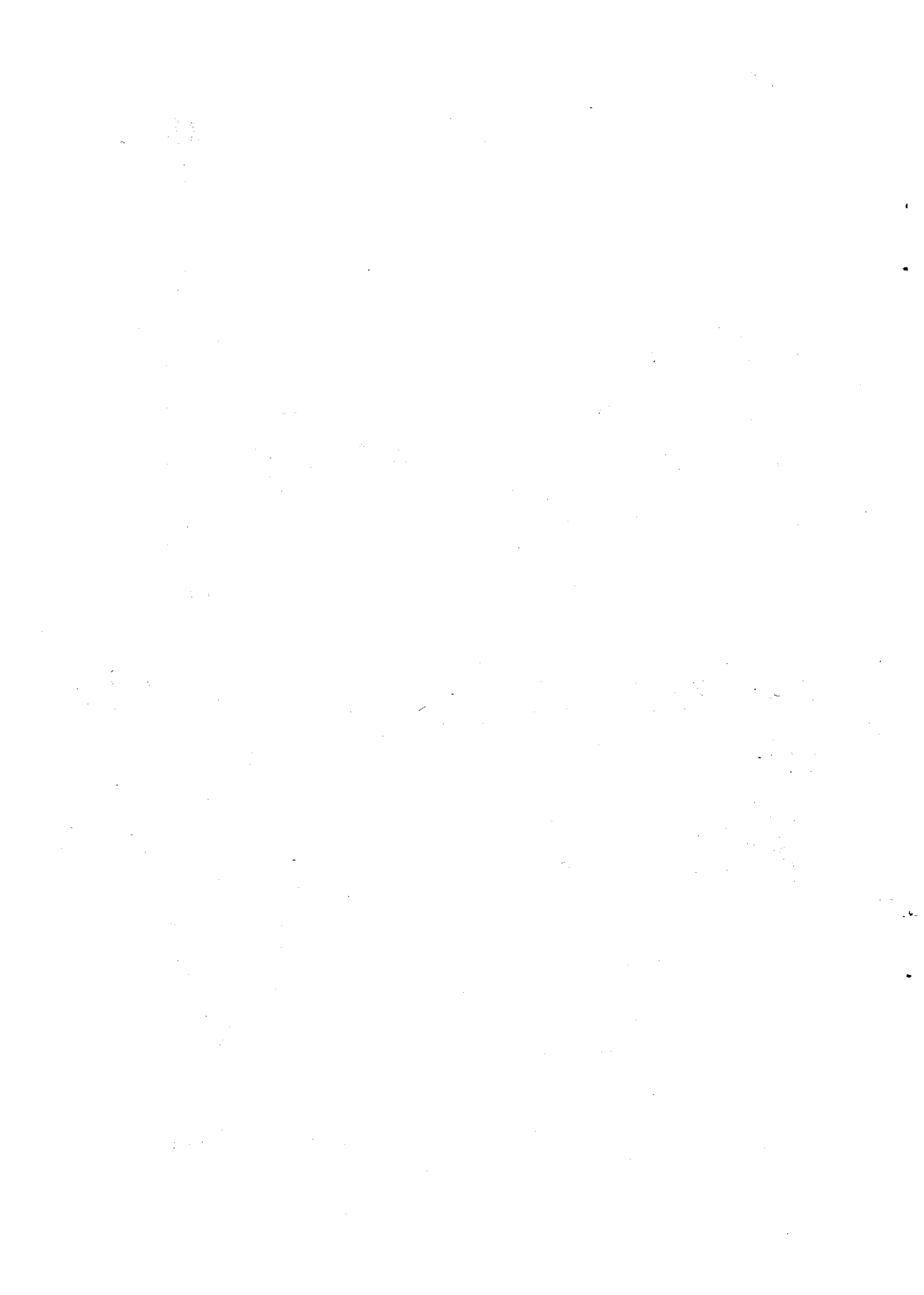
Res. 8

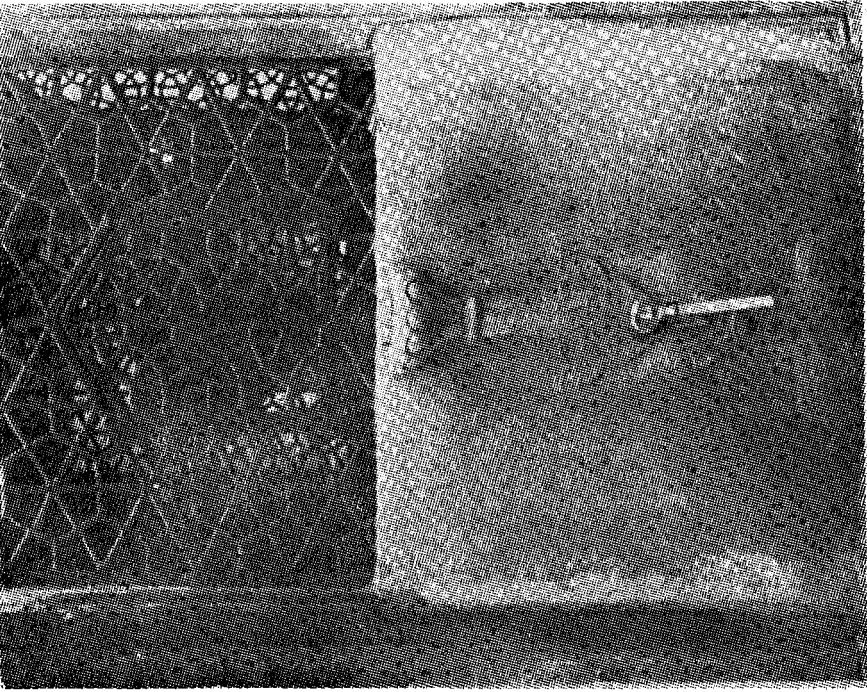

Res. 9

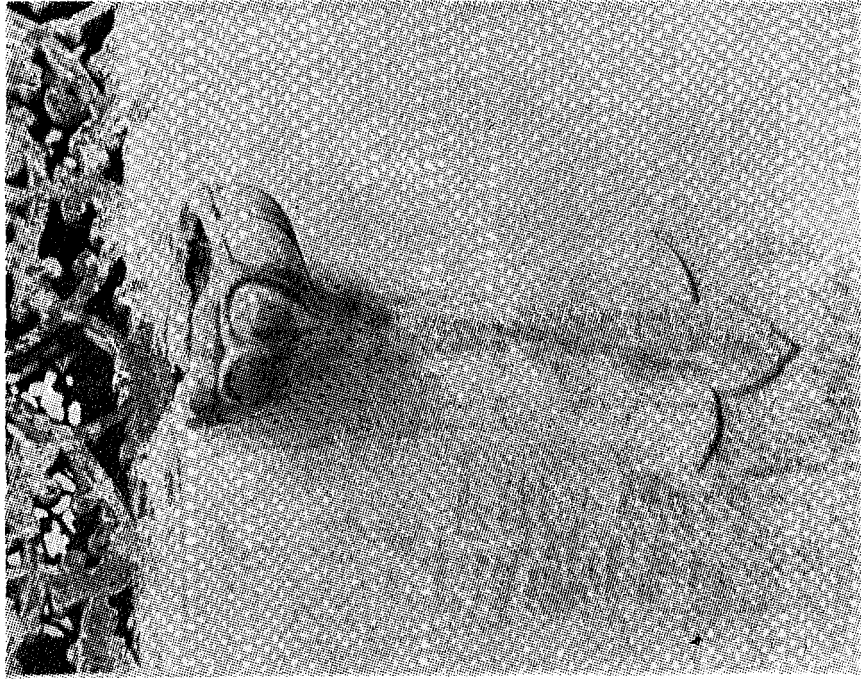

Res. 10

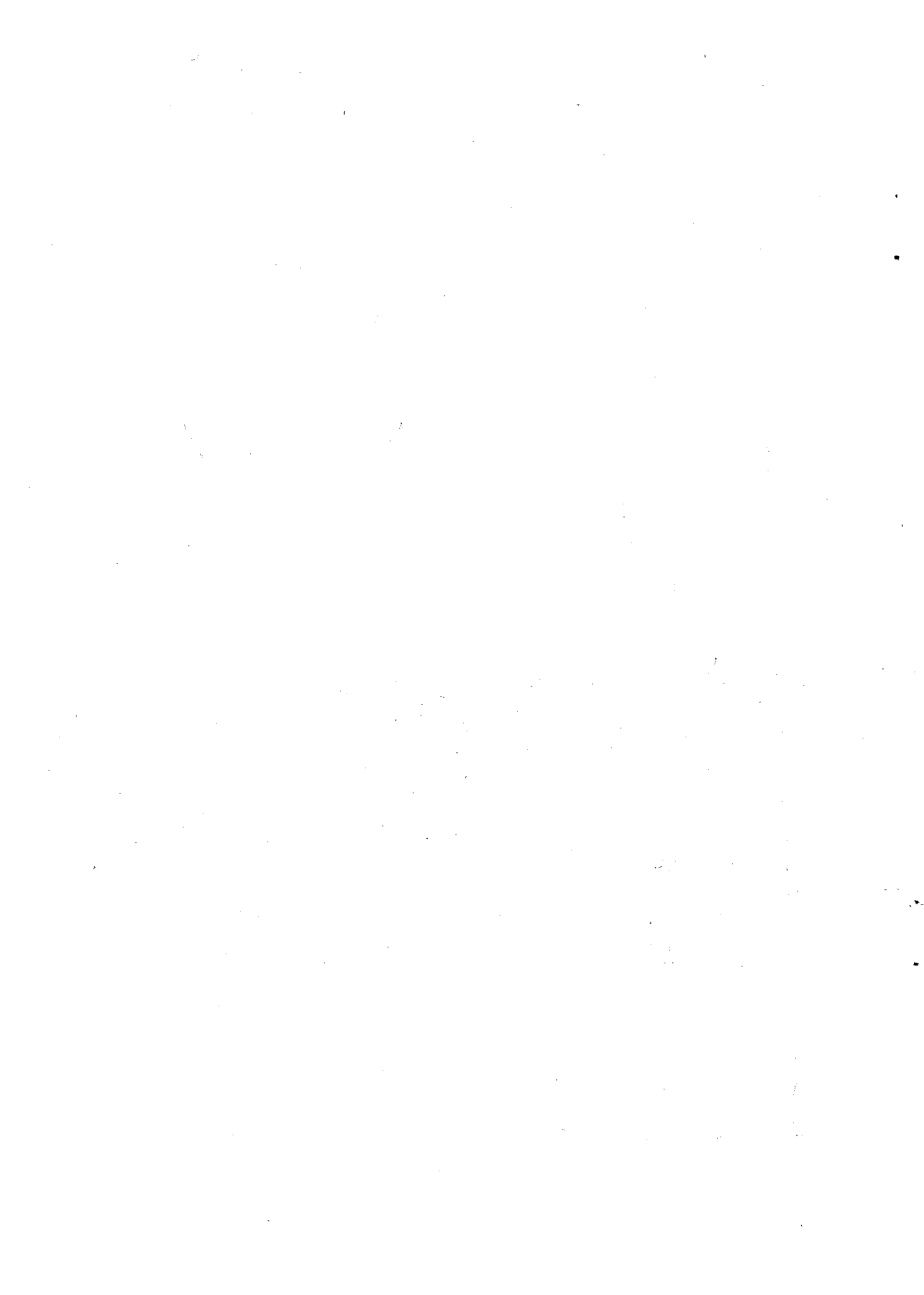

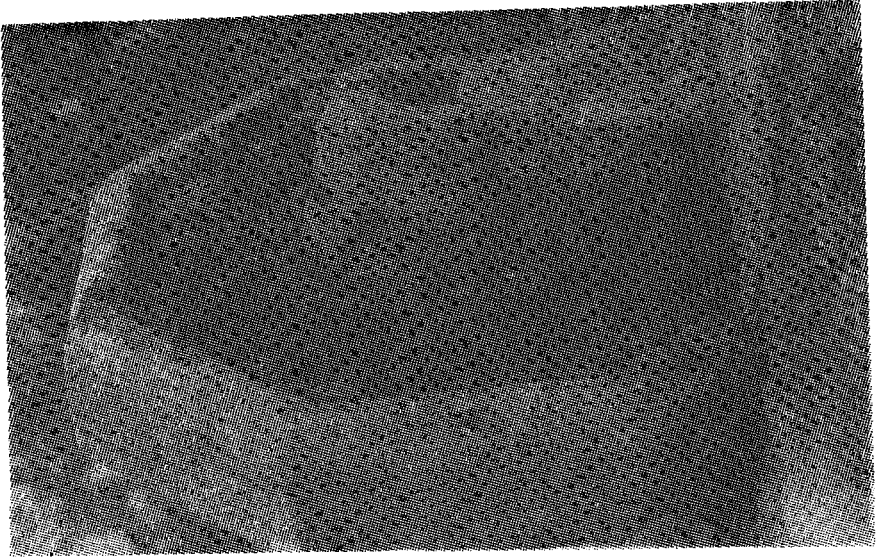

Res. 11

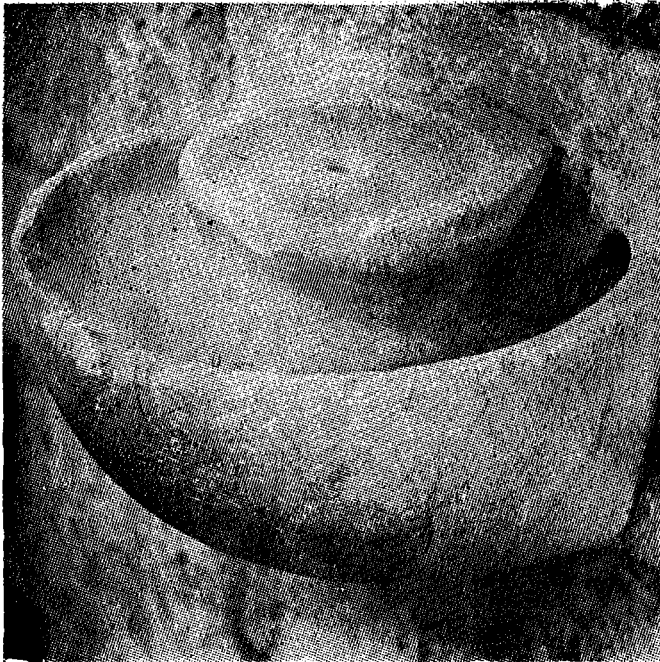
Res. 12

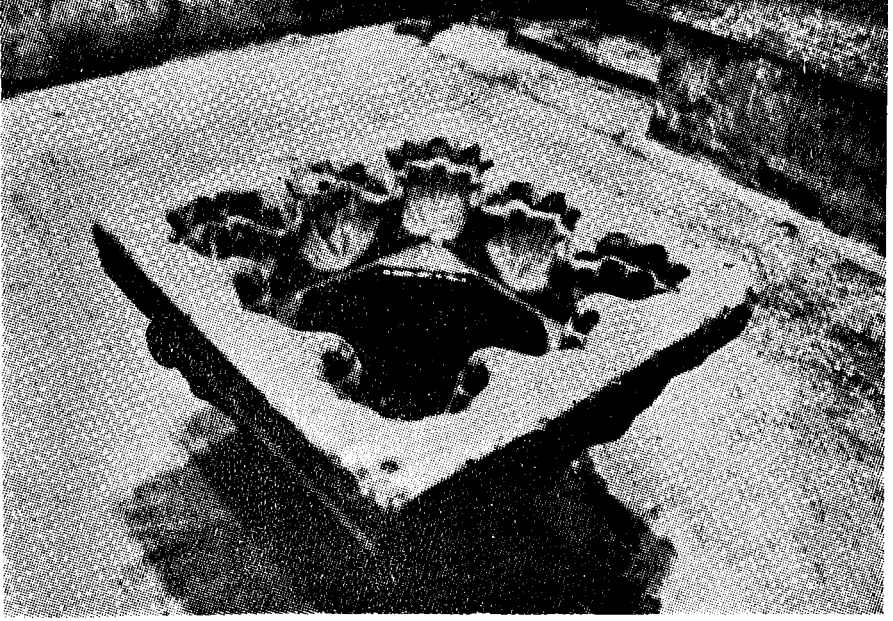
Res. 13

(S. Bayram'dan)

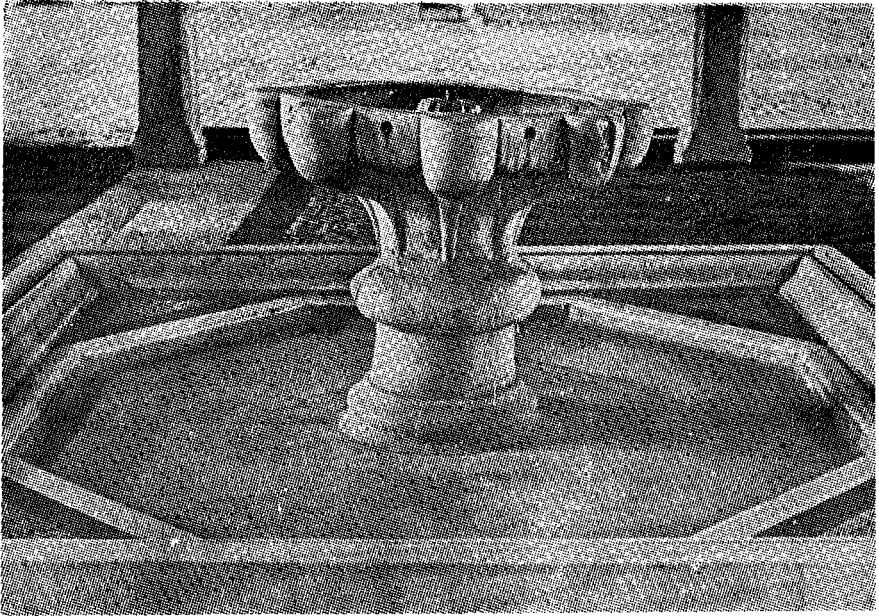
Res. 14

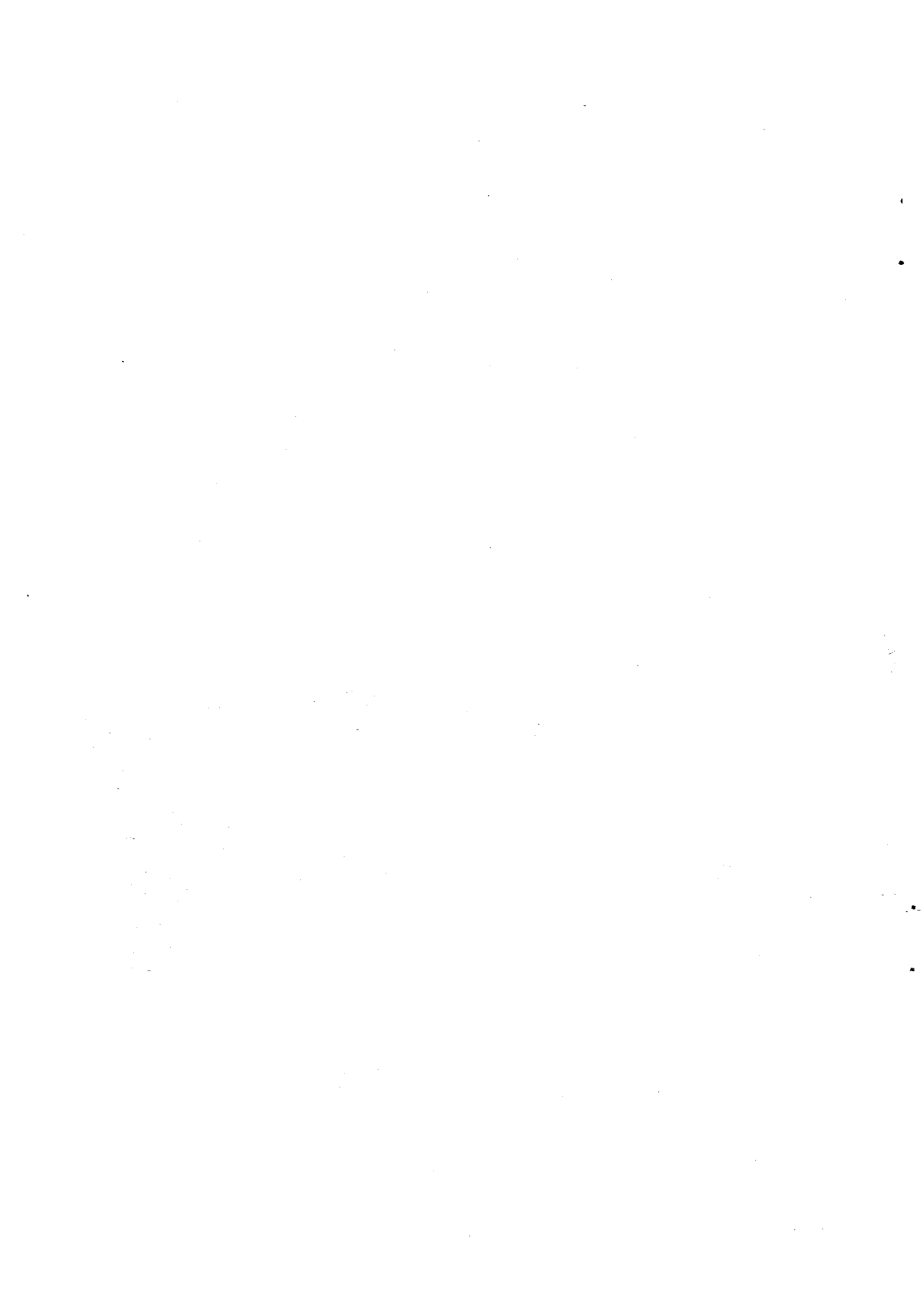

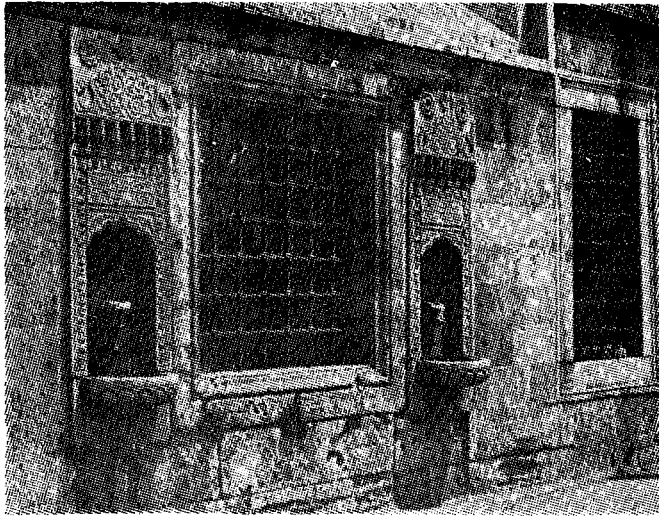
Res. 15

(H. Özönder'den)

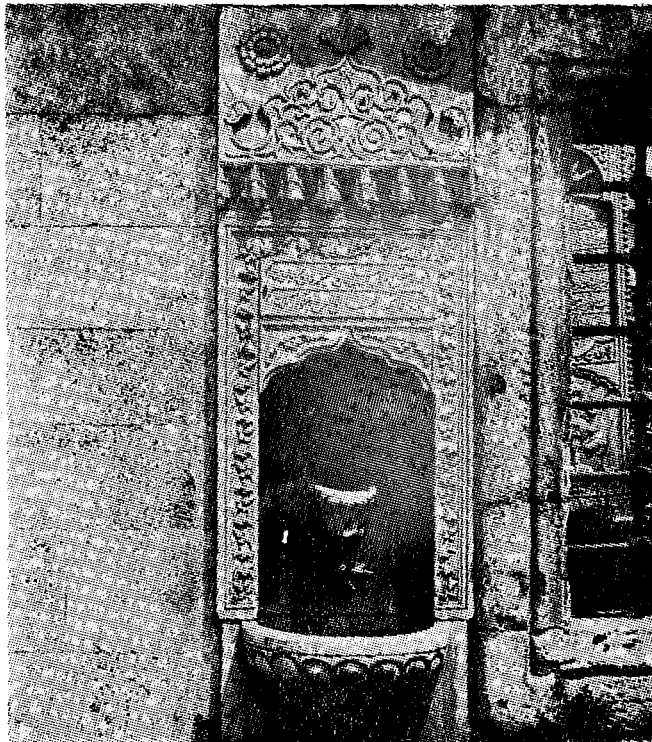

Res. 16

Res. 17

Res. 18

SAHTE Mİ, DEĞİL Mİ?

Dr. Ramazan ÖZGAN*

Heykelciğimiz (Res. 1-5) pişmiş topraktan olup,¹ yaşlı bir kişiyi, kol-luksuz bir sandalye üzerinde otururken tasvir etmektedir. Sadece sandal-yenin sağ arka bacağı ve arkalığının sağ kenarında kırılmalardan dolayı eksiklikler vardır. Ayrıca kaide üzerinde, iki ayak arasındaki boşluk, son-raki bir tahripten ileri gelmiştir. Boyun ve sağ bilek bilinerek kesilmiş, daha sonra da alıcıya antik olabileceğini inandırmak için tekrar ve tam yerlerine uyar şekilde yapıştırılmışlardır. Bütün figür sandalyeyle birlikte, plinthe'ye benzeyen alçak bir kaide üzerine yerleştirilmiş, sandalyenin yan-larda, ayaklar arasındaki kısmı kapalı, ön ve arkası açıktır.

Giysisi sadece manto olup, kolları, omuzları ve göğüsleri açık bırak-maktadır. Karından aşağıyı örten mantonun kıvrımlarına göre, mantonun bir kenarı sol taraftan gelerek, kucak ve bacaklar üzerinden geçirilip, vü-cudun sağ tarafından sandalye üzerine, kaideye kadar inmektedir. Sirt-tan gelen diğer kenar ise sol el ile sol göğüs altında tutulmaktadır. Kıvr-ımlar yerlerine ve şekillerine göre izahı yapılabilecek farklılıklar göster-mektedir. Genellikle kalın, ağır ve aynı zamanda «yün»ün yumuşaklığını hissettiren kumaşın kıvrımları ön ve yanlarda daha plastik; kalın, düz ve basit kıvrımlar ve kıvrımlar arasında teşekkül eden basit, doğru, dikey ka-nallar halindedir. Bu özellikler önde bacaklar arasındaki mesafeden-gerginlikten, yanda ise aşağıya sarkan kumaşın normal ağırlığından ileri gelmektedir. Arkada, omuzlar ile sandalye arkalığının kenarı arasında kıvrımlar daha ince, karışık ve gözü rahatsız edecek kadar fazla sayıda-

*) Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi ve Arkeoloji Bölümü Asistanı

1) Kırmızımsı açık devetüyü renkli ince mikalı topraktan yapılmıştır.

Bütün yük. 11,2 cm. gen. 5,7 cm. der. 6,6 cm. Baş yük. 2,9 cm. gen. 1,9 cm. kaidenin uzun. 6,4 cm. gen 4,8 cm. yük. 1,1 cm. dir. 1974 yazında Almanların Bergama kazılarında çalıştığım sırada bir Antikacıda sahte olarak teşhir edilen bu heykelcik tarafımızdan satın alınmıştır.

dır. Birbiri üzerine yığılmış çeşitli ip yumaklarının birleşik bir demeti halinde tezahür eden arkadaki bu kıvrımların, omuzların öne doğru yaptığı küçük bir eğilimin neticesinde, omuzlardan aşağıya düşen ve sırt ile sandalyenin arkalığı arasında sıkışan-yığılan kumaşın mantiki olarak alabileceği bir görünümdür.

Ayaklar çıplak, ayak parmakları normal ölçüler içerisinde sadece kazıntılarla belirtilmişlerdir. Sol ayak öne, kaideyi taşıyacak şekilde doğrudan doğruya kaide üzerine konulmuş, sağ ayak ise, daha geriye çekilerek kaide üzerindeki yüksekçe bir şey (ayaklık) üzerine yerleştirilmiştir. Sağ ayağın geriye çekilmesi ve ayaklık üzerinde durmasından ileri gelebilecek yükseklik farkı dizler arasında da mantiki olarak tezahür etmiştir. Omuzlar hafif öne doğru eğilmiş, sol dirsek geriye çekilerek sandalye arkalığının köşesine dayanmış, el de vücuda dönük olarak göğüs altında manto kumaşını tutmaktadır. Sağ dirsek ise bacak üzerine koyularak, sağ el sağ yanak üzerine götürülmüş, ve bu nedenle de sağ omuz, sol omuza nazaran yine anatomik kurallar içerisinde daha düşük seviyede verilmiştir (Res. 1-2). Sağ kolun yukarısının vücuda tam yanaşık olmasından dolayı kabarık ve sarkık olan göğüsler arasındaki mesafe fazla değildir. Bilhassa sol omuz, dirsek ve kol adaleleri yaşlılık göz önüne alınarak anatomik kurallara uygun gösterilmeye çalışılmış ve detay olarak, omuz, dirsek kemikleri ve aynı zamanda mafsalların aldığı şekiller gayet itinalı olarak gösterilmişlerdir.

Oval biçimli baş, zayıf bir boyunla taşınmaktadır. Yüz hafif sağa, diz istikametine doğru ve aşağıya biraz meyilli olarak ileriye yöneltilmiştir. İhtiyarlığın vasfı olarak, yanaklar içeriye çekilerek, elmacık kemikleri dışa doğru şekillendirilip yüze bir gerginlik verilmiştir. Küçük olarak nitelendirilebilecek gözler oldukça derine yerleştirilmiş, alt göz kapakları çok hafif belirtilmiş, üstte de çok kuvvetli ve abartılarak şekillendirilen kalın ve sarkık kaşlar tarafından gözler kapanacak haldedir. Parlak ve yukarıya doğru daralan kuvvetli alın, yanlardaki basıklık veya çukurluklarla daha dinamik özelliğe sahip görünmektedir. Tepeye kadar çıplak olan başta, tepeden itibaren saçlar kısa olarak arkaya ve yanlara kabarık şekilde intizamsız indirilmiş, sakal üzerinde de bariz şekilde sakaldan ayırt edilmiş ve kulakları tamamen kapatmıştır (Res. 1-5). Yanlarda, saç kenarlarının altından itibaren aşağıya inen sakal, saçta olduğu gibi, düzgün taranmayıp, karışık ve toplu olarak verilmiştir. Sakala nazaran daha düzenli ve muntazam tasvir edilen kalın, kabarık ve kuvvetli bıyık ağız kenarlarından aşağıya inmekte ve üst dudağı tamamen kapatmaktadır. Bıyık altında sadece küçük olabileceği tahmin edilen alt dudakın orta kısmı biraz etli olarak gösterilmiştir. Burun kısa, uçlarda etli ve

geniş kanatlı olup, yukarıda kaşlar arasında da basık olarak tasvir edilmiştir (Res. 2-4).

Bariz olarak yaşlı bir kişiyi tasvir eden terrakottamızda sağ elin çene dayanağı, işaret parmağının şakak kemiği üzerine, baş parmağın da çene kemiği altına doğru sakal üzerine uzatılması ile, modern hayatta da olduğu gibi «düşünmek» mefhumunun anlamı daha da kuvvetli olarak karakterize edilmiş ve uğraşmıştır. Dünya, yaşam, hayat tamamen bir tarafa itilmiş, bir umursamamazlık içinde kendini gösteren bu ihtiyar her şeyden sarfı nazar olarak bir problemle meşguliyetin tam bir konsantrasyonunu ifade etmektedir. Yüzdeki bu ifadeyi gerek bütün vücut, gerekse ağır ve sessizlik içindeki manto kıvrımları fevkalade bir uyum içinde daha da kuvvetlendirmektedirler. Bu karakteristikler içerisinde heykelciğimizin bir Grek filozofunu tasvir ettiği şüphesizdir. Bu görünüşte tasvir edilen Roma devrine ait çok sayıda Yunan filozof portresi bu fikri destekleyen arkeolojik delillerdir.²

Antik kaynaklardan, daha doğrusu talebeleri olan Platon³ ve Xenophon'dan⁴ hocaları ve aynı zamanda çok yakın dostları olan Sokrates'in bir Silen veya Marsyas'a benzediğini okuyoruz. Ayrıca antik yazarların Sokrates hakkındaki bu söyleyişleri daha sonra bize kadar gelebilen Sokrates'e ait Roma devri yazıtlı-portreleri⁵ ile kesinlik kazanmıştır. Bu benzerliği R. Kekule von Stradonitz⁶ çok isabetli olarak delillerle gösterebilmiştir. Literatürde de görüldüğü üzere, Sokrates-Portreleri çeşitli özellikler içinde bir çok gruplara bölünmüştür.⁷ Bunlardan B. grubuna⁸ ait bütün

2) M. Bieber, *The Sculpture of the Hellenistic Age*, (New York, 1967). Fig. 114, 115; 163-166, 173, 174, 238-242. G. M. A. Richter, *The Portraits of the Greeks*. I. Fig. 231-232; 711-713; 783-784; II. Fig. 1018; 1106-1108 ve diğerleri.

3) Platon, *Symposion*, 215 a.v.d.; RE. 2. Reihe, III, 1. s. 889; G. M. A. Richter, a.e.-I, s. 109.

4) Xenophon *Symp.* V, 7; Re. 2. Reihe, III, 1, s. 889. G. M. A. Richter, a. e. s.109.

5) Berlin: AA. 38, 1880, S. 20, Levh. 5; R. Kekule Von Stradonitz, *Die Bildnisse des Sokrates*, (Abh. der Königl. Preuss. Akademie der Wiss. Berlin, 1908) s. 18 v.d. fig. 11. 12. G. M. A. Richter, a. e. fig. 528. 531. Napoli: R. Kekule von Stradonitz, a. e. fig. 13; Richter a. e. 503.

6) *Die Bildnisse des Sokrates*, S. 1 v.d.

7) Bk, *Difnot* 6; L. Alscher, *Griechische Plastik*, Band III, s. 134 ve 144 v.d.; L. Curtius, *Die Antike Kunst, die klassische Kunts Griechenlands*, S. 362; A. Hekler, *Bildnisse berühmter Griechen*, s. 19; G. M. A. Richter, a. e. s. 109 v.d.

8) G. M. A. Richter, a. e. fig. 438 v.d.

Sokrates portrelerinde tesbit edilen karakteristik özellikleri bizim terrakottada da rahatlıkla tesbit edebiliyoruz: tepeye kadar çıplak başı, öne ve yukarıya doğru fırlamış kuvvetli alını, mübalağalı olarak işlenen sağlıklı bıyık ve sakalı, başın tepesinden arkaya ve yanlara taranıp kulakları kapatan ve aynı zamanda sakaldan açıkça kabarık olarak ayırt edilen kısa saçı, kalın, şişkin ve aşağıya sarkan kaşları ve bunlar altındaki küçük gözleri ve nihayet hem Sokrates'e hem de Silen'e ait olan müşterek, yukarıda basık, aşağıda geniş kanatlı tipik burun şekilleri ile terrakottamızın açık olarak filozof Sokrates'i tasvir ettiği ve yukarıdaki özellikleri ile de B. tipine ait olabileceği kesinlik kazanmaktadır. Terrakottamızın tasvir ettiği şahsın kim olduğunu tesbitten sonra, bu heykelciğin antik veya modern-sahte olup olamayacağı hususunda da bazı mütalâaları burada belirtmek gerekir.

1974 yazında, tesbit edebildiğim kadarı ile en iyi kalitedeki taklit bir Terrakotta 40 ila 50 TL.'na satılıyordu. Fakat ben bu heykelcik için daha fazla ödemek mecburiyetinde kalmıştım. Arkeolojik yöndeki düşüncelerim haricinde bu Terrakottayı alma arzumu kamçılayan başka nedenler de mevcuttu: mesela sahte ve taklit oldukları aşikar olan terrakottalar toplu halde ön vitrinlerde teşhir edilirken, bizim heykelcik ve diğer bazı küçük bronz parçalar bir perde ile ayrılan arkada bir bölümde bulunuyorlardı. Ayrıca bu heykelciğin antik olmadığını çeşitli yollarla bize izah etmeye çalışan antikacı bazı sorularıma da tatmin edici bir cevap veremiyordu.⁹ Bu koşullar altında yaptığımız iptidai deneylerle de bir netice alınamıyordu.

Günler sonra, bizim heykelciğin teşhir edildiği aynı yerde, bizim terrakottanın aynısı olan başka bir heykelciğin teşhir edildiğini gördüm. Bu olaydan sonra düşünülen ilk pratik çözüm yolunun, bizim heykelciğin de tabiatıyla modern-sahte oluşunu kabul etmek gerekiyordu. Fakat bazı müşahadeler akla gelen bu ilk pratik çözüm yoluna karşı çıkmaktadırlar: her şeyden evvel bizim heykelcikle, daha sonra bizimkinin yerini alan arasında en ufak bir fark tesbit edilememiştir. Böyle bir tesbitten sonra her ikisinin de birbiriyle hiç ilgisi olmadan yapılabilecekleri olanak dışı kabul edilmelidir. Öyle ise; 1. Sanatkar (!) ilk önce böyle bir figürü yapmış olup, diğerlerini bundan kopye ederek üretmiş olabilir ki bu hem zor, hem fazla zaman alır, hem de esas orjinal örnekle diğerleri arasında az da olsa bir farkın mevcut olması beklenirdi. 2. Sanatkar (!) yaptığı ilk orjinalin kalıbını alıp, bu negatif formdan da seri produksiyonlar yapabi-

9) Mesela neden bu Terrakottanın diğerlerine nazaran çok daha pahalı olması, ve gizli bir yerde teşhir edilmesi gibi,

ilir. Üçüncü ihtimal ise, ki daha çok bunu yanıtlamaya ve kabul etmeye çalışacağız; o da sanatkar (!) bizim heykelciğin mermerden, bronzdan yahutta pişmiş topraktan antik orjinalini ele geçirip, kalıbını aldıktan sonra üretime geçmiştir, ya da bu heykelciğe ait negatif formu bulup üretimini o şekilde yürütmüştür. İlk nokta üzerinde verdiğimiz kısa sebeplerden dolayı burada bu nokta üzerinde durmuyoruz.

Bir kere hatırlanacağı kadarı ile yukarıda bahsettiğimiz filozof Sokrates'e ait böyle bir heykel veya heykelcik, yahutta buna çok benzeyen herhangi bir tasvir halihazırda arkeoloji alemine tanıtılmış değildir. Dolayısı ile bizim modern portreci (!) ikinci noktamıza göre bu Sokrates Heykelciğini ancak elinde asıl bir örnek olmadan kendi hayal gücünün neticesi olarak yaratmış olmalıdır. Bu kadar güzel, ahenkli, hatasız ve arkeolojik kurallar içinde böyle bir portre'nin yaratılabilmesi için biz haklı olarak bu büyük modern portreciden çok şeyler talep etmek zorundayız, zira bunun bir tesadüf olabileceği katiyetle düşünülemez. Bunun için de herşeyden evvel bu modern portrecinin Sokrates hakkında yazılan bütün antik ve modern literatürü çok iyi bilmesi ve tanınması zorunludur. Buna ilave-ten de arkeoloji ilmine ziyadesiyle hakim olması gerekir ki böylece sanat dehası, kuvvetli hayal gücü yardımı ile de bu şahsın portresini tam ve uygun olarak yapabilsin. Bu koşullar çerçevesi içinde böyle bir şeyin olmasına ihtimal vermek veya hemen kabul etmek herhalde fazla iyimserlik olur.

Bu az, fakat bizce yeterli olan mütalâalar neticesinde heykelciğimizin ya antik-orjinal negatiformdan, yahut da antik orjinal heykelciğin sonradan yapılmış olan kalıbından çoğaltıldığı rahatlıkla söylenebilir. Biz bu teoriyi açıklığa kavuşturabilirsek, terrakottamızı bir antik orjinal olarak incelememizde herhangi bir engel olmayacaktır. Bu hususu açıklığa kavuşturmakta kullanacağımız metod gerek tipoloji gerekse stil mevzularında heykelciğimize gösterebileceğimiz benzer arkeolojik paraleller olacaktır. Bilhassa bize bu hususta büyük yardımda bulunacak Arkeoloji'deki «Stilkritik» tir ki biz bu noktayı daha sonra heykelciğimizin zaman bakımından yerini tesbit etmede kullanacağımız için, burada tekrar etmek yersiz olacaktır.

Tipolojik yönden terrakottamıza benzeyen çok sayıda orjinal eserler hali hazırda mevcuttur. Bu tür tasvirlerde genellikle şahıslar bir sandalye üzerinde oturur vaziyette olup, tek giyisileri olan manto, omuzları, göğüsleri ve kolları ya tam çıplak, yahut da yarı çıplak vaziyette bırakmaktadır.¹⁰ Genellikle yine bu tür filozof tasvirlerinde şahısların oldukça iler-

10) Bk. Dipnot 2. Ayrıca Sokrates'in üzerinde oturduğu Sandalye de tipi itibariyle antik mobilya'ya herhangi bir ayrıcalık göstermez. Mukayese için bak. G. M. A. Richter, a. e. I. fig. 767; II, fig. 1258; 1263-1267; 1515 ve fig. 1647.

lemiş yaşta olduklarını ifade için bununla ilgili bütün detaylar verilmeye çalışılmış ve çeşitli hareketler ve bazı özellikleri ile de hayattaki meşguliyetleri gösterilmeye uğraşmıştır. Maalesef büyük plastik eserler grubu içinde itiraz edecekler için, heykelciğimize aynı hareketlerle tasvir edilen herhangi bir paralelini örnek olarak gösteremiyoruz. Fakat bizimkine, bilhassa hareketleri yönünden oldukça benzeyen küçük bir bronz¹¹ ile Tanagra'dan bir terrakotta¹² heykelciğini küçük eserler grubu içinde örnek olarak rahatlıkla gösterebiliyoruz.

Gerek tipolojik, gerek tasvir unsurlarının ele alınışı, gerekse de stil-kritik yönden arkeoloji ilmine herhangi bir çelişki göstermeyen terrakotamızın Grek asıllı orjinal bir nesneden üretildiği büyük ihtimal kazanmış oluyor.

Hatırlıyabildiğimiz kadarı ile bu güne kadar tanınmış Yunan filozoflarına ait hemen hemen hiç, yahut da çok az sayıda yunan yapımı orjinal portre elimize geçmiştir. Bizce tanınan bütün portreler genellikle Roma kopyeleri olduklarından, bunların ne derecede Yunan asıllarına sadık kalınarak yapıldıklarını tesbit ve tayin etmek güç ve hatta imkansızdır. Bu nedenle orjinal olarak kabul edebildiğimiz Terrakotta portrenin Roma devri kopyelerine kıyasla, Sokrates'i bize daha aslına uygun, gerçek yönleriyle yansıtaacağı şüphesizdir. Ayrıca Yunan asıllı bu terrakotta-portre ile, Sokrates'e ait Roma devri kopyeleri arasında bir mukayese yapılırsa, Roma devri Sokrates portrelerinin kalitesini ve ne derecede Yunan orjinallerine sadık kalınarak yapıldıkları hususunu tesbitte de heykelciğimiz ehemmiyet kazanır.

Bilindiği gibi bir portre yapılırken, bu portrede, portre edilen şahsın sadece fiziki görünüşü değil, aynı zamanda onun ruhiyatını, iç alemini, karakterini ve nihayet yaşamı içindeki meşguliyetini de ifade edebilmek ve bunlardada portrenin kime ait olduğunu seyirciye kolaylıkla tanıtabilmektedir. Portreci bu mühim özellikleri şahsın sadece yüz hatlarına değil, bütün vücutta, hareketlerinde ve hatta elbise kıvrım ve detaylarında dahi ifade edebilmelidir. Grek klasik devirde portre denilince, bizim terrakot-

11) M. Bieber, The Sculpture of the Hellenistic Age, fig. 233. Fakat burada Sokrates'de olduğu gibi «düşünme» mefhumu maalesef pek kuvvetli ifade edilememiştir.

12) J. Charbonneaux, La Sculpture Grecque Classique, II, s. 95, Levh. 105, Bizim de kabul edeceğimiz gibi Tanagra'dan gelen bu Terrakottayı yazar Filozofdan daha çok genç biri olarak nitelendirmiştir. Yüz ve Saçta hakim olan Stil İ. Ö. 4. Y. Yıl sonu veya 3. Y. Yıl başlarına aittir. Bu nedenle Tanagra'lı ileride de izah edeceğimiz gibi Sokrates'den zaman itibariyle erkendir ve dolayısı ile bu şekildeki «düşünme» Jesti Sokrates'de yeni bir motif olmayıp, daha evvelkilerden alınmıştır.

tamızda da olduğu gibi, akla gelen ilk husus Romalıların büstler veya herme'ler şeklinde yaptıkları portreler olmamalıdır. Bu türler Roma devrinde icad edilip yapılan ve gelişen Roma portre çeşitleridir. Bunun aksine, Yunanlı bir portreci, portreyi şahsın bütününde arar ve düşünür ve portresini yaptığı kişiyi normal ölçülerde olduğu gibi yansıtmaya çalışır. Bu sebeplerden de terrakottamızı, normal ölçüler içinde mermer veya bronzdan yapılmış bir statünün küçük plastikte bir yansıması olabileceğini düşünersek, böyle normal büyüklükte Sokrates'e ait bir heykelin de aslında yapılmış olabileceğini, yahut var olduğunu da kabul etmek herhalde olasıdır.

Arkeoloji ilmi içerisinde Sokrates'e ait heykellere de yeteri kadar yer verilmiş ve bunlar tipolojik olarak gruplandırılmışlardır. Genellikle iki grupta toplanabilecek olan Sokrates portrelerinin A. grubunun ölümünden sonra¹³ (İ. Ö. 399), B. grubunun orijinali ise daha geç, İ. Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştır.¹⁴ Antik yazarlardan Diogenes Leartius'un «Filozofların Yaşamları» adlı kitabında¹⁵ (II. 43) M. Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında çalışmış olan meşhur sanatkar ve aynı zamanda portreci Lysippos'un Atina'daki Pompeion için Sokrates'in bir heykelini yaptığını haber alıyoruz. Bu kaynakta zikredilmesi arzu edilen bir hususa maalesef rastlayamıyoruz. O da Lysipp'in yaptığı bu Sokrates heykelinin ayakta veya oturur şekilde olduğudur. İşte bu meçhul görünümlü heykel bir çok araştırmalara rağmen bir sonuca bağlanamamış ve fikir ayrılıkları-çelişkiler-doğurmuştur.

Londra'da British Meseum'da teşhir edilen ve İskenderiye'den gelme 27,5 cm yükseklikte Antonin'ler devri kopyesi olan ve ayakta tasvir edilen Sokrates heykelinin¹⁶ orijinali bazı arkeologlar tarafından M. Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenip, Diogenes Leartius'un bahsettiği Lysippos'un Atina Pompeion'u için yaptığı Sokrates heykeli olarak tanımlandırılmıştır.¹⁷ Diğer taraftan 18. yüzyıldan kalma bir el çiziminde Sokrates'i bir

13) L. Alscher, Griechische Plastik, Band III, s. 134; L. Curtius, Die antike Kunst, s. 362; G. M. A. Richter, a. e. I, s. 109 v.d.; A. Hekler, Bildnisse berühmter Griechen, s. 20.

14) Bak. Dipnot 13. ve G. Lippold. Die Plastik, HdArch. 5. Lieferung. S. 282 v.d.

15) RE. 2. Reihe, III, 1, s. 889, G. M. A. Richter, a. e. I. s. 109.

16) G. M. A. Richter, fig. 560-562; M. Bieber, fig. 138-139; W. Fuchs, Die Skulptur der Griechen, s. 127, Res. 116.

17) H. K. Süsserott, Griechische Plastik des 4. jhs. v. Chr. Untersuchungen zur Zeitbestimmung, s. 174 Anm. 168, Levh. 35, 4.; L. Curtius, Die antike kunst, s. 362; W. Fuchs, a. e. s. 127.

sandalye üzerinde oturur vaziyette¹⁸ buluyoruz ki bu husus, meselenin çözümlünü zorlaştırmaktadır. Bu çizimdeki resimle tam manası ile uyuşum gösteren, fakat malesef başı eksik olan, oturan bir heykel Kopenhag müzesinde keşfedilmiş ve bu çizimin ortaya çıkmasından sonra da daha evvelce yerleştirilmiş olan imparator Hadrian'ın başı alınarak oturan bu fiğüre Sokrates'in başı konulmuştur. Yukarıda birinci tezi savunanların aksine, yine bazı arkeologlar Kopenhag müzesindeki bu oturan heykeli Diogenes Leartius'un bildirisi ile bağdaştırarak Lysippos'un Pompeion için yaptığı oturan heykelin bir Roma devri kopyesi olduğunu izah etmeye uğraşmışlardır.¹⁹ Unutulamiyacağı gereken bir husus varsa; o da sanatkar-Portreci Lysippos'un aynı zamanda aynı Pompeion için aynı şahsın iki ayrı heykelini yapamıyacağıdır. Ayrıca Diogenes Leartius'un bildirisinin de hakikatle ne derece ilgisi olabileceği gibi, aynı zamanda ismi zikredilen sanatkar Lysippos'un da aynı isimde başka bir sanatkarın da olabileceğini hatırdan çıkarmamak gerekir.

Şüphesiz tekrar tekrar kalıplanarak çoğaltılan terrakottamızda gerek yüz hatlarında gerekse bütün vücutta aslına uygun sıhhatli, bozuk olmıyan detaylar arayıp bulmak güç olacaktır. Bu nedenle biz de eserimizde hali hazırda mevcut olan ve gözükebilen detaylar yardımı ile bir stil kritik neticesi eserimizin devrini ve Lysippos karakterine ne derecede bağlı olacağını göstermeye çalışacağız.

İster ayakta duran, ister oturan heykelde olsun Arkeologlar her ikisinde de Lysippos özelliklerini göstermiye çalışmışlardır ki bunlardan en başta gelen özellik olarak her iki eserde de görülen telaş ve huzursuzluktur.²⁰ Lysippos'a atfedilen bu özellikleri bizim toprak heykelcikte görmediğimiz gibi, tamamen aksine büyük bir sessizlik ve bu sessizlik içinde fazla derin düşünmeden ileri gelen bir konsatrasyon hakimdir. Orijinali Lysippos'a ithaf edilen hiç bir portre de, bizimkindeki kadar çok ayrıntılı realist bir çehreye maalesef rastlıyamıyoruz. Gözleri kapatacak kadar aşağıya indirilen sarkık ve kalın kaşlar, öne çıkmış sert ve kuru elmacık kemikleri, dudakları kapatan kuvvetli bıyığın aldığı şekli Lysippos'tan çok daha sonra görülen stil özellikleridir ki, filozof Chrysisippos'ta²¹ bu özellikler tam yerleşmiş halde gözükmektedir. Aynı derecedeki geç stil

18) G. Lippold, a. e. s. 282 v.d. Levh. 99, 2; M. Bieber, a. e. s. 46 v.d. fig. 132-135; G. M. A. Richter, a. e. fig. 556-559; A. Hekler, a. e. Levh. 5.

19) G. Lippold, a. e. s. 282; M. Bieber, a. e. s. 46 v.d.

20) G. Lippold, a. e. s. 283; W. Fuchs, a. e. s. 127.

21) M. Bieber, a. e. fig. 234-242; G. M. A. Richter, a. e. II fig. 1111-1147.

özellikleri manto kıvrımlarında da vardır. Her iki Sokrates heykelinde de şekillendirilen kıvrımlar ve kumaşın özü İ. Ö. 4. yüzyıl ikinci yarısının stil akımına uygun olarak ince, kalabalık ve gözü rahatsız edici, adeta dondurulmuş katlanmalar halindedir. Bunlara karşılık bizim toprak heykelcikte manto kumaşı ağır, aşağıya sarkan, düz, basit kalın kıvrımlar halindedir ki, bu özelliklerle kumaş elle tutulur, hissedilir karaktere sahiptir.

Bu heykelciğin zamanını daha iyi tayin edebilmek için seçeceğimiz en doğru yol İ. Ö. 4. yüzyılın son üçlüğünden itibaren tarihleri kesinlikle bilinen eserlerin yardımıyla relatif bir sıra takip edip eserimizi bu sraya sokabilmektedir.

İ. Ö. 327 yılından az önce Atina'daki Dionysos tiyatrosuna dikilen Sofokles²² heykeli ile Phaleron'lu Demetrios'un Atina valiliği sırasında İ. Ö. 320-310 yılları arasındaki mezartaşı yapma yasağından az önce yapılması gereken mezartaşı (tahmini 317)²³ arasındaki stil farkları gerek figürlerin vücut yapılarında gerekse elbise kıvrımlarının işlenişinde pek büyük değildir. Kumaşın ve kıvrım şekillerinin değişimi ve aldığı karakterler Hellenistik devir içindeki tarihlemelerde barometre kadar hassastır. Bu değişimler vücut yapılarında da görülmektedir. Böyle bir fark, yukarıdaki iki eser arasındaki ile, Atina Akropolis Müzesinde İ. Ö. 295/4 yıllarına tarihlenen vesika kabartmasındaki figürlerle,²⁴ yahut da bununla aynı yıllara tarihlenebilecek Metropolitan Müzesindeki kadın heykeli²⁵ arasındaki farklar gayet bariz şekilde tebarüz etmektedir. Daha geç tarihe ait olan bu figürlerde, evvelkilerde olduğu gibi artık vücutta bir yaylanma, aşağıdan yukarıya doğru bir dönme hareketi ve bu dönme hareketine uygun geniş alanlı gergin ve katı kıvrımlar görülmemektedir. Daha çok hareketsiz, vertikal ve keskin kenarlı yüksek bir dörtgeni andıran vücut şekli hakimdir. Aynı basitlik ve sadelik elbisede ve onun kıvrımlarında da kolaylıkla görülmektedir.

Arkeolojik tarihlemelerde Erken Hellenistik sanatı için büyük rol oynayan ve tarihi belli olan meşhur eserlerden sanatkar-portreci Polyeuk-

22) G. Lippold, a. e. Levh. 98, 4; L. Alscher, a. e. Levh. 22.; G. M. A. Richter, a. e. fig. 680; W. Fuchs, a. e. fig. 115.

23) G. Lippold, a. e. Levh. 87, 4; N. Himmelmann, Studien zum İlisos-Relief, Levh. 26.

24) H. K. Süsserott, Griechische Plastik des 4. jhs. v. Chr. Untersuchungen zur zeitbestimmung. Levh. 11, 1.; W. Fuschs, a. e., Fig. 626.

25) G. M. A. Richter, A marble Head in the Collection of Walter, C. Baker, Bulletin van de vereeniging tot bevordering der Kennis van de Antike Beschaving te s' Gravenhage, 1951, s. 42. v.d. fig. 1-3.; M. Bieber, a. e. s. 64. fig. 209.

tos'un İ. Ö. 280 yılında tamamladığı hatip Demostenes'in heykelidir.²⁶ Sokrates'de olduğu gibi Demostenes'te de yaşlılıktan dolayı vücut çok sade, gösterişten uzak, kol ve göğüs adaleleri yumuşak ve sarkık olarak ele alınmıştır. Bu sadelik ve basitlik elbise kıvrımlarında da hakimdir. Vücut yine hareketsiz ve keskin kenarlı yüksekçe bir dörtgeni hatırlatmakta olup bu gelenek ve anlayış bu heykelde de devam etmektedir. Bu anlayış, yani basit ve yine dörtköşeli bir sandığı andıran yapı tertibi ile, Atina'da Dionysos tiyatrosu yakınındaki Thrasyllus abidesinde bulunan ve İ. Ö. 270 yılları civarına tarihlenen Dionysos'un oturan heykelinde de bu gelenek devam etmektedir.²⁷ Yalnız burada ağır, kalın ve sağlam kumaş tasviri ile Demostenes'inkinden uzaklaşmaktadır. Böyle karakterize edilen kumaş Dionysos'la aynı yıllara tarihlenmesi gereken Münih'teki bir kadın heykelinde de mevcuttur.²⁸ Bu heykelde de vücut halâ keskin ve düz hatlarla sınırlandırılmış basit bir dörtgen olup, Dionysos'ta da olduğu gibi kumaş kalın, sert ve sağlamdır.

İster heykelciğimizin bütün yapımında, ister elbise kıvrımlarında olsun, yukarıda saydığımız hususlar Sokrates'de de belirmeye başlamaktadır. Sadece burada kumaşın ağırlığı ve kalınlığı yanında, sertlik yerine yün kumaş yumuşaklığına da sahiptir.

Kumaşa verilecek bu özellik Carl Blümel tarafından çok erken tarihlenen bir Musa'ya ait oturan başsız kadın heykelinde de²⁹ görülmeye başlar. Bu özelliği daha açık şekilde Girit'te bulunup da Atina Nat. Mus.'da teşhir edilen bir heykelcikte de bulmaktayız.³⁰ R. Horn bu heykelciği Paris, Bibl. Nat.'da bir fayans vazo parçası üzerindeki kabartma olarak tasvir edilen kraliçe Berenike³¹ (İ. Ö. 239-221) ile yapılan sağlam mukayese

26) G. Lippold, a. e. Levh. 108, 2.; L. Alscher, Griechische Plastik, Levh. 1.; M. Bieber, a. e. fig. 218; W. Fuchs, a. e. fig. 117.

27) BrBr. 119; AM, 13, 1888, s. 383, Levh. 8.; R. Horn, Stehende Weibliche Grwandstatuen in der hellenistischen Plastik, MDI, Römische Abteilung, 2. Ergaexnungsheft, 1931. s. 5. Anm. 4.; M. Bieber, a. e. fig. 213.

28) EA, 1185; G. Kraemer, RM, 1923/24. s. 156; R. Horn. a. e. s. 25, Anm. 2.; Antike Plastik, (Lieferung IV), Levh. 20 v.d.

29) C. Blümel, Die klassisch griechischen Skulpturen der staatlichen Museen zu Berlin (1968) (K7) Nr. 116. s. 97. v.d. Res. 186-188.; N. Himmelmann, Drei hellenistische Bronzen in Bonn, (Akad. der Wiss. und der Literatur, Mainz, 1975, Nr. 2.) s. 19 ve Anm. 49.

30) R. Horn, a. e. s. 40 v.d.; Levh. 17, 1.

31) R. Horn, a. e. s. 36 v.d.; Levh. 10. 1; M. Bieber, a. e. fig. 345; D. Burr Thompson, Ptolemaic Oinochoai and Portraits in Faience, (1973) Nr. 29. Aynı özellikleri ihtiva ettiğinden başka bir parça da (Nr. 81) bu tarihlemeye dahil edilebilir.

ve deliller sonucu bu Girit heykelciğini daha önceye tarihlemiştir. Sokrates'de tesbit edebileceğimiz Stil özelliklerinin tam paralelini New York Metropolitan Müzesindeki bronzdan bir filozof heykelciğinde bulmaktayız.³² Vücut yapılışı ve organların hareketlerine uygun şekilde gösterilen kalın kıvrımlar ve bilhassa özü daha bariz olarak ifade edilen kumaş, velhasıl bütün tasvir içinde mükemmel bir koordinasyon mevcut olup, bu hususlar asrın ortalarından sonraya verilebilecek özellikleridir.

Sokrates heykelciğinin Bergama sanatına ait olup olmayacağını maalesef söyleyemiyoruz. Yalnız biliyoruz ki Bergama'da Klasik devre ait bir çok meşhur heykeller Helenistik devir Bergama'sında kralların da teşvi-kiyle kopye edilmiş, Athena kutsal alanına yahutta buradaki meşhur kütüphaneye dikilmişlerdir. Mermer veya bronzdan daha büyüğünü tasavvur edebileceğimiz Sokrates heykelinin de böyle bir nedenle Bergama da dikilebileceğini tahmin edebilmekteyiz.³³ Fakat ne yazık ki bugün Sokrates'in tipolojik yönden buna benzeyen daha erken bir heykeli elde mevcut değildir.

Şayet Diogenes Laertius'un bildirdiği haber doğru ise, Lysippos'un Atina'daki Pompeion için yapmış olduğu heykelin de oturur şekilde olduğu ihtimal dahilindedir. Demek ki bu büyük düşünür, cesur ve bütün hayatı boyunca her hangi bir karşılık gözetmeden halkı için, halkının hürriyeti için demokratik koşullar içinde fikri mücadelelerden yılmayan ve hatta bu hususta Desmoterion'a bile düşüp orada kendi eliyle zehir içmeyi göze alabilen Sokrates, burada Platon'un da her fırsatta anlatmak istediği gibi, sonradan onu anlayan ve takdir edip pişmanlık duyan Atina, ve Atina halkının en büyük eğiticisi, yol göstericisi olarak burada ebedileştirilmek istenmiştir.

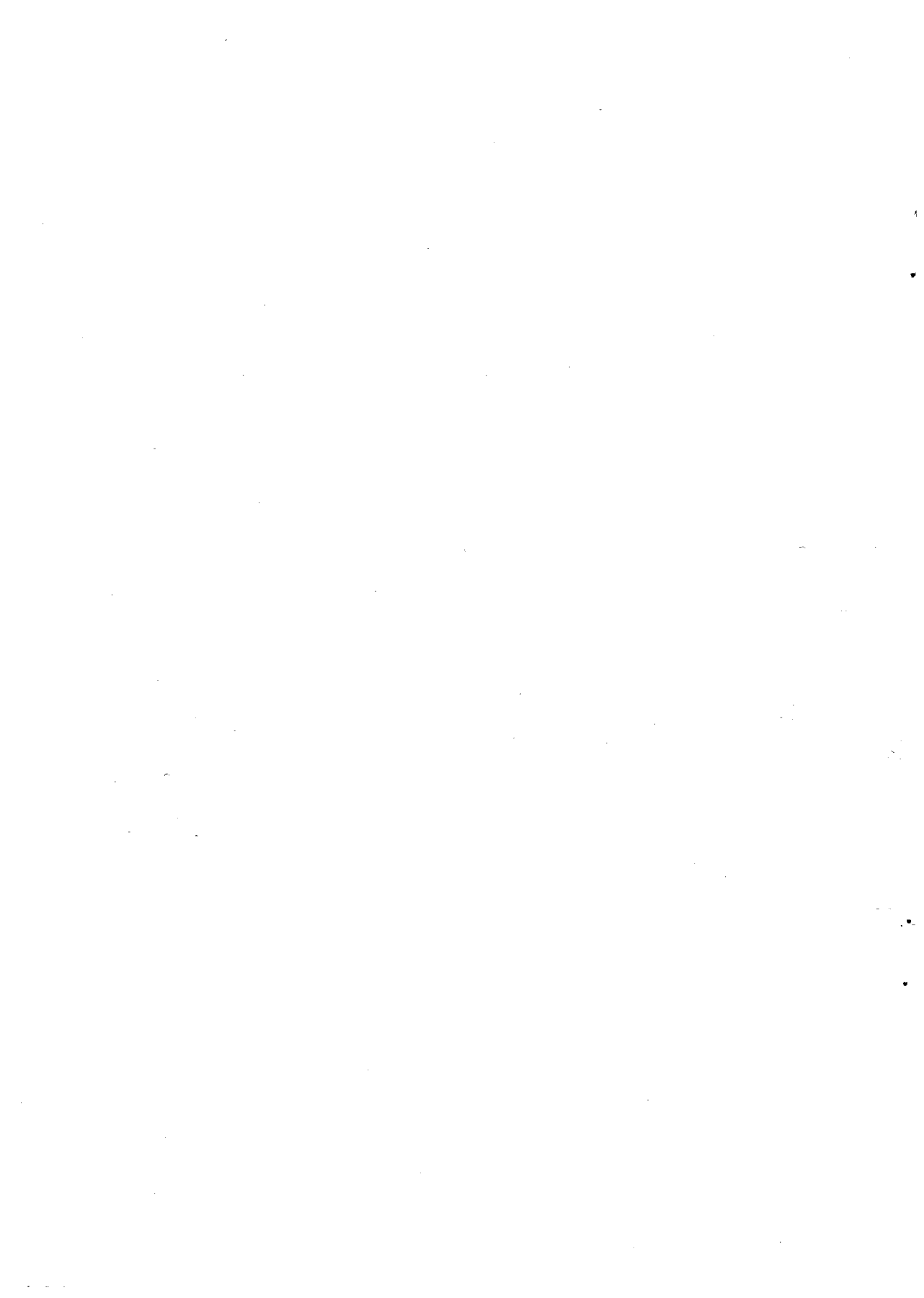
32) M. Bieber, a. e. fig. 230-231; W. Fuchs, Die Skulptur der Griechen, s. 132, fig. 120.

33) Aksi iddia edilerek bu dönemde eserlerin kopye edilemeyeceği söylenebilir. Tahminen İ. Ö. 280-270 yıllarına tarihlenen ve Orijinal olarak kabul edilen Korint'teki bir kadın heykeli Repliğinin son zamanlarda, Roma-Therme Müzesinde keşfedilişi bunun açık bir delilidir. Bk. H. lauter, AM, 86, 1971 s. 148 v.d. Levh. 70 v.d.; N. Himmelmann, a. e. s. 20, Anm. 50.

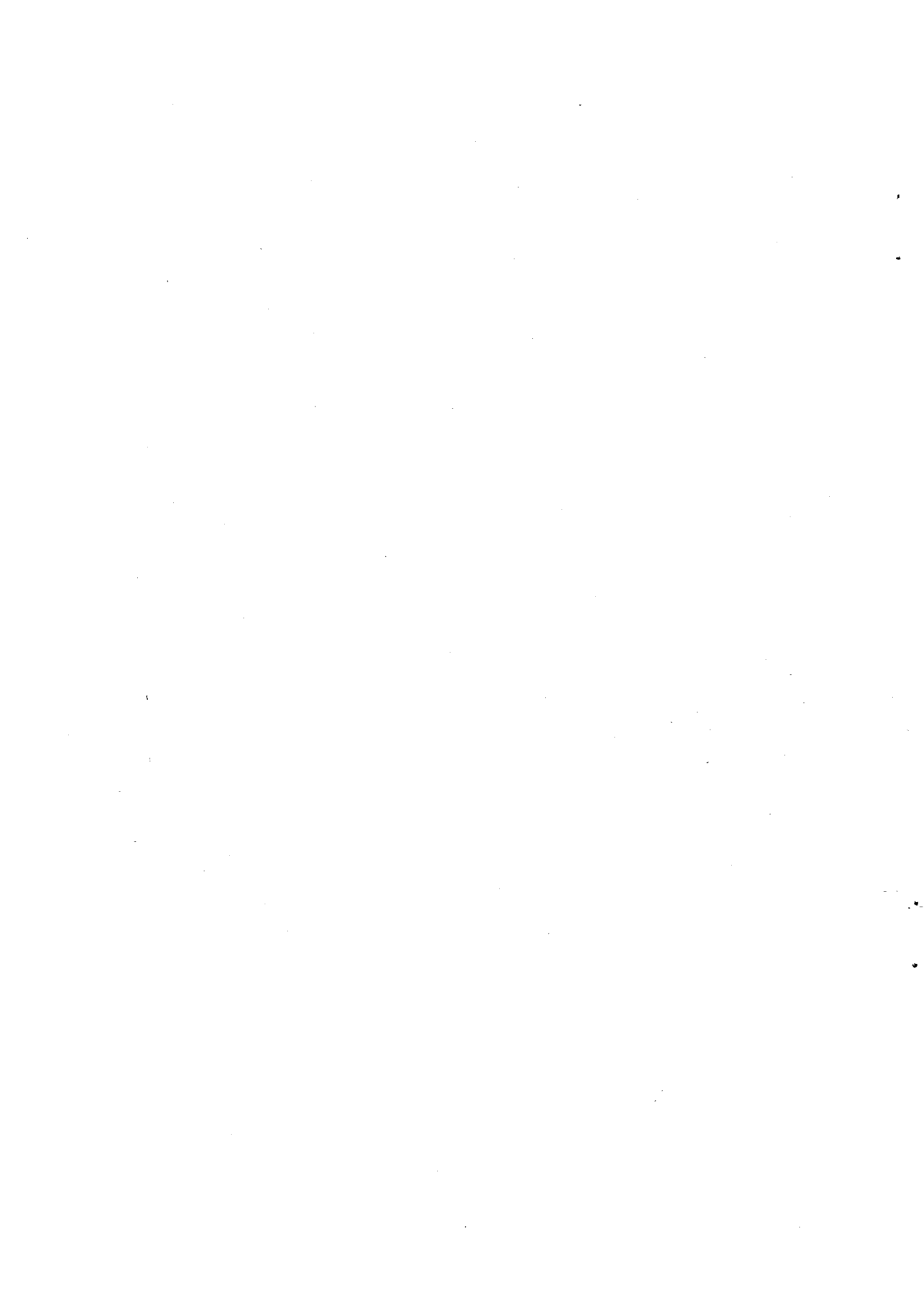

Resim : 1

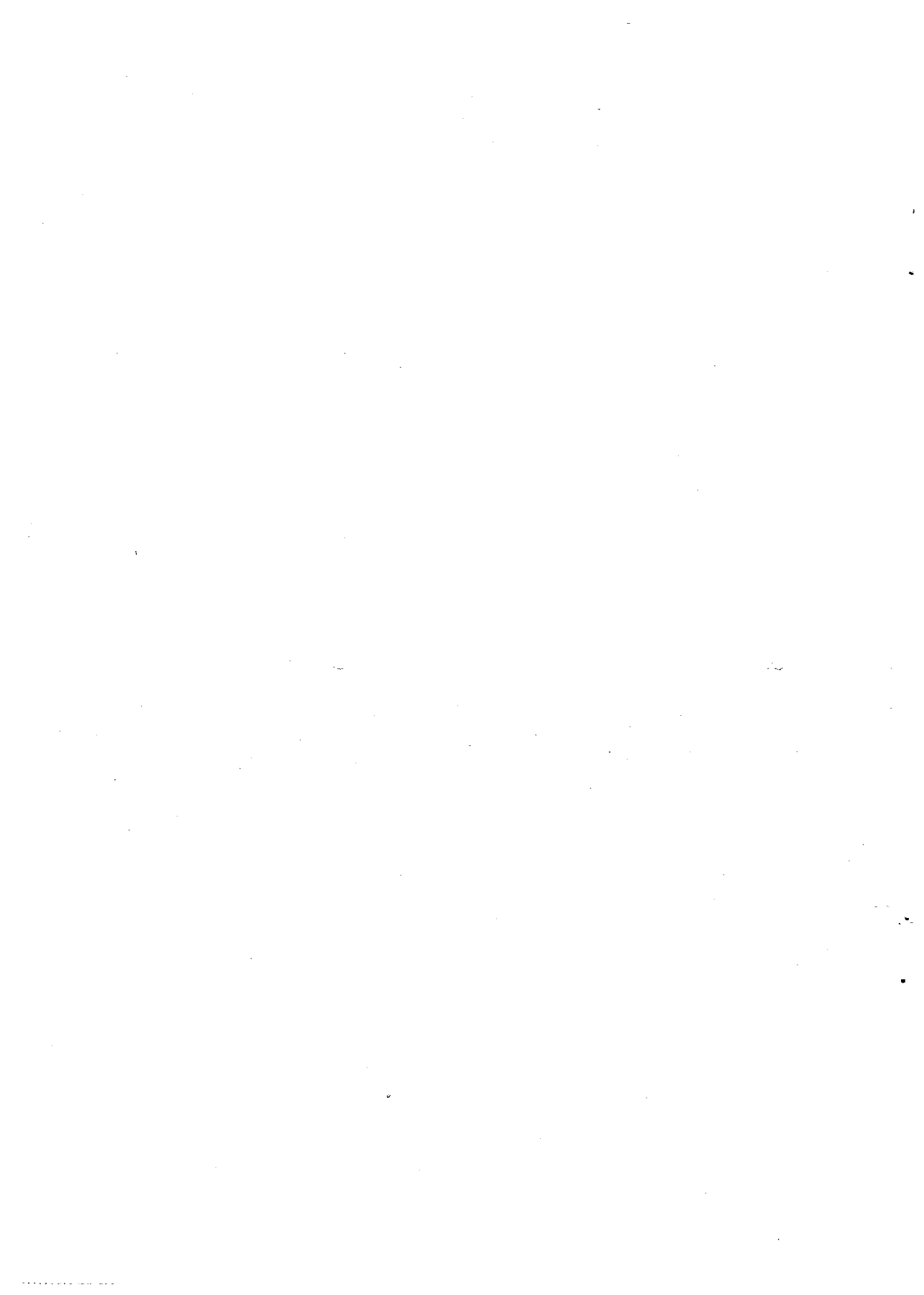

Resim : 2

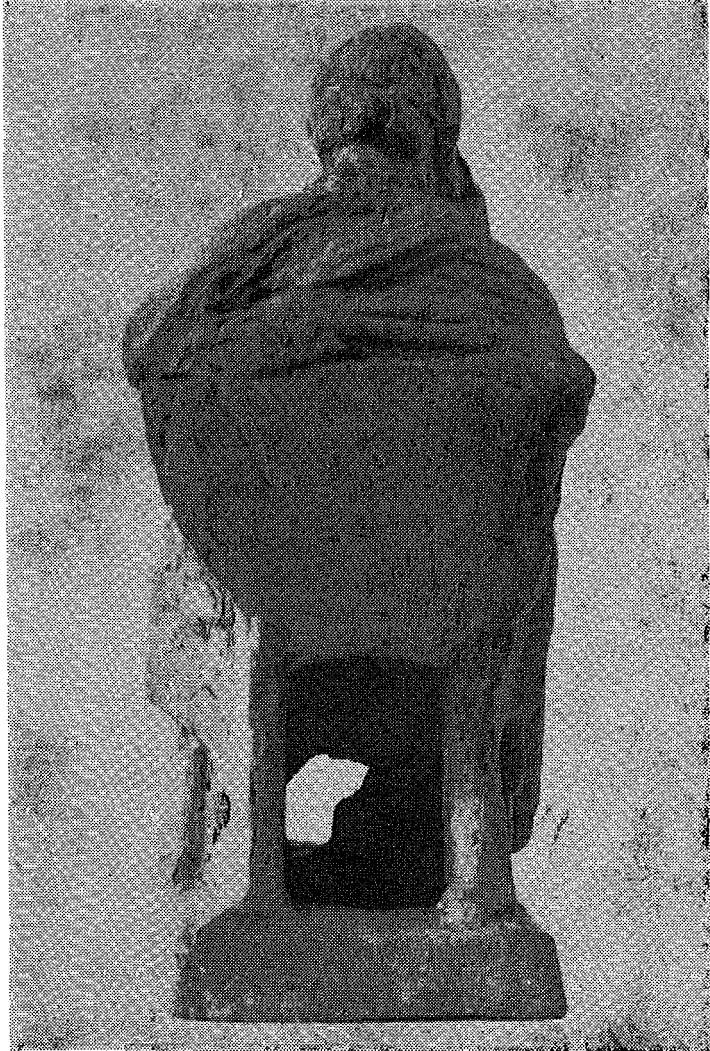
Resim : 3

Resim : 4

1. The first part of the document is a list of names and titles, including "The Hon. Mr. Justice" and "The Hon. Mr. Justice".

Resim : 5

XVIII. YÜZYILIN SONLARINDA TEVZİ' DEFTERLERİNİN KONTROLÜ

Doç. Dr. Yücel ÖZKAYA*

Osmanlı İmparatorluğu askerinin iâşesini, maaşlarını, askerın donatımını, tersane ve gemi yapımını, sarayın çeşitli gereksinimlerini, devletin yeni inşaatlarını ve bayındırlıkla ilgili giderlerini, mukataaları iltizama vermekle sağladığı peşin paralar, reyadan toplattığı cizye ve diğer vergilerle sağlardı. Paşalar ve diğer devlet görevlileri taşrada iken yaptıkları masrafları, gittikleri yerlerin halkından alırlardı. İşte, mukataa ve gümrük dışındaki çeşitli vergiler ve masraflar tevzi' defterine geçirilir ve toplanır, devletin ihtiyaçları sağlanırdı. Sancak, kaza, nahıye ve köylere düşen imdâd-ı seferiyye, imdâd-ı hazeriyye, avarız, nüzul, sürsat, kürekci bedeli, bedel-i beldar, yaylakiye, kışlakiye, tekâlif-i örfiyye, menzil ücretleri, paşalar için harcanan paralar, Emr-i alî ile görevlendirilen kişilere verilen zahire, aşçı, konak ücretleri, teftiş için gelen görevlilere, şehir kethüdalılarına, kadılarına, naıplere, mimar başılara, mübaşirlere, menzil beygirlerine, kaza halkı tarafından görevlendirilen kişilere, muhızırbaşılara, muhızırlara, mahkeme katipleriyle hademelere, mukayyidlere, sekbanbaşılara, sekbanlara, ordu için temin edilen hayvanlara verilen ücretlerle kazalara düşen diğer giderleri gösteren deftere «salyane» ya da «tevzi' defteri» denilirdi. Bir sancağa düşen masraf, sancağın kazalarının ve nahiyelerinin mahallelerine, köyelerine dağıtılır ve toplanırdı.

XVIII. yüzyılda, devlet düzeninin merkezîyetçilikten çok uzaklaşmış bulunması, taşraları kontrol edemez hale gelmesi nedeni ile salyane defterlerine sık sık kânûn dışı fazla akçeler yüklenmeye başlanmıştır. Ehl-i şer' ve ehl-i örf mensupları salyane defterlerine kendi çıkarlarına uygun akçeler eklemeye başlamışlar ve halk bu durumda bunlardan şikâyet eder hale gelmiştir.

XVII. yüzyılda pek görülmeyen, ancak, XVIII. yüzyılın sonlarında pek

*) Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yakıncağ Tarihi Kürsüsü Öğretim Üyesi.

ender görülen tevzi' defteri düzenleme işi, XVIII. yüzyılda alıp-yürümüş-tür. Artık senede iki defa defter düzenleme işlemi terk edilmiş, bu bir senede pekçok defa düzenlenir olmuştur. Bu da tabii ki halkın zararına olmuştur. Tevzi' defterlerine, ismi ve yeri belli olmayan akçeler yüklenmesi halkı perişan etmiştir.

Tevzi' defterlerine eklenen vergilerden biri de kânûnlarda yeri olmayan ve devlet tarafından yasaklanmış olan, ama, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sık sık toplanır olan tekâlif-i şâkkalardır.

Valiler tayin olunurlarken yüksek derecede ödedikleri hediyelelerin tutarını geri almak, kapı halklarının gereksinmelerini sağlamak için tekâlif-i şâkka almak zorundaydılar. Valilerin tekâlif-i şâkka toplamalarının ilk nedeni, tayin olurken ödedikleri paraları geri almak, gereksinmelerini sağlamak, kısa bir süre görevde kalacakları için bu tarihler arasında mümkün olduğu kadar çok gelir sağlamaktır. Giderlerini, «imdâd-ı hazeriyye», «imdâd-ı seferiyye» ile ve diğer gelirlerle sağlayamayan valiler ister-istemez tekâlif-i şâkka toplama yoluna gitmişlerdir. Tekâlif-i şâkkanın sürekli olmasının bir ikinci nedeni de, 1695 ten itibaren yavaş yavaş vezirlerin has ve mukataalarının alınmış olması ve buna bağlı olarak gelirlerinin azalmış bulunmasıdır. Örneğin, önceleri Sivas'a vali olanlar halktan yem, arpa gibi ücretleri aldıkları halde, sonra gelenler bunları alıp, kapı halklarına veremez olmuşlardır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Sivas'a vali olanlar, yem ve arpa veremedikleri gibi, kendileri de sıkıntı çeker olmuşlardır. Has ve mukataaları ellerinden alınmış, kendilerine yalnız şehir yanı kalmıştı. Paşalar sefere yalnız defterde yazılı olan az sayıda kişi ile gelir olmuşlardı.¹ Devletin bu vergiyi toplamayı önleme tedbirleri merkezi otoritenin zayıflığı nedeni ile hiçbir işe yaramamıştır.

Halk birçok «zahire baha», «nal baha» ve diğer adlarla toplanan şâkka türünden vergilerin defterlere sık sık konması ve bunların senede iki defa yerine çok sık tevzi' defterinde yer almasından şikâyetçi idi. Valilerin dışında artık mütegalibeler de toplanacak salyanelere karışır olmuşlar ve kendi adlarına vergi toplar hale gelmişlerdi. Bunlarla ilgili örnekler 18. yüzyılda sayılamayacak kadar çoktur.² Bu konuda İstanbul'a sürekli yakınmalar gelmekteydi. Örneğin, Bolu'nun Dörtdivan halkı dilekçelerinde, avarız, nüzul ve subaşılıkla ilgili vergileri ödemeye razılaşırken,

1) Orhonlu, Cengiz; Risale-i Terceme, Ankara, 1973, Belgeler Dergisi, Türk Tarih Kurumu Yayını, sayı 3-4.

2) Özkaya, Yücel; Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık, Ankara, 1977, sh. 220-233.

kazalarındaki âyân-ı vilâyet ve voyvoda tarafından bunları toplamakla görevli olanların ehl-i örfle de anlaşılıp fazla akçe toplamaya ve ayrıca «nezaret hakkı» adıyla akçe yüklediklerini ve üçer-dörder kat topladıklarını belirtmişlerdi. Bunun üzerine 1 Şubat 1709 da, Bolu Kadısı'na Fermân-ı alîşân gönderilerek, bu tip kânûnsuzlukların önlenmesi istenmişti.³ Aynı şekilde, Hüdavendigâr Sancağına bağlı Timurtaş Köyü halkından bazı kişiler, kânun ve defter gereği üzerlerine düşen avarız ve diğer vergileri ödedikleri halde ve Balıkesir Kazası halkının da aynı şekilde ödemelerde buldukları halde, kendilerine fazla vergi yüklendiğini, bu yüzden Balıkesir Kazasına «nakl ve ilhak» olunmak istediklerini belirtmişler, bunun üzerine kendilerinden fazla vergi alınmaması için 7 Nisan 1724 de Hüdavendigâr Mutasarrıfına hükmü-şerif yazılmıştı.⁴ Devletin bu konudaki çalışmaları ve uyarıları da bir işe yaramamaktaydı. Örneğin, Kayseri Kazasında Yahyalı sakinlerinden Bekdaş oğullarıyla Madazlı oğluna çeşitli tarihlerde reyanın salyane işlerine karışmamaları hakkında yapılan uyarılar hiçbir işe yaramamıştır.⁵ Müttegallibelerin bu tip hareketleri reyanın fakir düşmesine, yerini-yurdunu terk etmesine ve böylece vergi gelirinin ve devlet gücünün düşük olmasına neden olmaktaydı.

Devletin en büyük isteği, şüphesiz, Osmanlı ülkesindeki halkın korunmasıydı. Çünkü, halk gözetilirse göçler önlenir, devlet otoritesi kurulur, ülkenin iktisadî geliri artardı. Bu konuda beylerbeyleri, sancakbeyleri, mütesellimler, ehl-i şer' ve ehl-i örfün diğer görevlileri birlikte hareket etmeliydiler. Özellikle, 1710 Mayıs sonlarında, Karaman Valisi Vezir Osman Paşa'ya yazılan adalet fermânında, her adalet fermânında olduğu gibi halkın korunmasına değinilmekte ve gene ekseri adalet fermânlarında görüldüğü gibi, tekâlif-i şakka türünden vergilerin alınmamasına değinilmekte ve bu konuda daha öncede hatt-ı hümayûn çıkarıldığı, bu tip hareketlerin ortaya çıkmasında kendisinin sorumlu tutulacağı hatırlatılmaktaydı.⁶ 1742 Mayıs ortalarında yazılan bir adalet-nâme-i hümayûnda ise, vilâyet valilerinin imdâdiyelerle, vergi memurlarının da kendilerine düşenle yetinmeleri açıklanmaktaydı.⁷ 1740 da çıkarılan hatt-ı hümayûn ve 1742 Mayısında çıkarılan dalet-nâme'ye⁸ karşın tekâlif-i şakka

3) İstanbul Topkapı Sarayı, Saray Arşivi, Bolu Şer'iyeye Sicilleri, 42/845, Vr. 21-A.

4) İstanbul Topkapı Sarayı, Saray Arşivi; Balıkesir Şer'iyeye sicilleri, No. 719, Vr. 24-A.

5) Ankara Etnoğrafya Müzesi, Kayseri Şr. Sc. 136, sh. 65.

6) Konya Mevlânâ Müzesi, Konya Şr. Sc. 44, sh. 65.

7) Ankara Etnoğrafya Müzesi, Kayseri Şr. Sc. 135, sh. 262.

8) Kastamonu Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi, Kastamonu Şr. Ss. No. 40, sh. 251, Vs. 399.

toplanmaya devam olunmuştu. 1739-1740 yıllarında, valilerin emre aykırı olarak teftiş adıyla bölükler gönderdiklerini⁹ ve bu tip bölük gönderilip para toplanmasını önlemek için 1768 Ağustosunda yeni bir «Evâmir-i şerîf» çıkarıldığını bilmekteyiz.¹⁰ Valilerin tekâlif-i şakka almalarını önlemek için pekçok fermân, adalat-nâme yayınlandığını tesbit edebilmekteyiz.¹¹ Artık iyice bilmekteyiz ki, Anadolu'da ve Rumeli'deki kadılar, naipler, zabıtlar, mütesellimler, âyânlar halkı ürkütüp, yerlerinden göçmelerine neden olmakta, rüşvet almakta, kadılar ve âyânlar toplanan salyane ve vergilerden kendileri adına halka akçeler yüklemekte idiler.¹²

Şimdi kısaca bu tevzi' defterlerinde yer alan masraflara kısaca bir göz atacak olursak masrafların neler olduğunu ortaya koyabiliriz. 3 Kasım 1707'deki tevzi' defteri Kayseri Sancağı Mutasarrıfı Ali Paşa'nın köylere indiğinde ve adet üzere şehirde kendisine verilen üç günlük zahire baha ve hizmet ücreti, 1707 Mayısından itibaren verilen menzil beygirlerinin ücreti bütün âyân ve halk tarafından hesaplanmış, müfredat defteri gereğince 5141 kuruş ve bir rub'a ulaşmış olduğu görülmüştür.¹³

	<u>Kuruş</u>
Paşa-yı müşârün-ileyhin kurada üç günlük konak masrafı	210
Nefs-i şehirde üç günlük zahire bahası	339
Boz Paşa Ağa'ya verilen	100
Paşa-yı müşârün-ileyhe hizmet olunan	4250
Sekban oğlu için fermân götürün ağaya verilen	46
Paşa şehire gelecek vakitte haber için gelüp-giden adamlara	6
Paşaya giden kethüdayeri ve alaybeyi ve nakibü'l-eşraf efendilere cizme ve kahve ve mest-pabuç akçesi	9 krş. 1 rub'
Hammallara ve muhızlılara verilen	2
Arpa Emni Musallacıya verilen	2
Hizmet Eden adamlara verilen	2
Sene-i mezbûre saferinden bu güne gelince menzil beygirleri ve	

9) Ankara Etnoğrafya Müzesi, Kayseri Şr. Sc. 158, sh. 32-33.

10) Ankara Etnoğrafya Müzesi, Ankara Şr. Sc. 154, Vs. 243.

11) Kayseri Şr. Sc. 158, sh. 133: 1777 Nisanı ortalarında çıkarılan adalet-nâme. Konya Mevlânâ Müzesi: Karaman Şr. Sc. 289, sh. 81, Bursa Arkeoloji Müzesi, Bursa Şr. Sc. B. 215/440, Vr. 18-19, Ankara Etnoğrafya Müzesi, Kayseri Şr. Sc. 160, sh. 10, Ankara Şr. Sc. 154, Vs. 188.

12) Bursa Arkeoloji Müzesi, Bursa Şr. Sc. B. 175/319, Vr. 141-142: 1757 Kasım ortalarında yazılan adalet-nâme.

13) Ankara Etnoğrafya Müzesi, Kayseri Şr. Sc. 112: 5 Şaban 1119 tarihli belge.

ücretleri için	160
Ve Kolagar için	15
	5141 ve 1 rub'

9 Eylül 1718 de, Anadolu Müfettişine Konya Kazasından ve nahiyelerinden verilen masraflar ise tevzi' defterinde şöylece gösterilmiştir.¹⁴

	Kuruş
Hediye baha	500
Kapu harcı	150
Paşa'nın Ağasına	50
Paşa'ya gönderilen çukadara	10
Paşa'nın bayrak erlerine	8 ve 11 sümün
Paşa'nın Ağası Ömer'e on kıyye kahvenin karşılığı 20, Ömer Ağa'nın Çavuşuna 3,5 kuruş, Surre Emini Çavuşuna iki kuruş ve bir rub', Saray Masrafı 130 kuruş ve bir sümün ve bir rub'.	

1763 temmuzunda düzenlenen Ankara tevzi' defterine baktığımızda şu masrafları görmekteyiz.¹⁵

	Kuruş
Ankara'nın menzil beygirlerini temin etmeyi üzerine alan ve kirala- yan eski menzilcinin 1763 temmuzu başlarından itibaren eski men- zilci Hasan Beşe'nin menzil beygirliği ücreti	1600
Şehir kethüdalıkları ücretleri (Seyyid Osman-Seyyid Salih Çele- binin)	60
Kütahya Valisi'nin 1176 senesi imdâd-ı seferiyyesi	1111
Kütahya Valisinin 1177 hazeriyyesi	1309
Ankara Mutasarrıfı Ebubekir Paşa'nın hazeriyyesi	1211
1176 senesinin imdâd-ı hazeriyyesinin ikinci taksidi	860
Ebubekir Paşa'nın 1176 hazeriyyesinin üçüncü taksidi	855
Paşa'nın 77 hazeriyyesi	889
Kütahya Valisi'nin 1. imdâd-ı hazeriyyesi için ödenmesi gerekli tez- kere ile ilgili ücret	5.5
Mimar başının mahkeme ter-de-bânına ve sair rahne-dâr olan yer- lerin tamerine	53.5
Naib Hayrullah için her haneden toplanan	302
Paşa Sarayına Mimar başının masrafı	21.5
Paşa Sarayının keşfi için verilen (iki defa)	16
Kütahya'ya gelen tatarlar verilen	35

14) Konya Mevlânâ Müzesi, Konya Şr. Sc. 48, sh. 10.

15) Ankara Şr. Sc. 148, Vs. 277, Afyon Arkeoloji Müzesi, Burdur Şr. Sc. 198, sh. 103.

ilâm harcı	52
Kütahya Valisini incelemek için gelen adama	15
Paşa Sarayına Şehir Kathüdasının verdiği Mısır Akçesi	25
Ekrad hususuçün Kütahya'dan gelen şehri Mustafa ağaya verilen mübaşiriye	150
Akçe başı	4
Menzilciye verilen	5,5
Bu husus için mübaşire ve devletce gönderilen şali kıymeti ve Kütahya'ya gönderilen 2 kişinin ücreti	262
Bu husus için Şir Neşeoğlu kefereden alınan	62
Bu husus için Kalaycıoğlu'na verilecek	10
Bu husus için ilâm harcı	40
Mübaşir şehri Mustafa Ağa'ya verilen şali kıymeti	6
Kapusuzlar için Kütahya'dan gelen Çukadara verilen hizmet ve harc-ı ilâm	49
Kapucubaşı Ağaya bindiği menzil beygirleri ücreti	70
Kütahya'dan gelen Çukadara verilen mübaşiriye	25
İstanbul'dan gelen Yukarı Kasaba halkına	40
Receb ayı başlarında 6 aylık paşa sarrafına saray-dârlar ücretleri	33
Her hânedan katip efendilere ve mukayyid efendilere ve muhzirbaşına ve muhziirlara	30
76 senesi recebinden 6 aylık Aşağı Kasaba sekbanlarına	462
Yukarı kasaba sekbanbaşlarına	354
77 muharremi (temmuzu) başlarından 1764 Ocağına kadar Yukarı Kasaba sekbanlarına	462
Aşağı Kasaba sekbanlarına	462
İstanosa gönderilen Paşa'nın çukadarı Sarı Ali'ye	8,5
Salyane noksanı için pazar başıya	685
76 senesi ilk imdâd-ı hazeriye mübaşirinin arta kalan ve yem saman kıymetleri ve menzil icâresi (kirası)	15
Eski Kütahya Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya Ankara'dan görev yerine geçerken dairelerine verilen zahire kıymeti	2902.5
Ebubekir Paşa'ya verilen üçgünlük zahire kıymeti	529

18. yüzyıl boyunca, ehl-i örf görevlileri, salyane defterlerine kendi çıkarları için kadı ve naiplere akçeler koydurtmuşlardır. Bu işleme önayak olan kadı, naip, âyân gibi görevliler, bu defterlere kendi çıkarları için de akçeler eklemektedirler.

18. yüzyılın hemen ortalarında yazılan bir adalet-nâme kadıların, naiplerin verdikleri hüccetlerden, arzılardan, sicillere yazılan «kazaya» dan ve diğer mahkeme işlerinden «harc-ı kitâbet» adıyla fazla akçe almamalarını, rüşvet alarak haksız kişileri korumamalarını, diğer ehl-i örf

ve şer' görevlilerinin ellerindeki berâtlarına ve «defter-i hakaniye» göre akçe almalarını, «yazıcı akçesi», «sarrafıye ve akçe başı ve müft ve meccanen yem ve yiyecek» istememelerini belirttiğine göre, 18. yüzyılın ilk yarısı boyunca bu tip yolsuzlukların sürüp gittiği kendiliğinden ortaya çıkar. Aynı adalet-nâme, kethüdayerlerinin, yeniçeri serdarlarının, «âyân-ı vilâyet»in salyane ve «tekâlif»den kendilerine akçe sağlayıp, böylece halka eziyet etmemelerini de istemektedir.¹⁶

Kadırlara, naiplere, âyânlara «hilâf-ı şer'» ve kânûn dışı vergiler ile halkı ezmemeleri, halkın üzerine kendi çıkarları için «akçe tevzi'inden içtinâb etmek» hususları defalarca tenbih edildiği halde, 1768-1774 Kırım Savaşı nedeni ile kimsenin buna uymadığı görülmüştür. Vezirler, yolları üzerinde bulunmayan kazalara uğramışlar, reyadan diledikleri kadar akçe istemişler, eyalet ve sancakları içindeki yerlere zahire defteri yollamışlardı. Valiler, zahire defteriyle, buyruklarını mübaşirlerle yollayarak «şu kadar kise zahire bahayı ya virirsiz veyahud kazanıza dahil olurum» tehdidini savurmuşlar ve halk ister-istemez dilenen tutarı öder olmuştur. Esasen, paşaların büyük masraflarından kurtulmak için halkın paşalara büyük hediyeler verdiklerini ve böylece paşaları şehirlerine sokmaktan kurtulduklarını bilmektedir.¹⁷

Taşralarda, tevzi' defterlerinde pekçok yasa dışı vergilerin toplandığı görülmektedir. Örneğin, devlet tarafından yollanan görevliler için «kahve parası» kaydının bulunduğu, ayrıca, «zahire baha», «hediye baha», «konak masrafı» gibi masrafların ağırlık kazandığı görülmektedir.¹⁸ 1779 Nisanı başlarında Anadolu'nun sağ koluna yazılan adalet-fermânında ehl-i şer ve ehl-i örf mensuplarının Kırım Sorunu nedeni ile fazla akçe topladıklarını, valilerin «zahire baha», «teftişıye», «mururiye» aldıklarını tesbit etmekteyiz. 1779 Nisan tarihli bu ferman, acele olarak ilâm, mahzar, buyruldu ile salyane defterlerinin suretlerinin İstanbul'a gönderilmesini de emretmekteydi.¹⁹ Aynı ferman devlet görevlilerinin halka

16) İzzi Tarihi, c. II, sh. 261.

17) Çağatay, Uluçay; 18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul. 1955, sh. 33.

18) Ankara Etnoğrafya Müzesi, Çankırı Şr. Sc. No. 6, sh. 28, No. 10, sh. 44, No. 15, sh. 32, Bursa Arkeoloji Müzesi, Bursa Şr. Sc. No. B. 215/319, Vr. 141-142, No. B. 215/440, Vr. 18-19, Kayseri Şr. Sc. No. 158, sh. 32-33, Konya Şr. Sc. 48, sh. 10, İstanbul Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye: 1402.

19) İstanbul Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, 175, sh. 389; Bir sureti Anadolu'nun orta koluna, bir sureti Anadolu'nun sağ koluna, bir sureti Rumeli'nin sol koluna, bir sureti Rumeli'nin orta koluna, bir sureti Rumeli'nin sağ koluna gönderilmiştir: Sağ kol için gönderilenler bak: Bursa Şr. Sc. No: B. 215/440, Vr. 18-19. Orta Kol için: Kayseri Şr. Sc. No. 160, sh. 10 v.b.

zulüm yapmamalarını ve halkı rahatsız etmemeleri üzerinde duruluyordu. Bu adalet-nâme kadı ve valilerin neler yapacakları da açıklanıyordu. Buna göre, kadılar mürasele, hüccet ve ilâmlardan kânûn dışı fazla akçe almayacaklar, vezirler, beylerbeyleri de haslarının ve belirli yerlerinin gelirleri ile yetinecekler, halktan fazla ücretler talep etmeyeceklerdi.²⁰ Aynı şekilde âyân ve mütegalibeler de defterlere fazla akçeler yüklemeyeceklerdi. Bu konuda adalet-nâmelerin dışında, çeşitli fermân ve hükümler de yayınlanmıştır. Örneğin, Murtazabad Kazasına bağlı Buçuk Köyü halkına Murtazabad âyânlarından olan kişiler fazla akçeler yükleyip, toplamışlar ve böylece bu zeametın perişan olmasına, halkının göç etmesine neden olmuşlardı. Bunun üzerine defterde yazılandan başka vilâyet masrafı ve diğer bahanelerle halka akçe yüklenmemesi için 1772 senesinde Anadolu Valisi'ne, Ankara Sancağı Mutasarrıfı'na ve Ankara Kadısı'na fermân yazılmıştı.²¹ Bütün tedbirlere karşın «defter harcı ve vilâyet masrafı ve âyân ücreti» adları ile paralar toplanmış ve böylece «emvâl-i miriyeden hariç» senede üçer-dörder defa vergi alınır olmuştu. Bunları önlemek için 1779 Nisanı başları ile 1779 Nisanı sonlarında yazılan adalet-nâmelerden başka,²² 1783 temmuzu ortalarında Kayseri'ye yazılan fermânda, Osmanlı Ülkesindeki kazalar, kasabalar, köyler halkına vilâyet masrafları adı ile ismi ve yeri belli olmayan hesapları kapsayan defterler düzenlenmemesi tekrarlanmaktaydı.²³

Bu tip salyane defterlerinin düzenlenmesinde vilâyet âyânının büyük çıkarı vardı. Vilâyet âyânları kendi çıkarları için defterlerin sık sık düzenlenmesine izin vermekteydiler. Bilindiği üzere halkın üzerine vergi salınacağı zaman, halkın temsilcisi durumundaki vilâyet ileri gelenlerinin fikri alınırdı. 1784 Ocağı ortalarında, Hamid Sancağı ve Isparta Kazası görevlilerine yazılan hükümde, valilerin seferiyye ve hazeriyeler ile yetinmediklerinden tekâlif-i şakka toplamaya devam ettikleri, müsvedde ile fakir halkın üzerine bölük gönderdikleri, vilâyet âyânlarının herkesin tahammülüne göre vergi düzenlemedikleri, kadıların kendileri için defterlere akçeler koydukları hususları tekrarlanmaktadır.²⁴

Şu verdiğimiz bilgilerden açıkca görülmektedir ki, ne adalet fermânları, ne de münferid fermân ve hükümler, valilerin, kadıların, âyânların,

20) Bursa Arkeoloji Müzesi, Bursa Şr. Sc. 79/280, Vr. 117-A.

21) Özkaya, Yücel; Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık, Ankara, 1977, sh. 190.

22) Bursa Şr. Sc. B. 215/440, Vr. 18-19, Kayseri Şr. Sc. 160, sh. 10.

23) Kayseri Şr. Sc. 170, sh. 62.

24) İstanbul Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri. 182, sh. 170.

mütegalibelerin senede iki defadan fazla defter düzenlememelerini, fazla akçe toplamamalarını önleyememiştir. Çünkü, bunlar sözde kalan, tatbiki olmayan tedbirlerdir.

Kadılar, Rumeli ve Anadolu'daki kaza halkına senede birkaç defa ismi ve yeri belli olmayan salyane defterleri düzenleyip, kendileri için kânûnsuz paraları buralara koydukları gibi, voyvodalar «mukata'a zararı», «âyânlar», «âyâniye», iş erleri ve koçabaşılar da kendileri için defterlere akçeler ekletmekteydiler.²⁵ Bunların alınmasını önlemek için yapılan bütün uyarılar boşa gitmekte, salyane defterlerine yasa dışı vergiler ve akçeler eklenmeye devam olunmaktaydı. 1783 Temmuzunda (ortalığında) Kayseriye'ye yazılan fermânda, Osmanlı ülkesindeki kaza, kasaba, köyler halkına «vilâyet masârıfı» adı ile ismi ve yeri belli olmayan ve senede birkaç kere düzenlenen vergi defterlerine çok sayıda vergilerin konup toplandığını tesbit edebilmekteyiz.²⁶ 1783 Eylülü sonlarında Anadolu'nun sağ kolundaki Bursa, İzmir, Kütahya, Mekke, Medine kadılarına hitâp eden fermanndan, kaza kadılarının şer'an yasaklanan davalardan para aldıkları gibi, nahiye naiplerinden bazılarının «mahsûl def'» adıyla akça aldıklarını öğrenmekte ve bu eski usulün sürdürüldüğünü anlamaktayız. Önemli işleri geciktiren derebeyleri ve âyânların kışkırtmaları ile asker ve zahire afvı, ya da azaltılması yolunda ilâmlar veren kadı ve naipler, devlet için önemli işler ortaya çıktığında akçe ve ilâm harcı isteyerek ve bunları deftere geçirerek halkı perişan etmekte idiler.²⁷ 1785 Kasımı ortalarında gene Anadolu'nun sağ koluna yazılan, ama, Rumeli ve Anadolu'nun diğer kollarına da yollanan fermannda, aynı şekilde, kadıların sicillere yazılan kazayadan, hüccetlerden, arzlardan, mahkemeye ait maddelerden harc-ı kitâbet almamalarını, rüşvet yoluyla haksızları korumamalarını ve «tekâlif tevzi'inde harc-ı mahkeme nâmı ve esâmi-i sâire ile âyân-ı memleket ile bi'l-ittifak kendü nefsiçün reyaya» akçe yüklememelerini tekrarlamaktaydı.²⁸

Seferlerin uzaması nedeniyle askerlerin gereksinmeleri ve savaş geçrelerinin sağlanması nedeni ile kazalara nesbî vergilerin yüklendiği, halkın gözetilmediği her savaşın sonunda tekrarlanır-dururdu. Esasen, savaş sıralarında reyaya tevzi' defterlerinde pekçok vergide yüklenirdi. 1787-1792 Osmanlı-Rus, Osmanlı-Avusturya savaşları sırasında da bu

25) İstanbul Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye, 10665.

26) Ankara Etnoğrafya Müzesi, Kayseri Şr. Sc. 170, sh. 62.

27) Bursa Arkeoloji Müzesi, Bursa Şr. Sc. B. 220/449, Vr. 45.

28) İstanbul Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri. 183, sh. 183.

böyle olmuştu. 1793 Ocağında (ortalarında) yazılan evâmîr-i şerîf de bunu dile getirmektedir. Kazaların halkına sefer sırasında «fırsat vaktidir» diyerek çok miktarda masraflar yüklenmiştir. Savaş bittiği halde, bunların alınmasına devam olunmaktadır. Derebeyler, kadılar, naîpler birlikte anlaşmakta, fakir halktan alınan «cerîme»den başka, senede birkaç defa defter düzenlemektedirler. Bu fermân bu defterlerin senede ancak iki defa düzenleneceğini de hatırlatmaktadır.²⁹

Devlet, tevzi' defterlerini kontrol etmediği için çıkarı olanlar rahatça bu defterlere diledikleri kadar akçeleri koyabilmektedirler. Bu konuda çıkarı olan kişiler aralarında anlaşmakta ve bu yolsuzluklara göz yummaktadırlar. Bunu önlemek için en önemli husus tevzi' defterlerinin kontrolü, ama, bu kontrolün çok iyi yapılması ve salyane defterlerinin İstanbul'a eksiksiz ve zamanında gönderilmesi ile mümkün olabilirdi.

Daha, XVIII. yüzyılın ortalarında, Süleyman Penah Efendi, devlet görevlilerinin defterlere fazla akçe koymak yoluyla halka eziyet ettiklerini anlamış ve meşhur risalesinde, âyân ve kocabaşların deftere iki misli akçe yüklediklerini belirtmiş ve kazalardan tevzi' olunacak defterin sancakbeyine ilâm ile gönderilmesi, onun da defterin üzerine «sah» görülmüştür ibaresini çekmesinden sonra, bunun sicile kaydının yapılması, bu konuda valilerin para istememesi, eğer «defâtir-i müfredât» İstanbul'a yollanırsa, fakir halka büyük iyilik olacağını belirtmişti.³⁰ Ama defterlerin kontrolü hususu ancak Selim III. zamanında gerçekleşebilmiştir.

Her ne kadar 1779 Nisanında yayınlanan adalet-nâmede ilâm, mahzar ve buyruldu ile salyane defterlerinin İstanbul'a gönderilmesinin istendiğini daha önce belirtti ise de bu tatbik olamamış, bunun tatbiki Selim III. devrine rastlamıştır.

Selim III. layihaların hazırlanmasını emrettiği zaman memleketin askerî ve ekonomik yönden sağlam bir şekilde düzenlenmesini hesaplamıştı. Layiha verenlerden, Tatarcıklı Abdullah Efendi kasaba ve köylerin tahrirleriyle gelirlerin kontrol edileceği ve devlet hazinesinin artacağı hususunu ortaya koymuşsa da, zaman kısa olduğundan, kaza defterlerinin her altı ayda bir defa İstanbul'a getirilmesi, memurlar önünde kontrolü uygun bulunmuş ve Selim III. bu konuda fermân buyurmuştu. Bunun tat-

29) Konya Mevlânâ Müzesi, Burdur Şr. Sc. 198, sh. 130, 1788 deki yolsuzluklar için bak, Konya Mevlânâ Müzesi, Isparta Şr. Sc. 177, sh. 7.

30) Özkaya, Yücel; Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık, sh. 268.

biki için de, 1792 Aralığı ortalarında her yere «evâmir-i şerif»ler gönderilmiş, mübaşirler tayin olunmuştu.³¹

Tevzi' defterleri, Anadolu, Rumeli, Mora olmak üzere üç kısma bölünerek kontrol edilecekti. Anadolu defterlerine eski defterdar Mehmed Şerif Efendi, Rumeli defterlerine Yenişehirli Mustafa Bey, Mora defterlerine Tersane Emini Moralı Osman Bey bakacaktı.³²

Alınan tedbirleri şöylece sıralamak mümkündür:

1 — Defterler altı ayda bir, yani senede iki defa düzenlenecek, ayrıca defter düzenlenmeyecek.

2— İsmi ve yeri belli olmayan masraflar kazalara dağıtılmayacak.

3 — Altı ay içinde her ne kadar masraf olursa isim ve yeri yazılıp İstanbul'a yollanacak.

4— Bundan sonra her kazanın salyane defterleri tevzi' edildikten sonra kazaların mahkemesinden bir sureti çıkarılıp, İstanbul'a yollanacak.

5 — Defterlerde fazla ücret olduğu görülürse, defteri imzalayan hakim ve vergi dağıtan âyân ile iş erlerinden bu miktar zorla geri alınacak ve sahibine verildikten başka, bu işe başvuran hakimin ismi defterden silinecek, yani görevi geri alınacak ve kendisi kazadan sürülecek, diğer zalimler de cezalandırılacaktır.

6 — Defterler İstanbul'da görevli kişilerce incelenecek.

Defterler ruz-ı hızırdan ruz-ı kasıma ve ruz-ı kasımdan ruz-ı hızıra kadar olmak üzere senede iki defa düzenleneceklerdi.

Görüldüğü üzere, defterlerin İstanbul'da kontrolü dışında sıralanan tedbirler, daha önceki belgelerde de sık sık tekrarlanan hususlardır. Burada yeni bir husus olarak defterlerin İstanbulda görülmesi maddesi getirilmiştir. Üzerinde tarih olmamasına karşın, 1787-1792 savaşı sonunda yazıldığı ortaya çıkan, Sadrazam tarafından Selim III.'e sunulan ve üstte Selim III. hatt-ı hümayûnu bulunan belgedeki tedbirler³³ 1792 Aralığında yerine getirilmiştir.

31) İstanbul Başbakanlık Arşivi. Cevdet Dahiliye, 11881, Uluçay, Çağatay; 18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, İstanbul, 1955, sh. 54.

32) Ahmed, Cevdet; Tarih-i Cevdet, Der-sa'adet. 1303, c. 6, sh. 55.

33) Cevdet Dahiliye, 10665.

Salyane defterlerinin kontrolü ile ilgili olarak elimizde pekçok belge vardır.³⁴ Ama tedkik edilmek için gönderilen defterlerin çoğu zamanında İstanbul'a yollanmamıştır. Bazı kazalar ise bunları hiç göndermemişlerdir. Çoğu kez de, senede iki kez tertiplenen bu defterlerin dışında, şehrin ihtiyacını karşılıyormuş gibi defterler tertiplenip, suistimal yoluna başvurulmuştur. Devlet her fermânında, senede iki kez düzenlenen defterlerin dışında, sanki şehrin önemli gereksinimlerini karşılamak için yapıyor izlenimini vererek «aralıkta başka defter tertip ve tevzi'» olunmamasını da tekrarlayıp durmuştur. Ayrıca, âyân ve iş erleri, defterin İstanbul'a gelip-gitme işi için, halktan bir ücret almaktaydılar ki bu da aslında yasadık olup, bir çeşit yolsuzluk nedeni idi. Bunun alınmaması da tekrarlanıp durmuştur. Hakimler, yalnız kuruş başına bir para alabilirlerdi. Ama, onlar da salyane defterine fazla akçeler eklemeye devam etmekteydiler. Aynı şekilde âyânların da deftere kendileri için ücret eklemeleri, ne kadar ücret ile idare edebiliyorlarsa bildirmeleri ve böylece, hakim ve kadıların yolsuzluklarının önü alınmak istenmişti. Bu konudan olmak üzere, Karahisar-ı Sahip Kazası Âyânı Molla-zade Seyyid Ahmed Ağa'nın senede 3500 kuruşla idare edebileceğini kaza kadısı İstanbul'a iletmişti.³⁵

Dimetoka Âyânı için âyânlık ücreti ikibin kuruş olarak tahsis olunmuştu.³⁶ Salyane defterlerinin kontrolü ile âyânların salyane defterlerine koyacakları zamların önü alınacaktı. Böylece, Gümilcine'de, Firecik'te ve çeşitli yerlerde halkın âyânların tekâlif defterlerine fazla akçeler koydukları yolundaki yakınmaları³⁷ önlenebilecekti. Rumeli yakasındaki tevzi' defterlerini kontrol edebilmek için defter nazırı atanması yoluna gidildi. Bu durumda da yakınmalar ortaya çıktı. Bazı kazalar âyânlarından memnun olduklarını, âyânlarının tevzi' defterlerine zam yapmadığını beyanla, Defter Nazırı'na çok para ödemek gerektiğini, bu yüzden de buna tarafdar olmadıklarını belirttiler. Örneğin, Kesriye Kazası halkı, Divân-ı alî'ye sundukları dilekçelerinde, âyânlarından çok memnun olduklarını, defter nazırına ihtiyaçları yok iken, nazır gönderilecek tarzında haberler duyduklarını ve endişeye kapıldıklarını açıklamaktaydılar. Bunlar nazırlara çok maaş vermek gerektiğini, kendilerinin defter nazırının maaş ve masraflarını ödeyemeyeceklerini ileri sürmüşlerdi. 1207 (1792-1793) den itibaren olan defterlerin incelenmesinin gerekli olduğunu bilen Kesriye halkı, bunun sağlanması için şöyle bir çözüm bulmuşlardı. Hesaplarla il-

34) Kayseri Şr. Sc. 172, sh. 1, sh. 3, sh. 4, Ankara Şr. Sc. 185, sh. 338, Vs. 240 v.b.

35) Özkaya, Yücel; Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık, sh. 27.

36) Cevdet Dahiliye. 9222.

37) Cevdet Dahiliye. 1678, 15761 vb.

gili defterler sicillerden çıkarılacak, herkesin gözü önünde incelenecek ve daha sonra eğer gerekirse defter nazırının gönderilmesi istenecektir.³⁸

1792 yılında tekâlif defterlerinin kontrolü karara bağlanmış ise de, defterler ancak 1793 de gönderilmiş olup, bunlarda 1792 senesinin hesapları mevcuttur.

1787 de başlayan Avusturya ve Rusya savaşları sonucunda Osmanlı Devleti ekonomik yönden halkın yardımını istemiş ve görevlilerin halkı soymasını önleyememişti. Bu savaşlar son olarak 10 Ocak 1792 de Rusya ile yapılan Yaş Anlaşması ile sonuçlanmıştı. Daha önce 1791 de Avusturya ile barış yapılmıştı. İşte, Devlet ancak bu tarihten sonra Anadolu ve Rumeli ile ilgilenmek fırsatını bulabildi. Ama, 1787 de başlayan seferlerin uzaması sebebiyle askerlerin gereksinmelerini sağlamak ve sefer nedeni ile çeşitli vergilerin kazalara dağıtılıp, toplanması sonucunda halk perişan olmuştu. Savaş sırasında fırsatı ganimet bilenler birçok masraflarını halka yükledikleri gibi kendileri için de pekçok vergiler dağıtıp, toplamışlardı. Seferlerin sonuçlanması nedeni ile sefer vergilerinden halkın kurtulması gerekirken, bu soyguna alışan görevliler alıştıkları adetlerini terketmiyorlar, halka gene kendileri için vergiler yüklüyorlardı. Anadolu'da ve Rumeli'deki kazalar halkının ekserisine zalimler bir sürü vergiler yüküyor, fukaradan aldıkları «cerâim»den başka, senede birkaç defa ismi ve yeri belli olmayan hususlar için diledikleri gibi defterler düzenliyorlardı. Bu çeşit zulümlere kadılar ve naipler de iştirâk edip, kadılar «harc-ı imzâ ve defter akçesi», voyvodalar «mukata'a zararı», âyânlar «âyâniye» adıyla, iş erleri ve kocabaşılar da kendileri için defterlere pekçok para koyup, toplamaktaydılar. Devlet, 1792 nin ortalarından itibaren bunları önlemek için çalışmalara başladı. 1793 Ocağı sonlarında Konya'ya gelen Emr-i şerif Selim III. ün defterlerin kontrolü ile ilgili olarak 1792 Aralığında aldığı karar ile ilgili idi. Bu emr-i şerifde bütün orta kolda, bundan sonra fukara ve zuafa üzerlerinde bu makûle mezâlim ve te'adiyatın önlenmesinin padişahın «matlûb-i hümâyunu» olduğu da açıklanıyordu. Bundan sonra her kazanın vergi dağıtımını senede iki defaya ait olup, her altı ayda bir defa defter düzenlenecek ve başka defter düzenlenmeyip, yeri belli olmayan masraflar defterlere konmayacaktı.³⁹ Aynı hususlar ve Konya Defterinin Suretinin İstanbul'a gönderilmesi, 1793 Mayıs ortalarında Konya'ya da duyurulmuştu.⁴⁰

38) Cevdet Dahiliye. 5063.

39) Konya Şr. Sc. 66, sh. 149, no. 2, Fotokopi: 1.

40) Konya Mevlânâ Müzesi, Konya Şr. Sc. 66, sh. 137, no. 2, Fotokopi: 2.

Salyane defterlerinin senede iki defa düzenlenmesi ve İstanbul'a gönderilmesi konusundaki fermânlar, Denizli ve Gedüs mahkemelerinde de okunmuş ve 1793 Nisanında bulunan ilgili ilâmlar İstanbul'a yollanmıştı.⁴¹

1792 Aralıkta çıkarılan «evâmîr-i şerîf» gereğince, 1792 Ağustosunun ilk günlerinden itibaren Ankara'nın bir senelik masraf defteri incelemek üzere İstanbul'a gönderilmişti. Bunda bir senelik menzîl, hazîriyye, sekban ücretleri ve diğer masraflar toplam 3855 kuruş tutuyordu. Bunu, Anadolu defterlerini incelemekle görevli Şerif Mehmed Paşa tedkik etmiş, hesapların uygunluğunu ve yerinde olduğunu bizzat belirtmişti.⁴² 1793 Kasımında ise, İstanbul'dan Ankara Naibine yazılan emirde, salyane defterinin İstanbul'a geldiği ve pek makbule geçtiği belirtilmişti. Ankara Defterini inceleyen Şerif Mehmed Efendi, defterin 1793 recep ve muharrem aylarına göre iki defa için düzenlendiğini (Mart ve Ağustos), recep ayından itibaren düzenlenenlerin ilerde olabilecek hesaplara göre yapıldığını belirtmişti. Defterde masraflar toplam 5404 kuruş olup uygun-suz ve kânunsuz para toplanmadığı sonucu ortaya çıkmıştı.⁴³ Ama defterleri inceleyen Şerif Mehmed'e göre, gereksiz masraf yapılmamış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Anadolu salyane defterlerine bakan şahıslar belki de yolsuzluk olmaması için sık sık değiştiriliyordu. Nitekim, Anadolu salyane defterlerini incelemeye memur Şerif Mehmed Efendi'nin yerine çok kısa bir süre içinde Hacı İbrahim'in getirildiğini görmekteyiz. Ondan kısa bir süre önce de bu görevi Mustafa Rasih yerine getiriyordu. 1794 Martı ortalarında yazılan fermândan Anadolu defterlerine Mustafa Rasih'in, 1794 temmuzu ortalarında yazılan bir diğer fermânda ise, Kayseri Defterini Tersâne-i Amire Emîni ve Anadolu'dan gelecek defterleri düzenlemeye memur Hacı İbrahim'in incelediğini tesbit edebilmekteyiz. Kayseri defterinin incelenmesinden, Kayseri'nin 1794'ün 5 Mayısından ruz-ı kasıma kadar altı aylık masrafının 6750 kuruş olduğunu görüyoruz. Bu masrafın 1300 kuruşu menzîl için «maktu'an» harcanmıştı. Oysa menzîlin «maktuan» verilmesi uygun değildi. Bu menzîl ücreti düşecek olursa, masraf 5450 kuruş oluyordu. Artık bu menzîl ücretini geri almak mümkün olmadığından bu kabul edilmek zorunda kalınmıştır.⁴⁴ Anadolu defterlerine bakmakla

41) Özkaya, Yücel, Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık, sh. 269.

42) Ankara Şr. Sc. 185, Vs, 240.

43) Ankara Şr. Sc. 185, Vs, 338.

44) Kayseri Şr. Sc. 172, sh. 1, no. 2.

görevli Mustafa Rasih bu masrafları yerinde ve uygun bulmuş, gereken yerlere dağıtılıp, toplanması için izni kapsayan «emr-i şerif» çıkarılmasını bir yazı ile belirtmişti. Bunun üzerine 1795 Martının ortalarında Kayseri'ye gerekli fermân yazılmıştı.⁴⁵ Kayseri'den gelen bir sonraki altı aylık deftere göre ise, Mustafa Rasih 1794 kasımından 1795 ruz-ı hızırına kadar olan altı aylık masrafın 6801 kuruş olduğunu belirtmişti. Ancak Kayseri Sancağı Mutasarrıflarına senede ikibin kuruş verilmesinin eskisi gibi aded olduğu, ayrıca adı geçen defterde yazıldığı üzere «yaylakiye» ve «kişlakiye» için 2250 kuruş yerine emr-i şerifle verildiği ve 3000 kuruştan geriye 750 kuruş kaldığı, bunun eklenmesi ile ortaya çıkan 7551 kuruşun böylece dağıtılmasını ön görmekteydi. Bunun üzerine, bu konuda, 1795 Ağustos sonlarında fermân yazılmıştı.⁴⁶

Alınan bütün tedbirlere karşın, bazı kazalar salyane defterlerini İstanbul'a yollamıyorlardı. Ayaş, Murtazabad, Yabanabad, Şorba, Çubukabad gibi kazalar bunlara örnektir. Ankara Kadısı, İstanbul'a yolladığı ilâminde, Ankara Kazasına bağlı Ayaş, Yabanabad, Şorba, Çubukabad, Murtazabad kazalarının salyane defterlerine «emr-i şerife» aykırı olarak paralar eklendiğini, bir senede birkaç defa tevzi edilerek, halka zulüm yapıldığını ve defterlerin İstanbul'a gönderilmediğini belirtmişlerdi. Bu yüzden bu kazaların defterlerine ve hesaplarına, sancak merkezi olan, mütesellimin de bulunduğu «kürsü-i memleket» yani Ankara'da bakılması zorunluluğu kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Bunun için de emr-i şerif çıkarılmıştı. Bu defterleri inceleme görevi de Şerif Mehmed'e verildi. Bu kazalardan Ayaş Kazası'nın daha önce çıkarılan emr-i şerif gereğince sicil defteri Ankara'ya getirildiğinde, âyânların zulmü ortaya çıkmış, fukaradan zorla alınan paraların hakkı olanlara kolaylıkla geri lınıp verilmesi için Capar-zade Süleyman görevlendirilmişti.⁴⁷ Bu tarihlerde, Ankara'ya Capar-zade Süleyman mütesellim atanmış ise de, o da yerine başka birini mütesellim tayin etmişti. Diğer dört kazanın durumunun da aynı şekilde incelenmesi, bu kazaların muhtarlarının marifet-i şerî ve mübaşir aracılığıyla Ankara Mahkemesinde hesapların görülüp, uygulanması için Ankara Mütesellimine, mübaşire, Capar-zade Süleyman'a ayrı ayrı Emr-i alî yollanmıştı. Bununla ilgili yapılacak masrafları âyânlar bizzat kendileri ödeyeceklerdi. Salyane defterlerine fazla akçe yükleyenlerden, bunlar geri alınıp, sahiplerine verilecek ve bu işleme başvurmuş olanlar da ce-

45) Kayseri Şr. Sc. 172, sh. 3, no. 2.

46) Kayseri Şr. Sc. 172, sh. 4, no. 1.

47) Ankara Şr. Sc. 185, sh. 374.

zalandırılacaktı.⁴⁸ Ancak, bunun tatbik edildiğini bir türlü tesbit edemedik. Demek oluyor ki, diğer fermânlar gibi bu da sözde kalmıştır.

Aynı şekilde, bu konuda Adana Kadısı da bir ilâm göndermiştir. Rasih Efendi, Adana Kadısı'nın ilâmının özetini okuduktan sonra yazmış olduğunu anladığımız yazıda, Adana Menziline ve bundan başka senelik ücret 797,5 kuruş beygir bahanın, avarız hanesi karşılığı kaza halkı tarafından menziliye verilmesini uygun gördüğünü belirtmesi üzerine, yazının üstüne 11 Ağustos 1794 tarihli Padişahın bunu uygun gördüğünü bildiren hatt-ı hümayûnu eklemiştir.⁴⁹

Salyane defterleri ne kadar istenirse istensin, çoğu kazalar buna uymamış, bu isteğe ancak birkaç kaza cevap vermiştir. Ama, defterlerin senede iki defa düzenlenmesi, İstanbul'a yollanması, hile yoluyla sapılması tekrarlanıp durmuştur. 1795 senesinin Mayısının ortalarında salyane defterlerinin İstanbul'a yollanması hususu Ankara'ya yazılan bu fermânda da tekrarlanmaktaydı. Her kazanın altı ayda bir salyane defterini İstanbul'a göndermesi işlevi yürüyememiştir. İstanbul'a ancak beş-on kazanın tevzi'at defteri gelmiş, diğer kazalardan gelmemiştir. Gelenlerin de artık bir seneden, hatta daha fazla zamandanberi defterleri İstanbul'a gelmiyordu. Bu devlete karşı gelmeye cesaret ve itaatsizlik demektir. 1797 Ağustos ortalarında, âyânların kendileri için meçhul masraflar icad edip, dağıtmaya devam etmelerini önlemek için âyân ve ileri gelenlerin af olunmayacakları, hareketlerine göz yumulmayacağı, iki-üç senedenberi fermân ve düzene karşı gelinip, tevzi' defterinin gönderilmediği, bunun âyânın, kadının ve diğerlerinin itaatsizlikleri demek olduğu, kendilerinin mutlaka cezalandırılacakları Ankara'ya yazıldı.⁵⁰

Görülüyor ki, 1792 Aralıkta alınan tedbirler bir türlü yürüyememiştir. Devlet, açık açık bunun devlete karşı gelmek olduğunu belirtmekte, ama, yalnızca, fermânlarda, bu tip hareketleri yapanları cezalandıracağını bildirmekten başka birşey yapamamaktadır. 1797 de yayınladığı fermânda, devlet bizzat, iki-üç senedenberi tevzi' defterlerinin İstanbul'a yollanmadığını kabul etmek ve bunu dile getirmek zorunda kalmıştır. Demek oluyor ki tevzi' defterleri 1795 tenberi İstanbul'a yollanmamaktadır. Gelenler ise birkaç sene gecikme ile gelmişti.

Anadolu'daki çıkarıcılar alışmış oldukları çıkar düzenine aykırı olan 1792 Aralıkta çıkmış olan tevzi' defterlerini İstanbul'a yollama fermân-

48) Ankara Şr. Sc. 185, sh. 374.

49) İstanbul Başbakanlık Arşivi, Cevdet Dahiliye. 11881.

50) Özkaya, Yücel; Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık, sh. 270-271.

nına uymamayı tercih etmişler ve bunda da başarılı olmuşlardır. Devlet bu sistemi uygulamayı başaramamıştır.

Devlet, defterlerin İstanbul'a gönderilmesi için bütün kollara fermânlar yollamaya devam etmişse de bunların tedkikinden de anlaşılacağı üzere, bu emirlere pekçok kazanın uymadığı anlaşılmaktadır. 18 Nisan 1795 de Anadolu'nun orta koluna yollanan fermânda da, orta koldan ancak, iki senedenberi beş-on kazadan defter yollandığı, diğer kazalardan bir tek defterin bile gönderilmediği, gelenlerin de bir seneden ve bazen daha fazla zamandanberi defterlerinin gelmez olduğu açıkca belirtilmektedir. Aynı fermânda, bunun sebebinin, âyânların ve şehirlerin ileri gelenlerinin uzun zamandanberi kendi çıkarları için defter düzenleyip, fakir halka akçeler yüklemeyi adet haline getirmelerinden, kendi kötülüklerini uygulamaya alıştiklarından dolayı olduğu da belirtilmektedir.⁵¹

Devlet, aldığı tedbirlerin yürümediğini görmüş ve bu sistemi uygulamamışsa da, defterlere fazla ücret konmamasını tekrarlayıp durmaktan geri kalmamıştır. 19. yüzyılda da, kazalardaki âyân ve voyvodalar tarafından tekâlif defterlerine usul dışında sırf kendi çıkarları için para konulmuştur. Bunların önlenmesi ve bu kişilerin halka zarar vermemele-ri kadılara duyurulmuş ve böylece âyân ve diğerlerinin değişik adlarla defterlere fazla akçeler koymalarını önlemek ve böylece fakir halkın ezilmesini, yerini terk etmesini engellemek için uyarılarda bulunulmuştur. Ama, yalnızca Şehabettin Kazasında, kaza âyânı Hacı Baki oğlu Hasan ve amcası Süleyman senede on defa salyane tertipleyerek topladığına göre, bunların bir işe yaramadığı ortaya çıkar.⁵² Fakat, devlet gene de, 19. yüzyılda tekâlif defterlerine fazla para konmamasını sürekli tekrarlamıştır. Bu emirlere uyulacağını, emirlerin sicil defterlerine geçirildiği konularını kaza kadıları İstanbul'a ilâmlarında yazmışlarsa da⁵³ yolsuzlukların önü bir türlü alınamamıştır.

51) İstanbul Başbakanlık Arşivi: Cevdet Dahiliye, 7749, Bak. 27 Nisan 1815 de Bolu ve Viranşehir sancakları Mutasarrıfı Vezir Seyyid Lütfü Paşa'ya, Şehabettin Kadısı'na yazılan hüküm. Viranşehir Sancağındaki Şehabettin Kazası halkının vergilerini ödemede kusurları yoğiken «birkaç senedenberu kaza-i mezhûr âyânı olan hacı Baki oğlu Hasan ve emmi-zâdesi Süleyman nâm kimesneler avarız nâmiyle beher haneye 863 kuruş ve senede on defa salyane tevzi' iderek fukaradan yüzyirmişer kuruş aldıklarından» ve çeşitli zulümlerde bulduklarından bu tip hareketlerinin ödenmesi istenmiştir.

52) İstanbul Başbakanlık Arşivi. Cevdet Maliye. 9078, 9113, v.b.

53) Konya 67, sh. 229. Vesika: 3.

Salyane Defteri Asitâne-i Aliyyeye gidüb maktûle geçtiği emridir:

Kıdvetü'l-nüvvâb el-müteşerri'in Ankara Kazası Naibi Mevlânâ (boş) zîde ilmihü tevki'i refi'i hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki, kazâ-i mezbûrun bu def'a bir kıt'a salyâne defteri vurûd itmekle deftere göre sâbıkâ baş defterdârım olub Anadolu kazalarından mütevârid defâtir tafahhusuna memûr iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Şerif Mehmed dâme mecduhu nazar eyledikde mezbûrun tevzi'atı senede iki def'aya tahsis kılınub biri recebde ve biri muharremde tevzi' olunageldiğinden nâşi ikiyüzsekiz senesi muharremi gurre-sinde olan işbu masârıfın bazısı receb tevzi'inden beru ve bazısı olacak olacak masârıf-ı mukarrerinin ale'l-hesâbı olmakdan nâşi mecmu'u beşbindörtüyüzdört guruşa balığ olub meblâğ-ı mezbûrun içinden harîç hadd-i itidâl istiksâr olunacak masraf olmayub cümlesi mahsûba şâyân olduğu beyânıyla bundansonra olacak masraf dahi işbu defterden ziyâde olmamasına ve belki takasdan olmasına ihtimâm ve dikkat veditü'llah olan fukarâ-yı ra'iyet kesret-i masârıfıdan. himâyet ve siyânet olmak üzere tenbihâtı hâvi ve defter-i mezkûrun maktûliyetine muhtevî emr-i şerîfim sudûrunu baş defterdâr-ı sâbık mûmâ-ileyh bâ-takrîr ifâde itmekle vech-i meşrûh üzere amel olunmak fermânım olmağın, imdi fukarâ kesret-i masârıfıdan siyânet ve masârıfın taklîli ile istirâhatleri istihsâl olunmak ve aralıkda tevzi' defteri yapılmamak ve Der-i aliyeme başka gönderilüb mahallinde başka tevzi' olmamak mültezim-i şâhânem olduğu senki mevlânâ-i mûmâ-ileyhsin ma'lûmun oldukda mukaddemâ ve hâlâ fermânım olduğu üzere amel ve hareket ve fukaranın ati-yi masârıfının ziyâde ziyâdesiyle takâssân olması husûsuna dikkât ve hilâf-ı emr-i rızâ hâlet vuku'una tevcîz ile mukaddemâ sâdır olan emr-i şerîfimde mûnderic iyâze mazhar olmakdan mübâ'adet eylemek bâbında fermân-ı alişânım sâdur olunmuşdur. Buyurdum ki Sadrazamım Kethüdâsı etba'mdan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Ahmed mübâşeretiyle hükm-ü şerîfimle vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûn üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân vacibü'l-ittibâ ve lâzmü'l-intisâlimin mazmûn-u itâ'at-makrûniyle amel ve hareket ve ser-mû hilâfından tehâşi ve mücânebet eylesin. Şöyle bilesin, âlâmet-i şerîfe itimâd kılasın, Tahrirene fi evâsıt-ı şehri-i rebiyü'l-ahur sene semân ve mietyen ve elf.

Be-makâm-ı Konstantaniyye-i Mahrûse.

Kıdvetü'l-nüvvâb el-müteşerri'in Ankara Kazası Naibi mevlânâ (boş) zîde ilmihü ve kıdvetü'l-emâcid ve'l-âyân hâcegân-ı divân-ı hümâyûnumdan husûs-i atıye mübâşir ta'yîn olunan Ahmed Nafiz zîde mecduhu ve kıdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Ankara Sancağı Mütesellimî (boş) zîde kadruhu tevki'i refi'i hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki, memâlik-i mahrûsemde kâin kazâ ve kasabât ve nevâhi-i defter ahalilerine seferler tekrîbiyle ismi ve mahalli nâ-mâ'lûm olarak meblâğ-ı vâfize tevzi' olunduğundan ahâli-i fukarâ mübte-lâ-yı envâ-i hasâr oldukları cihetden fimâ-bâd beher kazânın masârıf tevzi'atı senede iki def'aya tahsis olunmak ve aralıkda defter tertîb ve tevzi' olunmamak, yani ruz-ı hıızardan ruz-ı kâsıma ve rûz-ı kasımdan rûz-ı hıızra gelince altı ayda bir def'a masârıf defteri ismi ve ne mahalle ne mikdar virildiği tasrihiyle tertîb ve suret-i defter Der-i aliyeme tesyîr olunmak husûsâtı mukaddemâ neşri evâmir ile cümleye tenbîh ve Ayaş Kazasının dahi birkaç senelik sicilinin Der-i aliyeme celbi zımnında mukaddemce bâ-emr-i âlî te'kid olunmuş idi, Senki Ankara Naibi mevlânâ-yı mûmâ-ileyhsin bu def'a Der-sa'adetime vârid olan ilâmında Ankara Kazası muzâfâtundan Ayaş ve Yabanabad ve Şorba ve Çubuk-abad ve Murtazabad kazaları salyâne defterlerine hilâf-ı emr-i şerîf kendü nefisleriçün meblâğ-ı vâfire zamm ve bir senede birkaç def'a tevzi' ile fukarâya zulm ve teâdî eyle-

dikleri ve defterlerini Der-i aliyye irsâl eylemedikleri tahrîr ve inhâ ve rahmetü'l-fukarâ-i kazâha-i merkûme ihtiyârlarının rü'yet-i hesâb ve masârif-ı sahîhelerinin zâhire ih-râcî zımnında kürsi-i memleket olan Ankara'ya ihzârları bâbında emr-i şerîfîm sudûru istid'a olunmuş, husûs-u mezbûr sâ bıkâ baş defterdârım olub Anadolu cânibinden müte-vârid defâtîr tenkihine memûr iftihârî'l-emâci ve'l-ekârim Şerîf Mehmed dâme mecdûhu-ya havâle olundukda kazâhâ-i merkûmeden henüz defter vrid olmadığından gayri Ayaş Kazasının bundan akdem sâdir olan emr-i şerîf mucibince sicili celb olunduğuna ve âyân-ların fesâd ve melânetleri zâhir olduğuna mebni ve zimmetlerinde tahakkuk iden hukûk-u fukarânın bervech-i suhûlet tahsili mülâhazasına mebni keyfiyet dergâh-ı mu'allam ka-pucubaşlarından iftiharî'l-emâcid ve'l-ekârim Capar-zâde mîr Süleyman dâme mecdû-hudan mukaddemce istilâm olunduğunu ve henüz cevâbı vârid olmadığını vema'adâ kazâ-ların ahvâli Ayaş kıyâs olunacağı ve mazmûn i'lâm nefsü'l-emîrle muvâfık idiğini beyân-birle zıkr olunan beş kazânın muhtarlarının ma'rifet-i şer' ve mübâşîr ma'rifetiyle me-dine-i Ankara Mahkemesinde muhâsabeleri rü'yet olunmak için Ankara Mütesellimine başka ve mübâşîr ve mütesellim-i mûmâ-ileyhimânın tediyeyi umûr-u me'mûreleriyle in-fâz-ı emr-i aliye ihtimâm itmek üzere kapucubaşı mûmâ-ileyhe başka evâmîr-i şerîf ısdâr olunmak ve mübâşîr-i mûmâ-ileyhin hidmet-i mübâşîriye ve tayinâtı ve kapucubaşı mûmâ-ileyhin hasbe'l-iktizâ ta'yîn ideceği adamların tayinât ve masârif-ı sâireleri bu ane dek defter irsâlinde betât ve adem-i itâ'at töhmetiyle müttehem olan kazâhâ-i merkûme âyânlarının kendu mallarından alıverilmek ve gerek Ankara ve gerek kazâhâ-i mezkûre defâtîrine bir akçe idhâl itdirilmemek ve ahâli ve re'ayâdan bir ferde zerre mikdârı zulm ve teâdî vuku'a gelmemek ve hesâbları rü'yet olunacak âyânların zimmetlerinde zuhûr iden hak-ı fukarânın bilâ-noksân eshâbına istirdâdı vesâilinin istihsâliyle fukarâ himâyet ve siyânet olunmak bâbında emr-i şerîfîm sudûrunu baş defterdâr-ı sâbık mûmâ-ileyh bâ-takrîr ifâde itmekle mübâşîr-i mûmâ-ileyh ma'rifetiyle vech-i meşrûh üzere amel olun-mak fermânım olmağın. İmdi bâlâda beyân olunduğu üzere mukaddemâ neşr-i evâmîr ile cümleye tenbih olunmaktan maksûd nemahalle ve ne mikdar verildiği bilinmek ve hadd-i itidâlden ziyâde alınan fukarâya redd olunmak ve fukarâ masârifîmın taklîli ve bu makû-le mezâlimden siyânetleri irâdesine mebni olduğu ve kazâh-i merkûmenin şimdide dek salyâne defterlerinin adem-i vürûdu âyânlarının irtikâblarından nâşî idiğine şübhe ol-madığı ve Ankara Mahkemesinde hesâbları rü'yet ve zimmetlerinde şer'an subût bulan hukûk-u fukarâ istirdâd olunmak matlûb olduğu ve tishîl-i maslahat zımnında ber-min-vâl-i muharrer Capar-zâde mîr-i mûmâ-ileyh başka emr-i şerîfîm ısdâr ve mübâşîr-i mû-mâ-ileyh ta'yîn ve irsâl olunduğu sizki mevlânâ ve mütesellim-i mûmâ-ileyhimâsız, ma-lûmunuz oldukda ma'rifetiniz ve mübâşîr-i mûmâ-ileyh ma'rifeti ve lede'l-hace mîr-i mû-mâ-ileyhin ikdâm ve ihtimâmıyle sâlifü'z-zıkr beş kazânın sâlyâne defterlerine kendu ne-fisleriçün akçe zamm ve idhâl ile emvâl-i fukarâ-yı akl u 'bel' idenler herkimler ise Anka-ra'ya ihzâr ve kazâhâ-i merkûme ahâlîlerinin vekilleri hazır oldukları halde hesâbları rü'yet ve şer'an zimmetlerinde sâbit ve mütehakkık olan mebâliğ tamamen tahsil ve es-hâbına red ve teslîm ve keyfiyet ali hakikatü'l-hâl Der-i aliyye tahrîr olunmasına ve mübâşîr-i mûmâ-ileyhin hidmet-i mübâşîriye ve ta'yînâtı ve mûmâ-ileyhin tarafından müte'ayyin adamların kezâlik tayinât ve masârifleri bervech-i muharrer mürtekeb töhmet olan âyânların kendu mallarından alınub virilmesine, fukarâdan bir akçe mutâlebe ve ahz olunmamasına ihtimâm ve dikkat ve hilâf-ı amr u rızâ hâlet ve fukarâyı bir nev'i gadr ve teâdîyi mucib hareket vuku'una tecvîzden mübâ'adet eylesesiz, ve senki mübâşîr-i mûmâ-ileyhimsin bi'l-intihâb husûs-u mezbûre ta'yîn kılınmak mücerred senden bu ma-kûle umûru tahakkuk ve tanzîmine dirâyet me'mûlüne mebni ve icrâyı irâde ve infâz-ı emr-i şerîfime dikkat eylemek irâdesine mebni olmağla muktezâ-yı me'mûriyetin üzere Ankara cânibine varub mütesellim-i mûmâ-ileyh ile bi'l-müzâkere kazâhâ-i merkûme ahâ-lîlerinin husemâ-i şer'iyelerinin Ankara'ya ihzârlarıyla icrâ-yı emr-i şerîfîmle mübâderet

ve bervech-i suhûlet ihzârları ve emr-i şerifimin infâz ve müteayyin? olduğu halde kapu- cubaşı mûmâ-ileyhden adam isticlâbiyle tenfiz-i emr-i şerifime ikdâm ve gayret ve bâ- lâda muharrer tenbihât-ı hüsrevâneme menâfi-i vaz' ve hareket eylemekden ve itdirmek- den sen-dahi tehâşi ve mücânebet eylmn bâbında fermân-ı alişânım sâdır olmuştur. Bu- yurdumki (boş) vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yafte-i sudûr olan fermân vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımı'l-îmtisâlimin mazmûn-u itâ'at-makrûniyle amel ve ha- reket ve hilâfından be-gâyet hazer ve mücânebet eyleyesiz. Şöyle bilesiz, almet-i şerife itimâd kılasız. Tahriren fi evâil-i şehri recebül-receb sene semân ve mietye'n ve elf. Vasale 23 fi recebül'l-ferd. Konstantaniyye-i Mahrûse

Vesika : 3

Konya Mevlânâ Müzesi; Konya Şer'îyye Sc. 67, sh, 229.

Akza-kuzâtî'l-müslimin Anadolunun orta kolu yemîn ve yesâriyle nihâyetine varınca vâki' mevâli-i fihâm zidet fezâilehum ve mefâhirü'l-kuzât ve l-hükkâm kuzât ve nüvvâb zide-fazlulum ve mefâhiri'l-emâsil ve'l-akran âyân-ı vilâyet ve voyvodalar ve eshab-ı alaka ve vücûh-u memleket ve kurâ ihtiyarları ve söz sahipleri zide kadruhum tevki'-i re- fi'-i hümâyûn vâsil olucak ma'lûm olaki, Memâlik-i mahrûsemde kâ'in kaza ve kasabât ve kurâ âhalilerine masârif-ı vilâyet nâmiyle ism ve mahalli ma'lûm olmayarak senede birkaç def'a defter tertib ve külli mebâlig' tevzi' ve tahsil ve olvecihle fukarâya zulm ve te'adî olduğu tahkik olduğuna, hatta, bu husûsun bir rabita-i tahta idhâliyle edf'-i mezâlîme ikdâm olunmak icâbetden olmağla beher kazada vâki' olacak masârifin tevzi'atı senede iki def'aya tahsis olunmak ve aralıkda başka defter tevzi' olunmamak, yani, ruz-ı hızırdan ruz-ı kasma ve ruz-ı kasımdan ruz-ı hızıra dek altı ayda bir def'a masârif-i sa- hihenin ismi ve mahalleri ma'lûm olarak defterleri Der-i aliyeme tesyil kılınmak husûsu- na irâde-i kâtî'a-i padişâhânem ta'alluk eylediğim binâen, fimâ-ba'd her kazanın salyâ- ne defteri vücûh-i memleket muvâcehesinde bervech-i meşrûh tertib veba'de'l-tevziif, kazalar mehâkiminden birer suret ihrâk ve Der-i aliyeme irsâl olunmak için bu bâbda iktizâ iden tenbihât ve tehdidât derc veişâr olunarak sizki mevlânâ ve sâir mûmâ-ileyhim- siz şehri ve mahâll-i sâirenin mecmu'u hükkâm ve zâbitânma hitâben ikiyüz yedi senesi cumâdü'l-evvelinde evâmîr-i şerifem ısdâr ve mübâşirler ta'yiniyle sevk ve tisyâr olun- dukdansonra bu bâbda muvâhharen dahi te'kid ve isti'câli hâvi sudûr iden emr-i alişân- ımın mucceb ve muktezâsiyle amel ve harekete ta'ahhüdü hâvi zikr olunan orta kolda vâki' kazalardan tevârüd iden ilâmât-ı emr-i şerif-i mezkûrun kaydı bâlâsına şerh virilmiş olub mezâmîn-i evâmîr-i aliyeme ve muktezâ-yı ta'ahhüde nazarân herbir kazanın o makûle masârif-ı sahihelerinin defterleri beher altı ayda bir kerre Der-i aliyeme gelüb tankih ve temyîz olundukdan sonra tahsiline ruhsatı şâmil evâmîr-i aliyem sudûr etmedikçe fuka- râdan bir akçe tahsil olunmamak ve bu husûsa hükkâm ve vücûh-i memleket tarafların- ran kemâl-i i'tinâ ve dikkat olunmak iktizâ ider iken, zikr olunan orta kolda vâki' kaza- lardan ikisenedenberu, faat, beş-on kazadan tevzi'ât defâtiri vârid olub, ma'âdâ kazalar- dan bir kıt'a defter gelmediği ve gelenlerin dahi bazen birer seneden ve bazen daha ziya- de vakitdenberu defterleri vârid olmadığı ve 'bu keyfiyyet âyân ve vücûh-u memleketin az vakitdenberu itiyâd itmiş oldukları habâset ve mela'netlerinden, yani, her kazanın vücûhu hod-be-hod defter tertib ve tevzi'i ve fukarâdan tahsiliyle ve emvâl-i fukarâyı diledikleri gibi ekl u bel'e ictisârlarından neş'et itmiş olduğu zâhir ve o makûle evâmîr-i aliyeme adem-i itâ'at suretlerini izhâr ve mugâyir-i ta' ahhüd ve menâf-i rızâ etvâr-ı sabıkların- da ısrâr iden âyân ve vücûh-u memleketin haklarında bundan böyle lâzım gelen ukûbet ve cezânın tertib-i icrâsına ikdâm olunacağı bedihi ve bâhir olmakdan nâşi henüz tevzi' defter(i) gönderilmeyen kazaların iki senedenberu vâki' olan masâriflerinin ve defterleri

gönderilmiş olan kazaların dahi gönderilen defterler tarihinden sonra vâki' olan masârifâtın sicillâtta kayd-ı sahih defterleri suretlerini mukaddemâ sâdir olan evâmir-i aliyem muciblerince seri'an irsâl ve tesbîle bi'l-itifâk ikdâm ve müsâra'at ve kusur ve terâhiden be-gâyet tehâşi ve mücânebet olunmak içün te'kidten ve isticâlen ve tahzîren ve inzâren işbu emr-i şerîfîm ısdâr ve Sadrazam çukadarlarından kıdveti'l-emâsil İbrahim zîde-kad-ruhu ile irsâl olunmuşdur. İmdi kazaların tevzi'atı senede iki def'aya tahsîs kılınması ve beher altı ayda bir def'a defter tevzi'atın Dersa'adetime gönderilmesi husûsu mukaddemâ ittifâk-arâ ile istisvâb olunmuş mizâmdan olmağla bu husûs mücerred fukarâ-yı ahâlinin teksîr-i masârifdan himâyeleri ve âyn makûle(si) hod-be-hod masrif-ı mechûl tevzi'ine cesâret idememesi irâdesine mebni idüğü ve bu husûs-u mevâdd ihrâya kıyâs olunmayub taraf-ı saltanat-ı seniyyemden ale'd-devâm mezîd-i i'tinâ ve dikkat ve her bir kazanın altı ayda bir kere defter tevzi'atın(in) isticlâbına ikdâm ve müsâra'at kılınacağı zâhir ve nemikdâr olduğu bundansonra defterleri tevarüd olunmayan kaazların hükâm ve âyân ve vücûh haklarında afv ve iğmâz mu'ameleleri mutasavver olmadığı sizki mevlânâ ve sâir mûmâ-ileyhimsiz ma'lûmunuz oldukda mazmûn-u emr-i şerîfîmi kazalarınızda ikti-zâ idenlere ifâde ve tefhîme mübâderet iderek henüz defterleri tevârüd itmemiş olan kazaların iki senelik masâriflarının sicilde mahfûz olan defterlerinin birer küt'a suretlerini ihrâc-birle mukaddema, fermânım olduğu vecihle Der-i aliyeme irsâl ve tesbîle ve defterleri vârid olan kazaların dahi gönderilen defterler tarihinden sonra vâki' olan masârifât-ı sahihenin defterlerini ma'rîfet-i şer'e ve cümle ma'rîfetiyle tanzîm ve kezâlik Der-i aliyeme ib'âs ve tesyire kemâl-i ihtimâm ve dikkat ve fimâ-ba'd dahi mukaddemâ sâdir olan evâmir-i aliyem mezâmîn-i münifesi üzere beher altı ayda bir kerre vâki' olan sahih-i masârif defterlerinin irsâl ve tisyârına sarf u sa'y ve liyâkat eyleyesiz. Şöyleki, bu bâbda fimâ-ba'd dahi irtikâb kusûr ve rehâvet olunmak veyahud evâmir-i aliyeme menâfi senede iki def'adan ziyâde defter tertîbine ve fukarâdan akçe tahsiline cesâret vuku'a gelmemek ve isim ve mahalli ma'lûm olmayarak defter tevzi'e akçe zamm ve idhâl kılınmak lâzım gelur ise bi't-taharri tahkik-birle o makûle hilâf-ı fermân ve mugâyîr-i rızâ halet her kankı kazada vuku'a gelur ise derhal ol-kaza hakîminin ismi ceride-i kuzâtdan hak ve ahali? önünde nefy ve iclâ ile tedfîb ve âyân ve sâirlerinin dahi cezâları tertîb olunmakta dakîka fevt olunmayacağı muhakkaktır. Ana göre amel ve hareket ve hilâfı vaz' ve hareket vuku'unu tecvîz itmekden itdirmekden tehaşi ve muba'adet olunmak bâbında fermân-ı alîşânım sâdir olmuşdur. Buyurdumki (boş) vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yâfte-i sudûr olan fermân vâcibü'l-ittibâ ve lâzımü'l-intisâlinin mazmûn-u ita'at-makrûniyle amel ve hareket ve hilâfından hazer ve mücânebet eyleyesiz. Şöyle bilesiz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılâsız. Tahfîren fi evâsıt-ı şehri zi'l-ka'de sene tis'a ve meeteyn ve el. Vasale 27 fi ramazan 1210.

Kostantaniye.

KONYA'DA GÜVERCİNCİLİK

Mehmet ÖZMEN*

Güzelliği, rengi, yön bulma yeteneğine bağlı haber götürücülüğü, eti ve evcilleşme yeteneği dolayısıyla çok eski çağlardan beri insanoğlunun dikkatini çeken güvercin, birçok ulusta olduğu gibi, doğaya bağlı bir ulus olarak bizde de büyük bir ilgi görmüştür. Güvercin sözcüğünün gerek en eski Türkçe metinlerde bulunması, gerekse birbirinden oldukça uzak değişik Türk lehçelerinde ortak bir sözcük olarak varlığı, bunun en büyük kanıtlarından birisidir. İş yalnızca eski metinlerde ve değişik Türk lehçelerinde güvercin sözcüğünün geçmesiyle kalmamaktadır. Bugün birçok bölgemizde köklü bir güvercincilik geleneği vardır ve bu gelenek en canlı biçimde yaşamaktadır. Yalnızca Konya il merkezinde yapmış olduğum araştırma, güvercinciliğin Konya'da da ne kadar köklü bir geçmişe dayandığını göstermiştir.

Sınırlı ve belli alanlardaki sözcükleri içine alan Gök Türk Yazıtlarında geçmeyen güvercin sözcüğü, Uygur metinlerinde **kögürçün**, **kögürçken**, **kögürçün** biçimlerinde geçmektedir (A. Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, s. 114, İstanbul, 1968). Divanü Lûgati't-Türk'te **kökürçkün** olarak geçmekte, **kökürçkünleş-** «güvercini öndül koyarak yarışa girmek», biçiminde bir de türevi bulunmaktadır (B. Atalay, Divanü Lûgati't-Türk Dizini, s. 358, Ankara 1943). Kökeni hakkında ise herhangi bir açıklama yoktur. Lehçelerde, Rad., Kkg.-kögürçön; Rad., Kaz.-kügercin; Rad., Tob.-kügelsin; Rad., Kg.-kügörşük; Rad., Komd., Bar.-kögürçün olarak geçmektedir (B. Atalay, Divanü Lûgati't-Türk Dizini, s. 358, Ankara, 1943). Anadolu ağızlarında, **goğercin**, **gövercin**, **gögerçin**, **güvercin** biçimleri var. Kögörçün (Başhöyük-Kadınhanı-Konya) biçiminin ise Kafkasya göçmenlerinden derlendiği anlaşılıyor (Derleme Sözlüğü, C. VII, VIII).

Güvercin sözcüğünün eski kaynaklarda karşılaştığımız biçimlerini, şu iki ana biçime indirmek mümkündür: **kökürçkün**, **kögürçün**. **Kögürçken**

*) Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Asistanı.

biçiminin, son hecede ünlü düzleşmesiyle **kökürçkün** biçiminden geliştiği anlaşılıyor. **Kökürçkün** ile **kögürçgün** arasında ise yalnızca -k- → -g- değişmesi var. **Kökürçkün** ya da **kögürçün** biçimlerinden hangisi asıl biçim olursa olsun, güvercin sözcüğünün Türkçe **gök** sözcüğünün bir türevi olduğu biliniyor (Hasan Eren, Türkçe Gök Kelimesinin Türevleri, Jean Deny Armağanı, s. 85-89, Ankara, 1958). **Kökürçkün**, **kögürçün** biçimlerinin **kök** < **gök** sözcüğünün üzerine ek yığılması sonucu ortaya çıktığı anlaşılıyor. Nitekim, aynı yapı özelliğine, aynı eklerin yığılmasıyla Türkçe **iki** sözcüğünün türevi olan **ikirçkün** «tereddüt, ikircim; tereddütlü, ikircimli» sözcüğünde de rastlıyoruz (B. Atalay, Divanü Lûgati't-Türk Tercümesi, C, III., s. 419, Ankara, 1941). Bu örnekler, **ikirçkün** sözcüğünün **iki**, **kökürçkün** sözcüğünün de **gök** sözcüğünün türevi olduğunu gösteriyor. Bazı sözlük ve ansiklopedilerde (Meydan Larousse, C. 5, s. 463, İstanbul; P. Tuğlacı, Okyanus 20. Yüzyıl Ansiklopedik Türkçe Sözlük II, İstanbul, 1971), **güvercin** sözcüğünün Moğ. **kügercin** sözcüğünden getirilmiş olması görüşüne ise katılmak mümkün olmasa gerek.

Bu kadar eski ve yaygın bir sözcüğün, sınırlı bir anlam çemberi içinde kalması düşünülemez. Nitekim güvercin sözcüğü kendi asıl anlamı yanında, gerek yalın durumuyla, gerekse türevleri ve katıldığı birleşik sözcüklerle çok değişik anlamları olan bir sözcük durumuna gelmiştir. Bunu şu örneklerde görmek mümkündür:

güvercin: Güney yarımkürede, Büyükköpek yakınında yer alan küçük takım yıldız.

güvercinboynu: Böcek kabuğu gibi yeşil, mavi ve pembe arasında dalgalanan renk.

güvercinbudu: Bir çeşit yumurtalı köfte.

güvercingöğsü: Bk. güvercinboynu, güvercingerdanı.

güvercingerdanı: Bk. güvercinboynu, güvercingöğsü.

güvercinkökü: bot. Menispermacea familyasından jatrorrhiza pal-mata adlı bitkinin kökü.

güvercinlik: 1. Güvercin yetiştirmek için özel olarak hazırlanmış yer. 2. Piyade kayığının kışında küçük bir kamara veya ambar biçiminde olup, öteberi koymaya yarayan dolap. 3. Kule biçiminde yüksekçe istihkâm. 4. ask. esk. Kalelerde, güvercinliklere benzeyen saklı yer ve gözcü kulesi.

güvercintaklası: 1. Sırt sırta kollarını birbirine kenetleyen üç ya da dört kişinin oluşturduğu koni biçimindeki sırt boşluğunda omuzlara dayanılarak atılan takla. 2. Arkaları birbirine dönük elleri dizlerinde olarak eğilen dört çocuk üzerinde perende atarak geçilen bir çocuk oyunu.

güvercinyuvası: 1. anat. Beyincik dilciğinin yan kanatları ile tarin kapaklarının meydana getirdiği çukurluk. İçinde beyincik bademciğinin üst ucu bulunur (kırlangıçyuvası da denir). 2. tiy. Eski İngiliz tiyatrolarında, ancak bir insan başı büyüklüğünde görüş deliği olan tiyatro locası.

Bu kadar eski ve yaygın bir sözcüğün yer adlarına yansımaması mümkün değil. Nitekim eski ve yeni birçok yer adında güvercin sözcüğünü görüyoruz. Güvercin (Arpaçay-Kars), Güvercin (Osmançık-Çorum, Ş. Karahisar-Giresun, Elbistan-Maraş, Nevşehir-Niğde, Fatsa-Ordu, Havza-Samsun), Gövercinlik (Gümüşhane) muhtarlıklarının; Güvercinlik (Bolan-Fatsa-Ordu, Azdavay-Daday-Kastamonu), Göğercinlik (Akmeşe-İzmit-Kocaeli) mahallelerinin; Güvercinlik (Zıvıncık-Cihanbeyli-Konya) yaylak ve Güvercinlik (Etimesğüt-Ankara) çiftliğinin adları (bk. Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu 1, Ankara, 1946), güvercin sözcüğüne dayalı yer adlarımızın çokluğunu gösterir. Bunların yanında, Güvercinlik «Biga sancağında ve Biga yakınında bir küçük kasaba olup, H. 831 tarihinde II. Sultan Murat Han tarafından fetholunmuştur» (bk. Şemsettin Sami, Kâmusü'l-a'lâm, C. 5, s. 3924, İsnabul, 1314), Güvercinlik (Sırpça adı: Golubaç, Macarca adı: Galamboç) «Yugoslavya'nın Sırbistan bölümünde, Tuna'nın sağ kıyısında bir kasaba» (Türk Ansiklopedisi, C. 18, s. 235-237, Ankara, 1970), Güvercinkaya «Deniz haritalarında Pigon 1. esk. Makra, Kuzey Suriye'de Akdeniz kıyısındaki Basit (Podision) burnunun kıyısında ve Akra dağının güneybatı eteğinde bir adacık» (bk. Meydan Larousse) güvercin sözcüğünün, eski devirlerden beri hem Türkiye'de hem de Türkiye dışında yer adı olarak kullanıldığını göstermektedir. 1/500 000 ölçekli Yeni Türkiye Atlası'nda, Güvercin, Güvercinli, Güvercinevleri, Güvercinlik biçiminde sekiz köy adı verilmiştir (Yeni Türkiye Atlası, M.S.B. Harita Genel Müdürlüğü, Ankara, 1977). Yazılı kaynaklara geçmiş bu çiftlik, yaylak, köy, mahalle, kasaba, şehir adlarının yanında yazılı kaynaklara geçmemiş daha birçok yer adının bulunabileceğini kabul etmek yanlış olmazsa gerek.

Konya'da güvercinciliğin oldukça eski bir geçmişi var. Bu konuda elde kesin belgeler bulunmamakla birlikte, yerleşmiş kuşçuluk gelenekleri Konya'daki güvercinciliğin geçmişinin Selçuklulara kadar çıktığını gösteren güçlü belirtilerdir. Ayrıca sözlü anlatılar da bunu destekler niteliktedir. Konya'nın ünlü kuşçularından Av. Mehmet Ali Apalı, Konya'da kuşçuluğun Selçuklular zamanında başlamış olabileceği görüşünde. Ayrıca Konya'ya özgü bir güvercin türü olan Selçuklu güvercinlerini de Selçukluların Orta Asya'dan getirdikleri kanısında. Buna kanıt olarak da bu güvercin türünün Konya dışında hiçbir yerde bulunmayışını gösteriyor. (bk. Mahmut Sural, Konya'da Kuşçuluk ve Kuşçular I. Türk Folklor Araştırmaları Dergisi, sayı: 352, s. 8483-8486, İstanbul, 1978). Yine Konya'nın

tanınmış kuşçularından Av. Ahmet Onacak, Konya'ya kuşçuluğun, Selçuklularla geldiği «Malazgirt savaşından sonra Konya'da kurulan Selçuklu Devleti sultanlarına, vezirlerine hediye olarak pek çok güvercin gönderildiği» görüşünde (Bk. M. Sural, Konya'da Kuşçuluk ve Kuşçular III. T.F.A. Dergisi, sayı: 356, s. 8602-8604, İst., 1979). Konya'daki yaygın inanişâ göre Mevlânâ da güvercin beslemiştir. Bu nedenle çelebiler de kuş beslemiş ve çelebiler arasından ünlü kuşçular yetişmiştir (bk. a. g. röportaj II. T.F.A. Dergisi, sayı: 353, s. 8521-8523).

Bugün güvercincilik Konya'da oldukça yaygın durumda. Biri Mevlânâ Türbesi yanındaki Mevlânâ Kuşçu Kahvesi, diğeri salmacıların kahvesi olarak bilinen, Amele Pazarı'nda, caddenin sağında ikinci katta olmak üzere iki de kahvehaneleri var. Bu kahvehanelerde güvercin üzerine söyleşiler ve güvercin alışverişleri yapılmakta. Konya'da güvercinlerin 50 T.L. ile 10.000 T.L. arasında alınıp satıldığı söyleniyor. Güvercinin değeri görünüş güzelliğinden, damarlı ve yiğit oluşundan, oyun yeteneğinden gelir. Selçuklu türünde görünüş güzelliği, Mardinli ve taklambaç türlerinde ise görünüş güzelliği yanında oyun yeteneği de aranır. İyi güvercinlerde Selçuklu ile Mardinlinin fiyatları aşağı yukarı aynı.

Güvercinler, özel kümeslerde besleniyor. Kümesler çoğunlukla toprak kerpiçten yapılmış, ortalama 2x2 ya da 1,5x2 m. genişliğinde, 1,5-1,80 m. yüksekliğindedir. Kümesler iki bölümdür. Tel örgülerle çevrilmiş yazlık bölüm ve kerpiçten örülmüş kışlık bölüm. Büyüklükleri aşağı yukarı aynı olan yazlık bölümle kışlık bölüm arasında, üzerinde güvercinlerin gecebilecekleri büyüklükte bir delik bulunan bir kapı vardır. Güvercinler iki bölüm arasında istedikleri gibi hareket edebilirler. Asıl barınma yeri kışlık bölümdür. Duvarlara yerleştirilmiş olan kutular veya küçük sandıklar içinde tünerler, orada yavrularlar. Her odada rahat etmelerini engellemeyecek sayıda güvercin vardır. Güvercinlerini dışarı bırakanlar yanında sürekli kümeste besleyenler de var.

Güvercinler, sert buğday, küçük mısır, burçak, fig ve arpa ile besleniyor. Kışın çoğunlukla burçak veriliyor. Kümesleri her gün temizlenen güvercinlere yine her gün taze su veriliyor. Mikroplardan arındırmak için sularına onbeş günde bir eriton katan veya sağlıklarını korumak için vitamin hapları veren kuşçular var.

Konya'da güvercin gübresi, daha çok çiçeklere ve sebzelere, seyrek olarak da ağaçlara atılıyor.

Konya'nın asıl yerli güvercinleri halk arasında daha çok **enseli** olarak bilinen **Selçuklu** türü ile **taklambaç**lardır. Bunların yanında Konya'ya sonradan geldiği herkesçe bilinen **Mardinli** türü ile **Çorumlu-Mardinli**,

gut, demkeş, Musullu ve ganrik türleri vardır. Coğunlukta olup herkesçe beslenen güvercin türleri ise Selçuklu, Mardinli ve Taklambaç türleridir.

Selçuklu türü güvercinler, ense, kuyruk ve renklerine göre, Mardinli türü ile taklambaç türü güvercinler ise renk, tüy, ve oyun durumlarına göre çeşitlere ayrılırlar. Selçuklu türü güvercinlerde görünüş güzelliği, taklambaçlarla Mardinli türü güvercinlerde ise görünüş güzelliği ile uçuş ve oyun özelliği aranır. Bu yüzden Selçuklu türü güvercinler çoğunlukla kümeslerde beslendiği halde, Mardinli ile taklambaçlar uçuş için bırakılırlar.

Selçuklu türü güvercinlerin renklerine göre bugün bilinen çeşitleri ak, kara, gök, çopur ve akkuyruk karadır. Avukat Mehmet Ali Apalı, Selçukluların Orta Asya'dan yalnız ak, kara ve gök türlerini getirdiklerini, ak ile karanın eşleştirilmesinden akkuyruk karayı, ak ile gök'ün eşleştirilmesinden de çopur'u, Selçukluların elde ettiğini tahmin ediyor (a. g. röportaj II. T.F.A. Der., sayı: 353, s. 8521-8523). Aynı görüşü paylaşan başka kuşçular da var. Güvercin meraklılarından Muzaffer Öztermiyeci'ye göre gök ile ak'ın eşleşmesinden enseli karakuyruk çopur, enseli gök, çopur; ak ile karanın eşleşmesinden enseli ala, enseli mavrullu kara, akkuyruk kara, yanı telli, böğrü telli, üstü telli kara; çopur ile çopurun eşleşmesinden %80 pal, %15 çopur, %5 enseli ak elde edilir.

Selçuklu türü güvercinler kuyruk biçimlerine göre açık ense, açığın dolması, sokma kuyruk, dolma; ense biçimlerine göre ise kılincına ense, köprülü ense çeşitlerine ayrılıyor.

Konya'dan derlediğim sözcüklerin çok sınırlı bir kısmı, ancak beş altı tanesi sözlüklere girebilmiştir. Derleme Sözlüğü'nde güvercinle doğrudan doğruya veya ikinci dereceden ilgili yüz kadar sözcük derlenmiştir. Bu sözcükler içinde Konya merkezden derlenmiş sözcüğe rastlayamadım. Ancak, Konya ilinden **güdün** «güvercinlerin ayağına takılan küçük çingirak» (Sille-Konya), **kundala** «devetüyü renkli güvercin» (Karaman-Konya) sözcüklerine rastlayabildim. Bunları da Konya içinde kullananı görmedim. Konya'dan derlediğim sözcüklerden, Derleme Sözlüğü'nde bulunanlar oldukça az. Bunlar **ala mardinli** «bir çeşit güvercin» (Merzifon-Amasya), **dalı kara** «omuzunda kara tüyleri olan beyaz güvercin» (Çorum), **kuğurmak** «güvercin ötmek» (Sandıklı-Afyon, Bor-Niğde), **tülemek** «kuş tavuk vb. kanatlı hayvanlar tüy değiştirmek» (Türkiye'nin bir çok yerinde), **vizik [vizzik]** «güvercin palazı» (Bolu; Merzifon-Amasya; Çorum), **cızık** «güvercin yavrusu» (Düzce-Bolu; Eskişehir; Kastamonu) (Bu sözcük Konya'da **cizzik** biçimindedir) sözcükleridir (Derleme Sözlüğü I-XI, 1963-1979, Ankara). Derlenen sözcüklerden edebi dilde kullanılıp **ala** «karışık renkli, alaca», **devetüyü** «devetüyü renginde olan», **felç** «inme,

nüzul», **kuğurmak** «(güvercin) ötmek»; **anaç** «yavru ya da yemiş yetişti-recek duruma gelmiş olan (hayvan ya da ağaç)», **yad** «1. Başka, 2. Ya-bancısı» (Türkçe Sözlük, Ankara, 1974), **demkeş** «daima öten bir cins gü-vercin», (F. Develioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ans. Lûgat, Ankara, 1962) gibi sözlüklerde bulunan sözcüklerin bir kısmına da az çok özel bir anlam ve-rilmiştir.

Güvercinlerin renklerini, türlerini, çeşitlerini, biçimlerini, hareketle-rini, yaş durumlarını anlatmak için, değişik yollara başvurulduğunu, bu-nun için ala, kara, ak, gök, boz, bozlak, devetüyü, külümsü gibi renk ad-larından, kanat, kuyruk, bel, tüy, kafa, ense gibi organ adlarından çokça yararlanıldığını görüyoruz. Bunun yanında renk ve organ adlarıyla sıfat ve ad tamlamaları yapma yoluna gidilmiş: gök Mardinli, boz zidgara, boz-lak Müsullu, külümsü elifli, gök elifli, karakafa karakuyruk, karyığı elif-li, akkuyruk kara, karakuyruk çopur, karakuyruk alası...

Sözcükleri yapıları bakımından incelediğimizde beş öbeğe ayırabili-riz: 1. Yalın sözcükler: ak, kara, gök, boz, baş, büyük, çopur, ala... 2. Tü-remiş sözcükler: anaç, çimkeli, indirmeli, eğriceli, kapağan, açık, dolma, taklambaç... 3. İki sözcükten ad, sıfat ya da insat öbeği biçiminde yapılmış sözcükler: ala Mardinli, bir esnek, bozlak çallı, böğrü telli, damüstü, dalı kara, enseli gök... 4. Üç sözcükten ad ya da sıfat tamlaması biçiminde oluşturulan sözcükler: açık devetüyü, akkuyruk kara, benekli sıçantüyü, çakal gök çallı, karakuyruk alası, karyığı elifli... 5. Dört sözcükten sıfat tamlaması biçiminde oluşturulan sözcükler: kuyruğu beyaz sıçantüyü, karakafa karakuyruk, kanadı telli sıçantüyü, kuyruğu beyaz zidgara...

Çoğunlukta olan ad soylu sözcüklerin yanında sınırlı olarak eylem-lere de yer verilmiştir: atla-, ayrıl-, çekil-, kız-, sağ-, sürükle-, yürü-, üfle-...

Derlenen 286 sözcükten 136'nın yalın ve türemiş 150'nin ise ikili, üçlü, dörtlü tamlamalar biçiminde olması, tasviri bir dil kullanıldığını gös-teriyor. Halk sanatındaki renkliliği akkuyruk kara, külümsü gök çakal, kuyruğu beyaz gök Mardinli, karakafa karakuyruk, kanadı telli sıçantü-yü... sözcüklerinde görmek mümkün.

Sözcüklerin büyük çoğunluğu Türkçe: ak, ala, gök, kara, yeşil, de-vetüyü, külümsü, anaç, büyük, boz, bozlak, eğriceli, dik, dıkdık, kuğurmak, salma, Selçuklu, sürmek, ulumak, vizzik, oyun, kırma, sağmak, kanat, kuyruk... Türkçe sözcüklerin yanında çoğu halk diline yerleşmiş yaban-cı kökenli sözcükler de var: apraş, deste, badanas, demkeş, gut, difteri, veba, fişek, fener, mukluf, pul, nergiz, nuska, perçin, zırh, ebrülü... Alıntı sözcüklerden bazıları ise tanınmayacak kadar değiştirilmiştir: zid (zift'ten) zidgara (zift kara'dan).

Güvercincilikle ilgili sözcüklerin sürekli bir değişim ve gelişim içinde olduğu görülüyor. Eski sözcükler bir yandan unutulmaya, unutulmayanların anlamlarında da birtakım kaymalar ve karışmalar olmaya başlamış. Nitekim eski sözcükleri yalnızca Mehmet Ali Apalı'dan derleyebildim. Sözcüklerdeki anlam karışmalarının da bu değişim ve gelişimle ilgili olduğunu sanıyorum. Öbür yandan eski sözcüklerin yanına yenileri katılmaya başlamış: zencir, zencirli yanında aynı anlam için cırcır, cırcırlı, (halk arasında fermuar anlamında kullanılıyor) sözcükleri kullanılmaya başlamış. Yeni tür güvercinlerin gelmesi de yeni sözcükler doğuruyor. Mardinli türü güvercin Konya'ya gelmeden önce, Mardinli türüyle ilgili sözcüklerin bir çoğunun kullanılmadığını söyleyebiliriz. Son yıllarda Konya'ya yeni bir güvercin türü daha gelmiştir: Almanya kuşu ya da Almanya güvercini diye adlandırılan güvercin. Almanya'dan getirilen ve daha çok salmacıların rağbet gösterdiği bu güvercin türü de güvercincilikle ilgili sözcüklere mutlaka yeni sözcükler katacaktır.

Konya'da güvercinlerle ilgili sözcükleri derlemek için uzun denebilecek bir çalışma yaptım. Bu konuda titiz davranışımın nedeni, olabildiğince yanlışlara düşmemek, eski ve yeni bütün sözcükleri derlemek, sözcüklerin anlamlarında kuşçular arasında görüş birliği sağlamak, varsa sözcüğün ikinci ve üçüncü anlamlarını da derlemektir. Konya'da güvercincilikle ilgili sözcüklerin çok büyük bir kısmını, hemen hemen tümünü derlediğimi söyleyebilirim. Bunun yanında dikkatten kaçmış birkaç sözcük kalmış olabilir.

Az da olsa derlediğim bazı sözcüklerin anlamında, görüştüğüm bütün kuşçuları birleştirebildiğimi söyleyemem. Anlamında uzlaşma sağlamadığım sözcükler için ileri sürülen anlamları, 1., 2., 3. anlam olarak vermeyi uygun buldum. Örneğin, sırma ve kalem sözcükleri bunlar arasında. **Sırma** ile **kalem** sözcüklerini eş anlamlı sayanlar yanında, **sırma** kanatta, **kalem** kuyrukta olur diyenler de var. Ben sözcüğe 1., 2. anlamlar diye iki anlam verdim. Tek kişiden derlediğim sözcüklerde derleme yapılan kişinin adını parantez içinde verdim.

Derlemelerim sırasında bana ilk bilgileri veren ve beni bir çok kuşçuyla tanıştıran Fakültemiz elemanlarından Mehmet Büyükgidiş'e bilgilerinden yararlanmamda bana her türlü kolaylığı gösteren Mehmet Ali Apalı'ya, Süleyman Nâçar'a, Ahmet Pekkirışçi'ye, Muzaffer Öztermiyeci'ye, İbrahim Ulu'ya, Cevat Aksel'e, Ahmet Gülüvar'a ve burada adını saymadığım diğer kuş meraklılarına teşekkür etmek benim için bir görev olmuştur.

açık devetüyü : Açık devetüyü renginde olan güvercin. Mardinli türünde olur.

açık ense : Kuyruğunun içi boş olan Selçuklu türü güvercin. Kılıncına dolmaya göre daha az değerlidir. Selçuklu türü güvercinlerin bütün renklerinde olabilir.

açık gök Musullu : Musullu güvercinin açık gök renkte olanı.

açığin dolması : Kuyruğunun alt kısmı açık üst kısmı dolma olan güvercin. Selçuklu türünde olur.

ağız hastası : Nezle olan ya da ağzının içinde çatlak olan güvercin.

ağızlamak : (Güvercin) Havaya doğru diklemesine uçmak, (bk. namlıyı dikmek).

ahır kuşu : Demkeş ve gut türü güvercin. Ahırlardaki örümcekleri yerler, (bk. demkeş, gut).

ak ganrik : Enseli ganrik'ın ak olanı.

akkuyruk kara : Gövdesi ve kanatları kara, kuyruğu ak olan Selçuklu türü güvercin. Kılıncına dolma olanları daha değerlidir. Gözü beyaz, yeşil, kırmızı olanları vardır. Kızıl gözlüler diğer enselilerle karışmadan meydana gelir, değersizdir. Gözü, büyük çerçevesi ve beyaz olanlar değerlidir.

ak Mardinli : Tamamen beyaz olan Mardinli türü güvercin (bk. beyaz Mardinli).

ak taklambaç : Tamamen beyaz renkli olan taklambaç türü güvercin.

ala : 1. İki renkli olan güvercin. Daha çok akkuyrukla beyaz karışımından olur (bk. enseli ala). 2. Başı siyah, diğer tarafları beyaz taklambaç (bk. karakafa). 3. Başı ve kuyruğu siyah, diğer tarafları beyaz olan taklambaç (bk. karakafa karakuyruk).

ala ganrik : İki renkli olan enseli ganrik güvercin.

ala Mardinli : Siyah beyaz karışımı Mardinli türü güvercin.

anaç : Mukluluktan çıkıp eş olan güvercin. Eş olan güvercinin erkeğine de dişisine de anaç denir. Anaçlık devresi 10-12 yıl sürer.

antak kalmak : Belirli bir vakit ya da saat üzerinde anlaşmak.

apraş : Değişik türdeki iki güvercinin eşleşmesinden olan yavru (M. A. Apalı).

arka takkalı : Başının arkasında takke olan güvercin.

atlamak : Erkek güvercin eşleşmek için dişi güvercinin üzerine çıkmak (M. A. Apalı).

atmak : 1. Güvercinler yürükte uçarlarken bir ya da birkaç güvercin bu uzun uçuşa dayanamayıp halkadan, oynayarak veya sağarak aşağıya doğru gelmeye başlamak. Buna, **attı** denir. Eylem yalnız **attı** biçiminde kullanılır. 2. Güvercincinin güvercini eliyle havaya doğru fırlatması. 3. Güvercinin takla atması (M. Büyükgidiş).

avvuk çekmek : Erkek güvercin dişi güvercini eşleşmek için çağırarak.

ayrılmak : Yad ya da kuşçuya ait güvercinlerden biri veya birkaçı uçuş düzeninden ayrılmak. Örneğin, **gök ayrıldı**, **yad ayrıldı** denir. Eylem yalnız, **ayrıldı** biçiminde kullanılır (M. A. Apalı).

azı : Kanat tüyleri, kanatlardaki büyük tüyler. Dıştan içe doğru 8-10 tele azı denir. Uçuşu bunlar sağlar.

badanas : Güvercinin çiftleşme, yumurta yapma dönemi. Badanas dönemine giren güvercin ortalama 10-15 günde yumurtlar. Badanas döneminde erkek, dişinin peşine düşer.

badanasa binmek : Yumurtlama dönemi yaklaşmış dişi güvercinin arkasına erkek güvercin düşmek. Erkek güvercin dişiyi kovalar. Bu görüldüğü zaman badanas dönemi başlar.

badanasa girmek : Güvercin çiftleşme zamanındaki durumda olmak. Dişi yatar erkek üzerine çıkar, bazen de erkek yatar dişi onun üzerine çıkar.

bağdadiye : İrice bir güvercin türü. Gagası uzun ve kalın, burun delikleri belli, burnunun üzeri etli, ayakları paçasız, göz rengi turuncu veya kırmızı, gözleri büyük; göz çevresi tüysüz, kırmızı ve kabarık etli; ayakları büyük ve kırmızı, ayak parmakları uzun, boynu uzun ve aşağıya doğru yay çizen, kartal görünüşünde olan bir güvercin türü. Her rengi olmakla birlikte çoğunlukla siyahtır. Hızlı döğüşür. Burnunun üzerindeki et büyük ve gözü kırmızı olanlar değerlidir. Oyunsuzdur. Çok uçar. Salma kuşudur. Vücut ağırlığı 500-600 gr. gelebilir. Bir kilo gelenleri de vardır. Konya'da pek bulunmaz.

balrengi limonlu : Balrenginde olan güvercin. Mardinli türünde olur. Kanadının üzerinde balrengi sırma olabilir.

barana : Güvercinlerin toplu halde uçması.

basışmak : Erkek güvercin çiftleşmek için dişi güvercinin üzerine çıkmak.

beii gara : Beli siyah, diğer tarafları beyaz olan güvercin. Ak Mardinli ve taklambaçta olur (bk. yamalı, dalı gara, sırtı gara).

benekli sıçantüyü : Üzerinde kahverengi benekler olan sıçantüyü rengindeki güvercin: Mardinli türünde olur.

beyaz Mardinli : Beyaz renkte olan Mardinli türü güvercin (bk. Mardinli).

bıyık : Ağızla göz arasındaki tüy dönmesi, tüyün ivinti halinde dönmesi. Tek taraflı veya çift taraflı olabilir. Tek tarafta olana tek bıyık, iki tarafta bıyığı olana bıyıklı veya çift bıyıklı denir. Çift bıyıklılar daha makbuldür. Bıyık Mardinli türünde olur. Selçuklu ve taklambaç türlerinde bıyık olmaz.

bıyıklı : İki tarafta da bıyığı olan güvercin. Mardinli türünde olur.

bir esnek : Şahadet parmağı ile başbarmacağın u harfine yakın biçimde, ortalama 8 cm. açılmasıyla belirlenen bir ölçü birimi. Selçuklu türü güvercinin ufak yapılısı makbuldür. Kuşçu güvercini değerlendirirken ölçer. Güvercinin göğsü ile kuyruğunun sonu bir esnek olmalıdır. Bu ölçü Selçuklu türü güvercinler için geçerlidir. Taklambaç için kullananlar da var.

boncuk : Güvercinlerin ayağına takılan boncuk. Nazar değmemesi ve kuşları birbirinden ayırt etmek için takılır. Genellikle mavidir.

bozlak : Göğsü, kuyruğu ve sırtı sarımtırak, kanatları ve kuyruğu üzerinde sirması ve kalemleri olan güvercin. Mardinli türünde olur.

bozlak çallı : Vücudu ve kuyruğu bozlak, kanatları beyaz, paçaları kesme beyaz, gıdık altında zincir olan güvercin. Mardinli türünde olur.

bozlak elifli : Kanatları, kuyruğu ve başı beyaz, vücudu boz olan güvercin. Mardinli türünde olur.

bozlak Musullu : Boz renkli olan Musullu güvercin.

boz zidgara : Rengi mat siyah, uçuk siyah olan güvercin. Taklambaç ve Mardinli türünde olur. Taklambaçta boz zidgara makbul değildir. Mardinli türünde ise güvercinin değerini azaltmaz.

böğrü telli : Beyaz olan kuyruğunun üstüyle yanı arasında bir veya iki koyu renk tel bulunan güvercin (M. A. Apalı).

bulutlu : Koyu kül renkli güvercin. Daha çok külümsü denir. Mardinli türünde olur (bk. külümsü).

burma : 1. Ağızla göz arasındaki tüy dönmesi, tüy ivintisi. Bıyık da denir (bk. bıyık). 2. Başın önünde yukarıya doğru kalkan tüy tutamı, demeti. Perçem veya ön takka da denir (bk. perçem, ön takka).

cılık yumurta : Hiç gelişmeden bozulan yumurta.

cırcır : Çene altından boyuna doğru inen siyah beyaz zincir. Mardinli türünde olur (bk. zencir) (İ. Ulu).

cırcırlı : Boynunun altında siyah beyaz zinciri olan güvercin. Mardinli türünde olur (İ. Ulu).

çızık : Muklufluk devresine girmemiş güvercin yavrusu (bk. vizzik).

çakal : Güvercinin başındaki beyaz çimkeler, beyaz benekler. Mardinli türünün diğer renklerinde de olmakla birlikte daha çok çallı cinsinde bulunur. Çakal daha çok Mardinli ve taklambaç türlerinde olur. Selçuklu türünün ise kara ve gök'ünde olmaz. Yalnız çopur cinsinde olur. Selçuklu türünün diğer çeşitlerinin başında çakal bulunursa makbul değildir. Başında çakal bulunan Mardinli türü güvercinler, çakal zidgara, çakal gök, çakal bozlak, çakal devetüyü, çakal çallı, çakal gök çallı, çakal elifli, çakal limonlu çeşitlerine ayrılır. 2. Çopur güvercinlerde, baştaki grinin tam ortasında gagadan başa doğru çekilmiş olan beyaz hat. Çopurda makbuldür, diğerlerinde makbul değildir (M. A. Apalı).

çakal bozlak : Başında beyaz çimkeler, benekler bulunan güvercin. Mardinli türünde olur.

çakal çallı : Başında beyaz çimkeler, benekler bulunan, vücudu ve kuyruğu siyah, kanatları beyaz, paçaları kesme beyaz olan güvercin. Mardinli türünde olur.

çakal çopur : Baştaki gri rengin tam ortasında gagadan başa doğru beyaz bir hat çekilmiş olan çopur güvercin (M. A. Apalı).

çakal devetüyü : Başında beyaz çimkeler, benekler bulunan ve devetüyü renginde olan güvercin. Mardinli türünde olur.

çakal elifli : Başı, kanatları, kuyruğu ve paçaları beyaz, vücudu siyah, gök, bozlak vb. renklerde olan ve başında beyaz çimkeler, benekler bulunan güvercin. Mardinli türünde olur.

çakal gök : Başında beyaz, çimkeler, benekler bulunan güvercin. Mardinli türünde olur.

çakal gök çallı : Başı, kanatları, kuyruğu ve paçaları beyaz vücudu gök olan ve başında beyaz çimkeler, benekler bulunan güvercin. Mardinli türünde olur.

çakal limonlu : Başında beyaz çimkeler, benekler bulunan ve vücudu açık balrengi olan güvercin. Mardinli türünde olur.

çakal zidgara : Başında beyaz çimkeler, benekler bulunan zidgara güvercin. Mardinli ve taklambaç türlerinde olur.

çakır : Mavi harelî, bej harelî göz. Gözü mavi harelî ya da bej harelî olan güvercin. Çopurda ve taklambaç çallıda olur. Çopurda gözün biri siyah diğeri çakır olur. Çakır gözün yarısı çakır, yarısı siyahtır. Çakır kısım, gözün alt yarısında, üst yarısında, ya da yan tarafında olabilir. Taklambaç çallıda gözün ikisi de çakır olabilir.

çalı : Çopurun kanadındaki beyaz teller. Çalı çopurda olur. Çallılı çopur makbul değildir.

çallı : Vücudu ve kuyruğu siyah, kanatları beyaz olan güvercin. Taklambaç ve Mardinli türlerinde olur. Göğsünde zincir olur. Paçalar kesme beyazdır. Kanattaki beyaz teller her iki yanda 6-6, 7-7, 8-8 olabilir. Beyaz teller 7-8 olanlar makbuldür. Kanat telleri arasında siyah teller olursa bozuktur, makbul değildir. Çallı denince siyah beyaz renk anlaşılır. Asıl çallılar siyah beyaz olanlardır. Taklambaçların çallısı siyah-beyaz olur, başka rengi olmaz. Mardinlilerde, siyah-beyaz çallı yanında gök çallı, devetüyü çallı, limonlu çallı, külümsü çallı, karyagdı çallı da olur.

çatal kuyruk : Kuyruk telleri ortadan ikiye ayrılmış gibi görülen güvercin. Kuyruk telleri 7-7 toplam 14 olur. Bu sayı 15 veya 16 olabilir. Mardinli türü zidgaralarda olur. Zidgara karışımlarının bazılarında da çatal kuyruk olabilir.

çatlak : Güvercinin ağzının içinde çıkan çıban (bk. ağız hastası).

çekilmek : Güvercin uçarken en yükselere kadar gitmek. Örneğin kuşlar çekildi denir (M. A. Apalı).

çift bıyıklı : İki tarafta da bıyığı olan güvercin.

çift takkalı : Önde ve arkada takkesi olan güvercin. Başının önünde ve arkasında yukarıya doğru kalkan tüy demeti olan güvercin.

çimke : Güvercinin üzerindeki siyah benekler. Mardinli ve Musullu'da olur.

çimkeli bozlak : Üzerinde siyah benekler olan bozlak güvercin. Asıl olarak Mardinli türünde olur.

çimkeli bozlak Musullu : Üzerinde siyah çimkeler olan Musullu güvercin. Tür olarak Mardinli'ye girer.

çimkeli açık gök Musullu : Üzerinde siyah çimkeler olan açık gök renkli Musullu güvercin.

çimkeli gök Musullu : Üzerinde siyah çimkeler olan açık veya koyu gök renkli Musullu güvercin.

çingene alası : Siyah beyaz düzensiz ala güvercin. Selçuklu türünde olur.

çitleşmek : (Güvercin) Ağız ağıza verip kusmuklaşmak (M. Büyükgidiş).

Çorumlu : Mardinli türü güvercinin paçasız olan çeşidi. Çorumluda oyun vardır. Oyunsuz olanları makbul değildir. Çorumluya Çorumlu-Mardinli de denir (bk. Çorumlu-Mardinli).

Çorumlu-Mardinli : bk. Çorumlu.

çopur : Başı açık gök, boyundan kesmeli, kanatları füme, belinde gök olmayan, arkası sütbeyaz ve ayakları paçalı olan Selçuklu türü güvercin. Gözleri çakırdır. Açık ense veya dolma olabilir. Kuyruğu beyazdır. Arkadan takkeli veya dabak olabilir. Değerli bir çopurda aranan nitelikler: Başı gayet açık mavi, gözlerinden biri siyah diğeri çakır, kanat uçları koyu zeytuni olan çopurlar değerlidir. Kanatlarında darı ve çalı, gözlerinde nergiz, boynunda sarkığı yani indirmesi olan çopurlar makbul değildir.

dabak : Takkesiz güvercin. Başının önünde ya da arkasında yukarıya doğru kalkık tüy olmayan güvercin. Her türde olur.

dalı gara : Kendisi beyaz sırtı siyah olan güvercin. Ak Mardinli ve ak taklambaçta olur (bk. beli gara, sırtı gara, yamalı).

damarlı : Uzak mesafelerden salındığında yuvasına çok kısa bir zamanda dönen güvercin. Damarlı güvercinler yabancı yerlere inmezler. Damarlı güvercin mukluf bile olsa, çevreyi iyi tanımasa bile yuvasını bulabilmek için günlerce uğraşır. Damarlı güvercinler ev üzerinde uçurulduklarında da çok uçarlar. Ortalama 4-5 saat uçarlar. Az olmakla birlikte 8-10 saat uçanları da bulunur. Her türde olur. Damarlı güvercine yiğit güvercin de denir (bk. yiğit güvercin).

damarsız : Kendi yuvasından başka yuvaya giden güvercin. Damarsızlar uçtuktan sonra çoğunlukla kendi yuvalarını bulamazlar. Damarsız güvercin çabucak bir başka yuvaya inebilir. Damarsız güvercinlerden damarlı yavrular olabileceği gibi, damarlı güvercinlerden de damarsız yavrular olabilir, ama saf kanlardan damarsızlar pek çıkmaz. Damarsız güvercine gırış da denir (bk. gırış).

damüstü : Elden çıktıktan, havaya atıldıktan sonra, 6-8 takla atıp düz uçan, evin çevresinde dönen, her 6-8 turda bir, damın üstünde oynana giren güvercin. Havada 3-4 saat kalır. Havacılar gibi fazla yük-

selmez. Oyuna giren damüstü takla atar. Damüstü Mardinli türünde olur..

darı : Kanat üzerinde açık siyah renkteki büyükçe benekler. Çopurlarda ve enseli göklerde olur.

dar paça : Tüyleri kısa olan paça.

dem çekmek : (Güvercin) Ötmek. İyi dem çeken güvercinler 40-45 dakika dem çeker. Demkeş, gut ve kuşumrular dem çeker.

demkeş : Dem çeken, beyaz, kahverengi ve siyah renkleri olan güvercin türü. Çift takkeli olur. Ahır kuşudur. Fazla uçmaz. Kahverengi demkeşle gut birbirine benzer, ancak kuğurmalarından ayırt edilebilirler. Demkeş geniş paçalı ve iri vücutlu olur.

deste kuyruk : 1. Üçgen biçiminde olup içi dolu veya içi açık olan kuyruk. Selçuklu türünün özelliğidir. 2. Kuyruğu açık ense veya kılincına dolma olan Selçuklu türü güvercin.

devetüyü : Kestanerengi veya açık kestanerengi güvercin. Açık kestanerengine açık devetüyü de denir (bk. açık devetüyü). Koyu devetüyüne kestanerengi de denir. Tür olarak Mardinlidir.

devetüyü elifli : Başı, kanatları, kuyruğu ve paçaları beyaz, vücudu devetüyü güvercin. Mardinli türünde olur.

devetüyü çallı : Vücudu ve kuyruğu devetüyü, kanatları beyaz olan güvercin. Mardinli türünde olur.

dıkdık : Gaga (bk. gaga).

dik : Güvercinin ağzının ön tarafa doğru olması. Ağız aslında göğüse doğru olur. Makbul değildir. Enselide ve taklambaçta olur (bk. kertlez).

difteri : Güvercinin ağzında olan bir hastalıktır. Ağızın içi beyazlaşır. Nezle ilerleyince difteriye döner. Difteri olan güvercin yem yiyemez (bk. ağız hastası). Halk arasındaki tedavi biçimleri: 1. Limon suyuyla zeytinyağı yarı yarıya karıştırılıp ağız yıkanır. 2. Ağız koruk suyuyla yıkanır. 3. Ağız tut şurubuyla yıkanır.

dolma : Kuyruğunun içi dolu olan Selçuklu türü güvercin. Selçuklu türünün bir özelliğidir. Açık enseye göre daha değerlidir (bk. kılincına dolma).

dumanlı : Külümsü Mardinli. Açık olana dumanlı, koyu olana bulutlu denir (bk. külümsü Mardinli).

düz kuyruk : Selçuklu türü güvercinlerin dışındaki kuyruk çeşidi. Kuyruktaki tel sayısı 12, 13, 14, 16 arasında olur (bk. tahta kuyruk).

düz oyun : Tek takla atarak uçma. Düz oyun Selçukluda, taklambaçta ve Mardinlide olur.

ebrülü : Vücudu beyaz, kuyruğundaki tellerin biri beyaz biri siyah dizili veya karışık olan güvercin. Taklambaçlarda olur.

eğriceli : Kuyruğundaki tellerden biri çatal olan güvercin. Telin kökü tek, uç kısmı çatalı olur. Çoğunlukla Selçukluda bulunur, ama taklambaç ve Mardinlilerde de bulunabilir. Eğrice çok az güvercinde bulunur. İyisi de olabilir kötüsü de, ama çoğunlukla makbul sayılır.

elifli : Başı, kanatları, kuyruğu, beli ve paçaları beyaz, diğer kısımları gök, bozlak, devetüyü ve külümsü gibi değişik renklerde olan güvercin. Mardinli türünde olur. Elifliler renk durumlarına göre bozlak elifli, devetüyü elifli, zidgara elifli (siyah elifli), külümsü elifli, limonlu elifli, karyagdı elifli çeşitlerine ayrılır.

ense : Selçuklu ve ganrık türü güvercinlerin kuyruk kısmı. Diğer türler için ense sözü kullanılmaz.

enseli : 1. Selçuklu türü güvercin (bk. Selçuklu). 2. Ensesi geniş olan Selçuklu ve ganrık türü güvercinlerin kuyruk özelliği. Enseli güvercinlerin kuyruklarındaki tel sayısı fazladır. Enseliler topkuyruk olur. Selçuklu türü güvercinlerin tümü enseli olur. Selçuklu türü güvercinler, enseli gök, enseli ak, enseli zidgara, enseli çopur, enseli ala, enseli pal çeşitlerine ayrılır. Enseli ganrık'ın ise renk durumlarına göre çeşitleri vardır. Açık ense veya dolması olabilir.

enseli ak : Tamamen beyaz olan Selçuklu türü güvercin.

enseli ala : Siyah-beyaz düzgün ala olan Selçuklu türü güvercin. Kafa siyah, gerdan siyah indirmeli, sırt siyah ve beyaz, kuyruk sütbeyaz olur. Çoğunlukla çakır gözlüdür. Dolması ve açık ensesi olur.

enseli çopur : bk. çopur.

enseli gök : Açık gök renkte olan Selçuklu türü güvercin. Kuyruk kalemeleri zeytuni siyah, kanatları sırmalı ve boncuk mavi gözlü olanları değerlidir. Külümsüye çalanlar, gözleri kızıl olanlar, üzerinde beyaz bulunanlar makbul değildir.

enseli ganrık : Kuyruğunu tavus kuşu gibi açıp kafasına degecek biçimde geriye, kafasını kuyruğuna degecek biçimde arkaya kanırken vücudunu titreten bir güvercin türü. Ayağı paçasızdır. Enseli ganrık'ın, ak ganrık, gök ganrık, ala ganrık, siyah ganrık çeşitleri vardır. Çoğunlukla ak olur. Ganrık Konya'nın yerli güvercini değildir.

enseli pal : Vücudu külümsü, kuyruğu sütbeyaz, ensesi açık veya dolma

olan Selçuklu türü güvercin. Enseli ak ile enseli gök birleşmesinden olur (bk. pal).

enseli zidgara : Vücudu bütünüyle siyah olan Selçuklu türü güvercin. Geniş ve beyaz gözlüleri makbuldür.

Ereğli gara : Konya'dan Konya Ereğlisi'ne götürülen ve bir süre sonra Konya'ya geri getirilen Selçuklu türü bir çift akkuyruk kara güvercin-den çoğalan akkuyruk kara güvercinler. Ereğli'ye götürülen güvercinlerin ikisi de açık ense idi. Şimdi Ereğli garalarının dolma veya açık ense olanları vardır. Ereğli garalarının göz çerçeveleri geniş, gözleri yeşil veya beyaz, gövdesi siyah, kuyruğu beyazdır. Ereğli garalar oldukça değerlidir.

felç : Güvercinlerde görülen felç hastalığı. Felç, ayakta, kanatta ve başta olur. Ayak ve kanat hareket edemez. Felç başta ise baş aşağı sarkar ve ters döner. Felç olan güvercin ilk on günde ölmezse kurtulma şansı artar.

fenekli : 1. Kuyruğunda füme tüyler bulunan veya bir füme bir beyaz karışık olan çopur güvercin (bk. fenekli çopur) (M. A. Apalı). 2. Siyah olan kuyruğunun üzerinde enine doğru beyaz çizgi olan karakuyruk taklambaç (M. Büyükgidiş).

fenekli çopur : bk. fenekli.

fişekleme : Güvercinin oyun yaparak yükselmesi. Güvercinin, havada oyun yaparken oyunu bırakıp yukarıya doğru sıçraması. Mardinli türü güvercinler fişekleme yapar.

Fizana gitmek : (Güvercin) Yürüyerek çok yükseklere gitmek, uçmak (M. A. Apalı).

gâh gâh : Güvercini çağırma ünlemi. Çağırma alıştırmaya bağlıdır. **Gâh gâh** dendiği gibi **kis kis** vb. biçimde de çağrılabilir (bk. kısı kısı).

geniş göz : Büyük ve yuvarlak olup iç ve dış çerçeveleri geniş olan göz. Gözün kenarındaki tüysüz kısmın çemberi geniş, rengi beyaz veya ayva sarısıdır. Gözün rengi beyaz veya siyah olabilir. Hafif kızılımsı olanları da olur. Selçuklu türü güvercinlerin göz özelliğidir.

geniş paça : Tüyleri uzun olan paça. Paça tüyleri ayak parmaklarını aşır yere değeri.

gıdık : Güvercinin çene altındaki ileriye doğru olan kabarıklık. Gerdanın ileriye doğru olan kabarıklığı. Enseli ve taklambaçta olur.

gıdıklı : Çenesinin altında ileriye doğru kabarıklık olan güvercin. Eskiden makbul değildi, şimdi makbul sayılıyor.

gılcına dolma : Kuyruğunun iç kısmı dolu olan Selçuklu türü güvercin. Açık enseye göre daha değerlidir (bk. kılıncına dolma).

gılcına ense : Tabanı geniş, üst tüyleri bıçak gibi olan ense. Üçgen biçimindeki ense (bk. kılıncına ense) (M. Öztermiyeci).

gırcalı : Açık renkteki gök ve ak karışımı güvercin. Mardinli türünde olur.

gır göğ : Yaban güvercini. Şehirlerde yaşar. Çatılarda barınır. Tarlalarda yayılır. Paçasızdır, oyunsuzdur. Mardinliye benzer. Cami güvercinleri gır göğdür (bk. kır göğ).

gırış : 1. Kendi yuvasından başka bir yuvaya aldanarak inen, kendi yuvasını bulamayan, bir başka yuvaya çabucak inebilen güvercin. Her tür güvercinde olabilir (bk. damarsız). 2. İki ayrı türün eşleşmesinden olan güvercin. Özelliği olmaz (bk. kırma, palanlı).

gırma : Aynı türden olmayan güvercinlerin eşleşmesinden olan güvercin (bk. kırma, gırış, palanlı).

gırmızı cepeli : Zidgara ve gök Mardinlilerde baş dahil kursağa kadar olan bölgesi yanardöner kırmızı, bordoya çalan kırmızı olan güvercin (bk. kırmızı cepeli).

gısrak kafa : bk. kısrak kafa.

gız alası : Siyah beyaz olup da beyazı çok olan düzgün ala güvercin. Taklambaç türünde olur (bk. kız alası).

gızkumru : Ötüşü için kafeste beslenen, bırakıldığında da evden ayrılmayan evcil kumru. Erkeği ile dişisinin ötüşü arasında fark vardır. Kızkumru Konya'da eskiden beri vardır, fakat yaban kumrusu Adana'dan getirilmiştir (bk. kızkumru).

gök : 1. Gök renkli olan güvercin. Mardinli ve Selçuklu türlerinde olur. Açık veya koyu gök olabilir. 2. Mardinli türü gök güvercin.

gök çakal : Başında beyaz çimkeler, benekler olan gök güvercin. Mardinli türünde olur.

gök çallı : Gövdesi gök, kanatları ve kuyruğu beyaz olan güvercin. Mardinli türünde olur.

gök elifli : Başı, kanatları, kuyruğu ve paçaları beyaz, gövdesi gök olan güvercin. Mardinli türünde olur.

gök ganrık : Gök renkli olan ganrık güvercin. Aslında ganrıklarda gök olmaz. Gök ganrıklar kırmadır.

gök Mardinli : Gök renkli olan Mardinli türü güvercin. Mardinli türünün temel renklerindenir. Gök Mardinlinin koyu rengine külümsü denir.

götleme : (Güvercin) takla atacak gibi yapıp takla atmamak, çömelir gibi yapmak. Daha çok mukluluk devresindeki güvercinler yapar. **Götledi** biçiminde kullanılır.

gud ala : Kanatları beyaz diğer tarafları kahverengi olan gut.

guğurmak : (Güvercin) Ötmek. Erkek güvercinler dişilere oranla daha gür, daha sesli kuğurur. Eş olma dönemine giren güvercinler kuğurmaya başlar. Yavru ve muklular kuğurmaz (bk. kuğurmak).

gut : Açık veya koyu kahverenkli, kamış paçalı, uzun gagalı, çift takkeli, asıl özelliği dem çekmek olan, fazla uçmayan ve takla atmayan güvercin türü. Süs kuşudur (bk. ahır kuşu).

güllü : Taklambaca benzeyen, fakat paçasında tüy olmayan güvercin türü. Göğsündeki tüyler gül biçiminde ayrıldığı için bu adı almıştır. Oyun oynamaz, takla atmaz. Düz uçar. Konya'da fazla tutulmaz. Daha çok İzmir ve Bursa yörelerinde olur (bk. mısri).

gül paça : 1. Paçasındaki tüyleri orta uzunlukta, ortalama 3 cm. olan güvercin. 2. Tüyleri ortalama 3 cm. uzunluğunda olan paça. Tüyler tırnakları örter. Makbuldür. Bütün türlerde olur.

halka : Güvercinin boyun tarafındaki kızıl halka (M. A. Apalı).

halkalı : Boyun tarafında kızıl bir halka olan güvercin. Daha çok enseli gökte olur.

hamurlama : Hava verme döneminden çıkmış yavruların boğazına, anaç güvercinlerin kursaklarından çıkardıkları süte benzer, hamur halindeki besleyici bir sıvıyı kusması. Anaç güvercin besleyici sıvıyı su içtikten sonra kusar. Bu sıvı, yavrunun yumurtadan çıkmasına iki üç gün kala anaç güvercinin kursağında toplanır. Bu durum yavrunun kısa bir süre sonra yumurtadan çıkacağını gösterir. Hamurlama dönemi on gün kadar sürer.

hamurlamak : Yavrusunun çıkmasına iki üç gün kalmış anaç güvercinin kursağında süt gibi besleyici, hamur halindeki bir sıvı toplanmak. Bu durumda olan güvercine **hamurladı** denir.

hamurlama dönemi : Anaç güvercinlerin kursaklarından çıkardıkları besleyici sıvıyı yavruların kursaklarına kustuğu süre. On gün kadardır.

havacı : Elden çıktıktan sonra havaya doğru 6-8 takla atan, sonra oyunu bırakarak 5-6 tur yapan, tekrar oyuna girip 6-8 takla attıktan sonra

tekrar tur atarak yükselen güvercin. Güvercin tur atıp takla atarak yükselir. Oyun, uçmaya başladıktan sonra inişe kadar sürer. Bir havacı güvercin havada ortalama 3-4 saat kadar kalabilir. Havada sekiz saat kadar kalan havacılar da olur. Havacı Mardinli türünde olur.

havalama : bk. hava verme, üfleme.

hava verme : Dişi ve erkek anaç güvercinlerin, yumurtadan yeni çıkmış yavrunun boğazına, yavrunun kursağını ve sindirim organlarını açmak için bir iki gün hava vermesi. Hava verme döneminden sonra hamurlama başlar (bk. havalama, üfleme).

indirme : Güvercinin boğazının altından göğsüne doğru, başındaki rengin uzaması. İndirme çoğunlukla çopurda ve eliflide olur. İndirmeli güvercin makbul değildir.

kafası çakal sıçantüyü : Kafasında beyaz benekler olan sıçantüyü rengindeki güvercin. Mardinli türünde olur.

kalem : 1. Kuyruk üzerindeki siyahımsı çizgiler. 2. Kanat ve kuyruk üzerindeki siyahımsı çizgiler (bk. sırma).

kalpli : Beyaz renkli olup kanatlarının üzeri siyah olan güvercin. Mardinli türünde olur (bk. V'li, nuskalı.)

kamış paça : Büyük paça. Paçadaki tüyler uzundur. Paçadaki tüylerin uzunluğu 5-10 cm. arasında değişir. Kamış paça gut ve demkeşte olur. Kamış paça eğer dokunulmazsa Mardinlide de olur. Güvercinin uçmasını engellediği için kesilir. Güvercin uçarsa kendisi de kırar.

kanadı telli sıçantüyü : Kanadında ve kuyruğunda beyaz teller olan sıçantüyü rengindeki güvercin. Mardinli türünde olur.

kanat döğmek : Mardinli türü güvercin yukarıya doğru kanat çırparak çıkmak.

kapağan : Güvercin yakalamak için kurulan tuzak. Dört tarafı tel örgülü, tel örgü kapaklı, kapağının üzerinde bir el sığacak kadar deliği olan tuzak. Tuzanın içine yem atılır ve kapak açık tutulur. Kapağa uzun bir ip bağlanır ve uzakta beklenir. Güvercin tuzanın içine girdikten sonra ip çekilerek kapak kapatılır. Tuzak yad tutmak için kullanılır.

kara kafa : Vücudu beyaz başı siyah taklambaç (bk. ala).

karakafa karakuyruk : Kuyruğu ve kafası siyah, diğer yerleri beyaz olan taklambaç türü güvercin (bk. ala).

kara kuyruk : Kuyruğu siyah diğer tarafları beyaz olan güvercin. Taklambaç türünde olur. Mardinli türünde de karakuyruk olabilir.

kara kuyruk alası : Kuyruğu kara, sırtı kalp yamalı olan güvercin. Taklambaç ve Mardinli türlerinde olur.

kara kuyruk çopur : Kuyruğu siyah olan çopur güvercin.

kara kuyruk taklambaç : Kuyruğu kara, sırtı kalp yamalı olan taklambaç türü güvercin (bk. kara kuyruk alası).

kara taklambaç : Kara renkli olan taklambaç türü güvercin.

karyağdı çalılı : Kanatları beyaz, vücudunun ve kuyruğunun üzeri kırmızı, siyah ve platin rengi benekli, dumanrengi güvercin. Mardinli türünde olur.

karyağdı elifli : Başı, kanatları, kuyruğu, beli ve paçaları beyaz, diğer kısımları, üzeri siyah, kırmızı ve platin rengi benekli, duman rengi olan güvercin. Mardinli türünde olur.

karyağdı Mardinli : Ana rengi dumanrengi olup üzerinde kırmızı, siyah ve platin rengi benekler bulunan Mardinli türü güvercin.

kekremilik : Güvercinin ağzının yukarıya doğru kalkık olması. Enselide olur, makbul değildir.

kertlez : bk. dik.

kesme : Başteki gök rengin boyunda kesilmesi. Çopurda olur ve baştaki gök, ak ile kesilir.

kesme paça : 1. Tırnakların üzerini açık bırakan paça. 2. Tırnaklarının üzeri açık olan paçalı güvercin. Her türde olur.

kessik : Güvercinler takım halinde uçarken yani yürükteyken veya yanlarına yabancı bir güvercin karıştığı zaman, kuş sahibinin uçan kuşların göreceği biçimde, yuvadaki kuşlardan birkaçını çıkarıp dama koyması veya ev üzerinde bir iki dolandırması ve uçan kuşların, o yadı da alarak aşağıya inmesi (M. A. Apalı).

kılıncına dolma : bk. gılıncına dolma.

kılıncına ense : bk. gılıncına ense.

kır göğ : bk. gir göğ.

kırış : bk. gırış.

kırkırı : 1. Kafası kursağa kadar beyaz olup gövdesi siyah olan güvercin. Mardinli türünde olur. 2. Renk özelliği olmayan karışık renkli güver-

cin.Taklambaçta baş, kuyruk, kanatlar ve paçalar beyaz, boyun ve gövde siyahtır. Mardinlide baş, kuyruk, kanatlar ve paçalar beyaz, boyun ve gövde gök, devetüyü, limonlu, vb. olabilir. Değersizdir. Takla atıyorsa makbul olabilir (A. Büyükgidiş).

kırma : bk. gırma.

kırmızı cepeli : bk. gırmızı cepeli.

kısır : yumurtlamayan güvercin.

kısrak kafa : Başı ve gagası, arap atlarının kafası gibi vücuda doğru kavisli olan güvercin. Selçuklu türünde olur ve en makbul güvercindir (M. A. Apalı), (bk. kısrak kafa).

kıssı kıssı : Güvercin çağırma ünlemi (bk. gâh gâh).

kız alası : bk. gız alası.

kızkumru : bk. gızkumru.

kızmak : (Güvercin) Muklufuktan sonra eş istemek. Muklufun eş istemesi (M. A. Apalı).

koyu devetüyü : Kestanerenginde olan güvercin. Mardinli türünde olur.

koyu gök Musullu : Koyu gök renkli olan Musullu güvercin.

koyu zıdgara : Koyu siyah renkte olan güvercin. Mardinli, Selçuklu ve taklambaç türlerinde olur. Koyu zıdgara makbuldür.

köprülü ense : Selçuklu türü güvercinde kuyruğun yarım daire biçiminde olması (M. Öztermiyeci).

kuğurmak : bk. guğurmak.

kurukafa : Kafası yuvarlak ve çekkin, kafa tüyleri kısa ve basık olan güvercin. Çoğunlukla enseli ve taklambaçlarda olur.

kusma : Dişi ve erkek güvercinlerin kursaklarından çıkardıkları besleyici maddeyi yavrunun boğazına kusması. Kusma dönemi, yavru yuvadan yeme ininceye kadar sürer. Kusmanın ilk bir iki günü hava verme, ondan sonraki on gün kadar da hamurlama dönemidir.

kuşçu : Kuş besleyen kimse.

kuşkumru : Bir güvercin türü. Ufak yapılıdır. Her rengi olur. Çoğunlukla takkesizdir, düz uçar, paçasızdır. Asıl özelliği ötmesidir. Demkeşten ve guttan daha iyi dem çeker. Gut ile demkeş tek ses çıkardıkları halde, kuşkumru kanarya gibi değişik sesler çıkarabilir. İnce seslileri makbuldür. Bir saat kadar dem çekenleri olur.

kuyruğu beyaz bozlak : Kuyruğu beyaz diğer tarafları bozlak olan güvercin. Mardinli türünde olur.

kuyruğu beyaz çallı : Kuyruğu ve kanatları beyaz, gövdesi siyah olan güvercin. Kuyruk tümden beyaz olabileceği gibi siyah-beyaz, bozlak-beyaz karışık da olabilir.

kuyruğu beyaz devetüyü : Kuyruğu beyaz, diğer tarafları devetüyü renginde olan güvercin. Mardinli türünde olur.

kuyruğu beyaz külümsü : Kuyruğu beyaz olan külümsü güvercin. Mardinli türünde olur.

kuyruğu beyaz limonlu : Kuyruğu beyaz diğer tarafları açık balrengi olan güvercin. Mardinli türünde olur.

kuyruğu beyaz gök Mardinli : Kuyruğu beyaz diğer tarafları gök olan Mardinli türü güvercin.

kuyruğu beyaz sıçantüyü : Kuyruğu beyaz, diğer tarafları sıçantüyü renginde olan güvercin. Mardinli türünde olur.

kuyruğu beyaz zidgara : Kuyruğu beyaz diğer tarafları zidgara olan güvercin. Bu, yalnız Mardinli türüne özgüdür. Diğer türlere kuyruğu beyaz zidgara denmez.

kuyruğu siyah çallı : Vücudu ve kuyruğu siyah kanatları beyaz olan güvercin. Taklambaç ve Mardinli türünde olur.

külümsü çakal : Başında beyaz benekler, çimkeler olan külümsü güvercin. Mardinli türünde olur.

külümsü çallı : Vücudu ve kuyruğu külümsü kanatları beyaz olan güvercin. Mardinli türünde olur.

külümsü elifli : Başı, kanatları, kuyruğu, beli ve paçaları beyaz diğer tarafları külümsü olan güvercin. Mardinli türünde olur.

külümsü gök çakal : Vücudu külümsü, kanatları beyaz olup başında beyaz benekler bulunan güvercin. Mardinli türünde olur.

külümsü Mardinli : Koyu gök renkli olan Mardinli türü güvercin.

limonlu : Rengi açık balrengi olan güvercin. Mardinli türünde olur.

limonlu çallı : Vücudu ve kuyruğu açık balrengi kanatları beyaz olan güvercin. Mardinli türünde olur.

limonlu elifli : Başı, kanatları, kuyruğu, beli ve paçaları beyaz diğer tarafları açık balrengi olan güvercin. Mardinli türünde olur.

mantar : Güvercinin ağzının içinde, damakta ve boğaza yakın yerlerde olan beyaz renkteki büyük kabarcıklar. Sünme özelliği vardır. Tedavi edilmezse güvercini öldürebilir.

Mardinli : Gagası uzun, gözleri küçük, kafası silik, paçaları kısa, boyu uzun, boynu normal uzunlukta, ayak tırnakları şahin tırnağı gibi uzun, düz kuyruklu güvercin türü. Kuyruğunda en az 12 en çok 16 tel olur. Temel renkleri ak, gök ve zidgaradır. Takkeli veya dabak olabilir. Gök, ak, zidgara, bozlak, devetüyü, limonlu, külümsü, sıçantüyü, ala, çallı ve çimkeli gibi renk çeşitleri vardır. Her çeşit rengi olabilir. Sirt açık renk, baş ve boyun ile kuyruk ve kanat uçları sırta göre daha koyu renklidir. Mardinli türünde renk önemli değildir. Oyun önemlidir. Mardinli türünde oyun vardır. Takla atar. Oyunsuzları makbul değildir. Mardinli türü güvercin, Selçuklu ve taklambaç gibi Konya'nın yerli güvercini değildir. Konya'ya Urfa ve Mardin yöresinden getirilmiştir.

mısrı : bk. güllü.

mavrullu : 1. Kuyruğu çeşitli renklerde karışık olan güvercin (M. A. Apalı).
2. Kuyruğu siyah beyaz karışık olan Selçuklu akkuyruk kara güvercin.

mukluf : 1. Yavruluk döneminin bitiminden eşleşme dönemine kadar olan dönemde bulunan güvercin. Mukluluk dönemi 40-45 gün sürer. Dişi mukluflar erkek muklulardan daha çabuk eşe gelirler. Yavruluktan olgunluk dönemine geçme sürecinde bulunan erkek ve dişi güvercin. 2. Göğsü koyu yeşil, göz çerçevesi beyaz ve gözü boncukmavi, kanatlarının üzerinde üç sırma olan gök Mardinli güvercin. Her gök Mardinliye mukluf denmez. **Mukluf** sözcüğü daha çok Sille'de kullanılır.

mukluluk devresi : Güvercinin vizziklik devresinin bitiminden çiftleşme devresine kadar olan süre. 40-45 gün sürer.

Musullu : Tür olarak Mardinli türüne giren, Mardinli türünün özelliklerini taşıyan, fakat Mardinliye göre daha iri ve daha uzun olan güvercin. Paçalıdır. Tek takkeli veya dabak olabilir. Aslı Musul'dan getirildiği için Musullu diye anılır. Açık gök, koyu gök ve bozlak olmak üzere üç yaygın rengi vardır. Musullu güvercin, Musullu açık gök, Musullu koyu gök, Musullu bozlak diye anılır. Tek başına Musullu denmez. Musullunun çimkeli bozlak ve çimkeli açık gök renkleri yanında diğer renkleri de bulunur. Musullu güvercin Konya'da fazla tutulmaz ve fazla beslenmez.

mühür : 1. Gök Mardinlinin mukluf cinsinin kanatları üzerindeki iki sır-

madan sonra gelen ve biraz beneksi olan üçüncü sırma. 2. Enseli göklerde kanat ortasındaki çok açık renkteki mavimsi benek (M. Öztirmiyeci).

mühürlü : Kanatları üzerinde iki sirmadan ayrı biraz beneksi bir üçüncü sırması bulunan gök Mardinli güvercin. Mukluf cinsinde olur.

namlıyı dikmek : bk. ağızlamak.

nergiz : Gözün içindeki kırmızı çizgiler. Selçuklu türünde olur. Gözünde nergiz bulunan Selçuklu güvercinler makbul değildir.

nuskalı : Beyaz renkli olup kanatlarının üzeri siyah olan güvercin. Mardinli türünde olur. Nuskanın sivri ucu kuyruk, geniş kısmı boyun tarafındadır (bk. kalpli, V'li).

ortası telli : Selçuklu türünde, beyaz olan kuyruğun ortasının üst tarafında koyu renkli bir tüy bulunan güvercin. Selçuklu türü güvercinin kuyruğu, gök ve düz siyah hariç, beyaz olur (M. A. Apalı).

oyun : Güvercinin takla atması. Oyuna giren güvercin takla attığı zaman sağa sola yön değiştirir. Yön değiştirmeyenler de vardır. Güvercin üzer takla arayla duraklar ve yenileme yapar. Oyun asıl olarak Mardinli türünde olur. Taklambaçta da oyun vardır, fakat fişeklemez, düz oynar. Oyuna başladığı zaman kanatlarından fazla ses çıkartan, fazla yükselen, bu yükselme sırasında çok fazla tokat yapan Mardinli türü güvercin makbuldür. Tokat sayısı azaldıkça ve yükselme mesafesi düştükçe güvercinin değeri azalır.

ön takkalı : Başının önünde yukarıya doğru kalkık tüy demeti olan güvercin (bk. perçinli).

paça : Güvercinin dirseği ile parmakları ve parmak aralarına kadar olan kısmı örten tüyler. Geniş paça, kamış paça, dar paça çeşitleri vardır. Paça Selçuklu, Mardinli, taklambaç, demkeş, gut türlerinde olur. Paçalı güvercinler makbuldür.

paçalı : 1. Paçası olan güvercin. 2. Paçasındaki tüyler 2-3 cm. uzunluğunda olan Mardinli veya taklambaç türü güvercin.

pal : 1. Enseli ak ile enseli gök'ün eşleşmesinden olan güvercin. Rengi beyaz ile gök karışımıdır. Renk karışımı vücudun her tarafında olabilir. Makbul değildir. 2. Pal'a rengi bozuk olduğu için giriş da denir.

palanlı : 1. Beli uzun olan Selçuklu türü güvercin. Her renkte olur. Makbu değildir. Selçuklunun beli kısa olanı makbuldür (M. A. Apalı). 2. Değersiz güvercin, Mardinli ve taklambaçta olur. 3. İki ayrı cinsin eşleşmesinden olan değersiz güvercin (bk. giriş, kırma).

perçem : Güvercinin başındaki rengin arka takkenin altına doğru uzaması (M. A. Apalı).

perçin : Güvercinin başının önünde olup yukarıya doğru kalkan tüy demeti, ön takke (bk. ön takka).

perçinli : Başının ön tarafında yukarıya doğru kalkık tüy demeti bulunan güvercin. Ön takkeli (bk. ön takkalı).

peşkir : 1. Çopurlarda baştaki açık mavilikten sonra boyun arkasında, beyazlığın, beyazlıktan sonra tekrar benek biçiminde bir açık morluğun bulunması (M. Öztermiyeci). 2. Karakuyruk taklambaçlarda omuzdan göğüse doğru inen siyahlık (M. Büyükgidiş).

peşkirli : Omuzundan göğsüne doğru siyah bir renk inen kara kuyruk taklambaç (M. Büyükgidiş).

peşkirli çopur : Baştaki açık mavilikten sonra boyun arkasında beyazlık, beyazlıktan sonra da tekrar benek biçiminde açık bir morluk bulunan çopur güvercin (M. Öztermiyeci).

pirinç dıkdık : Taklambaç türü güvercin (bk. taklambaç).

pul : 1. Güvercinin üzerinde bulunan, kendi renginin daha koyusu benekler. Pul, gök, çopur ve kara Selçukluda olur (M. A. Apalı). 2. Akkuyruk karaların göğsü altında olan beyaz çimkeler (M. Büyükgidiş).

pullu : Üzerinde kendi renginin daha koyusu benekler bulunan güvercin. Selçuklu türünün gök, çopur ve karalarında olur (M. A. Apalı).

sağmak : (Güvercin) Uçarken kanatlarını toplayarak veya kanatlarını açıp uçlarını sırttan birbirine yaklaştırarak inmek. Makbul bir uçuş değildir (M. A. Apalı).

salma : Kuşçuların iddiaları üzerine güvercinlerin uzak mesafelerden salınmasıyla veya bir kuşçunun güvercinlerini diğer bir kuşçunun evine götürüp o kuşçunun güvercinleriyle karıştırılmasıyla yapılan bir yarışma. Salma üç türlü yapılır: 1. Bir veya birkaç güvercinin belirli bir uzaklıktan gelebileceğine dair bahse girilir. Uzaklığa göre güvercin sabahleyin, kuşluk veya öğleyin bırakılır. Güvercin sahibinin güvercini antak kalınan, yani üzerinde anlaşılan saatte elde göstermesi gerekir. Üzerinde anlaşılan saatler akşam saatleridir. Kararlaştırılan saatte güvercinini elinde gösteren güvercin sahibi salmayı kazanır ve ortaya konan parayı veya güvercini alır, kaybederse verir. Konya'da salmacıların üzerinde anlaştıkları uzaklıklar genellikle Karaman, Konya Ereğlisi, Karapınar, Beyşehir, Obruk, Hatunsaray, Çumra ve Cihanbeyli yoludur. 2. İki kuşçu kendi güvercinlerini uzak

bir yerden yarışa koyarlar. Yuvasına erken gelen güvercinin sahibi yarışmayı kazanır ve ortaya konan parayı veya güvercini alır. 3. Güvercinler başka bir kuşçunun evine götürülüp o kuşçunun güvercinleri ile karıştırılır. Eğer güvercinler karıştırıldığı güvercinler arasından ev sahibi güvercinciye yakalanmadan evlerine tamam olarak dönerlerse güvercin sahibi ortaya konan parayı veya güvercini alır, kaybederse ortaya konan parayı veya güvercini verir.

salmacı : Güvercini ile yarışmaya giren kuşçu.

salma güvercini : Uzak yerlerden bırakıldığı zaman yuvasına dönebilen ve bu özelliği üzerine uzak yerlerden bırakılarak yarışmaya sokulan güvercin. 10-150 km.'ye kadar olan uzaklıklardan yuvasını bulabilir. Salındıktan sonra çabuk ve geceye kalmadan gelenler makbuldür. Bütün türlerde olur, fakat daha çok Mardinli türünde olur (bk. salma kuşu).

salma kuşu : bk. salma güvercini.

sarı kıvrım : Yumurtanın içinde gelişen, fakat yumurtanın kabuğunu kıramadığı için yumurtadan çıkamayıp ölen yavru.

Selçuklu : Gövdesi topak ve ufak, ağzı çekkin, gözleri geniş, ayakları kısa paçalı, boynu uzun, ensesi geniş, kuyruğundaki tel sayısı en az 24-26, en çok 36 olan, kara, ak, gök, siyah-beyaz ala, gök-beyaz ala renkleri bulunan güvercin türü. Akkuyruk kara, enseli ak, enseli gök, enseli çöpur, enseli kara, enseli ala çeşitleri vardır. Top kuyruktur. Paçalıdır. Paçasız olanı yoktur. Dabak veya kulaktan kulağa arka takkeli olur. Dolma veya açık ense olanları vardır. Selçuklu düz oynar, tek takla atar. Oynayanı makbuldür, oynamayanı da değerini yitirmez. Selçukluların, kulaktan kulağa takkeli, iri ve yuvarlak başlısı, kısa, kalın ve beyaz ağızlısı, uzun ve geriye doğru boyunlusu, kısrak başlısı, kısa bellisi, bir esnek boylusu, göz çerçevesi geniş, göz akı beyaz ve kılçaldamarsız olanı, karın altında pamuk yani beyaz tüy olmayanı, kılıncına dolma olanı, kuyruğundaki tel sayısı çok olanı, kuyruğu kafaya degecek biçimde olanı değerlidir. Selçuklu türü, Konya'nın yerli güvercinidir. Bu güvercinlerin Selçuklular zamanından beri Konya'da bulunduğu, Selçukluların da Orta Asya'dan getirdiği kanısı yaygındır.

sıçantüyü : Biraz kırmızımsıya çalan külümsü renkli güvercin. Mardinli ve Çorumlu-Mardinli türlerinde olur.

sırma : 1. Güvercinin kanatları üzerindeki siyah çizgiler. Selçuklu göklerde, çöpurda ve palda olur. Sirmaları koyu renk ve düzgün olanlar makbuldür. Sırma Mardinli türünün kanatları üzerinde de bulunur.

Sırma iki çizgi halinde olur. 2. Mardinli ve Selçuklu türü güvercinlerin kanat ve kuyrukları üzerindeki siyah çizgiler. Kanatta ikişer, kuyrukte tek sırma olur. Sırma koyu renk olursa makbuldür (bk kalem).

sırtı kara : bk. dalı kara, beli kara, yamalı.

siğil : Güvercinin genellikle, gagasında olan mercimek veya nohut büyüklüğündeki pürtüklü ur. Göz kenarında ve vücudun diğer kısımlarında da olabilir. Gagada ve gözde olanlar tehlikelidir. Gagayı düşürür, gözü kör edebilir. Siğil güvercini öldürebilir. Sarımtırak renktedir, sonradan siyahlaşabilir.

siyah elifli : Başı, kanatları, kuyruğu, paçaları beyaz, vücudunun diğer tarafları siyah olan güvercin. Mardinli ve taklambaç türlerinde olur. Gözlerinin üzerinde çimkeler olabilir.

siyah ganrık : Bütünüyle siyah olan ganrık güvercin.

sökma kuyruk : İçini dolduran tüyler daire biçiminde olan kuyruk (Öztermiyeci).

süsamlı : Külümsüden biraz açık, gökten biraz koyu renkli güvercin. Mardinli türünde olur.

sürmek : (Güvercin) Eşe gelmek. Erkek güvercin dişi güvercinin peşinden gitmek (M. A. Apalı).

sürülmek : Bir kuşçunun güvercinleri uçarken, sahibi tarafından getirilerek uçan güvercinlerin halkası altından atılan güvercinlerin, uçan güvercinlerden birini veya birkaçını halkaları içine alarak kendi evlerine doğru çekmek (M. A. Apalı).

tahta kuyruk : 1. Düz kuyruk. Enseli dışındaki güvercinlerin kuyruğu. Tah-ta kuyruk, Mardinli, taklambaç, demkeş, Musullu, kuşumru gibi güvercinlerde bulunur. Kuyruktaki tel sayısı 12, 13, 14, 16 arasında değişir (bk. düz kuyruk). 2. Enselinin az kuyrukluşu (M. A. Apalı).

takka : Güvercinin başının önünde, arkasında veya hem önünde hem arkasında, yukarıya doğru kalkan tüy demeti. Güvercinler başlarındaki takke durumuna göre, ön-takkalı, arka-takkalı veya çift-takkalı diye anılırlar.

takkalı : Başında yukarıya doğru kalkık tüy demeti olan güvercin.

takla : Uçarken oyuna giren güvercinin önden arkaya, geriye doğru dönmesi, takla atması.

taklambaç : Ağzı küçük, kalın ve çekkin, gözleri küçük, kafası yuvarlak, boyu topak, boynu uzun, rengi kara, ak, veya siyah-beyaz ala olan

güvercin türü. Siyah-beyaz olanlarına renklerin vücut üzerindeki dağılışına göre çallı, ala, kara kafa, kara kuyruk alası, kara kuyruk taklambaç, karakafa karakuyruk adları verilir. Düz kuyruktur. Kuyruktaki tel sayısı 12-16 arasında değişir. Kuyruktaki tel sayısı 12'yi geçerse makbul değildir. Taklambaç düz oynar, tek takla atar. Takla atmayı da vardır. Arka takkeli veya dabak olabilir. Çoğunlukla paçalıdır. Çok az olarak paçasız da olabilir. Taklambaçla güllü arasındaki fark: Taklambacın göğsünde gülü yoktur. Taklambaç paçalıdır, güllü paçasızdır. Taklambacın gözü küçüktür, güllünün gözü büyüktür. Taklambaç oyuna girer, takla atar, güllü oyuna girmez, takla atmaz.

tapla kuyruk : Selçuklu ile Mardinli arası kuyruk. Tam düz olmayan, Selçuklu gibi de kılincına dolma ya da açık ense olmayıp Selçuklu ile Mardinli arası olan kuyruk. Pallarda ve kırışlarda olur.

tek bıyık : Bir tarafında, ağızla göz arasında tüy dönmesi, tüyün ivinti halinde dönmesi bulunan güvercin.

tek takkalı : Başının önünde ya da arkasında, yukarıya doğru kalkık tüy demeti olan güvercin.

tel : Kanatta ve kuyrukte bulunan büyük kalın tüy. Telek.

Temel zidgara : Mustafa Temel tarafından yetiştirilen zidgara güvercinler. Mardinli türü güvercindir. Temel zidgaraların oyun yeteneği daha fazladır. Temel zidgaralarda oyun yeteneği olanların yüzdesi diğer zidgaralara göre daha yüksektir. Temel zidgaralar öbür zidgaralardan daha değerlidir. Temel zidgaralarda daha çok çatal kuyruk bulunur.

tokat : Güvercinin takla atması, uçarken geriye doğru dönmesi. Dönme aşağıdan yukarıya doğru olur. Taklambaç için tokat sözü pek kullanılmaz. Mardinli türü için kullanılır. Mardinli fişeklerken tokat yapar. En fazla tokat on kadardır.

top kuyruk : Kılincına dolma ve açık ense güvercin. Selçuklu türünün özelliğidir. Kuyruk yukarıya kalkık ve üçgen biçimindedir. İçi dolu olanına kılincına dolma, içi açık olanına açık ense denir.

tosulamak : Dişi güvercin kanatlarını gerip şişirerek erkek güvercinin üzerine doğru yürümek.

tuzak : Daha çok yiğit güvercinleri yakalamak için kullanılan ve kafes biçiminde olup iple çekildiğinde kapağı kapanan düzen (bk. kapağan), (A. Pekirışçi).

tülek : 1. Tüy değiştiren güvercin. 2. Güvercinin tüy değiştirmesi halı. Tüleyen güvercin.

tüleme : Güvercinin sonbaharda eski tüyelerini atıp yeni tüyler çıkarması.

tülemek : (Güvercin) Tüy değiştirmek.

ulumak : Erkek güvercin eşleşmek için yuvaya veya tüneğe oturarak dişi güvercini çağırarak. Bu çağırma üzerine dişi güvercin erkek güvercinin yanına gelir. Ulumayı eş isteyen mukulflar yapar. Bunun yanında ulumayı anaçlar da yapar. Uluma, tahrik için güvercin sahibi tarafından da yapılabilir (M. A. Apalı).

üfleme : Yavru ilk çıktığı gün ana ve baba anaç güvercinler, yavrunun kursağını açmak, genişletmek için hava vermek. Buna havalama da denir (bk. hava verme), (M. A. Apalı).

üstü telli : Kuyruğunun üzerinde çoğunlukla tek, bazen de iki üç tane siyah tel olan akkuyruk kara.

veba : Güvercin vebası. Vebaya yakalanan güvercin ishal olur, zayıflar ve 10-15 gün içinde ölür.

V'li : Beyaz renkli olup kanatlarının üzeri siyah olan güvercin. V'nin ağız boyunu, tabanı kuyruk yönündedir (bk. kalpli, nuskalı).

vizzik : Yumurtadan yeni çıkmış güvercin yavrusu. Yumurtadan yeni çıktığında et gibi olup kılçıklanmaya başlayan güvercin yavrusu. Yavru yem yemeye indiği zaman da **vizzik** denir. Yavruya vizzik sesini çıkardığı sürece vizzik denir. Vizziklik 40 gün kadar sürer. Vizziklikten sonra mukluluk başlar (bk. cizzik).

yad : 1. Yabancı güvercin. 2. Birinin güvercinleri içine giren yabancı güvercin.

yad tutmak : Yabancı bir güvercin tutmak.

yalpırdak : 1. Taklambaç ya da Mardinli türüyle Selçuklu türünün eşleşmesinden olan güvercin (bk. kırma). 2. Kuyruğundaki tel sayısı normalden, 24-26'dan az olan Selçuklu türü güvercin (S. Nâçar).

yamalı : bk. dalı kara, sırtı kara, beli kara.

yanı telli : 1. Kuyruğunun iki yanında birer siyah tel bulunan akkuyruk kara (bk. yanı telli kara). 2. Beyaz kuyruğunun en kenarındaki teli koyu renk olan güvercin (M. A. Apalı).

yanı telli kara : Kuyruğunun iki yanında birer tel siyah olan akkuyruk kara güvercin (bk. yanı telli).

yavru : Yumurtadan çıktıktan sonra, mukululuğa kadar dönemde bulunan güvercin. Yumurtadan yeni çıkmış güvercin yavrusu. Yavruluk 40 gün kadar sürer. Yavru yakalandığında vizzik diye ses çıkarır. Bu sesi çıkardığı sürece yavruluk devam eder (bk. cizzik, vizzik).

yenileme : 1. Güvercinin 3-4 takla attıktan sonra duraklayıp sıçraması. Yukarıya doğru fişekleyerek oyun yapan güvercinin bir an oyunu bırakıp çok kısa bir mesafe için düzeler gibi yapıp yeniden oyuna girmesi. Oyunu bırakarak, duraklayıp sıçrayarak yeniden oyuna girme. Ortalama olarak üç yenileme yapılır. Her yenileme arasındaki taklalarda yön değiştiren ve değiştirmeyen güvercinler vardır. Yön değiştiren güvercinler daha makbuldür. 2. Güvercinin kanat ve kuyruk tüyleri dahil eski tüylerini atıp yeni tüy çıkarması. Vücuttaki bütün tüyler değişir. Yenileme eylül ve ağustos aylarında olur.

yeşil cepeli : Zidgara ve gök güvercinlerde baş dahil kursağa kadar olan bölümü yeşil olan güvercin. Mardinli türünde olur.

yiğit güvercin : Uzak mesafelerden salındığında yuvasına çok kısa bir zamanda dönen güvercin. Her tür güvercinde olur. Yiğit güvercinler ev üzerinde uçtuklarında da çok uçarlar. Ortalama 4-5 saat uçabilir. 8-10 saat uçanları da bulunur ama çok azdır (bk. damarlı güvercin).

yürümek : En son merhaleye, gözle görülmeyecek kadar yükseklerle uçmak (M. A. Apalı).

yürük : Çok yükseklerle, en son merhaleye kadar uçan güvercin. Gözle görülmeyecek kadar yükseklerle uçan güvercin. Yürük güvercinler her türde olabilir (M. A. Apalı).

zencir : 1. Kuyruğu beyaz, vücudunun diğer tarafları siyah güvercinin gerdanında olan beyaz çimkeler. Selçuklu türünde olur (M. A. Apalı) 2. Çene altından boyuna doğru inen zincir biçimindeki siyah-beyaz çimkeler. Mardinli türü güvercinlerde olur (bk. cırcır).

zencirli : 1. Gerdanında beyaz çimkeler olan güvercin. Kuyruğu beyaz diğer tarafları siyah Selçuklu türü güvercinlerde olur (M. A. Apalı) 2. Çene altından boyuna doğru inen siyah-beyaz çimkeler bulunan güvercin. Boynunda **zencir** olan güvercin. Mardinli türünde olur (bk. cırcırlı).

zırh : Kuyrukta en dışta, iki yanlı olarak bulunan iç yarısı siyah dış yarısı beyaz teller (M. Öztürmiyecî).

zidgara : Bütünüyle siyah olan güvercin. Selçuklu, Mardinli ve taklambaç türlerinde bulunur. Zidgara güvercinler, boz zidgara, koyu zidgara diye ikiye ayrılır.

K I S A L T M A L A R

A. Büyükgidiş : Ahmet Büyükgidiş

a.g. : Adı geçen

anat. : Anatomi

ans. : Ansiklopedi

A. Pekkirışçi : Ahmet Pekkirışçi

ask. : Askerlik

bk. : Bakınız

Bar. : Baraba lehçesi

bot. : Botanik

esk. : Eski

İ. Ulu : İbrahim Ulu

Kaz. : Kazan lehçesi

Kg. : Kazak-Kırgız lehçesi

Kkg. : Kara Kırgız lehçesi

Komd. : Kumandı lehçesi

M. A. Apalı : Mehmet Ali Apalı

M. Büyükgidiş : Mehmet Büyükgidiş

Mog. : Moğolca

M. Öztermiyeci : Muzaffer Öztermiyeci

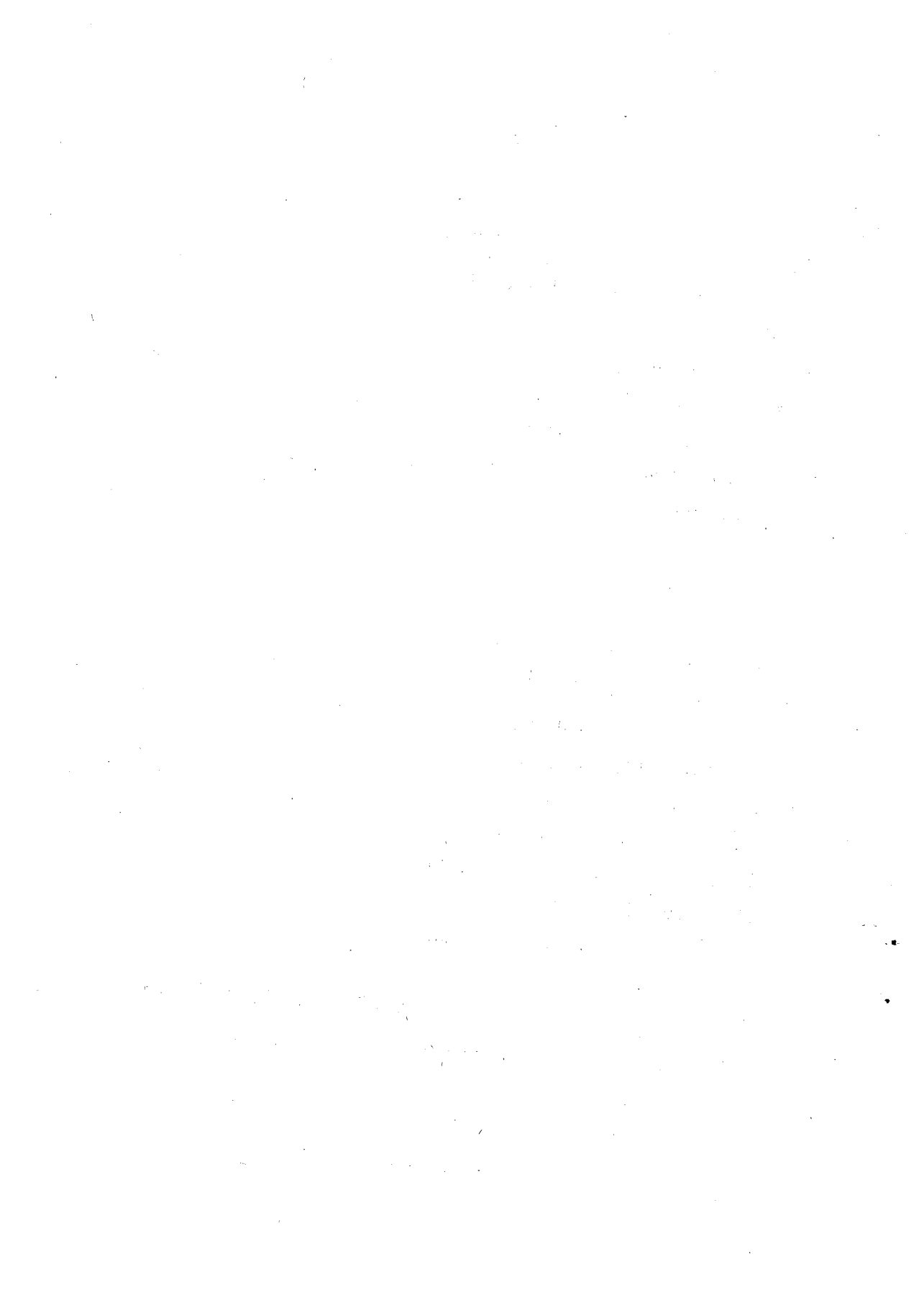
M. Sural : Mahmut Sural

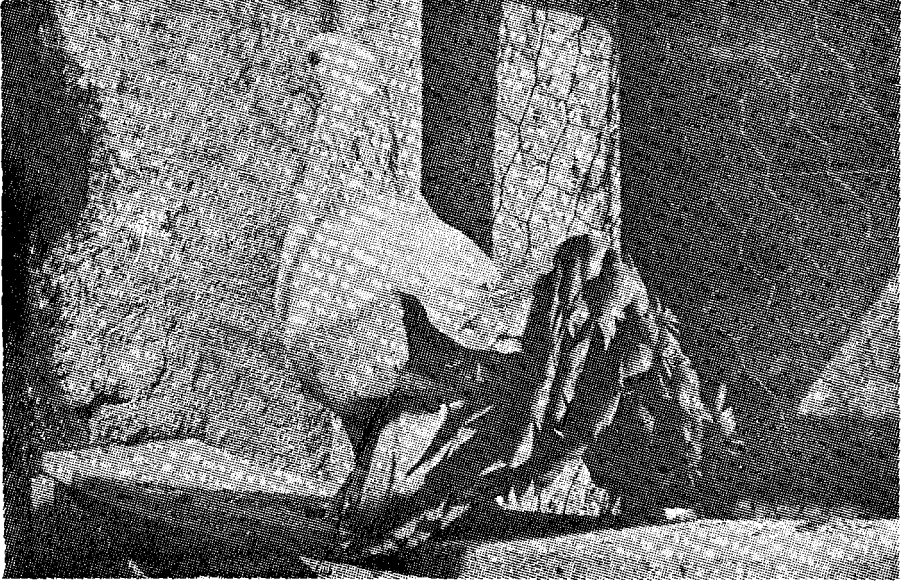
Rad. : Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte (W. Radloff)

T.F.A. : Türk Folklor Araştırmaları

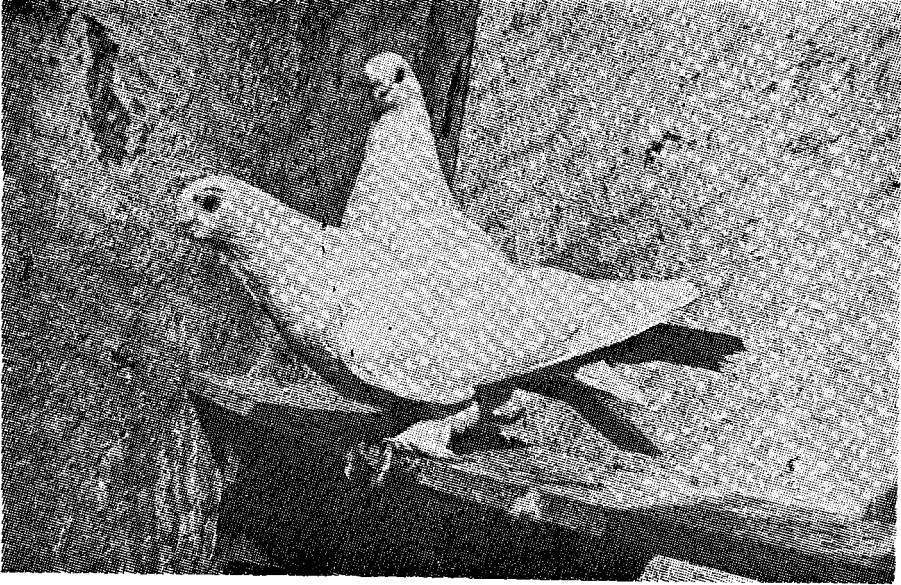
tiy. : Tiyatro

Tob. : Tobol lehçesi

ENSELİ GÖK

TAKLAMBAÇ

GUILFORD-ZİMMERMAN MİZAÇ ENVANTERİ VE TÜRK TOPLUMUNA UYARLANMASINA İLİŞKİN ÖN ÇALIŞMA

Doç. Dr. Neriman SAMURÇAY*

Faktör analizine temellenmiş kişilik soru cetvelleri arasında Guilford-Zimmerman Mizaç Envanteri, üzerinde ençok araştırma yapılan testlerden biridir. Kişiliğin Genel etkinlik (G), Endişelilik (R), Başatlık (A), Sosyabilite (S), Heyecansal İstikrarlılık (E), Nesnellik (O), İyilikseverlik (F), Düşüncelilik (T), Kişisel ilişkiler (P) ve Erkeksilik (M) faktörlerini içeren Guilford-Zimmerman Mizaç Envanteri danışmanlık alanına ilginç sonuçlar sunmakta ve mesleğe yönelmede kullanılan test bataryası içinde önemli bir yer tutmaktadır. Psikopatolojide özellikle Eysenck Ekolü Guilford kişilik faktörlerini yeni bir anlayışla yorumlamaktadır.

Ülkemizde pek az test uyarlaması olmakla beraber, giderek bu alanda büyük bir gereksinim olduğu bilincine sahip araştırmacılara rastlamaktayız. Zekâ ve kişilik alanında test uyarlama çalışmaları son zamanlarda hızlanmış bulunmaktadır.

Guilford-Zimmerman Mizaç Envanteri konusundaki çalışmamız bu anlamda ele alınmalıdır. Araştırmamız iki bölümde ele alınacaktır. Birinci bölümde envanterin içeriği hakkında bilgi verilecek, söz konusu test Amerika ve Fransa'da yapılan uyarlama çalışmaları istikametinde açıklanacaktır. İkinci bölüm, Ankara'dan alınmış bir örneklem üzerinde yapılan uyarlama çalışmalarını serimleyecek ve tartışacaktır. Elde edilen veriler Amerikan ve Fransız toplumuna ilişkin sonuçlarla karşılaştırılarak kültürlerarası bir araştırmaya yönelme olanağı bulunacaktır.

Araştırmanın birinci bölümü derginin bu sayısında yer alacak, Türk toplumuna ilişkin uyarlama çalışmaları ise 2. sayıda verilecektir. Birinci bölümün sonunda, uyarlama çalışmalarında araç olarak kullanılan test soruları da yer almaktadır. Soruların uyarlanması bir yıl süreli psikoloji seminerinde tartışılmış, pek çok denemeden sonra kesinlik kazanmıştır.

*) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Psikoloji Kürsüsü Öğretim Üyesi.

1. 1. TESTİN KURULUŞ NEDENİ

Kişiliği ölçülebilir çeşitli faktörlere ayırma çabalarının 40 yıla yakın bir geçmişi vardır, ve Guilford da bu yöndeki çalışmalara öncülük edenlerin başında gelmektedir.

Guilford, faktör analizi yöntemi ile dört test oluşturmuştur: SEM Nebraska Kişilik Envanteri, STDCR Faktörler Envanteri, OAgCo Kişilik Envanteri, GAMIN Faktörler Envanteri. Bu envanterleri ayrı ayrı uygulama ve değerlendirme güçlüğü, daha tutumsal bir yol izleyen ve bu envanterlerin birlikte sağlayabilecekleri zenginlikte bilgi veren «tek bir epröv» zorunluluğunu ortaya koymuştur. İşte bu nedenle, daha önceki dört envanter birleştirilerek, geniş bir «bireysel kişilik tablosu» veren ve aşağıdaki amaçları kapsayan Guilford-Zimmerman Mizaç Envanteri Kurulmuştur:

- A) Tek bir test defteri ve tek bir cevap kağıdı.
- B) Çabuk değerlendirme yöntemi.
- C) En elverişli ve en bağımsız olanlarından oluşan bir faktörler topluluğu.
- D) Kişilik çizgisi notlarının kaynaştırılması ve birbirine göre ayarlanması.

1.2. DEĞERLENDİRMEDE KOLAYLIK

Bu envanter, item ve faktör analizleriyle oluşturulmuş 300 item ve 10 faktörü kapsar. İtemler, seçmeli 3 cevap (Evet, ?, Hayır) esasına göre kurulup, her faktöre ait 30 iteme verilen cevaplar itemlerin sistematik yer değiştirmeleri sayesinde aynı kolonda toplanmıştır.

Diğer taraftan, cevapların değerlendirilmesinde yalnız 0 (sıfır) ve +1 ağırlıkları kullanmak suretiyle, değerlendirme daha da kolaylaştırılmıştır. Bu önlemlerle envanterin değerlendirilmesi, daha önceki dört envanterin değerlendirilmesi için gerekli zamanın 1/5'i kadarına indirilmiş ve değerlendirmenin iki izgara aracılığı ile yapılabilmesi sağlanmıştır.

1) STDCR Faktörler Envanteri, 19-26 yaşları arasındaki 1573 (805 erkek, 768 kız) İstanbul Üniversitesi öğrencisine S. Özbaydar tarafından uygulanarak bir persantil tablosu hazırlanmış ve İstanbul Üniversitesi Teorik Psikoloji Çalışmaları Dergisinin 6. cildinde yayınlanmıştır.

2) Bu çalışma boyunca «Trait» karşılığı olarak zaman zaman «Faktör», zaman zaman da «Kişilik Çizgisi» terimleri (aynı anlamda olmak üzere) kullanılmaktadır.

Ancak bu avantajlar bir takım yayılmaları (extension) ve ölçünün kesinliğini azaltmaktadır. Fakat bu husus notların kesinliğini az çok azaltmış da olsa, sağladığı kolaylık uğruna katlanılabilecek bir hatadır. Daha önceki envanterlerde her faktör değişik sayıda itemi kapsamakta ve değişik ağırlıklar verilerek değerlendirilmekte idi. Bu nedenle, bireyin daha derinliğine incelenmesi için gerekli incelemeler bakımından, daha önceki envanterler çoğu zaman yararlı olma niteliğini sürdürmektedir. Bu envanter ise, bireysel 10 kişilik faktör için biraz daha az sadık, fakat ilk ve genel değerlendirmeyi verebilecek niteliktedir.

3) Örneğin bir iteme verilen olumsuz bir cevap ister «Hayır» (veya «Evet») ister «?» olsun sıfır puan almakta, yani birbirinin aynı olmayan iki cevap (nitelik ve nicelikce birbirinden farklı olan iki kişilik çizgisi işareti) birbirine indirgenmektedir. Gerçi «?» cevapları bir geçiş noktasında bulunmakta ve olumlu veya olumsuz uca geçiş olanağını içermektedir; fakat bunun değerlendirici tarafından olumsuz uca itilişi, «bireyin bir geri itilişi» anlamını taşımaktadır. Bundan da fazla olarak, «?» cevaplarının bir kişilik özelliği olması nedeniyle, nicel bir indirimden doğan nitel bir indirimle ilâveten, doğrudan doğruya nitel bir indirim de yapılmaktadır. Böylece, değerlendirmeyi kolaylaştırma amacıyla yürütülmüş olan bu tutum şu sonuçları doğurmaktadır:

a) Kişilik ile henüz tam anlamıyla entegre olmamış, fakat ondan tam anlamıyla kopuk da olmayan bir kişilik çizgisi işaretinin o kişilik çizgisine bir ağırlık katmaması, yani bireyin kişilik çizgisinin ölçümünde bir çıkarma işleminin yapılması.

b) «?» cevabının temel bir kişilik göstergesi olarak içerildiğini varsayabileceğimiz bir kişilik tipine giren bireylerin peşinen olumsuz yönde, yani kötü bir uyum biçimi içinde kabullenilmesi.

Birinci sonuç nicel bir değişmeden ortaya çıkan yavaş bir nitel değişimi içerdiğinden, bu yolla ortaya çıkabilecek yanlışla payının etalonaj içinde eriyebileceği kabul edilebilir. Fakat ikinci sonuç farklı bir duruma geçişi ifade eden bir sıçramayı içerdiğinden, hatanın bütün içinde eritilmesi bazı temel sorunlara inmeyi gerektirmektedir. Fakat bu bizi konumuzdan saptırır.

Kanımızca, elimizdeki mizaç envanterinin değerlendirmeyi kolaylaştırma konusundaki tutumu, «sağladığı kolaylık uğruna katlanılabilecek bir yanlışa yol açan türde de görülüyor.» Bütün bunlara rağmen, değerlendirmeyi biz de aslına sadık kalarak yaptık. Böyle davranmamızın bir kaç nedenini şöyle sıralayabiliriz: a) — Bu çalışma, Guilford-Zimmerman Mizaç Envanterinin uyarlanması konusunda yürütülmüş bir ön deneme niteliğindedir. b) — Gerçi, örneğin 0.5, 1, 2 ağırlıkları yoluyla değerlendirmeye gitmek de olanak içindeydi, fakat bu yolda yapılacak bir değerlendirme, bizi, Amerika ve Fransa'da yapılmış olan uygulamalardan elde edilmiş verilerle karşılaştırma yapma olanağından yoksun bırakacağı gibi, diğer taraftan da bazı teorik sorunlara eğilme zorunluluğunu da doğuracaktı. Dolayısıyla böyle bir gidişe girmemiz de bizi çalışmamızdan saptıracaktı. c) — Bununla beraber, çalışmamızda yönüngenin sunumunda bu konuyu özellikle belirterek, bu eksikliği bir ölçüde gidermeye çalıştık ve bir derecede de olumlu sonuç elde ettik kanısındayız. d) — Ayrıca envanterin kendisi de bu konuda bazı önlemler önermektedir. Örneğin belirli bir sayıdan fazla «?» cevabını kapsayan kağıtların değerlendirmeye sokulmaması gibi. Fakat bu önlem ancak «oluşabilir bir kişilik tipinin ortadan kaldırılması» bedeliyle değerlendirmede bir sağlamlaştırma sağlayabilir.

1.3. FAKTÖRLERİN İÇERİKLERİ VE YORUMU

Her not yalnız bir durumda, faktöriyel analiz yöntemleriyle özdeşleştirilmiş bir kişilik çizgisinin oldukça açık bir yön göstericisidir. Kişilik çizgileri (traits) kavramlarının yararı, klinik uygulamaları ve mesleki oriyantasyon aracılığıyla deneysel olarak doğrulanmış olmasındadır.

Bu envanterdeki 10 faktörden 7 tanesi daha önceki simgeleri taşımaktadır: S, T ve R, STDCR Faktörler Envanterinden; G, A ve M, GAMIN Faktörler Envanterinden; M, SEM Nebraska Kişilik Envanterinden; O, OAgCo Kişilik Envanterinden alınmıştır. Ancak, bu faktörler arasında S, T ve R'yi betimleme yönünden bazı değişiklikler yapılmıştır:

S, daima ikili bir anlama yer veren «içedönüklük» (introversion) deyimini ortadan kaldırmak üzere «sociabilité» olmuştur. Sosyabilité deyimini de her zaman açık-seçik bir deyim olmamakla beraber, «ekingenlik» (timidité) ve «kendi kabuğuna çekilmişlik»e (vie retirée) karşı anlamını korumak üzere ona özel bir içerik vermektedir.

T ise, «içedönük düşünce» (thinking introversion: pensée introvertie) yerine, keza «içedönüklük» anlamını ortadan kaldırmak üzere, «thoughtfulness» karşılığı olarak «düşüncelilik, düşünceli hal, hülya» (réverie, air pensif) anlamına gelmektedir. «Teemmüle, düşünmeye eğilim» (tendance à la méditation) bu faktörü betimleyen iyi bir anlam da sayılabilir. Bu boyutun karşı ucu «düşüncenin zararına beliren eğilim» anlamını taşır.

Bu envanterde eski Ag (agreeableness: tatlılık, hoşluk) faktörünün yerini F (friendliness: iyilikseverlik, dostluk) faktörü almıştır. F faktörü «kavgacı, aksi» karektere zıt olarak «dostca davranış» anlamına kullanılmaktadır.

Eski Co (coopérativité: işbirlikçilik) faktörü de P (relations personnelles: kişisel ilişkiler) faktörü haline gelmiştir. P faktörü «hoşgörmemek, eleştirmek» eğilimine karşı anlamlıdır. Böylece P'nin içeriğine daha uygun bir anlam kazandırılmış bulunmaktadır. İyi kişisel ilişkilerin düğüm noktası bu faktörde görülüyor.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, söz konusu simgelerin değişmesi keyfi değil, onlara daha sade ve daha anlamlı bir öz kazandırma yönünde olmuştur.

E (stabilité émotionnelle: heyecansal istikrarlılık) temelde Nebraska Kişilik Envanterinde bulunmaktadır. STDCR envanterinde D (dépression) ve C (disposition cycloïde) faktörlerine değgin notlara işaret eden itemler, E faktörünü oluşturmak üzere eşit sayıda birleştirilmişlerdir. Daha önceki sonuçlar D ve C faktörleri arasında .85-.90 gibi bir yüksek kore-

lasyon olduğunu göstermekteydi. Bunun, özellikle kişilik çizgisini sağlamlaştırmaya (consolider) yönelinirse, bir tek not olarak kaynaştırılmasını doğrulayacağı düşünülmüştür. Testin yapısındaki arızî sınırlamalar göz önünde bulundurulursa iki tek faktörün (facteurs uniques) notları bazen birbirine sıkı sıkıya bağlı olabilir. Bu arızî sınırlamalara örnek olarak: a) — İki kişilik çizgisi için aynı itemleri göz önünde bulundurmak ve bunun sonucu olarak değerlendirme hatalarında bir ortaklığın bulunması, b) — Her biri iki faktöre bağlı olan büyük sayıda itemlerin kullanılması, c) — İki item koleksiyonuna ortak olan incelenen deneklerin zihni tutumu (attitude mentale) durumlarını gösterebiliriz.

I (infériorité opposée à confiance: güvene karşıt olan yetmezlik) ve N (nervosité opposée à calme: durgunluğa karşıt olan nervozite) kişilik çizgileri bugünkü listelerden atılabilir. Daha önceki pronostik uygulamalarda aynı şekilde tepki göstermek ve sıkıca bağlı olmak eğiliminde idiler. Envanterin ilk şeklinde bu iki kişilik çizgisi E simgesiyle ifade edilmekteydi. Deneyimsel çalışmalar bu iki kişilik çizgisi arasındaki korelasyonun .85 olduğunu gösteriyordu. Bu, I ve N kişilik çizgilerini terk etmek için bir neden oluşturdu. Daha önemli bir neden, ilk deneysel envantere alınmamış olan T kişilik çizgisinin idari kişi ve çevrelerin incelenmesinde önemli bir değeri olduğunun doğrulanmasıdır. Buna göre, T faktörünün teste katılması kaçınılmazdı. Aynı zamanda, T faktörünün notu en bağımsız notlardan biri olarak görülmekteydi.

Tablo I'de, her kişilik çizgisini değerlendirmek için kullanılan item tiplerine yönelinerek, her kişilik çizgisi için değerlendirme öğeleri verilmiştir. Notları yorumlamak isteyenlerin, her kategoriye temsil eden item örnekleri bulabilmek için, dikkatlice test defterini incelemeleri yararlı olur. Bazı envanter uygulayıcıları, bu sınıflamayı klinik uygulamalarda çok yararlı bulmuşlardır. Bir kategoride oldukça önemli sayıda, örneğin en az 6 item bulunursa, deneğin bu itemlere ne derece istikrarlı cevap verdiğini veya bir item kategorisine diğer bir item kategorisinden daha başka şekilde cevap verdiğini saptamak yararlı olabilir.

I. Tabloda, her kişilik çizgisi için değerlendirilen itemler gruplara göre sınıflandırılmıştır. İtemlerin sayısı, toplam notta her niteliğe işaret eden önemi belirtecek mahiyettedir. Yüksek bir not «olumlu niteliklere», düşük bir not «olumsuz niteliklere» işaret eder. Böylece kategorilerin başlıkları da, yüksek veya düşük not alanların olası davranış ve adaptasyon biçimini ortaya koyar. Yalnız burada dikkat edilecek nokta, çok yüksek olumlu niteliklerin her zaman en iyi adaptasyona işaret etmediğidir. Fakat çok yüksek olumsuz nitelikler, deneğin davranış güçlüklerini açıkça ortaya koyar.

1.4. FAKTÖRLERİN KLİNİK YORUMLARI

Daha önceki envanterlerle yapılmış klinik deneyleri ve geçerlilik çalışmalarını araştırmalarından çıkarılmış bilgiler, kişilik çalışmaları araştırmalarından çıkarılmış bilgiler, kişilik çizgilerini ve aralarındaki bazı bileşimleri yorumlamaya olanak vermektedir. Aşağıda her kişilik çizgisinin kendi başına ve diğer çizgiler ile birlikte nasıl yorumlanabileceği incelenecektir.:

GENEL ETKİNLİK (G) :

Yüksek G notu; etkinlik ve içtepisellik göstergesidir. Diğer niteliklerle uygun bir düzeyde bulunduğu takdirde de iyi bir endis olabilir. Diğer niteliklerle elverişsiz derecelerde bulunursa olumsuz bir anlamı içerebilir.

Eğer bir denek diğerlerini egemenliği altına alma faktörü yönünden yüksek bir not almış ise, doğal olarak onun G seviyesi daha belirgin olacaktır. Bir çok yönüyle G, bir katalizör olarak düşünülebilir, çok yoğun bir faaliyet diğer faktörlerin görünümünü abartabilir.

Eğer T yüksek ise, G'nin yüksek oluşu; yararsız bir biçimde felsefe yapma durumunun engellenip, düşüncenin ve planların eylem alanında daha verimli bir duruma gelmesinin sağlandığına işaretir.

Düşük bir G notu ise; S, A ve E'nin etkinliklerinde de bir azaltma yapar. G'nin çok düşük oluşu; hipotroidyen bir halin, aneminin veya diğer bedensel faaliyetsizlik hallerinin endisi de olabilir. Genç bir insandaki bu durum tıbbi bir müdahaleyi gerektirir. G. notunun çok yüksek oluşu ise, manyak bir davranış göstergesi olabilir.

TUTUKLULUK (R) :

Araştırmalara göre kaygısız, içtepisel bir tip sorumluluk isteyen işlerde uyumsuzdur. Diğer had uçta, yani R notunun çok düşük olduğu durumda ise, birey çok tutuk, ciddi, hesaplı ve az vaat eden bir tiptir. Bu faktör için optimal durum ortalamanın biraz üstüdür. Çok yoğun bir R yüksek bir G'ye bağlı ise, bir iç çatışma, ruhsal dengesizlik ve Ruh sağlığı için korkulacak bir tehlike durumu söz konusu olabilir. Öte yandan da, yoğun bir R çok düşük bir G'ye bağlı ise, çok düşük bir verimden söz edilebilir.

BAŞATLIK (A) :

Öyle görünüyor ki, A'nın C notu sütununda 6'dan düşük olması, idareci kadroların seçiminde gerekli karakteri netelemektedir. Bununla be-

raber, egemenliğin, bireyler arası ilişkilerin önemine ve kumanda edilecek kişiliğe göre değişen görelî bir kavram olması nedeniyle, idareci kişilik biraz da idare edilecek personelin cinsine ve özel görevine bağlıdır.

A'nın çok yüksek F'nin ise düşük olduğu durum elverişsizdir. Bu durum, bazılarında, diğerlerinin sırtlarından geçinmek ve onları ezmek eğilimini ifade edebilir. Yüksek bir A notu, T, R, M ve F faktörlerinin elverişli notlarıyla dengeli bir duruma gelir.

SOSYABİLİTE (S) :

Mesleğe yöneltmeyi ve toplumsal katılmayı gerektiren her kişisel davranış için bu not çok yararlıdır.

Çok yüksek ve çok düşük notlar; arkadaşlarından ve çevrelerinden memnun olan, kendilerini başkalarının yanında rahat hisseden ve kolayca samimi ilişki kurabilenlerle, kendi içlerine kapanan ve anlaşılmalara güç olanlar arasındaki karşıtlığı gösterir.

Bu notun başarı notasyonlarıyla olan ilişkisi zayıf olduğu için bu alanlarda yalnız başına önemli bir değer taşımaz. Eğer daha önce eşit gibi görünen iki aday arasında bir seçme yapmak istenirse, S'de daha yüksek bir C notu alan (özellikle birinin notu 5'den yukarı, diğerininki 5'den düşük olursa) yeğ tutulur. Mesleğe yöneltme alanında bu faktörün önemi çok büyüktür.

HEYECANSAL İSTİKRARLILIK (E) :

Bu kişilik çizgisinde yüksek bir not «keyfi yerinde olma» durumuna, iyimserliğe ve aynı zamanda da heyecansal istikrarlılığa işaret eder. Yüksek bir E notu zayıf bir G notu ile birlikte; apatik, tembel ve flagmatik bir mizaca işaret eder. Çok düşük bir E notu ise, ruhsal sağlığın bozulması ve nevrotik eğilimler göstergesidir.

NESNELLİK (O) :

Yüksek bir (O) notu egoizmin az olduğuna, düşük bir (O) notu ise aşırı duyarlılığa ve şüphencilığe işaret eder. Çok yüksek (O) notu olumlu değildir. Bu, diğerlerinin duyarlılığına hassas olmamak demektir. Bunun sonucu ise, istemiyerek başkalarını incitmek demektir. Yüksek bir (O) yüksek bir T ile dengelenmelidir; böyle bir insan kendini başkalarıyla sempatî halinde hissetmese bile, kişisel ilişkilerde ne söylenmesi ve ne yapılması gerektiğini bilecek kadar gözlemcidir. Eğer A, G, F ve (O) düşük ise, birey sessizce acı çeker, F, A, G yüksek (O) düşük ise, ruhsal bozukluklar bulunma olasılığı fazladır. (O) ve F düşük, A ve G yüksek ise, bireyin bir takım güçlükler karşısında olduğu anlamına gelir.

İYİLİKSEVERLİK (F) :

Yüksek F notu; edilgenliğe kadar varabilen bir uğraşma eğiliminin yokluğuna, fröstrasyonlar karşısında gerçekçi ve sağlıklı bir davranışa, başkalarına hoş görünme gereksinmesine ve sevilme isteğine işaret eder.

Düşük F notu mücadeleci bir tutuma işaretler. Eğer bu tutum iyi kontrol edilebilirse, bir çok durumlarda iyi bir nitelik olarak kabul edilebilir. Bir çok başarılı kabul edilmiş çevrelerde F notu ortalamasının altında olabilir. Ayrıca F notu düşük olanlar her zaman beraber çalışılması hoş olmayan kimseler de değildir. Bir çok durumlarda bunlar grubun iyiliği için mücadele veren kimseler olabilir. Bazen de grubun iyiliği için mücadele etmek zorunda oldukları çevrelerde bulduklarından veya bu mücadele onlara çıkarlar sağladığından grubun iyiliği için mücadele ediyor olabilirler. Fakat F notu çok düşük olanlar arasında, diğerlerini egemenliği altına almaktan zevk duyanlar veya egemenliği bir telafi olarak kullananlar da bulunabilir. Bu kişiler otorite mevkilerinde bulunurlarsa, meslekdaşlarına ve yardımcılarına zarar verebilirler ve onların korkularını, çatışmalarını artırabilirler.

DÜŞÜNCELİLİK (T) :

İçe dönüklük ve düşünce yönünden not alanlar, dışa dönüklük yönünden not alanlara göre, çevre ilişkilerinde az fakat kesin olan bir avantaja sahiptirler. Bunun nedeni dışa dönük tipin toplumsal çevresiyle çok meşgul olduğu için kendisini ve başkalarını çok yüzeysel bir biçimde gözlemesidir.

KİŞİSEL İLİŞKİLER (P) :

Bütün notlar içinde P notu, insan ilişkilerini gösteren bütün kriterlere en sıkıca bağlı olanıdır. Bu not, mertebeli örgütlenmenin aynı veya değişik düzeylerinde olsa bile, «başkalarıyla iyi geçinme» denen şeyin merkez noktası olarak görünmektedir.

Yüksek P notu; toleransı, başkalarını ve onların zayıf yönlerini anlama yeteneğini gösterir. Düşünce bir P notu ise; hatalar üzerinde ısrara, başka kişileri ve kurumları eleştirme eğilimine işaret eder. Düşük not alan kişiler başkalarıyla anlaşma konusunda uyumsuzdurlar. P'de 6'dan aşağı bir C notu alanların idari fonksiyonlara hiç bir zaman kabul edilmemeleri bir kuraldır.

ERKEKSİLİK (M) :

Olumlu yönden yüksek bir bürüt M notu, bireyin erkeksi karakteris-

tik halleri ile davranışını ve bunun sonucu olarak da erkekler tarafından daha iyi anlaşıldığını ve kabul edildiğini gösterir. Eğer M notu çok yüksek ise, kişinin pek sempatik olmayışı, daha doğrusu sert oluşu söz konusudur. M notunun çok yüksek olması öte yandan da, bazı kadınsı eğilimlerin veya M kişilik çizgisinden başka kişilik çizgilerince ifade edilmiş zayıflık duygularının tatminine yönelinmiş olduğuna da işaret edebilir.

Bu kişilik çizgisine ilişkin not, cinse özgelik ayırımının kuvvetli bir göstergesidir.

Yukarıda da görüldüğü gibi, faktörlerin birbirinden bağımsız olarak çözümlenmesi veya itemlerin biresimi (tıpleştirilmesi) «faktöriyel yorumlama», «klinik yorumlama» için yeterli olamamaktadır. Klinik yorumlama, geştaltçı bir yaklaşımı ifade etmekte olup, her faktörü, faktörler bütünlüğü çerçevesi içinde ele alma yoluyla bütüne değgin bir sonuca ulaşma çabasında olan bir yaklaşımdır. Yani klinik yorumlama, yöntemsel ve pragmatik amaçlarla faktöriyel yorumlama aracıyla çözümlenmiş birimleri, kendine özgü nicel-nitel durumlara göre bir biresime ulaştırma çabasıdır. Burada özel biresim biçimlerini yakalamaya çalışırken ilk elden soracağımız sorular: «faktörler arasında bir entegrasyon var mıdır?», «Var ise, bu özel türdeki entegrasyon nedir?», «Yok ise, bunu bozan durumlar nelerdir» olacaktır. Entegrasyonu bozan durumların olup olmadığını saptamak için olumlu ve olumsuz yönde sıvrılmış faktörler arasında bir çelişme nedeniyle ortaya çıkan çatışmanın olup olmadığı aranmalıdır. Fakat her pozitif-negatif sıvrılmadan bir çatışma doğmayacağı da unutulmamalıdır. Çelişmeleri çatışma durumuna sokan özellikle toplumsal değer yargıları olmaktadır. Fakat çatışma doğrudan doğruya biyolojizm ile psişizm arasındaki bir çelişmeden de ortaya çıkabilir. Daha doğrusu, faktörlerin tek başına veya bir takım gruplar halinde taşıdığı anlamlar, faktöriyel bütünlük içinde taşıdığı anlamdan farklı olabilir. Hatta burada 10 faktörün birlikte ele alınışı bile bir takım yanılgıları içerir. Çünkü, nihayet bu faktörler de büyük bir faktörler çokluğundan soyutlanmıştır.

Burada bizim asıl işaret etmek istediğimiz, yukarıda faktör ve faktör gruplarına göre verilmekte olan yorumların, her faktörün bütün faktörlere göre ele alınmasıyla daha başka anlamlara da gelebilecek nitelikte olan, pragmatik ve yöntemsel amaçlarla yapılmış bir yorumlama olduğudur.

1.5. İTEM FORMÜLASYONU

Guilford-Zimmerman kestiyonerinde yer alan itemlerin formüle edilmiş biçimi, bu tip kestiyonerler bakımından alışılmamış bir biçimdir. İtem-

ler ikinci şahıs zamiri kullanma yoluyla, soru biçiminde değil de olumlu cümle tarzında (siz böyle yaparsınız, düşünürsünüz, yeğlersiniz gibi) sunulmuştur. Ayrıca da elden geldiğince kişisel zamirler ortadan kaldırılmaya çalışılmış, «insanların çoğu vermekten daha çok almaya hazırdırlar» tarzında daha doğrudan doğruya ve daha basit bir item formülüsyonuna gidilmiştir. Bu şekilde şahıs zamirlerini ortadan kaldırma yoluyla, testin projektif etkisini arttırmak ve deneğin direncini azaltmak olanakları sağlanabilmiştir. Bu duruma olanak vermeyen hallerde ikinci şahıs zamirlerinin yeğ tutulması, incelenen deneğe bunun daha az kişisel görünmüş olmasındandır. «Ben» ile başlayan cümleler, bazı kişiler için bir çeşit itiraflar serisi anlamına gelir. «Siz» diye başlayan cümleler ise, denekler için sanki bir mülakat esnasında mülakatçı tarafından kendilerine yöneltilmiş bir ifade tarzı olarak yorumlanmaktadır. Burada ilginç olan husus, dolaysız konuşmalarda her zaman kullanılan bu tip cümlelerin deneğin amaçlamasını veya yadsımalarını ifade etmesi düşüncesiyle kullanılmış olmasıdır. Gerçekten de, kişilik envanterlerinin, mülakat yönteminde doğmuş olduğunu söyleyebiliriz, Bu, sistematik, kişisel olmayan, not ile değerlendirilebilir bir mülakattır.

Bu envanterde her item için verilen cevaplar «Evet, Hayır, ?» gibi 3 durumdan birini seçme temeline dayanır. «Evet-Hayır», «Doğru-yanlış» deyimlerine yeğ tutulmuştur. Çünkü «Doğru-Yanlış» deyimleri, cümlelerin gerçek dakikliğinden endişe duyan bazı deneklerin kendiliğinden (spontan) cevap verme olanağını engeller. Yani bu deyimler, cümlelerin gerçek doğruluğundan şüphe eden bazı kişilerin endişeye düşmelerine sebep olabilir. Oysa bu kişilerin spontan duygular tarafından bir ölçü içinde dikte edilmiş cevapları diagnostik açıdan daha büyük bir değer taşıyabilir. Ayrıca, felsefe yapmaya eğilimi olan bazı kişiler, bir takım cümlelere «Doğru» veya «Yanlış» şeklinde cevap vermeyi olanaksız bulabilirler.

1.6. İTEMLERİN SEÇİMİ

Her kişilik çizgisini saptayan itemlerin seçilişi, eski item analizlerine ve faktoriyel analizler sonunda elde edilmiş yoğun bir bilgiye dayanmaktadır. Ayrıca yeni item analizleri de yapılmıştır. Çünkü en sonuncu analizlerden sonra bir çok yıllar geçmiş, itemler yeniden formüle edilmiş ve yeni envanterdeki pozisyonlar değiştirilmiştir. Yeni bir item analizi söz konusu olunca, bir kişilik çizgisinin karakteristiğini arttırmak amacıyla, önemli düzenleme değişmelerine yönelmek zorunlu olabilir. Bu yönün kontrolü için dikkat, bir item ile indirgenmiş değişmelere olan başka kişilik çizgileri arasındaki korelasyona olduğu kadar, bu item ile ölçüye bağlanmış kişilik çizgisi arasındaki korelasyona da yönelmiştir.

0 (sıfır) ve +1 ağırlıkları kullanıldığı zaman üç cevaptan ikisi aynı ağırlığı taşıyabilir. Değerlendirmeyi basitleştirmek için +1 ağırlığı bir tek cevaba (Evet veya Hayır) bağlanmıştır. Bu sistem daha önemli bir başka amaca ulaşma olanağı da sağlar. Bu da, deneklerin, güvenilirliğin (fidélité) en yüksek olacağı düzey olan cevapların 1/2 ye yakın kısmında «başarılı» olmaları konusunda ortalama bir oranın sabit tutulmasıdır. Aynen toplumsal olarak kabul edilmiş bir cevapta olduğu gibi, +1 ağırlığının onanmış cevabı çoğunlukla aynileştirilebilir. Bu, bazen «Evet» bazen «Hayır» olur. Bu cevap ile diğerleri arasındaki her itemin dağılımının bölünüşü, daha iyi bir ayırma götürebilir. 1/2 oranına göre oldukça fazla olan dağılımlar hoş görülmüştür. Gerçek sınır (marge) hemen hemen .10 ile .90 arasındadır. En istenen cevabın +1 olmasına rağmen, doğru cevapların ortalama oranı 0,6 civarındadır (kişilik çizgilerine göre 0,51 ile 0,69 arasında değişiyor). Toplam notların ortalaması 18 civarında toplanır. Bu da, kişisel notlar için büyük bir değişme sınırı (payı) bırakır.

İtemlerin analizi 200 erkek kolej öğrencisi arasında (240 kişilik bir grubun 100 en iyi, 100 en başarısızını seçerek) yapılmıştır.

1.7. NOTLARIN GÜVENİRLİĞİ

Toplam notlar için güvenilirlik (fidélité, reliability) değerlendirmeleri 523'ü erkek 389'u kız olan kolej öğrencileri üzerinde çeşitli şekillerde yapılmıştır. T kişilik çizgisi için öğrenci olmayan 116 erkek ve 136 kadın denek kullanılmıştır.

Fransız Uyarlamaları 3 denek grubu üzerinde yapılmıştır: (a) — 40'ı kız 72'si erkek olan 112 psikoloji öğrencisi birinci grubu oluşturmuştur. (b) — 18'i kız 46'sı erkek olan 64 öğrenci ve 46'sı kadın 17'si erkek olan 63 hastabakıcı 127 kişilik ikinci grubu oluşturmuştur. (c) — 63'ü kız 65'i erkek olan psikoloji ve tıp öğrencilerinden oluşan üçüncü grup ise 128 kişidir.

Birinci grup, kişilik çizgileri ile güvenilirlik katsayıları arasındaki karşılıklı korelasyonu bulmaya yaramıştır. Üçüncü denek grubu, etalonaj gruplarını tamamlamak için kullanılmıştır. Birinci ve ikinci denek grupları ise, birbiri ardından gelen itemlerin iki analizi için kullanılmıştır.

Tablo II ile III'ün karşılaştırılması, Amerikan ve Fransız öğrenci grupları üzerindeki güvenilirlik katsayılarının hemen hemen yaklaşık olduğunu göstermektedir. T ve M kişilik çizgileri hariç, erkeklerden oluşmuş grupta hemen hemen eşittirler. Kadın grubunda ise, 6 faktördeki eşit veya biraz yüksek değere karşılık, 4 faktörün katsayıları göze çarpmak şekil-

de düşüktür. Fakat grupların, özellikle kadınlarınkinin toplamı önemli dalgalanmaları ortadan kaldırmak için çok zayıftır.

1.8. NOTLAR ARASINDAKİ KARŞILIKLI-KORELASYONLAR

Tablo IV, 10 kişilik çizgisinin notlarının karşılıklı-korelasyonlarını (intercorrélations) vermektedir. Genellikle bu korelasyonlar yeterli olmak için oldukça düşüktürler.

Tablo IV'de verilen bütün korelasyonlar, yalnız T kişilik çizgisi ile ilgili olan hariç, 266 erkek kolej öğrencisinin notlarından hesaplanmış «tetrachoriques» katsayılarıdır. T korelasyonları ise, çeşitli kültür çevrelerindeki 17 ile 50 yaşları arasındaki 100 erkeğin notlarından hesaplanmış Bravais-Pearson katsayılarıdır.

Tablo V, Fransız deneyinden elde edilen kişilik çizgileri arasındaki karşılıklı korelasyonları Bravais-Pearson katsayıları olarak vermektedir. Köşegenin üstündeki değerler kız öğrencilere değgin korelasyonları, köşegenin altındakiler de erkek öğrencilere değgin korelasyonları saptamaktadır.

Her ikisi de erkek cinsi kapsayan tablo IV ile tablo V'in köşegenlerinin alt kısmındaki değerlerin karşılaştırılması, örneklem dalgalanmalarının gerektirdiği ayrılıkların olmadığını göstermektedir.

1.9. NORMLAR

Normların dayandığı notlar Southern California University ile iki kolejın 523 erkek, 389 kız öğrencisinden elde edilmiştir. Yalnız daha sonra envantere alınmış olan T kişilik çizgisi buna dahil değildir. Bu kişilik çizgisinin notları 116'sı erkek 136'sı kız olmak üzere toplam 252 kişilik bir örneklemden elde edilmiştir. Erkek denek grubu içinde bir çok eski savaşçılar bulunmaktadır. Bu da, erkekler için yaşın 18 ile 30 arasında değişmesine sebep olmaktadır (ortalama 23 civarında). Envanter bir okul sınavı şeklinde sunulmuştur. Envanterin son şekli, T itemleri de dahil, orta öğretimi bitiren bir grup öğrenciye ve onların velilerine (velilerin yaşları 37-62 arasında) uygulanmıştır. Velilerin not ortalamaları ile çocukları arasındaki arasında belirgin bir ayrılık olmadığından, etalonaj için bütün notlar birleştirilmiştir. Ara yaş grubunun T notlarına ilişkin sonuçların da bu iki uçtan değişik olacakları pek kabul edilemez.

Tablo VI, erkek ve kadın deneklerin ayrılmış ve birleştirilmiş olarak ortalamalarını (moyennes) ve tipik-sapmaların (écarts-types) vermektedir. Beklendiği gibi, M kişilik çizgisi hariç cinsler arasında belirgin ayrımlar yoktur. Erkekler kadınlara göre A faktöründe daha yüksek, not al-

makla buna karşılık daha az iyiliksever ve daha az sosyal görünmektedirler. Birleştirilmiş örneklemelerin tipik sapmalarının çoğu 5 ve 6 arasındadır. Bu da, 31 puanlık mümkün toplam sınır içinde iyi bir dağılıma işaret etmektedir. Kombine gruplar için dağılımlar, her kişilik çizgisi için hemen hemen simetriktir. Ortalamalarının son derece ayrı olmasının daha önceden gösterdiği gibi, M notunun dağılımı kabul edilmeyecek kadar iki modludur.

Tablo VII, 183'ü erkek 121'i kız olan 304 kişilik Fransız öğrencilerinin oluşturduğu deneysel grupların ortalama ve tipik sapmalarını saptamaktadır.

1.10. ENVANTERİN SUNULMASI

Test bireysel olarak veya gözlem altındaki küçük bir gruba uygulanırsa iyi sonuçlar alınabilir. En ideali, deneğin gelecekteki durumunun bu sonuca bağlı olduğuna dair bütün tahminlerin, önyargıların ortadan kaldırılmasıdır. Öte yandan, her denek testi bitirmek için gerekli olan zamandan yararlanmalıdır. İncelenmiş kişilerin çoğu testi 45 dakikada bitirebilmiştir. Her item üzerinde uzun zaman düşünmeye eğilimi olanlar çabuk olmaları gerektiğini hatırlatmalıdır.

1.11. ENVANTERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Envanter, iki ızgara yardımıyla el ile değerlendirilen ayrı bir cevap kağıdıyla birlikte sunulmuştur. G, R, A, S ve E kişilik çizgilerinin notları ikinci sayfada, diğerleri ise üçüncü sayfada yer almıştır. Değerlendirilmede notlar her kolonda sayılır ve saptanır. Elde edilen notlar yorumlama için profil kâğıdına işlenir. Aşağıda da açıklandığı gibi, her yarım kolonun ayrı olarak incelenmesi öğütlenir.

1.12. BİREYSEL PROFİL

Notları yorumlamak için özel olarak hazırlanmış profil kağıtları kullanılır.⁴ Cinsiyetler arasındaki bazı ayırımları göz önüne almak için, erkek ve kadın denekler için ayrı ayrı notlar ön görülmüştür. Brüt notlar profil kağıdı üzerine, dağılımlar normalleştirilebilecek ve kişilik çizgilerinin birbirinden ayrılığı karşılaştırılabilecek şekilde dağıtılmıştır. Burada iki referans cetveli vardır. C cetveli (1/2 sigma aralıklı) ve T cetveli (ortalama = 50, sigma = 10 olarak hazırlanmıştır). Yorumlama için, her bi-

4) Cevap kağıdının 4. sayfasında verilen kadın ve erkek profilleri, Fransız öğrencilerinden elde edilmiş veriler üzerine kurulmuştur.

reyin brüt veya yakın notları profil kağıdı üzerinde işaretlendikten sonra, aşağıdan çıkan ve işaretlenmiş değerlere ulaşan doğrular çizilir veya işaretlenmiş değerler doğru çizgilerle birleştirilir. Bu suretle profil elde edilmiş olunur. Genellikle birbirleriyle çok yakın bağlantılı kişilik çizgileri birbirine yakın değerler oluşturur.

1.13. NOTLARIN DEĞERİ ÜZERİNE ÖZEL GÖSTERGELER

Bu envanterde kullanılan notların olası geçerliliğinin bir takım göstergeleri vardır. Bunlardan birisi, denek tarafından verilmiş cevaplarda bulunan soru işaretinin sayısıdır. Çok sayıdaki soru işaretinin cevap kağıdı üzerinde yer alması, deneğin kendisini iyi tanımadığına veya kendisine dair bildiklerinde büyük bir güvene sahip olmadığına işaretler. Bu, belirgin cevaplar vermek için kendisine dair yeterli şey bildiğini, fakat kendi içine kapanık, kendini dışa vurmayan bir kişi olduğunu gösterebilir. Bir çok durumlarda deneği mülâkata çağırarak ve en uygun nedeni bulmaya çalışmak iyi olur. Cevap vermediği yerlerde, cevap vermeye yeterli olduğu kanısını veriyor ve daha iyi bir işbirliği yapabiliyorsa; ondan, cümleleri yeniden ele alması ve elden geldiğince cevapları «Evet» veya «Hayır» şeklinde değerlendirmesi istenebilir.

Yine de «?» işareti cevaplarının büyük oranda olduğu her durumda, bütün kişilik çizgileri için cevap kağıdını yeniden düzenlemeye çalışmak tedbirsizlik olur. Bu cevaplara elverişsiz bir not getirmeye yöneldikleri için, bunlara her zaman sıfır değeri verilir. Soru işareti cevaplarına müsamaha edilebilecek sınır sayısı deneysel olarak belirlenmemiştir. Ancak 3'den fazla «?» işareti ilgili notu geçersiz saymak için yeterlidir.

Tablo I : Faktörlerin yorumu

Faktörler	Olumsuz Nitelikler	Olumlu Nitelikler	İtem Sayısı
— G — GENEL ETKİNLİK (Activité générale)	(a). Etkinliklerin çabuk olma tarzı	(a). Etkinliklerin yavaş ve düşünülüp taşınarak yapılma tarzı	6
	(b). Enerji; canlılık	(b). Yorulabilirlik	6
	(c). Durmadan hareket halinde olmak	(c). Dinlenmek üzere hareketi durdurmak	4
	(d). Verim; etkinlik	(d). Düşük verim; etkimsizlik	4
	(e). Sürati sevmek	(e). Yavaş bir hareket tarzını sevmek	3
	(f). Acele etmek	(f). Vakti olmak	2
	(g). Eylem canlılığı	(g). Eylem yavaşlığı	2
	(h). Esirme (Enthousiasme); nişe-canlılık (entraîn)		2
— R — TUTUKLULUK — ENDİŞELİLİK (Restraint, Contrainte) : Eski Rhathymia (neşe ve kaygısızlık) faktörüne karşı anlamda.	(a). Ciddi düşünce	(a).	8
	(b).	(b). Endişesiz (in-souciant)	5
	(c). Dengeli	(c). İçtepisel (impulsif)	5
	(d).	(d). Coşkunuğu (excitation) sevmek	5
	(e). Gayrette sebatkar	(e).	3
	(f). Kendi kendine hakim olmak	(f).	3
— A — BAŞATLIK (Ascendance) : Üstünlük, egemenlik, erklük..	(a). Kendi kendini savunmak	(a). Egemenlik altına girmeye eğilim	9
	(b). İdare etme alışkanlığı	(b). İzleme alışkanlığı	7
	(c). Bireysel konuşmalar	(c). Konuşmada tereddüt	5
	(d). Kalabalık önünde konuşmak	(d). Konuşmada tereddüt	2
	(e). Diğerlerini inandırmak	(e).	2
	(f). Emin olmak	(f). Kendini göstermekten kaçınmak	2
	(g). Bülöf yapmak (kuru sıkı atmak)	(g).	2

<p align="center">— S —</p> <p>SOSYABİLİTE (Sociabilité) Eskiden «sosyal dışadönüklük» (extraversion sociale) denirdi. «Sosyal içedönüklük» (introversion sociale) veya «çekingenlik» (timidité)'e karşıt, anlamda.</p>	(a). Çok dostu veya tanıdığı olmak	(a). Az dostu veya tanıdığı olmak	9.
	(b). Konuşmaları hemen ele almak (Konuşmaya başlamak)	(b). Konuşmaya girme hususunda kendini tutmak	6
	(c). Sosyal etkinlikleri sevmek	(c). Sosyal etkinlikleri sevmemek	5
	(d). Sosyal ilişkileri aramak	(d). Sosyal ilişkileri bertaraf etmek	5
	(e).	(e). Çekingenlik	3
	(f). Kendini göstermekten hoşlanmak	(f). Kendini göstermekten kaçınmak	2
<p align="center">— E —</p> <p>HEYECANSAL İSTİKRARLILIK (Stabilité emotionnelle): Eskiden sikloid yönseme» (disposition cycloïde) ve «depresif eğilim» (tendances dépressives) faktörlerini betimleyen C ve D nin birleşimine karşıt anlamda.</p>	(a). Keyif halinin, enerjinin ve ilgilerin eşitliği	(a). Keyif halinin, enerjinin ve ilgilerin değişikliği	7
	(b). İyimserlik (optimisme); kaygısızlık-neşe (entrain)	(b). Kötümserlik (pessimisme); keder-kaygınlık (humeur sombre)	7
	(c).	(c). Fikirlerinde ve keyif halinde ısrar etmek, sebat etmek	6
	(d).	(d). Gündüz rüyası (Hülya)	3
	(e). Sakin (calme)	(e). Uyarılabilirlik (Excitabilité)	2
	(f). Sağlıklı olma duygusu	(f). Sağlığının iyi olmadığına dair duyum	2
	(g).	(g). Suçlanma, yalnızlık veya cansıkıntısı duygusu	3
<p align="center">— O —</p> <p>NESNELİK (Objectivité)</p>	(a). Peau épaisse (Derisi kalın olmak, duyarlı olmamak, vurdumduymaz olmak)	(a). Aşırı duyarlılık (Hypersensibilité)	10.
	(b).	(b). Bencilik (egoisme); Benmerkezcilik (egocentrisme)	8
	(c).	(c). Şüphe; düşmanlık konusu olduğunu sanmak	6
	(d).	(d). İnsanların kendisi hakkında konuştuğunu sanmak	4
	(e).	(e). Cansıkıntılı olmak	2

<p align="center">— F —</p> <p>İYİLİKSEVERLİK (Friendliness, bien-veillance)</p>	(a). Düşmanca hareketleri hoş görmek	(a). Kavgacılık; tartışmaya hazır olmak	9
	(b).	(b). Düşmanlık; hıncı olmak	7
	(c).	(c). Egemen olma arzusu	5
	(d). Egemenliği kabul etmek	(d). Egemenliğe karşı koymak	5
	(e). Başkalarına saygı göstermek	(e). Başkalarını hor görmek	2
<p align="center">— T —</p> <p>DÜŞÜNCELİLİK (Thoughtfulness meditation): Eskiden yarın «içedönük düşünme» (thinking introversion) dediği şey</p>	(a). Refleksiyona ve meditasyon'a eğilim	(a).	8
	(b). Başkalarının davranışlarını bözlemlemek	(b).	6
	(c). Düşünmeye kendini vermek	(c). Ortaya çıkmış bir faaliyete kendini vermek	5
	(d). Felsefeye kendini vermek	(d).	4
	(e). Kendi kendini gözlemlemek	(e).	4
	(f). Düşüncenin, zihnin varlığı	(f). Zihnen uyuşmuş ve birliği kaybolmuş halde olmak	3
<p align="center">— P —</p> <p>KİŞİSEL İLİŞKİLER (Relations personnelles) : Eskiden yaazrın «işbirliğine eğilim» (tendance à la coopération) dediği Co faktörü</p>	(a). Hoşgörme (Tolérance)	(a). Eleştiriye aşırı eğilim	13
	(b). Sosyal kurumlara inanç, güven	(b). Sosyal kurumları yermek	8
	(c).	(c). Başkalarından şüphe etmek	6
	(d).	(d). Kendi kendine açılmak	3

— M — ERKEKSİLİK (Masculinité)			
(a). Erkek meslek ve etkinliklerine ilgi suymak	(a). Kadın meslek ve etkinliklerine ilgi duymak		7
(b). Titiz, zor beğenir olmamak	(b). Titiz, zor beğenir olmamak		5
(c). Dur à ouire yüzü kızarmayan utanma duygusu olmayan)	(c). Sempatik		4
(d). Korkuya dayanıklı	(d). Korkak		3
(e). Heyecansal ifadelerin ketlenmesi	(e). Heyecanları ifade edilmesine eğilim		3
(f). Giyim ve üslup hususunda zayıf bir ilgi	(f). Giyim ve üslup hususunda büyük bir ilgi		2
(g).	(g). Ufak ve zararlı böceklerden hoşlanmamak		2
(h).	(h). Romantik ilgiler		3

Tablo II : Notların güvenirligi üzerine veriler (Amerikan uygulamalarından)

Faktör	Güvenirlilik katsayısı (coefficient de fidélité)	Bir not üstündeki tipik hata (erreur-type sur une note)
G	.79	2,5
R	.80	2,2
A	.82	2,5
S	.87	2,4
E		2,4
O	.75	2,6
F	.75	2,5
T	.80	2,2
P	.80	2,2
M	.85	2,3

Tablo III : Notların güvenilirliği üzerine veriler (Fransız uygulamalarından)

Faktör	Güvenirlilik katsayısı			
	Düzeltilmemiş		Yumuşatılmak için düzeltilmiş	
	Cinsiyet F	Cinsiyet M	Cinsiyet F	Cinsiyet M
G	.66	.76	.80	.86
R	.30	.61	.46	.76
A	.69	.66	.82	.80
S	.72	.68	.84	.81
E	.86	.72	.92	.84
O	.60	.64	.75	.78
F	.40	.59	.57	.74
T	.72	.48	.84	.65
P	.49	.73	.66	.84
M	.59	.48	.74	.59

Tablo IV : Notlar arasındaki karşılıklı korelasyonlar (Amerikan uygulamalarından)

	G	R	A	S	E	O	F	T	P	M
G	—	-.16	.34	.35	.34	.14	-.17	.24	-.03	.30
R	-.16	—	-.08	-.21	.08	.05	.25	.42	.14	-.01
A	.34	-.08	—	.61	.35	.41	-.25	-.19	-.04	.29
S	.35	-.21	.61	—	.23	.36	-.06	.04	.18	.21
E	.34	.08	.35	.23	—	.69	.37	-.13	.34	.37
O	.14	.05	.41	.36	.69	—	.34	-.04	.43	.32
F	-.17	.25	-.25	-.06	.37	.34	—	-.03	.50	.26
T	.24	.42	-.19	.04	-.13	-.04	-.03	—	.22	-.12
P	-.03	.14	-.04	.18	.34	.43	.50	.22	—	.35
M	.30	-.01	.29	.21	.37	.32	.26	-.12	.35	—

Tablo V : Notlar arasında karşılıklı korelasyonlar (Fransız uygulamalarından)

	G	R	A	S	E	O	F	T	P	
G	—	-.07	.37	.51	.32	.23	-.13	-.16	-.08	.14
R	-.26	—	-.17	.45	.43	-.06	.50	.17	.13	.28
A	.40	-.13	—	.60	.29	.52	-.19	-.02	.20	.07
S	.36	-.29	.52	—	.48	.40	-.28	-.16		-.25
E	.36	.17	.47	.15	—	.59	-.06	-.55		.20
O	.16	.00	.40	.15	.59	—	.10	-.36		.37
F	-.37	.23	-.46	-.17	.03	.28	—	-.12		.30
T	-.14	.42	-.10	-.16	-.16	.00	.07	—	-.27	-.04
P	.01	-.03	.05	.18	.33	.43	.35	.08	—	-.06
M	.25	.01	.27	.03	.18	.30	.03	.01	.10	—

Tablo VI : Not ortalamaları ve tipik-sapmalar (Amerikan uygulamalarından)

Faktör	Ortalamalar			Tipik-ayrılışlar		
	Erkek	Kadın	Birlikte	Erkek	Kadın	Birlikte
G	17,0	17,0	17,0	5,64	5,20	5,46
R	16,9	15,8	16,4	4,94	4,73	4,89
A	15,9	13,7	15,0	5,84	5,52	5,82
S	18,2	19,6	18,8	6,97	6,33	6,56
E	16,9	15,5	16,3	6,15	5,76	6,02
O	17,9	16,8	17,4	4,98	5,37	5,18
F	13,8	15,7	14,6	5,07	4,79	5,06
T	18,4	18,1	18,2	5,11	4,70	4,90
P	16,7	17,6	17,1	5,05	4,88	5,00
M	19,9	10,8	16,1	3,97	4,12	6,05

Tablo VII : Not ortalamaları ve tipik-sapmalar (Fransız uygulamalarından)

Faktör	Ortalamalar		Tipik-ayrılışlar	
	Erkek	Kadın	Erkek	Birlikte
G	15,08	15,88	5,42	5,95
R	17,89	17,36	4,24	3,70
A	15,32	13,05	5,56	5,54
S	14,93	15,69	5,67	6,12
E	14,89	14,37	6,15	6,57
O	17,79	18,08	5,16	4,57
F	11,97	12,60	4,56	4,44
T	19,83	19,78	4,37	4,67
P	12,46	15,71	4,60	4,83
M	15,69	10,33	4,08	3,79

Fak- tör	Kategorilere (faktörlerin içerik veya işaretlerine göre itemlerin dağılımı)							
	a	b	c	d	e	f	g	h
G	- 31	- 21	+ 16	- 61	+ 11	+ 26	- 6	+ 1
	+ 51	+ 46	- 36	+ 121	- 81	+ 111	+ 126	+ 141
	- 76	+ 56	+ 41	+ 131	- 106	+ 136		
	+ 96	- 66	+ 86	+ 146				
	+ 101	+ 71						
	- 116	- 91						
R	+ 2	- 32	+ 22	- 17	- 52	+ 102		
	- 7	+ 37	- 67	- 42	+ 122	- 112		
	+ 12	- 57	- 72	- 77	- 127	- 147		
	+ 27	- 82	+ 92	- 117				
	- 47	+ 87	- 137	- 142				
	+ 62	+ 107						
	+ 97							
	- 137							
A	- 8	+ 3	+ 18	- 43	+ 53	+ 38	+ 68	
	- 23	- 13	- 33	+ 138	+ 98	- 63	+ 123	
	- 48	- 28	+ 88					
	+ 58	+ 73	+ 93					
	- 83	+ 78	+ 113					
	- 108	- 103						
	- 118	+ 128						
	- 133	- 143						
	+ 148							
S	+ 49	- 19	+ 4	+ 9	- 94	+ 24		
	- 64	+ 39	+ 14	+ 29	- 129	- 114		
	- 74	- 69	- 34	+ 44	- 149			
	- 89	+ 99	+ 79	- 54				
	- 109	+ 104	- 84	+ 59				
	+ 119	- 134						
	- 124							
	+ 139							
+ 144								

E	- 5	- 15	+ 20	- 50	+ 30	+ 65	- 45	
	- 10	+ 35	- 25	- 100	- 130	- 145	- 70	
	- 40	- 60	+ 90	- 125			+ 140	
	- 55	- 85	- 95					
	- 75	+ 110	+ 115					
	- 80	+ 135	- 120					
	+ 105	+ 150						
O	+ 151	- 171	- 166	- 201	- 236			
	+ 156	- 181	- 206	- 256	- 261			
	- 176	- 186	- 221	- 261				
	+ 196	- 191	- 246	- 276				
	- 216	- 211	- 291					
	+ 231	- 226	- 296					
	- 241	- 266						
	+ 251	- 281						
	- 271							
	+ 286							
F	- 157	- 152	- 162	+ 182	- 197			
	- 207	- 167	- 172	- 187	- 277			
	- 212	- 177	- 217	- 192				
	- 222	- 227	- 257	- 202				
	- 232	- 247	- 262	- 252				
	+ 237	- 267	- 287	- 282				
	- 242	- 292						
	- 272							
	- 297							
T	+ 153	+ 158	- 178	+ 188	+ 228	+ 163		
	+ 168	+ 203	+ 183	+ 198	+ 253	- 208		
	- 173	+ 223	+ 218	+ 248	+ 258	- 243		
	+ 193	+ 238	- 263	+ 283	+ 278			
	+ 213	+ 273	- 288					
	- 233	+ 298						
	+ 268							
	+ 293							

P	- 154	- 184	- 189	+ 219				
	+ 159	- 204	+ 224	+ 239				
	- 164	- 229	- 244	- 284				
	+ 169	+ 249	- 254					
	+ 174	+ 264	- 259					
	+ 179	+ 269	- 289					
	- 194	+ 279						
	+ 199	- 294						
	- 209							
	+ 214							
	+ 234							
	- 274							
+ 299								
M	+ 155	- 190	- 210	- 160	- 175	+ 200	- 180	- 165
	+ 185	- 235	+ 215	+ 170	- 250	- 225	- 255	- 195
	+ 205	- 285	- 240	+ 245	+ 270			- 295
	- 220	- 290	- 265	+ 275	- 300			
	+ 230							
	+ 260							
	+ 280							

GUILFORD - ZIMMERMAN MİZAÇ ENVANTERİ

••

BU BROŞÜRE HİÇBİRŞEY YAZMAYINIZ

••

TALİMAT :

Bu broşürde birtakım cümleler bulacaksınız. Her cümleyi dikkatle okuyunuz. Eğer cümlenin taşıdığı anlam size doğru geliyorsa cevap kağıdınız üzerindeki «EVET» kelimesini bir yuvarlak içine alınız. Eğer anlam size yanlış geliyorsa «HAYIR» kelimesini yuvarlak içine alınız. Eğer «EVET» ile «HAYIR» arasında tereddüt içinde iseniz, «?» işaretini yuvarlak içine alınız. Fakat elden geldiği kadar bu biçim cevaptan kaçınınız.

Soruların hepsine cevap veriniz.

Vereceğiniz cevapların iyisi veya fenası yoktur. Bu envanter, fikirlerinizi mümkün olduğu kadar asıllarına uygun olarak bildirdiğiniz takdirde, amacına ulaşmış olacaktır.

Birçok cümlenin birbirine benzediğini göreceksiniz. Fakat gerçekte birbirinin aynı olan iki cümle yoktur.

Cümlelerin cevap kağıdında numaralandırılması yukarıdan aşağıya sütunlar halinde değil, soldan sağa satırlar halinde yapılmıştır.

Sahifeyi çevirip, cümleleri okuyarak cevaplandırabilirsiniz.

1. Yeni bir çalışmaya başlarken işe büyük bir şevkle koyulursunuz	1
2. Bir işi yapmaktan daha çok o işi planlamayı tercih edersiniz ...	2
3. Bir işin veya bir grubun yönetimini birkaç defa üzerinize almışsınızdır	3
4. Misafir kabul etmeyi seversiniz	4
5. İlgileriniz çarçabuk bir konudan ötekine geçer	5
6. Başkalarıyla birlikte yemek yerken çoğunlukla yemeği geç bitirenler arasında bulunursunuz	6
7. «Ye iç keyfine bak nasıl olsa yarın öleceğiz» diyenlerin düşüncesine katılırsınız	7
8. Size kusurlu bir şey satmışlarsa bunun değiştirilmesini yahut paranızın geri verilmesini istemekte tereddüt edersiniz	8
9. Yeni kimselerle tanışmak size kolay gelir	9
10. Kendinizi bazan enerji dolu bazan da çok gevşek hissedersiniz	10
11. Süratli hareket etmeyi gerektiren işlerle uğraşmaktan çok hoşlanırsınız	11
12. Başkalarının nazarında ciddi bir kimsesinizdir	12
13. Tanımadığınız birine rastgelince önce onun kendisini takdim etmesini beklersiniz	13
14. Bir çok sosyal faaliyete katılmaktan hoşlanırsınız	14
15. Bazan sebepsiz yere kendinizi bahtsız hissedersiniz	15
16. Çoğu zaman kendinizi harap edecek şekilde uğraştığınız olur	16
17. Katıldığınız toplantıların canlı ve hareketli olmasından hoşlanırsınız	17
18. Bir konferansçının kanaati sizinkine tamamen zıtsa, kendi kanaatinizi konferans esnasında veya konferanstan sonra ona söyleyebilirsiniz	18
19. Başkalarıyla havadan sudan konuşmak size güç gelir	19
20. Geçmişteki başarısızlıklarınızı hemen hemen tamamiyle unutturmuşunuz	20
21. Çevrenizdekilerde gördüğünüz fazla enerjiyi onların nereden bulduklarını sık sık kendinize sorarsınız	21
22. Harekete geçmeden önce durup düşünmek eğilimindediniz ...	22
23. Bir tezgâhtar veya satıcıyla pazarlığa girişmekten kaçınırsınız	23
24. Tenha yerlerde tek başınıza çalışmaktan nefret edersiniz ...	24
25. Gündüz olup bitenleri durmadan zihninizden geçirdiğiniz için gece uyumakta zorluk çekersiniz	25
26. Çok vaktiniz olduğu halde yer ayırtmak için yine de telâş ettiğiniz olur	26
27. Teferruatı büyük bir dikkat isteyen işlerden hoşlanırsınız	27

28. Toplu faaliyetlerde idareyi başka birine bırakmaktan hoşlanırsınız	28
29. Yeni kimselerle tanışmaktan hoşlanırsınız	29
30. Kolay kolay heyecanlanmazsınız	30
31. Kendi cinsiniz ve yaşınızdaki insanların çoğundan daha yavaş ve temkinli çalışırsınız	31
32. Tasasız bir kimsesiniz	32
33. Samimi davranmayan bir kimşeyi yüzmekte tereddüt edersiniz	33
34. Çalışırken başkalarının size bakmasından rahatsız olursunuz	34
35. Geleceğiniz konusunda genellikle iyimsersiniz	35
36. Durup dinlenmeye vaktiniz olmasından hoşlanırsınız	36
37. Hayatı çok ciddiye alırsınız	37
38. Bir iş istemekte bizzat gidip görünmekten hoşlanırsınız	38
39. Kulüp toplantılarında canlılık yaratmayı arzu edersiniz	39
40. Sık sık keyfinizin kaçtığını hissedersiniz	40
41. Daima hareket halinde olan kimselerdensiniz	41
42. Çoğu zaman hem de sabırsızlıkla harekete geçirici bir şey beklersiniz	42
43. Bir nutuk vermek düşüncesi sizi ürkütür	43
44. Tanımadığınız kimselerle kolayca ahbablığa başlarsınız	44
45. Belli bir sebep yokken kendinizi sık sık suçlu hissedersiniz	45
46. Çok enerjik bir insan sayılırsınız	46
47. Bazan öyle çabuk kararlar verdiğiniz olur ki sonradan bundan pişmanlık duyarsınız	47
48. Yürekten inandığınız bir dava için de olsa birinden para veya bağış istemek size güç gelir	48
49. Siz tabii olarak o kadar sevimlisiniz ki çevrenizdekiler sizin yanınızda kendilerini derhal rahat hissederek	49
50. Sık sık hayallere dalarsınız	50
51. Çabuk harekete geçersiniz	51
52. Bazı işlere başlayıp sonradan bırakıvermek alışkanlığında-sınız	52
53. Çocukluğunuzda oyun arkadaşlarınızdan çoğu kendilerini yönetmeniz için size güvenirdi	53
54. Yanlış bir şey yapmak veya söylemekten çekindiniz için bazan sosyal ilişkiler kurmaktan kaçınırsınız	54
55. Bazan sebepli, bazan sebepsiz olarak sık sık keyfinizin değiştiği olur	55
56. Daima kuvvet ve hayatiyet dolu görünürsünüz	56
57. Durmadan endişelenen kimseleri anlamak size güç gelir	57
58. Bir tezgâhtar veya satıcı sizden sonra gelen müşterilerle meş-	

...gul olursa bu hareketini kendisine ihtar edersiniz	58
59. Birçok sosyal ilişkiler kurmak sizin için imkansız olsaydı buna fazlasıyla üzülürdünüz	59
60. Öyle anlarınız olur ki bu esnada geleceğiniz size çok karanlık görünür	60
61. Bazan çevrenizdekilerin daha yavaş davranmalarını ve size kendilerine yetişme imkanı vermelerini temenni edersiniz ...	61
62. Dostlarınızdan birçoğu sizin işi ciddiye aldığınız kanaatindedir	62
63. Bütün gözlerin sizin üzerinizde olacağını düşünerek bir toplulukta serbestçe ortada dolaşmaktan kaçınırsınız	63
64. Dostlarınızı sadece kendi cinsiyetinizden olan kimselerden seçmeyi tercih edersiniz	64
65. Kendinizi hemen her zaman formda (zinde) hissedersiniz	65
66. Başkaları kadar iş çıkarabilmek için gerekli enerjiden yoksunsunuzdur	66
67. Kararlarınızı o anda aklınıza estiği gibi verirsiniz	67
68. Başınız sıkışınca blöf yapmayı pek âlâ bilirsiniz	68
69. Sizi birisine takdim ettiklerinde çoğu zaman ona söyleyecek bir şey bulamazsınız	69
70. Başkalarıyla birlikte olduğunuz zaman bile kendinizi yalnız hissedersiniz	70
71. Hiç yorgunluk duymadan uzun saatler boyunca çalışabilirsiniz	71
72. Aklınıza gelen ilk fikre göre harekete geçtiğiniz çok olur	72
73. Bir kazaya şahit olduğunuz zaman hemen yardıma koşarsınız	73
74. Yeni dostlar edinmek size zor gelir	74
75. Sebebini bilmeksizin sık sık sevinçten kedere ve kederden sevince geçtiğiniz olur	75
76. Siz diğer insanların çoğundan daha yavaş konuşursunuz	76
77. Başkalarına muziplikler yapmaktan hoşlanırsınız	77
78. Kasvetli bir toplantıyı canlandırmak için hemen harekete geçersiniz	78
79. Mümkün olduğu kadar çok kulüp ve cemiyete katılmaktan hoşlanırsınız	79
80. Zihniniz bazan çok süratli bazan da çok yavaş çalışır gibidir ...	80
81. Yavaş yavaş ve düşünce düşünce iş görmekten hoşlanırsınız ...	81
82. Çok şanslı bir insansınız	82
83. Lokantada önünüze kötü bir yemek konursa buna hiç ses çıkarmazsınız	83
84. Bir iş isterken bizzat gidip görünmektense mektup yazmayı tercih edersiniz	84
85. Çoğu zaman kendinizi çökkün ve neşesiz hissedersiniz	85

86. Arada dinlenmeksizin bir faaliyetten ötekine geçmek eğilimindedesinizdir	86
87. Gelecek ile o kadar meşgulsünüz ki şimdiki zamandan iyice faydalanamazsınız	87
88. Henüz ilgi kurmadığınız bir kimseye karşı sempati duyduğunuz zaman, bu kimse ile -size güç görünse de tanışmaya gayret edersiniz	88
89. Yalnız bir kaç seçme insanla ahbablık kurmakla kalırsınız ...	89
90. Geçmişteki hatalarınızı hemen hiç aklınıza getirmeden yaşamakta devam edersiniz	90
91. Birçok tanıdıklarınıza nispetle daha az enerjiye sahipsiniz ...	91
92. Düşünce ve duygularınızı çözümlmek için sık sık bunlar üzerinde durursunuz	92
93. Toplantıda, aldandıklarına emin olduğunuz kişilerin fikirlerine karşı gelmek için söz alırsınız	93
94. Halinizden sıkılacak kadar utangançsınız	94
95. Zihninize takılıveren lüzumsuz bir düşünce bazan keyfinizi kaçırır	95
96. Her şeyi aceleyle yaparsınız	96
97. Bazı kimselerin geleceklelerini bu kadar az düşünmelerini anlamak size güç gelir	97
98. Öteberi satmak yani bir satıcı gibi hareket etmek hoşunuza gider	98
99. Siz ekseriye toplantıları canlandıran kimsesinizdir	99
100. Uyanıkken hayale dalmaktan çok hoşlanırsınız	100
101. Gerek işte gerek oyunda başkaları size kolaylıkla ayak uyduramaz	101
102. Hiç kımıldamaksızın bir konferansı baştan aşağı dinleyebilirsiniz	102
103. Kendiniz için çalışacak yerde iyi bir patron için çalışmayı tercih edersiniz	103
104. Meramınızı yazıdan ziyade sözle daha kolay ifade edebilirsiniz	104
105. Keyif hali sık sık değişmeyen bir insansınız	105
106. Çalışırken başkaları tarafından sıkboğaz edilmemeyi tercih edersiniz	106
107. Bazan «her şeyin daha başlamadan bitmesini» istediğiniz olur	107
108. Gerçekten arzu etmediğiniz bir şeyi satmaya çalışan satıcıya «hayır» demek size güç gelir	108
109. Yanında rahat edebileceğiniz ve iyi vakit geçirebileceğiniz dostlarınız pek azdır	109
110. Zor anlarda genellikle neşenizi muhafaza edersiniz	110
111. Bazan size «yavaş olun» yahut «telâş etmeyin» dedikleri olur	111

112. İçki veya sigara hususunda gerektiğinden fazla ileri gittiğınızı bilirsiniz	112
113. Umumî bir yerde tanıdığınızı sandığınız birini görünce bu kimseye daha önce tanışıp tanışmadığınızı sorarsınız	113
114. Yalnız çalışmayı tercih edersiniz	114
115. Hayal kırıklıkları sizi o kadar az etkiler ki bunların üzerinde nadiren durursunuz	115
116. Hareketleriniz yavaş ve temkinlidir	116
117. Futbol veya güreş maçlarına aşırı bir voşkunluğa varan taşkın bir şevk ve heyevan göstermekten hoşlanırsınız	117
118. Önemli kişiler karşısında onlar üzerinde bıraktığınız izlenim zihninizi meşgul eder	118
119. Herkes sizin çok toplum adamı olduğunuz fikrindedir	119
120. Endişeleriniz çoğu zaman uyumanıza engel olur	120
121. Kısa zamanda çok iş çıkarabilirsiniz	121
122. Hemen hemen herkes bıraksa bile, siz bir işi bitirmeden ayrılmazsınız	122
123. İhtiyacınız olunca iyi bir mazeret bulabilirsiniz	123
124. Çevrenizdekiler sizi iyice tanımanın güç olduğunu söylerler ...	124
125. Çoğu zaman gerçekleşmeyecek şeyleri hayal edersiniz	125
126. Çoğu zaman merdivenleri ikişer ikişer çıkarsınız	126
127. Mecburiyetlerinizin eğlencelerinizi bozmasına nadiren imkan verirsiniz	127
128. Yeni bir iş düzenlenmesi gibi önemli sorumluluklaryüklenmekten hoşlanırsınız	128
129. Çekingenliğiniz yüzünden bazı randevular vermek veya kabul etmekte mütereddit davranırsınız	129
130. Keyfiniz kolayca çevrenizin etkisi altında kalır	130
131. Başkaları, başardığınız işin çokluğu karşısında çoğu zaman hayret ederler	131
132. Genellikle hayatta hiçbir şeye veya şahsa bağlı olmadığınız izlenimini bırakırsınız	132
133. Dikkat ve zamanınızı vermek istemediğiniz bir satıcıdan yakarınızı sıyırmakta güçlük çekersiniz	133
134. Toplantılarda konuşmaktan çok dinlemeyi tercih edersiniz ...	134
135. Hemen her zaman hayatın yaşanmaya değer olduğunu düşünürsünüz	135
136. Uzun bir marşandiz treni geçerken geçit kapalıysa beklemek sizi sinirlendirir	136
137. Söylemek istediğinizi hemen söyleyiverirsiniz	137
138. Bir topluluğa hitap etmekten hoşlanırsınız	138
139. Başkalarıyla birlikte olmaktan hoşlanırsınız	139

140. Heyecanlı anlarda soğuk kanlılığınızı ve doğru düşünme yeteneğinizi muhafaza edersiniz	140
141. Herkes sizi «hayat dolu bir kimse» diye düşünür	141
142. Öfkeli olduğunuz zaman içinizi boşaltmaktan rahatlık duyarsınız	142
143. Her türlü kavgadan kaçınmaya çalışırsınız	143
144. Çevrenizdekiler sizinle birlikte olmaktan mutlu görünürler ...	144
145. Bazan ortada hiçbir sebep yokken kendinizi yorgun ve gevşek hissedersiniz	145
146. Birçok kimselerin neden bu kadar yavaş davrandıklarını ve hiçbir şey başaramadıklarını anlamak size zor gelir	146
147. İmkanlarınız elverse de vermese de at yarışlarına ve kumar oyunlarına katılmaktan fazlasıyla hoşlanırsınız	147
148. Tanıdığınız bir kimse sizin hakkınızda yanlış veya kötü şeyler yazmışsa bu kimseyi derhal bulup kendisiyle hesaplaşırsınız ...	148
149. Çekingenliğiniz, olabileceğiniz kadar popüler olmanıza engel olur	149
150. Başınıza gelebilecek felaketler için genellikle hiç endişe duymazsınız	150
151. Başardığınız işler sayesinde hakkınız olan saygıyı hemen her zaman görürsünüz	151
152. Tanıdıklarınız için bazılarına bir çift lakırdı söylemek sizi memnun eder	152
153. Büyük bir toplantıya katılmaktansa geceyi evinizde okuyarak geçirmeyi tercih edersiniz	153
154. Eğer imkânlarınız olsaydı insan tabiatındaki birçok şeyleri değiştirmek isterdiniz	154
155. Yaban domuzu vs. gibi büyük hayvanlar avlamaktan hoşlanırsınız	155
156. Bir toplulukta her şeye bütün benliğinizle katılmak istersiniz ...	156
157. Çoğu hallerde istediğiniz şeyi elde etmek için gerekirse mücadeleyi bile göze alırsınız	157
158. Çoğu zaman başkalarına ait hareketlerin asıl sebeplerini öğrenmeye çalışırsınız	158
159. Memurların çoğu genellikle toplum çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutarlar	159
160. Kan görmek sizi dehşete düşürür	160
161. Arkanızı döner dönmez başkaları sizi çekiştirir	161
162. Paranın önemli olması, özellikle paraya sahip olana kudret verdiği içindir	162
163. Her yerde tabii olarak hareket etmek size kolay gelir	163
164. İnsanların çoğu budaladır	164
165. Kanadı kırılmış bir kuş görmekten fazlasıyla üzüntü duyar-	

sınız	165
166. Başkaları sizi çoğu zaman yapmadığınız şeyler için suçlarlar ...	166
167. Bir mücadeleyi kaybetmekten nefret edersiniz	167
168. Birçok teferruatı bakımından dikkat isteyen bir işten hoşlanırsınız	168
169. İnsanların çoğu vazifelerini, başlarında bir kontrolcu bulunmasa da yerine getirirler	169
170. Hiç ürpermeksizin yılanlara bakabilirsiniz	170
171. Çoğu zaman konuşma konusu kendi tecrübe alanınızdan, merak ve ilgilerinizden uzaklaşınca hemen canınız sıkılmaya başlar	171
172. Tartışılan konu önemli değilse bile bunda haklı çıkmamaktan nefret edersiniz	172
173. Genellikle bir konu üzerinde iyice düşünemeyecek kadar meşgulsünüzdür	173
174. İnsanların çoğu kendilerine talimat verilmeksizin ne yapmak gerektiğini bilir	174
175. Ana babanızdan biri yahut bir öğretmeniniz veya patronunuz sizi azarlayınca hemen ağlayacak gibi olursunuz	175
176. Bazı şeyler hususunda alıngansınız	176
177. Tanıdıklarınız arasında «boyunun ölçüsünü almasını» özellikle istediğiniz biri bulunur	177
178. Zihni meşguliyetlerden daha çok sportik faaliyetleri tercih edersiniz	178
179. Çoğu kimselerin toplum için yaptıkları hizmetlerin azlığına bakılırsa bunların gene de iyi para aldıkları söylenebilir	179
180. Üzerinizde bir tahta kurusu veya soluncan bulunması fikri bile sizi ürpertir	180
181. Bir filmde veya tiyatro piyesindeki bellibaşlı şahıslardan birinin size benzediği izlenimini sık sık duyarsınız	181
182. Çevrenizdekilere kendi işleriyle meşgul olmalarını söylemekten çekinirsiniz	182
183. Yaptığınız şeyleri iyice muhakeme etmek sizin için bir kural haline gelmiştir	183
184. Birçok yerlerde trafik kurallarının düzeltilmesine şiddetle ihtiyaç vardır	184
285. Edebiyat ve müzikle meşgul olmaktansa pozitif bilimler ve matematiği tercih edersiniz	185
186. Kendinizi zor durumlara sokar sonra da bunlardan kurtulmaya çalışmazsınız	186
187. İster dostlarınızdan ister ailenizden olan kimselerden emir almak hiç hoşunuza gitmez	187

188.	Her şey üzerinde felsefe yapmaya eğilimlisiniz	188
189.	İnsanların çoğu sırf yakalanmak korkusuyla doğru yoldan ayrılmazlar	189
190.	Ellerinizin kirli veya yağlı olması sizi özellikle rahatsız eder ...	190
191.	Çoğu zaman kendi kendiniz üzerinde düşünmeye eğilimlisiniz ...	191
192.	Çoğu zaman, içinizden «burunlarını herşeye sokan kimselere» kendi işleriyle meşgul olmalarını söylemek gelir	192
193.	Çoğu zaman kendi düşünce aleminize dalmış bulunursunuz ...	193
194.	İnsanların çoğu toplumdan büyük ölçüde yararlandığı halde topluma çok az yararlı olmaktadır	194
195.	Gerçek aşk ve macera hikayeleri okumaktan hoşlanırsınız ...	195
196.	Haysiyet kırıcı durumlardan çabucak sıyrılırsınız	196
197.	Başkalarıyla birşeye teşebbüs ettiğiniz zaman kendi teklifleriniz size hemen her zaman üstün görünür	197
198.	Hayatın en önemli meselelerini dostlarınızla tartışmaktan hoşlanırsınız	198
199.	Bugün insanların çoğu günlük kazançlarına hak kazanmak için vakitlerini iyi çalışarak peçirmeye gayret ederler	199
200.	Giyim kuşama az önem verirsiniz	200
201.	Çevrenizde olup biten hemen her şey az çok size aitmiş gibi görünür	201
202.	Karşınızdaki kimseler fazla otoriter olunca sizden istenenlerin aksine hareket etmek istersiniz	202
203.	Başkalarını harekete geçiren gizli sebepleri çoğu zaman bilmek istersiniz	203
204.	Bireyin özgürlüğünü engelleyen birçok gereksiz kanun vardır ...	204
205.	Bir moda desinatörü olmaksızın orman korucusu olmayı tercih edersiniz	205
206.	Bazı kimseler sizin canınızı sıkan şeyleri kasten söyler veya yaparlar	206
207.	Bazı kimseler o kadar saygısızdır ki onları terslemek veya kovmak ihtiyacını duyarsınız	207
208.	Bazan gerçekten kendi kendiniz değilmişsiniz gibi garip bir duyguya kapılırsınız	208
209.	Bugün yüksek mevkilere ulaşmış olanların çoğu bunu kendilerine iltimas edenler sayesinde kazanmışlardır	209
210.	Ağzını bozarak konuşma tarzından nefret edersiniz	210
211.	Birçok iş vardır ki, bunlar size göre olmadığı için yapmak istemezsiniz	211
212.	Dostlarınızı veya ailenizden olanları savunmak için tartışmalara ya da kavgalara girersiniz	212
213.	Karmaşık problemler üzerinde düşünmekten hoşlanırsınız ...	213

214. İnsanların çoğu aynı hatayı tekrarlamamayı çabucak öğrenirler	214
215. Hayvanlara eziyet edilmesini görmek size fazla üzüntü vermez	215
216. Çevrenizdekiler sizi bilmeden incitirler çünkü duygularınızı onlardan saklarsınız	216
217. Başkalarına istediğinizi yaptırmaktan çok hoşlanırsınız	217
218. Harekete geçmeden önce çoğunlukla bir müddet düşünmeyi uygun bulursunuz	218
219. Hayatta hakettiğiniz mükâfatların hemen hepsini elde etmiş bulunuyorsunuz	219
220. Mimar olmaksızın ev içi dekoratörü olmayı tercih edersiniz ...	220
221. Bazı kimselerin gizli den gizliye sizden çok şey koparmayı denediğini hissedersiniz	221
222. Eğer canınız isterse bir polis memuruna veya amirinize kafa tutabilirsiniz	222
223. Çevrenizdekilerin ne yapacağını görmek amacıyla bu kimseleri gözlemeyi çok ilginç bulursunuz	223
224. «İki yüzlü» olarak tanıdığınız kimselerin sayısı gerçekten pek azdır	224
225. Birisi sizin giyiniş tarzınızı tenkit ederse bundan çok sıkılırsınız	225
226. Çoğunlukla başkalarının görüş ve düşünce tarzını öğrenmek istersiniz	226
227. Bir kimse açık ve samimi hareket etmezse onun kendi tuzağına düşmesini görmekten hoşlanırsınız	227
228. Devamlı olarak kendinizi mükemmelleştirme yollarını ararsınız	228
229. İnsan topluluklarının çoğu koyun sürüleri gibi davranırlar, yani körü körüne bir şefin ardından giderler	229
230. Bir baloya gitmektense bir spor gösterisini tercih edersiniz ...	230
231. Kolay kolay darılmazsınız	231
232. Birisi sizi haklarınızın birinden mahrum etmeye kalksa, sizinle ciddi olarak başı belâya girer	232
233. Üzerinde iyi düşünülmesi gereken karmaşık problemlerden uzakta kalmayı tercih edersiniz	233
234. Genellikle yüksek tabakadan olan kimseler kirli işlerini başkalarına bırakmaksızın yine kendileri becerirler	234
235. Kirli veya yenmiş tırnakları görmekten tiksiniirsiniz	235
236. Bazan bir kimsenin sizin zihninizden geçenleri bilmesi ihtimali canınızı sıkır	236
237. Bir kavgaya tutuşmaktansa insanın hakarete sabırla karşılık vermesi daha iyidir	237
238. İnsanlar sizinle konuşurken ne düşündüklerini anlamaya çalışı-	

şırsınız	238
239. Talihten nasibinizi almışsınız	239
240. Bir ata kötü muamele edildiği zaman gerçekten üzülürsünüz ...	240
241. Size karşı birçok kereler ciddi surette saygısızlık edildiği olmuştur	241
242. Birinin hareketlerine kızdığınız zaman bunu hemen onun yüzüne vurursunuz	242
243. Genellikle yapmadığınız halde ne yapılması gerektiğini zamanı geçtikten sonra düşünürsünüz	243
244. Eğer bir şeyin iyi yapılmasını isterseniz onu bizzat kendiniz yapmalısınız	244
245. Hiç sinirlenmeden elinizde dolu bir silah tutabilirsiniz	245
246. Bazı kimseler sizin başardığınız şeyleri çoğu zaman kendilerine malederler	246
247. Hapishanede bulunmaya müstahak bir kimseyi tanıyorsunuz veya evvelce tanırdınız	247
248. Kendi neslinizin örf ve adetleriyle çok ilgilenirsiniz	248
249. Büyük ticaret şirketleri çok faydalı şeylerdir	249
250. Kolay ağlarsınız	250
251. Her şey kötü gittiği zaman siz bundan pek etkilenmezsiniz ...	251
252. Çevrenizdekilerin sizi istismar etmemelerine dikkat edersiniz ...	252
253. Geçmişiniz üzerinde uzun uzun düşünmeye eğilimlisiniz	253
254. Bazı kimseler sizin gidip gelmelerinize gereğinden fazla dikkat etmektedirler	254
255. Tahtakurusu ve örümcek görmek sizi ürpertir	255
256. Konuşan bir kimse size çoğu zaman sizden bahsediyormuş hissini verir	256
257. Bir teşkilat içinde işlerin sizin istediğiniz gibi yürümemesinden üzüntü duyarsınız	257
258. Kendi düşünce ve duygularınızı tahlil etmekten hoşlanırsınız	258
259. Çoğu kimseler terbiye ve nezaket örtüsü altında birer canavar gibi hareket ederler	259
260. Hastabakıcı olmaktansa bir yapı müteahhidi olmayı tercih edersiniz	260
261. Size bazı günler her şey kötü gidiyormuş gibi gelir	261
262. Herkesin canı sıkıldığı zaman siz bir eğlence yaratırsınız	262
263. Birtakım projeler yapmakla vaktinizi geçirmektense, projeleri hemen uygulamayı tercih edersiniz	263
264. Memleketimizdeki eğitim sistemi hemen her bakımdan tatmin edicidir	264
265. Bir balığın oltaya takıldığını görmek sizi üzer	265
266. Kendi sıkıntılarınızı çoğu zaman başkalarına yüklersiniz	266

267. Kendilerini sizden üstün zannedenlerin gözünü kamaştırarak kadar para ve iktidar sahibi olmayı istersiniz	267
268. Çoğu zaman düşüncelere dalıp gidersiniz	268
269. Bugün insanların başarı şansları anne babalarının zamanındaki kadardır	269
270. Kendi yaşınızda ve cinsiyetinizde olan bir arkadaşı, dostu öpmenin şiddetle karşısındasınız	270
271. Kendi sağlığınız hakkında fazla hassassınız	271
272. Doğru olduğuna inandığınız bir şey uğrunda mücadele etmeyi çoğu zaman zorunlu bulursunuz	272
273. Sözleriniz veya hareketlerinizin etkilerini görmek için çoğunlukla başkalarını gözlersiniz	273
274. İnsanların çoğu verdiğinizden daha fazlasını almak ister	274
275. Sonucu şüpheli olan bir durum karşısında tek başınıza da olsa şansınızı denemeye hazırsınızdır	275
276. Bazı kimseler sizi başkalarına çekirtmişlerdir	276
277. Çoğu kimselerin kanaatleri değersizdir	277
278. Siz içebakışta bulunmaya, yani kendi kendinizi tahlil etmeye eğilimlisiniz	278
279. Hemen herkes, hatta fakir insanlar bile mahkemede haklarını elde edebilirler	279
280. Çiçek satıcısı olmaksızın maden işçisi olmayı tercih edersiniz	280
281. Kendinizin birçok problemleri varken başkalarınınkini ile ilgilenmek size zor gelir	281
282. Başkalarının size ne yapmanız gerektiğini söylemeleri canınızı sıkar	282
283. Çoğu zaman siz kendinize insan hayatının nedeni ve geleceği hakkında sorular sorarsınız	283
284. Bazı kimseler sizi bile bile canınızdan bezdirirler	284
285. Ter kokusu duymaktan nefret edersiniz	285
286. Yapılan tenkitler sizi pek az üzer	286
287. Kendinizin mükemmel yaptığınız bir iş başkasının beceriksizce ele almasını görmek sizi sıkar	287
288. Ne geçmişi ne geleceği düşünmeksizin şimdiki zamanda yaşamayı seversiniz	288
289. İnsanların çoğu işini yürütmek amacıyla zaman zaman yalan söyler	289
290. Traş olmamış birini görmekten nefret edersiniz	290
291. Bir şeyinizi kaybedince hemen bir kimsenin onu ya almış ya da yerini değiştirmiş olmasından şüphelenirsiniz	291
292. Bazı kimseler vardır ki bunların davranışları sizi her zaman sinirlendirir	292

293. Düşüncelerinizle başbaşa kalabilecek zamanınız olmasından hoşlanırsınız 293
294. Pek çok memur vardır ki patronlarınınkinden daha yüksek ücrete hak kazanırlar 294
295. Sinema ve tiyatrodaki geçen aşksahnelerinden hoşlanırsınız ... 295
296. Öyle anlar olur ki bu esnada herkes sizin aleyhinize dönmüş gibi görünür 296
297. Bir kuyrukta biri önünüze geçerse bu hareketi onun yanına bırakmıyacağınız muhakkaktır 297
298. İnsanların neden böyle hareket ettiğinin sebebini sık sık kendinize sorarsınız 298
299. Fırsat düşünce hemen herkes elinden geldiği kadar iyi davranmaya çalışır 299
300. Heyecanlandığınız zaman hemen gözleriniz dolar 300

**BÜTÜN SORULARA CEVAP VERİP VERMEDİĞİNİZİ
KONTROL EDİNİZ.**

GUILFORD - ZIMMERMAN MİZAC ENVANTERİ

CEVAP VE PROFİL KAĞIDI

SOYADI ADI CİNSİYETİ

YOKLAMA TARİHİ MESLEK YAŞ

GÖZLEMLER :

1	EKET ? HAYIR	2	EKET ? HAYIR	3	EKET ? HAYIR	4	EKET ? HAYIR
5	EKET ? HAYIR	6	EKET ? HAYIR	7	EKET ? HAYIR	8	EKET ? HAYIR
9	EKET ? HAYIR	10	EKET ? HAYIR	11	EKET ? HAYIR	12	EKET ? HAYIR
13	EKET ? HAYIR	14	EKET ? HAYIR	15	EKET ? HAYIR	16	EKET ? HAYIR
17	EKET ? HAYIR	18	EKET ? HAYIR	19	EKET ? HAYIR	20	EKET ? HAYIR
21	EKET ? HAYIR	22	EKET ? HAYIR	23	EKET ? HAYIR	24	EKET ? HAYIR
25	EKET ? HAYIR	26	EKET ? HAYIR	27	EKET ? HAYIR	28	EKET ? HAYIR
29	EKET ? HAYIR	30	EKET ? HAYIR	31	EKET ? HAYIR	32	EKET ? HAYIR
33	EKET ? HAYIR	34	EKET ? HAYIR	35	EKET ? HAYIR	36	EKET ? HAYIR
37	EKET ? HAYIR	38	EKET ? HAYIR	39	EKET ? HAYIR	40	EKET ? HAYIR
41	EKET ? HAYIR	42	EKET ? HAYIR	43	EKET ? HAYIR	44	EKET ? HAYIR
45	EKET ? HAYIR	46	EKET ? HAYIR	47	EKET ? HAYIR	48	EKET ? HAYIR
49	EKET ? HAYIR	50	EKET ? HAYIR	51	EKET ? HAYIR	52	EKET ? HAYIR
53	EKET ? HAYIR	54	EKET ? HAYIR	55	EKET ? HAYIR	56	EKET ? HAYIR
57	EKET ? HAYIR	58	EKET ? HAYIR	59	EKET ? HAYIR	60	EKET ? HAYIR
61	EKET ? HAYIR	62	EKET ? HAYIR	63	EKET ? HAYIR	64	EKET ? HAYIR
65	EKET ? HAYIR	66	EKET ? HAYIR	67	EKET ? HAYIR	68	EKET ? HAYIR
69	EKET ? HAYIR	70	EKET ? HAYIR	71	EKET ? HAYIR	72	EKET ? HAYIR
73	EKET ? HAYIR	74	EKET ? HAYIR	75	EKET ? HAYIR	76	EKET ? HAYIR
77	EKET ? HAYIR	78	EKET ? HAYIR	79	EKET ? HAYIR	80	EKET ? HAYIR
81	EKET ? HAYIR	82	EKET ? HAYIR	83	EKET ? HAYIR	84	EKET ? HAYIR
85	EKET ? HAYIR	86	EKET ? HAYIR	87	EKET ? HAYIR	88	EKET ? HAYIR
89	EKET ? HAYIR	90	EKET ? HAYIR	91	EKET ? HAYIR	92	EKET ? HAYIR
93	EKET ? HAYIR	94	EKET ? HAYIR	95	EKET ? HAYIR	96	EKET ? HAYIR
97	EKET ? HAYIR	98	EKET ? HAYIR	99	EKET ? HAYIR	100	EKET ? HAYIR
101	EKET ? HAYIR	102	EKET ? HAYIR	103	EKET ? HAYIR	104	EKET ? HAYIR
105	EKET ? HAYIR	106	EKET ? HAYIR	107	EKET ? HAYIR	108	EKET ? HAYIR
109	EKET ? HAYIR	110	EKET ? HAYIR	111	EKET ? HAYIR	112	EKET ? HAYIR
113	EKET ? HAYIR	114	EKET ? HAYIR	115	EKET ? HAYIR	116	EKET ? HAYIR
117	EKET ? HAYIR	118	EKET ? HAYIR	119	EKET ? HAYIR	120	EKET ? HAYIR
121	EKET ? HAYIR	122	EKET ? HAYIR	123	EKET ? HAYIR	124	EKET ? HAYIR
125	EKET ? HAYIR	126	EKET ? HAYIR	127	EKET ? HAYIR	128	EKET ? HAYIR
129	EKET ? HAYIR	130	EKET ? HAYIR	131	EKET ? HAYIR	132	EKET ? HAYIR
133	EKET ? HAYIR	134	EKET ? HAYIR	135	EKET ? HAYIR	136	EKET ? HAYIR
137	EKET ? HAYIR	138	EKET ? HAYIR	139	EKET ? HAYIR	140	EKET ? HAYIR
141	EKET ? HAYIR	142	EKET ? HAYIR	143	EKET ? HAYIR	144	EKET ? HAYIR
145	EKET ? HAYIR	146	EKET ? HAYIR	147	EKET ? HAYIR	148	EKET ? HAYIR
149	EKET ? HAYIR	150	EKET ? HAYIR	151	EKET ? HAYIR	152	EKET ? HAYIR
153	EKET ? HAYIR	154	EKET ? HAYIR	155	EKET ? HAYIR	156	EKET ? HAYIR
157	EKET ? HAYIR	158	EKET ? HAYIR	159	EKET ? HAYIR	160	EKET ? HAYIR
161	EKET ? HAYIR	162	EKET ? HAYIR	163	EKET ? HAYIR	164	EKET ? HAYIR
165	EKET ? HAYIR	166	EKET ? HAYIR	167	EKET ? HAYIR	168	EKET ? HAYIR

169 EVET ? HAYIR 170 EVET ? HAYIR 171 EVET ? HAYIR 172 EVET ? HAYIR
173 EVET ? HAYIR 174 EVET ? HAYIR 175 EVET ? HAYIR 176 EVET ? HAYIR
177 EVET ? HAYIR 178 EVET ? HAYIR 179 EVET ? HAYIR 180 EVET ? HAYIR
181 EVET ? HAYIR 182 EVET ? HAYIR 183 EVET ? HAYIR 184 EVET ? HAYIR
185 EVET ? HAYIR 186 EVET ? HAYIR 187 EVET ? HAYIR 188 EVET ? HAYIR
189 EVET ? HAYIR 190 EVET ? HAYIR 191 EVET ? HAYIR 192 EVET ? HAYIR
193 EVET ? HAYIR 194 EVET ? HAYIR 195 EVET ? HAYIR 196 EVET ? HAYIR
197 EVET ? HAYIR 198 EVET ? HAYIR 199 EVET ? HAYIR 200 EVET ? HAYIR
201 EVET ? HAYIR 202 EVET ? HAYIR 203 EVET ? HAYIR 204 EVET ? HAYIR
205 EVET ? HAYIR 206 EVET ? HAYIR 207 EVET ? HAYIR 208 EVET ? HAYIR
209 EVET ? HAYIR 210 EVET ? HAYIR 211 EVET ? HAYIR 212 EVET ? HAYIR
213 EVET ? HAYIR 214 EVET ? HAYIR 215 EVET ? HAYIR 216 EVET ? HAYIR
217 EVET ? HAYIR 218 EVET ? HAYIR 219 EVET ? HAYIR 220 EVET ? HAYIR
221 EVET ? HAYIR 222 EVET ? HAYIR 223 EVET ? HAYIR 224 EVET ? HAYIR
225 EVET ? HAYIR 226 EVET ? HAYIR 227 EVET ? HAYIR 228 EVET ? HAYIR
229 EVET ? HAYIR 230 EVET ? HAYIR 231 EVET ? HAYIR 232 EVET ? HAYIR
233 EVET ? HAYIR 234 EVET ? HAYIR 235 EVET ? HAYIR 236 EVET ? HAYIR
237 EVET ? HAYIR 238 EVET ? HAYIR 239 EVET ? HAYIR 240 EVET ? HAYIR
241 EVET ? HAYIR 242 EVET ? HAYIR 243 EVET ? HAYIR 244 EVET ? HAYIR
245 EVET ? HAYIR 246 EVET ? HAYIR 247 EVET ? HAYIR 248 EVET ? HAYIR
249 EVET ? HAYIR 250 EVET ? HAYIR 251 EVET ? HAYIR 252 EVET ? HAYIR
253 EVET ? HAYIR 254 EVET ? HAYIR 255 EVET ? HAYIR 256 EVET ? HAYIR
257 EVET ? HAYIR 258 EVET ? HAYIR 259 EVET ? HAYIR 260 EVET ? HAYIR
261 EVET ? HAYIR 262 EVET ? HAYIR 263 EVET ? HAYIR 264 EVET ? HAYIR
265 EVET ? HAYIR 266 EVET ? HAYIR 267 EVET ? HAYIR 268 EVET ? HAYIR
269 EVET ? HAYIR 270 EVET ? HAYIR 271 EVET ? HAYIR 272 EVET ? HAYIR
273 EVET ? HAYIR 274 EVET ? HAYIR 275 EVET ? HAYIR 276 EVET ? HAYIR
227 EVET ? HAYIR 278 EVET ? HAYIR 279 EVET ? HAYIR 280 EVET ? HAYIR
281 EVET ? HAYIR 282 EVET ? HAYIR 283 EVET ? HAYIR 284 EVET ? HAYIR
285 EVET ? HAYIR 286 EVET ? HAYIR 287 EVET ? HAYIR 288 EVET ? HAYIR
289 EVET ? HAYIR 290 EVET ? HAYIR 291 EVET ? HAYIR 292 EVET ? HAYIR
293 EVET ? HAYIR 294 EVET ? HAYIR 295 EVET ? HAYIR 296 EVET ? HAYIR
297 EVET ? HAYIR 298 EVET ? HAYIR 299 EVET ? HAYIR 300 EVET ? HAYIR

PROFİL

ERKEK

(Echelles en 1/2 S)

KADIN

Notlar T	G	R	A	S	E	O	F	T	P	M	Notlar C	G	R	A	S	E	O	F	T	P	M	Notlar T
75	30 27	30 27	30 26	30 27	30 28	30 28	30 23	30 28	30 24	30 25	10	30 28	30 25	30 27	30 28	30 28	30 28	30 25	30 28	30 29	0 1	75
70	26 25	26	25	26	27 25	27 26	22 20	27	23 21	24 23	9	27 26	24	26 24	27 25	27 26	27 26	24 22	27	28 26	2 3	70
65	24 23	25 24	24 23	25 22	24 23	25	19 17	26 25	20 18	22 21	8	25 24	23 22	23 21	24	25 24	25 24	21 19	26	25 22	4 5	65
60	22 20	23 22	22 20	21 20	22 21	24 23	16 13	24	17 16	20 19	7	23 22	21	20 18	23 22	23 20	23 22	18 17	25 24	21 19	6 7	60
55	19 17	21 20	19 17	19 17	20 17	22 20	12 11	23 22	15 14	18 17	6	21 18	20 19	17 15	21 19	19 17	21 20	16 14	23 22	18 17	8 9	55
50	16 14	19 17	16 15	16 14	16 14	19 17	10 9	21 20	13 12	16 15	5	17 15	18 17	14 12	18 15	16 13	19 18	13 12	21 20	16 15	10 11	50
45	13 11	16 15	14 11	13 11	13 10	16 14	8 7	19 17	11 9	14 13	4	14 12	16 15	11 9	14 11	12 9	17 15	11 10	19 17	14 13	12 13	45
40	10 9	14 13	10 9	10 8	9 7	13 12	6 5	16 15	8 7	12 11	3	11 8	14 13	8 6	10 7	8 6	14 12	9 7	16 14	12 10	14 15	40
35	8 7	12 10	8 6	7 6	6 4	11 8	4 3	14 12	6 5	10 9	2	7 6	12 11	5 4	6 5	5 4	11 10	6	13 11	9 7	16 17	35
30	6 5	9 8	5 4	5 3	3	7 5	2	11 9	4 3	8 7	1	5 4	10 9	3	4 3	3 2	9 8	5	10 8	6	18 21	30
25	4 0	7 0	3 0	2 0	2 0	4 0	1 0	8 0	2 0	6 0	0	3 0	8 0	2 0	2 0	1 0	7 0	4 0	7 0	5 0	22 30	25

PROUST VE ELEŞTİRMENLERİ

Dr. Muharrem ŞEN*

Çağımızın en büyük yazarlarından biri olan Marcel Proust' kadar uzun süre ters anlaşılan, sert saldırılara uğrayan yazar pek azdır. Yıllarca yazarın yaşamı ile yapıtı birbirine karıştırılmış veya Proust'un herşeyden önce bir yazar, bir romancı olduğu unutulmuş yapıtının yalnızca felsefi ve psikolojik yönleri ele alınmıştır. Bu ters anlama, bu yanlış değerlendirme, 1950 yıllarına kadar sürmüştür. Eğer bir yazarın değeri, hakkındaki yazılanların sayısı ile ölçülürse, 1950 yıllarından önce bile Proust konusunda yazılanların sayısı oldukça fazladır. Ancak bunların çoğu ya saldırı şeklindedir, ya da zaten karmaşık bir yapısı olan **A la Recherche du Temps perdu**'yu daha da anlaşılmasız kılmaktadır.

Proust'a yöneltilen eleştirileri üç döneme ayırmak gerekir: 1950 öncesi, 1950-1960 arası ve 1960 sonrası.

Douglas W. Alden'in 1940'da yayımlanan **Marcel Proust and his french critics**² adlı kitabındaki bibliyografyada belirtilen Proust ile ilgili araştır-

*) Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü Asistanı.

1) Proust'un ünü Fransa sınırlarını aşalı yıllar oldu, **A la Recherche du Temps perdu** hemen hemen tüm dillere çevrildi. Ne yazık ki çağdaş edebiyatın öncülerinden olan, hatta yazarlarımızdan Ahmet Hamdi Tanpınar'ı önemli ölçüde etkileyen Proust'un yapıtı Türkiye'de pek tanınmıyor. Yedi ciltten oluşan romanın yalnızca birinci cildinin Türkçesi var. 1942'de Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu dev romanın birinci cildi olan **Du Côté de chez Swann**'i, **Swann'ların Semtinden** başlığıyla, 1945'de Nasuhi Baydar, yine birinci cildin ilk bölümünü **Combray** başlığıyla, ikinci bölümünü 1961'de Tahsin Yücel **Swann'ın Aşkı** başlığıyla Türkçeye çevirdiler (Bk. Ayşe Kiran, «Swann'ların Yakasından», **FDE** 2, Kış 1978). Son günlerde Türkiye'de de Proust'dan sık sık sözedilmekte. Tahsin Yücel'in yazılarında Proust'un önemli bir yeri var. Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün **FDE** başlığıyla çıkardığı dergilerde zaman zaman Proust ile ilgili araştırmalar görüyoruz.

2) **Marcel Proust ve Fransız eleştirmenleri**, Lymanhouse, 6530 W. Olympic Blvd. Los Angeles, Calif. 1940.

maların sayısı iki bini buluyor. Ancak bunca araştırma gerçek Proust'u bize tanıtmaktan uzaktır.

Basit bir yergi veya basit bir övgüdür başlangıçta Proust eleştirisi. Bir kısım eleştirmen, yazar ile yapıtı birbirine karıştırmış, diğer bir kısmı ise Pierre de Boisdeffre'in dediği gibi, yapıtın çevresinde dönüp durmuş³, bir türlü içine girememiştir.

Proust'un ilk yapıtı olan **les Plaisirs et les Jours**, 1896'da Anatole France'in bir önsözü ile yayımlanır, daha yayımlanır yayımlanmaz da stiline arılığı Charles Maurras tarafından övülür⁴. Ancak eleştirmenleri ne Anatole France'in önsözü, ne de Maurras'ın övgüsü etkiler, **les Plaisirs et les Jours** önemsenmez, okunmaz. Öyle ki, Edmond Jaloux Proust'a hayranlığını yazdığı zaman Proust'un kendisi bile bu kitabın okuyucu bulabildiğine şaşırır⁵. Bu yapıt karşısındaki sessizliğin asıl nedeni, Proust'un «snob», «mondain» yaşamı olmakla beraber, **les Plaisirs et les Jours**'un Proust'u, **A la Recherche du temps perdu**'nün Proust'u değildir. Ancak **A la Recherche du Temps perdu** karşısında da bu sessizlik bozulmaz. Romanın ilk bölümü olan **Du Côté de chez Swann**'ı basmayı hiçbir yayinevi üstlenmek istemez. Proust önce Fasquelle'e başvurur, ancak J. Madeleine raporunda 712 sayfalık elyazmasını sonuna kadar okuduğunu, ama bu 712 sayfada neden sözedildiğini bir türlü anlayamadığını belirtince⁶, kitabın basımı kabul edilmez. La Nouvelle Revue Française ve Ollendorf da Proust'u reddedecektir. O zamanlar La Nouvelle Revue Française'in yöneticisi ve önemli bir danışmanı olan André Gide, yayinevinin ciddi kitaplar yayımladığını ileri sürerek, Proust'un yapıtını geri çevirir⁷. Gide olayı önemli bir olaydır Proust eleştiri tarihinde; eleştirmenlerin ne kadar önyargıyla hareket edip, yorum yaptığının daha iyi bir kanıtı olamaz. Görüyoruz ki, André Gide gibi büyük bir yazar bile Proust konusunda önyargıdan kurtulamamıştır.

Hiçbir yayinevinin kabul etmediği **Du Côté de chez Swann**, 14 kasım 1913 de Grasset'de Proust'un kendi parasıyla yayımlanmış, ancak «bütün reklamlara karşın»⁸, J.-E. Blanche, L. Daudet, M. Rostand gibi Proust'un

3) **Métamorphose de la littérature**, cilt II, Alsatia, 1951, s. 86.

4) Bk. Douglas W. Alden, a.g.y., s. 3.

5) Bk. Edmond Jaloux, **Avec Marcel Proust**, Palatine, 1953, s. 53.

6) Bu rapor ilk olarak, 8 aralık 1966'da, Henri Bonnet tarafından **Le Figaro Littéraire**'de yayımlanmıştır.

7) Bk. Celeste Albaret, **Monsieur Proust**, Robert Laffont, 1973, s. 339.

8) Bk. Ayşe Kıran, «Swann'ların Yakasından», **FDE** 2, Kış 1978.

birkaç ünlü dostu dışında pek kimsenin ilgisini uyandırmamıştır. Bunların övgüleri de dost övgüleri olarak değerlendirilmiş, kitabı merak edip okuyanlar «can sıkıcı», «yorucu», «uyutucu» bulmuşlardır⁹. Bir çoğu da Proust'un bu kitapda kendi özyaşamını sergilediğini ileri sürmüştür. **Du Côté de chez Swann**'ın önemli bir yapıt olduğunu sezenler de yok değildir; bunlardan bir tanesi Henri Ghéon'dur. **Du Côté de chez Swann** konusunda yazdığı makale¹⁰ bazı kişileri uykusundan uyandıracaktır. André Gide, Henri Ghéon'un makalesinin etkisiyle **Du Côté de chez Swann**'a sarılmış, hatasını anlayarak Proust'a şunları yazmıştır: «Bir kaç gündür kitabınızı elimden bırakamıyorum; (...) Bu kitabın reddi NRF'nin en büyük hatası, (...) benim de yaşamımın en üzücü, en pişmanlık verici olayı olarak kalacaktır...»¹¹.

Kendini kabul ettirmeye başlayan Proust artık başarı yolundadır. Yakında, *La Nouvelle Revue Française*'in yeni yöneticisi Gallimard Proust'a **A la Recherche du Temps perdu**'nün tümünü basmayı önerecek, Proust birdenbire yayımcıların yapıtını basmak için yarıştığı ünlü bir yazar olup çıkacaktır.

Né var ki, 14 ağustos 1914'de Birinci Dünya Savaşı çıkmış, **A la Recherche du Temps perdu**'nün ikinci bölümü yayımlanamamış, bir çok eleştirmen de cepheye gidince Proust araştırması hemen hemen durmuştur. Ama gazeteler savaş haberlerinin yanı sıra durmaksızın Proust'dan söz etmektedirler. Savaşın dehşeti ortasında Proust adı, Proust'un yapıtı bir çeşit «yatıştırıcı» olmuştur.¹² İkinci bölümün yayımlanamamasının nedeni savaştır ama, savaşın olumlu sonuçları da olmuştur. Proust romanını yeniden gözden geçirme fırsatı elde etmiş, romanını genişlettikçe genişletmiştir. Belki de bu savaş olmasaydı, bugün karşımızda bir başka **A la Recherche du Temps perdu** bulacaktık.

Savaştan sonra **Du Côté de chez Swann**, 1919'da, Gallimard'da yeniden yayımlanır. Aynı yıl **A l'Ombre des Jeunes Filles en fleurs** de basılır ve Proust yapıtının ikinci bölümü ile, Roland Dorgelès'in **Les Croix de bois** adlı yapıtı karşısında «Goncourt ödülü»ne aday olur, 18 kasım 1919'da da ödülü elde eder. «Goncourt ödülü»nün Proust'a verilmesi sert tepkilere yol açar, alay konusu olur. Kimi Proust'un ödülü satın aldığı, ki-

9) Rachilde, *Mercure de France*, 15 ocak 1914.

10) «Du Côté de chez Swann», *La Nouvelle Revue Française*, 1 ocak 1914.

11) Mektubu aktaran: L. Pierre-Quint, *Le Combat de Marcel Proust*, Le Club français du Livre, 1955, s. 136.

12) André Maurois, *A la Recherche de Marcel Proust*, Hachette, 1949, s. 276.

mi de yargısına politikayı karıştırarak, Roland Dorgelès'in ödülü «solcu» olduğu için kaybettiğini ileri sürer¹³. Bununla birlikte J. Valmy-Baysse, Paul Souday, Binet-Valmer¹⁴ gibi o günün önemli eleştirmenleri Proust'u savunacaklardır. **A l'Ombre des Jeunes Filles en fleurs** konusundaki eleştirilerin en önemlisi de Jacques Rivière'inkidir. Ona göre Proust «psikolojik romanın tüm metodlarını yenilemiştir»¹⁵.

Proust ciddi bir şekilde «Goncourt ödülü»nden sonra, bir tarih vermek gerekirse 1920 yıllarında eleştirilmeye başlanır. 1920 yıllarına kadar yapılan eleştiri basit bir polemikden başka bir şey değildir. Şu da var ki, eleştirmenler arasındaki polemik 1950 yıllarına kadar sürer, ama 1920'den sonraki polemğin şekli değişiktir.

Polemğin şekli de değişse, 1920 lerden sonra daha ciddi araştırmalar da söz konusu olsa, Proust 1950 lere kadar ters anlaşılmıştır. Bu konuda 1950 yıllarında bile kötümser olanlar vardır. Pierre de Boisdeffre 1951'de yayımladığı bir kitabında, Proust'un henüz anlaşılammış olduğunu belirterek, eleştirmenlerin bu konuda «aciz» olduklarını itiraf etmelerini ister¹⁶.

Proust'un yıllarca anlaşılammamasının asıl nedeni, şüphesiz **A la Recherche du Temps perdu**'nün karmaşık yapısında, o zamana kadar alışlagelmiş olay örgüsünün bu romanda bulunmayışında, değişik anlatı yönteminde, özetle yapının kendi özündedir. Asıl neden bu olmakla birlikte daha birçok nedenler vardır.

Romanın kendi yapısını asıl neden olarak belirttikden sonra, diğer nedenlerin ilkinin Proust'un kendi yaşamında aramak gerekir. Proust'un «mondain» yaşantısı ile romanındaki «mondain» sahneler arasındaki yakınlık, bir de romanın birinci şahıs ile anlatılması eleştirmenleri yanıltmış, Proust'un **A la Recherche du Temps perdu**'de kendi yaşamını anlattığı kanısını uyandırmıştır.

Bir başka neden de **Sodome et Gomorrhe**'de alışılmamış, ahlak kurallarına ters düşen bir olayın işlenmesidir. Gerçi bu tür olayların işlenişi Fransız edebiyatında yeni de değildir; yıllar önce Balzac aynı türde bir olayı -zaten Proust'u böyle bir konuyu ele almaya iten Balzac'tır- Vautrin

13) Daha geniş bilgi için bk. J.-Y. Tadié, **Lectures de Proust**, Armand Colin 1971, s. 19, 20 ve L. Pierre-Quint, a.g.y., s. 110.

14) Bk. Douglas W. Alden, a.g.y., s. 33.

15) «Le Prix Goncourt», **La Nouvelle Revue Française**, 1 ocak 1920.

16) **Métamorphose de la littérature**, cilt II, s. 86.

ile **La Comédie humaine**'de sergilemiş, aynı tür saldırılara hedef olmuştur. Ancak Proust daha ileriye giderek, bu konuyu romanının önemli konularından biri haline getirmiştir. Kendi anormal yaşantısı¹⁷ ile romanında ele aldığı konu arasındaki paralellik saldırı için fırsat kollayanlara koz olmuştur.

A la Recherche du Temps perdu'nün bölüm bölüm yayımlanmasının da Proust'un geç anlaşılmasında önemli bir rolü vardır. Bölümlerin ayrı ayrı yayımlanışı eleştirmenleri yapıta götüreceğine, yapıttan uzaklaştırmıştır¹⁸. **A la Recherche du Temps perdu** bir bütündür, her bölümünün, her sayfasının, her satırının birbiriyle ilişkisi vardır. Bu ayrılmazlık, bu bütünlük romanın en büyük özelliklerinden biridir. **Du Côté de chez Swann, A l'Ombre des Jeunes Filles en fleurs, le Côté de Guermantes, Sodome et Gomorrhe, la Prisonnière, Albertine disparue** ve **le Temps retrouvé**'nin aynı anda yayımlanmaması, eleştirmenleri **A la Recherche du Temps perdu**'yü «bütün» olarak okumaktan uzaklaştırmış, dolayısı ile de yanlış sonuçlara götürmüştür. Proust, Paul Souday'a yazdığı bir mektupda, «son cildin son bölümünün hemen ilk cildin ilk bölümünden sonra, geri kalan bölümlerin daha sonra yazıldığını»¹⁹ belirtmektedir. Bu durumda, romanın son bölümü **le Temps retrouvé** 1927'de yayımlandığına göre, bu tarihten önceki yanlış değerlendirmelerden eleştirmenleri sorumlu tutmak hak-sızlık olacaktır.

Proust'un geç çözümlenmesinde Birinci Dünya Savaşı'nın da rolü olduğunu söylemiştik. Buna İkinci Dünya Savaşı'nı da eklemek gerekir. Son bölüm yayımlanmış, binlerce sayfalık bu dev romanın incelenebilmesi için gereken süre geçmeden İkinci Dünya Savaşı çıkmış, 1945'de sona ermesine karşın etkisini 1950 lere kadar sürdürmüş, böylece Proust anlaşıl-madan 1950 yıllarına gelinmiş.

Nedenler konusunda sözümüzü bitirmeden, sıraladığımız bütün bu nedenlerin yanı sıra, Jean-Yves Tadié ile beraber, Proust'un geç anlaşıl-masında rolü olan şu üç nedenden de söz etmek yerinde olacaktır: Birin-cisi, iki savaş arasındaki en önemli edebi akım sürrealizmdir. **Le Temps retrouvé**'nin yayım tarihi olan 1927'de böyle bir ekolün güncelliği eleştir-menlerin tam anlamıyla Proust'a yönelmelerini engellemiştir. İkinci ola-rak, 1930-1936'da Proust'un mektuplarının sürekli bir şekilde yayımlan-

17) Proust'un hizmetçisi Celeste Albaret'ye göre Proust'un anormal bir ya-şantısı olmamıştır. Bk. a.g.y., s. 227-240.

18) Bk. J. Bersani, **Les Critiques de notre temps et Proust**, Garnier 1971, s. 10.

19) Aktaran: G. Cattaul, **Proust**, Ed. Universitaires, 1958, s. 82.

ması, Proust'un yaşamını anlattığından kuşkusuz olan eleştirmenleri, yapıta sırt çevirip bu mektupları araştırmaya yöneltmiştir. Üçüncü olarak da, savaş yüzünden «Fransa ve dünyayı çalkalayan krizler» den dolayı, **Bağımlı edebiyat**'ın (Littérature engagée) ortaya çıkmasıdır. 1930-1950 yıllarının büyük isimleri Malraux, Sartre ve Camus'dür²⁰.

A la Recherche du Temps perdu'nün geç ve ters anlaşılmasının kaynaklarını yukarıdaki şekilde özetledikten sonra, 1950 yıllarına kadar yapılan araştırmaları, André Ferré ve Jacques Bersani ile birlikte, biyografik ve felsefi araştırmalar olmak üzere iki grupta toplayacağız. Birinci grubun yazarları, **A la Recherche du Temps perdu**'de sürekli olarak Proust'un özyaşamını aramışlar, ikinci grubun yazarları da Proust'u psikolog veya filozof olarak görüp **A la Recherche du Temps perdu**'nün asıl yönünü, yani edebi yönünü bir kenara itmişler, veya görememişlerdir²¹.

1950 yıllarına gelince, bu yılların Proust eleştiri tarihinde önemli bir yeri vardır. **A la Recherche du Temps perdu** konusunda en değerli araştırmalar bu yıllarda yapılsa da, Proust bu yıllarda anlaşılmaya başlanır. Bu da 1952'de Jean Santeuil'ün, 1954'de **Contre Sainte-Beuve**'ün²² bulunup yayımlanması sayesinde olmuştur. **A la Recherche du Temps perdu**'nün taslakları diyebileceğimiz bu iki yapıt sanki önyargılara, yanlış değerlendirmelere engel olmak için ortaya çıkmışlardır.

Jean Santeuil, Proust'un ölümünden sonra kardeşi Robert Proust'un topladığı kağıtlar arasında Bernard de Fallois tarafından bulunmuştur. Proust'un beğenmeyerek bir kenara attığı bu roman taslağı, **A la Recherche du Temps perdu**'nün anlaşılmasında veya eleştirmenlerin yapıta dönmesinde önemli bir rol oynar. **Jean Santeuil**'ün bulunmasıyla Proust'un **A la Recherche du Temps perdu**'yü kendini anlatmak için yazmadığı, aksine «kendinden kurtulmak için»²³ yazdığı ortaya çıkar. **Jean Santeuil**, üçüncü şahısla anlatılmasına karşın, **A la Recherche du Temps perdu**'den daha fazla otobiyografiktir. Demek ki, ileride birçok araştırmalara konu olacağı gibi²⁴, **A la Recherche du Temps perdu**'nün anlatıcısının «je» sü (**ben'i**),

20) Jean-Yves Tadié, a.g.y., s. 62-63.

21) Bk. J. Bersani, «Proust perdu et retrouvé», **Les Critiques de notre temps et Proust**, s. 10-11.

22) **Contre Sainte-Beuve**'ün bir bölümü, le **Balzac de M.de Guermantes** adı altında 1950'de yayımlanmıştır.

23) Claude-Edmonde Magny, «Finalement», **Preuves**, Ekim 1952.

24) Örnek olarak: L. Martin-Chauffier, «Proust et la double «je» de quatre personnages», **Confluences**, no spécial, **Problèmes du roman**, 1943.

Jean Santeuil'ün anlatıcısının «il» inden (**O'sundan**) daha az öznelir. Öyleyse Proust'un romanı basit bir yaşam öyküsü değildir, bu da kesinlikle **Jean Santeuil**'ün bulunmasıyla anlaşılmıştır.

Jean Santeuil'ün yayımlanmasıyla eleştirmenlerin **A la Recherche du Temps perdu**'yü bir kenara bırakıp, Proust'un bu yeni yapıtına yönelmesi Claude-Edmonde Magny'nin tepkisine yol açacaktır. Claude-Edmonde Magny eleştirmenleri asıl yapıta sırt çevirmekle suçlayarak, «yazarların kemiklerinin mezarlarında rahat bırakılmasını» ister²⁵. Magny sözlerinde haklıdır, yazarları mezarlarında rahat bırakmak gerekir. Ancak **Jean Santeuil** eleştirmenleri Proust'un yaşamını araştırmaya yöneltmemekte, aksine **A la Recherche du Temps perdu**'nün araştırılmasına yöneltmektedir.

A la Recherche du Temps perdu'nün bir başka taslağı olarak kabul edilen **Contre Sainte-Beuve**'e gelince, **Jean Santeuil** kadar ilgi uyandıran, eleştirmenlerin yapıta dönmesinde onun kadar rol oynayan bu eleştiri taslağı, 1954'de Bernard de Fallois'nin önsözü ile yayımlandı. **Contre Sainte-Beuve, A la Recherche du Temps perdu**'nün «şaşırtıcı bir sabır» ürünü²⁶ oluşunun bir başka kanıtı idi. Bu yapıtta Proust, ünlü eleştirmen Sainte-Beuve'ün yaşama dayalı eleştiri metoduna başkaldırıyor, bir yazarın yapıtı incelenirken yaşamı süresince ne yaptığının, nereye gittiğinin, kiminle düşüp kalktığının bilinmesinin gerekmediğini savunuyordu. Demek ki **A la Recherche du Temps perdu**'nün asıl kaynağı eleştiride idi. Georges Poulet'nin de belirttiği gibi, tüm **A la Recherche du Temps perdu** «kişileri, konuları, görünüşleri, sonsuz psikolojik analizleriyle (...) -nasıl Combray bir çay bardağından çıkmışsa- eleştiri üzerine bir düşünceden çıkmıştı»²⁷.

1950 yıllarında eleştirmenler doğal olarak **Jean Santeuil** ve **Contre Sainte-Beuve**'e yönelirler, **A la Recherche du Temps perdu**'yü bu iki taslağın ışığı altında anlamaya çalışırlar. Bu da Sainte-Beuve'cü eleştirmenler için bir koz olur. Örnek olarak, Jean Pommier bu konudaki yazısında²⁸, Proust'un eleştiri metodunun geçersiz olduğuna deyir, bunun da Proust'un kendi hayranları sayesinde doğrulandığını belirtir. Proust'cu-

25) Aynı makale.

26) Bk. Maurice Blanchot, «L'Etonnante patience», **La Nouvelle Revue Française**, Eylül 1954.

27) Georges Poulet, **La Conscience critique**, J. Corti, 1971, s. 49.

28) «Marcel Proust et Sainte-Beuve», **Revue de l'histoire littéraire de la France**, ekim-aralık 1954, s. 536-542.

lar **A la Recherche du Temps perdu**'yü, Jean Santeuil ve **Contre Sainte-Beuve**'ün ışığı altında değerlendirerek, farkına varmadan, Proust'un metodunu değil, Sainte-Beuve'ün metodunu uygulamışlardır. Jean Pommier bazı noktalarda haksız da değildir, ancak eleştirmenlerin geçici tutkusunu Proust'un eleştiri metodunun geçersizliğini kanıtlamaya yeterli değildir. Hem sonra bu iki taslak, Jean Pommier'in düşündüğünün aksine Proust'un öldüğünü değil yaşadığını kanıtlar. Çünkü bu iki taslak sayesinde Proust'un yaşamı bir kenara bırakılacak, bu iki taslak sayesinde yapıta dönüş başlayacak, bu iki taslak sayesinde Sainte-Beuve'cüler hatalarını anlayacaklardır. Üstelik, Proust konusunda önemli sayabileceğimiz ve kendini kabul ettiren araştırmalar, asıl yapıta yani **A la Recherche du Temps perdu**'ye dönük olan araştırmalardır.

Özetlemek gerekirse, Proust eleştiri tarihi «yapıtı dönüş, uzun süren ve güç olan bir metin bulgusu tarihidir»²⁹. 1950 yıllarındaki bu dönüş, bu metne yöneliş, Jacques Bersani ve Jean-Yves Tadié'nin deyimleri ile, bir çeşit «Copernic devrimi» dir³⁰. Bu devrimden sonra teknik, tematik, stilistik..., kısaca yapıtın kendisine dönük araştırmalar artık yavaş yavaş biyografik, felsefi veya psikolojik araştırmaların yerini almaya başlayacak, böylece Proust eleştiri tarihinde yeni bir dönem başlayacaktır. Şüphesiz 1950 yılları bir geçiş dönemidir. Nasıl ki bir devrimden sonra geçmişin izleri birden silinmez veya beklenen hemen gerçekleşmezse, yapıtından uzak araştırmalar da birden kaybolmayacak, bir süre devam edecektir. 1950 yıllarını Proust eleştiri tarihinin en verimli yılları olarak göstermek doğru değildir. Yapıtı dönük çalışmalar bu yıllarda da başlasa, Proust konusunda değerli araştırmalar 1960'dan sonra ortaya çıkar. **Proust et les Signes**³¹ ve **L'Espace proustien**³² gibi önemli araştırmaları okumak için 1960 yıllarını, **Proust et le roman**³³ ve **Proust romancier**³⁴ gibi araştırmaları okumak için de 1970 yıllarını beklemek gerekecektir. 1970 yıllarında Jean Pfeiffer şöyle yazmaktaydı: «Marcel Proust konusunda her şey söylendi (...) Evet, her şey söylendi ama, her şeyin yeniden ele alınması

29) J. Bersani, «Proust perdu et retrouvé», *les Critiques de notre temps et Proust*.

30) J. Bersani ve J.-Y. Tadié, «Proust devant les critiques», *les Nouvelles Littéraires*, 11 temmuz 1971.

31) Gilles Deleuze, Paris, P.U.F., 1964.

32) Georges Poulet, Gallimard, 1967.

33) Jean-Yves Tadié, Gallimard, 1971.

34) Maurice Bardeche, *Les Sept Couleurs*, 2 cilt, 1971.

gerek»³⁵. 1980 yıllarında, yani günümüzde, biraz daha değişik bir şekilde Jean Pfeiffer'in söyledikleri hala geçerli. Doktorların yaşağına rağmen ölümünden birkaç saat öncesine kadar yazan, yapıtı için ömrünü veren, asıl mutluluğı yapıtına koyduğu «son» sözcüğünde bulan Marcel Proust konusunda bugüne kadar çok şey söylendi ve çok şey öğrendik. Ancak söylenecek, öğrenecek daha çok şey var. Eleştirmenlerin görevi henüz bitmiş değil.

35) «L'approche d'une oeuvre», *L'Arc*, 1972, no 47.

KÜLTEPE'DE BULUNAN HELLENİSTİK ÇAĞA AİT BİR AMPHORA*

Dr. Levent ZOROĞLU**

Kızılırmak Havzasında son yıllarda yapılan araştırmalar, bize bu bölgenin Hellenistik çağda yerli bir boyalı seramik üretimine sahip olduğunu göstermiştir'. Bu yerel üretimde çömlekçiler bir yandan kendi geleneksel bazı motiflerini ve boyaalarını yaşatmışlar, bir yandan da, Havza dışındaki diğer seramik atelyelerinin ve bu arada yaygınlaşan madeni kap biçimlerinin ve süslerinin etkisiyle, yeni ve birçok bakımlardan kendine özgü bir boyalı seramik türü yaratmışlardır. Burada ele alacağımız Külte-

*) Doktora tezimde ele aldığım bu amphora hakkında bir makale hazırlama fikrini veren ve tez savunmamız sırasında gerekli uyarılarda bulunan Ord. Prof. Dr. sayın E. Akurgal'a, tez çalışmam sırasında Marissa'da bulunan mezarın duvarlarındaki av sahnesine ait slaytı gönderen Prof. Dr. sayın M. Mellink'e; vazunun resimlerinin çekiminde her kolaylığı gösteren Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Müdürü sayın R. Temizer'e, resimler için aynı müzenin fotoğraf uzmanı sayın M. Aydemirli'ye teşekkürlerimi sunarım. Makalemizde Archäologischer Anzeiger 176, s. 575-585'deki kısaltmalar listesine uymuş bulunuyoruz.

**) Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi-Arkeoloji Bölümü Asistanı.

1) Orta Anadolu'da Kızılırmak kavsinin içinde ve kuzeyde Kızılırmak ile Yeşilirmak arasında kalan bölgede Hellenistik çağda üretilen boyalı seramik «Yerli Pontus Seramiği» (bk. A. Akarca, V. TTKong. 1960, 142 vd.) veya «Galat denilen Seramik» (bk. F. Maier, JdI 78, 1963, 238 vd.) olarak ele alınmıştır. Biz, bu bölgede son yıllarda yapılan kazılarda bulunan ve kendi olanaklarımızla yaptığımız araştırmalarla elde ettiğimiz bu seramik grubunu «Hellenistik Çağda Kızılırmak Havzası Boyalı Yerli Seramiği (Ankara, 1978)» adlı doktora çalışmamızda topluca değerlendirdik. (bk. ay. zam. L. Zoroğlu, VIII. TTKong. 1979, 345 vd.) Bu çalışmamızdaki sonuçlara göre «Kızılırmak Havzası Boyalı Kapları» İ.Ö. II. yüzyıldan itibaren asıl biçim ve süs özelliklerini kazanmış, bu özelliğini Augustus çağı sonlarına kadar sürdürmüştür. Bu kap kaçak grubu içinde bazı formlar Havzada ilk kez görülmekte olup, bunlar yine havza içindeki bazı atelyelerde form gelişimlerini sürdürmektedirler. Bunun gibi, bazı süslerde de aynı gelişim söz konusudur. Bu konuda IX. Türk Tarih Kongresinde verdiği konferans Kongreye sunulan bildiriler kitabında yayınlanmaktadır.

pe'de bulunmuş amphora da dahil olmak üzere, Kızılırmak havzasında bulunan birkaç eser, üzerlerindeki süslerin çeşitliliği ve resim sanatına yakınlıkları yönleriyle bu grup içinde özgün bir yere sahiptirler ve Havza'nın seramik repertuvarının önemli örnekleridir.

Biçim açısından «boyunlu amphoralar» grubuna sokulabilecek Kültepe Amphorası² 31 cm. yüksekliğinde olup, karın çapı 17.5 cm. dir (Res. 1). Çamuru ve dış yüzündeki boyasız kısımlarındaki astar rengi deve tüyüdür. Ağız kenarı yatay bir biçimde iyice dışa uzanmış, boynu oldukça uzun ve az çok silindirik. Kabın karın kısmı yumurta biçimli ve kaidesi basit, halka tiptir. Karşılıklı iki şerit kulp boyun başlangıcı ile omuz alt bölümüne bağlanmışlardır. Amphoranın karından eksik bir kısmı alçı ile tamamlanmıştır.

Kültepe amphorasının ağız ve kaidesi dışında kalan tüm dış yüzeyi beyaz boya ile kaplamış ve süsler kırmızimsı kahverengi ve siyah boya ile yapılmıştır³.

Kabın boynunda ve karının bir yüzünde balık pulunu andıran süsler bulunmaktadır (Res. 2, 3). Bu süslerin dış hatları siyah çizgi ile belirlendikten sonra, içleri yine aynı boya ve kırmızimsı kahverengi ile yapılmış çizgilerle taranmıştır. Sözü geçen bu taramalar boynun ikinci yüzünde, vazunun diğer taraflarındaki aynı süslere göre daha basit olarak yapılmıştır. Omuzun hemen başlangıcında iki çizgi arasına yerleştirilmiş ve tüm omuzu çevreleyecek biçimde, siyah boya ile yapılmış üçgenler dizisi görülmektedir. Omuzda ise, bir yüzde sağdaki kulpun omuza birleştiği yerden başlayan ve eşit kavisler yaparak dalgalanan bir sarmaşık dalı bulunmaktadır. Sarmaşık yapraklarının bulunduğu dallar hafifçe geriye dönmüş ve yapraklar yaprak ayasından itibaren iki eşit parçaya bölünerek, yarısı kırmızimsı kahverengi boya ile doldurulmuş, diğer yarısı ise beyaz astar renginde boş bırakılmıştır. Sarmaşık yapraklı dal ile ana dal arasında kalan kısımlarda açık kırmızı renkte, dalgalı filizler bulunmaktadır.

2) T. Özgüç, Demir Devrinde Kültepe ve Çevresi 1971, 29 vd., Lev XXX. Amphora'nın renkli bir resmi için bk. Art Treasures of Turkey, 1966, 93, no. 143.

3) Bunlar bölgenin İ. Ö. VI. yüzyıldan beri kullandığı renklerdir. bk. E. Akurgal, Phrygische Kunts 1955, 48; G. K. Samms, The Phrygian Painted Pottery of Early Iron Age Gordion and Its Anatolian Setting 1971 (Tez), 43 vd.; Maier, a.g.e., 246. Kızılırmak Havzasında beyaz veya krem beyaz çok revaçtadır ve bu boya bakların dış yüzünü kısmen veya tamamen kaplar. Bu özellik Hadra hydrialarının «üzeri beyaz astarlı» grubu ile karşılaştırılabilir; bk. B. F. Cook, The Metropolitan Museum Art Papers 12, 1966, 9. Aynı özellik üzeri beyaz astarlı Langynos'larla da karşılaştırılabilir; bk. G. Lérout, Lagynos 1913, 7 vd. 88 vd.

Omuzun diğer yüzünde ise, yine sola doğru dalgalanan ve filizleri olan bir dal ve bu dalın yaptığı kıvrımların omuz sahasında boş bıraktığı yerlerinde, yaprakları kırmızımsı kahverengi ve siyah boyalarla değişmeli olarak boyanmış rozet süsleri yer almıştır. Omuzdaki bu süsler altta ve iki kulpun omuza bağlandığı yerlerden itibaren yatay olarak yapılmış iki merdiven süsü ve bunlar arasında yer alan dalga motifi ile sınırlandırılmıştır. Kabın arka yüzünde de yinelenen bu motiflere ek olarak, üstteki merdiven süsüne bağlı olan dişler yapılmıştır. Aynı motifin kulpların dış düzlüğü üzerinde ve aralarına şevron motifinin de eklenmesiyle yinelenildiğini görmekteyiz ki, bu süsler hemen hemen kaideye kadar uzanır. Ayrıca kulpların yan yüzlerinde eğik çizgiler bulunmaktadır ve bunlar kulplara sanki kıvrımlıymiş gibi bir görünüm vermektedirler.

Amphoranın karnının ikinci yüzünde, yukarıda değindiğimiz balık pulunu andıran süsler yanında, kulpların omuza bağlandığı yerlerin hemen altından başlayan ve oldukça gergin bir şekilde karnının en geniş yerini çevreleyen, ortada bir düğüm yaptıktan sonra uçları aşağı sarkan, üzeri süslü bir kemer motifi görülmektedir. Kemer üzerinde yine merdiveni andıran süsler ve daireler içine yerleştirilmiş çaprazlar bulunmaktadır.

Kültepe amphorasının üzerindeki en önemli süs hiç kuşkusuz onun karnının birinci yüzünde yer alan panter avı sahnesidir. Burada şahlanmış bir atın üzerinde mızrak savuran bir figür ve atın karşısında fırlamakta olan bir panter görülmektedir. Uzun kollu ve etekli bir elbise ile dar bir pantolon giymiş olan avcı atın üzerinde biraz da geriye doğru yaslanarak oturmuş, sol koluyla tuttuğu uzun mızrağını pantere yöneltmiş, sağ eliyle de atın dizginini tutmuştur⁴. Yüzü profilden olup, dış hatları kalın ve siyah bir çizgi ile çizilmiştir. Kısa saçlı başını hafifçe öne doğru uzatmış ve bu hareketten dolayı boynu biraz uzun olarak yapılmıştır. Genel görünüşüyle avcı ince, uzun yüzlüdür. Hatta, ressam figürün yüzündeki bu zayıflığın daha aşikar gözükmesi için, yanağı kahverengi boya ile hafifçe gölgelendirerek, belki de avcının çökük avurtlu olduğunu göstermek istemiştir. Avcının göğsü 4/3 lük bir dönüşle gösterilmiş olup, üzerindeki bol ve kıvrımlı elbiseden⁵ dolayı bu dönüş farkedilebilecek dere-

4) Normal olarak bir avcı veya savaşçı dizginleri sol eliyle, silahını da sağ eliyle tutar. Burada gördüğümüz değişik tasvir ressamın bir yerleştirme hatasından doğmuş olabilir.

5) Bu kıvrımları karşı. K. F. Kinch, D. Kgl. Danske Vidensk. Selsk. Skrif-ter, 7 Raekke, historisk og filosofisk Afd. IV, 3, Lev. 2, 3. Perslerin giydiği elbise için bk.. G. Thompson, Iran 3, 1965, 121 vd.

cede değildir. Elbise kıvrımları göğsün üst bölümünde uzun ve düzdür. Avcının karnında beli iyice sıkılmış bir kemer görülmektedir; burada oluşan dikey elbise kıvrımları sık, ancak kısa ve hafifçe dalgalıdır. Elbisenin etek kısmında ise, bu kıvrımlar uzun ve «U» biçimli çizgiler halinde gösterilmiştir. Ayrıca burada hafifçe geriye doğru uçan eteğin atın sırtındaki örtünün üzerini kısmen kapladığı da görülmektedir. Sanatkar elbisenin bolluğunu figürün kolunda yaptığı boğumlar ve hafif kavisli kısa kıvrımlarla ve biraz da abartarak ifade etmeğe çalışmıştır. Bu bol kıvrımlı üst giysinin aksine avcının dar pantolonu bacağına yapışmış ve kıvrımlar ancak bu bacağın yuvarlaklığını yansıtabilecek bir kaç çizgi ile gösterilmiştir. Avcının ayağında kırmızı renkte bir ayakkabı bulunmaktadır⁶. Saydığımız bu giysiler yanında, avcının sırtında dörtte üçlük kısmı siyah boya ile boyanmış bir pelerin görülmektedir⁷. Avcı, atın sırtında, kenarları testere ağız biçimli olan ve yine siyah boya ile silüet halde boyanmış bulunan bir örtü üzerinde oturmaktadır. At arka ayakları üzerinde havalanmış, ön ayaklarını havada çırpır biçimde tasvir edilmiş ve kısa yeşil boyunu geriye çekmiş olup, geriye doğru çevrilmiş kulağı, biraz iri ve yine geriye dönmüş gözü, açık ağız ile bir panik ifadesi taşımaktadır. Öyle sanıyoruz ki, sanatkar bu şekildeki bir tasvir ile atın kendisine doğru saldıran vahşi hayvanla karşı karşıya gelmiş olmasından dolayı duyduğu korku ve ürkekliği anlatmak istemiştir. Aynı zamanda, at, havada çırpıldığı ön ayakları ile kendisini bir yandan da savunmak ister bir ifade taşımaktadır. Atın kalın siyah çizgilerle belirlenen dış hatlarından sonra, tüm vücudu ince tonda kırmızısı kahverengi ile kaplanmış ve arka kısmı,

6) Figürün diğer bacağının gösterilmemesi, ressamın bazı örneklere uygun olarak ve bu örneklere benzetmek çabasıyla tasvir etmediği düşünülebilir. Bu tür bir tasviri Nereidler Anıtı'nın III. frizini süsleyen av sahnelerindeki 889 no.lu levhada görmekteyiz. (bk. W. Schuchhard, AM 1927, Beilage XIV). Ancak, aynı frizde atın gerisine doğru uzanmış dıştaki bacağına rağmen, atın diğer tarafından sarkan ayağın da tasvir edildiği örnekler bulunmaktadır (bk. Levha 887, 888). Dikkat edilirse, amphora üzerinde avcının görünen sol bacağı atın göğsüne doğru oldukça yaklaşmıştır. Avcı dengesini sağlamak üzere, diğer bacağına da öne doğru uzatmış ve bu nedenle sağ bacak atın göğsünün öbür yüzünde kaldığı için, bilinçli olarak, gösterilmemiş olabilir.

7) Bu pelerin ne Pers kandys'ine, ne de Chlamys'e benzemektedir. Ayrıca, avcının elbise kıvrımlarını tasvire özen gösteren sanatkar bu oblong şekilli pelerinin 4/3 lük kısmını silüet halde boyayarak, kumaştan olması gereken bu giysiyi kıvrımsız yapmıştır. Bu pelerinin yanlardaki kavisli çizgileri sağ uçta, birbirinden ayrı olarak çengeller yapmakta ve bu iki uç dalgalı iki çizgi ile birleştirilmiş bulunmaktadır. Benzerlerini bulamadığımız bu şeklin avda kullanılan başka bir araç olup olmadığı da açık değildir. Bu nedenle biz de şimdilik pelerin demeyi uygun bulduk.

göğsünün ön bölümü ve boynunun üst kısmı koyu kahverengi-siyah boya ile koyulaştırılmıştır. Atın anatomik yapısını göstermek üzere, özellikle bacaklarında siyah boya ile yapılmış bazı çizgiler bulunmaktadır. Sanki yukarıda sözünü ettiğimiz koyulaştırmalarla bir yandan figürün plastiklik kazanmasını sağlamağa çalışmış, diğer yandan da, ışık-gölge etkisi yaratmak istemiştir. Ancak, bu çalışmanın oldukça basit olduğunu eklemeliyiz.

Bu sahnedeki son figür olan panterin, bu sahnenin yapıldığı alan içerisinde, vücudunun ancak ön kısmı görülmektedir. Vahşi hayvan atı panik içinde bırakacak bir hareketle öne doğru atılmıştır. Vücudu iyice öne uzanmış, boynu biraz dik ve ön ayakları birbirine hemen hemen paraleldir. Dikilmiş kulakları ve açık ağız ile panterin vahşiliği iyice belirlenmek istenmiş, ayrıca hayvan gözlerini karşısındaki figürlere dikmiş olarak tasvir edilmiştir. Bütün vücudu çeşitli irilikte beneklerle kaplanmış olan panterin yelesi tarama ince çizgilerle belirtilmiş, ayrıca boynun arka kısmı da siyah boya ile koyulaştırılmıştır. Bu son uygulama ile hayvanın vücudunun bu kısmında ışık-gölge etkisi yaratılmak istenmiştir. Atın arka ayaklarını bastığı bir zeminin bulunduğunu varsayarsak, panterin sahne içinde gösterilen bu atlayışıyla biraz yüksekte tasvir edildiği ve hayvanın arka ayaklarının herhangi bir zemin üzerinde olmadan, havada gösterilmiş olması gerektiğini düşünebiliriz.

Dikkat edilecek olursa, sahnede yer alan figürlerin yapıldığı çizgilerin dikkatsiz ve basit, bazı anatomik detayların da oldukça şematik olduğunu saptamak mümkündür. Ressam daha çok figürlerin üç buutu veya plastikliği ile ilgilenmiş ve bunu da kısaltılmış çizgi ve taramalarla, figürlerin vücutlarının bazı kısımlarına yaptığı ışık-gölge uygulaması ile sağlamağa çalışmıştır. Ayrıca avcının üzerindeki elbisenin kıvrımları da bu plastikliğin ortaya çıkmasında yardımcı olmuştur. Bununla birlikte, figürlerin kalın dış hatları, elde edilmeğe çalışılan plastiklik ve ışık-gölge uygulamasında kullanılan boyamalara rağmen, özelliklerini yitirmemişler ve hatta, atın göğsünde daha iyi görülebileceği gibi, dış hatları belirleyen çizgiler kalınlaştırılarak daha göze çarpar hale getirilmişlerdir.

Motifleri ele almadan önce Kültepe amphorasının formu hakkında bir kaç söz söylemek istiyoruz. Kabin ince, uzun formu oldukça seyrek bir tiptir ve Hellenistik çağa ait amphoralar içinde bunun benzerlerini bulmak hem Kızılırmak Havzasında, hem de diğer Hellenistik merkezlerde oldukça güçtür⁸. Şerit kulplar Hellenistik çağ için tipiktir ve Tarsus'da⁹,

8) Hellenistik amporaların biçim gelişimi için bk. H. Thompson, *Hesperia* III/4, 1934, 444.

9) F. Jones: *Tarsus I'de*, 1950, res. 125/117 (Orta Hellenistik).

Bergama'da¹⁰ ele geçen «Siyah sırlı ve süslü» amphoraların kulp tipleri ile karşılaştırılabilir.

Yukarıda da tarif ettiğimiz gibi, amphora çok zengin motiflerle süs-
lüdür. Bunlardan balık pulunu andıran süsler Kızılırmak havzası serami-
ğinin motif repertuarı için yabancadır ve yalnızca bu vazo üzerinde gö-
rülmemektedir. Bu motif Atina'da bulunan mermer loutrophoroslar¹¹ üzerin-
deki «örtü şeklindeki yaprak süsleri» ne benzediği gibi, «Megara» kase-
lerinin¹² üzerindeki benzer süslerle de karşılaştırılabilir. Bu motif, aynı za-
manda, geç Hellenistik-erken Roma devrinden bazı gümüş kantharoslar
üzerinde de görülür¹³. Bu kap kaçak örnekleri dışında, lahitlerde de, ör-
neğin İskender Lahdi'nin kapağı üzerindeki yaprak örtüsü süslerinde ol-
duğu gibi, kullanılmaktadır¹⁴. Sarmaşık dalları ise, Hellenistik çağda ol-
dukça yaygın süslerin başında gelir ve bu motif Kızılırmak havzası boya-
lılarında da bol olarak kullanılmıştır¹⁵. Sarmaşık dalları Havza'da kapların
özellikle omuzlarına yapılmışlardır¹⁶. Aynı şekilde, Bergama'da bulunan
«Batı Yamacı Kaplarında» da sarmaşık dalları amphoraların omuzlarına
yapılmışlardır ki, bu özelliği ile Atina'da bulunan aynı gruptaki amphora-
ların süsleme tekniğinden kısmen ayrılmaktadırlar¹⁷. Sarmaşık yaprakla-

10) J. Schäfer, PergForsch 2, 1968, 19, 20 (D71).

11) A. Conze, Die attischen Grabreliefs 1906, 362, Lev. 365/1703, 1706.

12) F. Courby, Le Vases grecs à reliefs 1922, res. 73/o, p.; G. R. Edwards, Hesperia Suppl. 10, 1956, 85, Lev. 43, 44.

13) D. Popescu, Dacia II, 1958, 168 vd., res. 11-18; ay. zam. bk. Boscoreale koleksiyonunda bir kase: H. de Villefosse, MonPiot 5, 1897, Lev. 23/1.

14) V. von Graeve, IstForsch 28, 1970, 18, not. 12, Lev. 4, 5.

15) Boğazköy'de bulunan sarmaşık dalı ile süslü örnekler için bk. Maier, a. g. e., 228; Eskişehir'de bulunan bir örnek için bk. Zoroğlu, a. g. e., 352 vd., Lev. 214.

16) Örneğin elimizdeki bu amphoranın bulunduğu Kültepe'ye yakın yerleş-
me yerlerinden Sulucakarahöyük ve Topaklı'da bulunan büyük boydaki amphi-
roraların omuzları da yine aynı stilde sarmaşık dalları ile süslenmiştir. Sulucaka-
rahöyük için bk. K. Balkan — O. Sümer, TürkAD 18/1, 1969, 37, 40, res. 2, 3. To-
paklı için bk. L. Polacco, SMEA 48, 1970, 37, Lev. 13, res. 20. Kültepe amphora-
sının omuz başlangıcında görülen üçgen frizi Sulucakarahöyük'de bulunan
amphora omuzundaki aynı motif ile yakın benzerdir.

17) Schäfer, a. g. e., 16, 19. Yazar Bergama'da bulunan Batı Yamacı amphi-
roralarında sarmaşık dallarının omuza yerleştirilmiş olması hususunu ele alma-
mıştır; ancak, burada üretilen Batı Yamacı kaplarının Atina'da üretilenlerden
ayrı ve bağımsız olduğu konusuna değinmiştir. Anadolu atelyeleri sarmaşıkları

rının iki kısma ayrılarak, bu kısımlardan birinin daha koyu bir renkle boyanması özelliği de yerlidir ve Pontus kökenli ve İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan bir skyphos¹⁸ üzerindeki sarmaşık yaprakları ile karşılaştırılabilir. Buna rağmen, kap kacak türü dışında, sarmaşık yapraklarının iki kısma ayrılarak, yarısının koyu bir renkle boyanması özelliğini Delos'da «Maskeler Evi» nin döşemelerindeki sarmaşık bordürleri ile karşılaştırmak da mümkündür¹⁹. Amphora'nın omuzunun diğer yüzünde yer alan bir dal motifi ile rozetlerin kombinasyonu özelliği de oldukça seyrek ve «Megara» kaseleri üzerindeki benzer motif²⁰ veya bazı mimari süslemelerde²¹ görülen benzerlikler mukayese için yetersizdir. Yaprakları iki ayrı renkte boyanmış rozetler Kazanlak'daki mezarın tholosuna ait süslemelerde görülmektedir²². Sanatkarın sarmaşık yapraklarını iki kısma ayırarak bir kısmını koyu bir renkle boyamasını ve rozetleri değişmeli olarak, açık-koyu renklerle göstermesini eserine tezyini ve çokrenkli bir karakter vermek istemesi ile açıklayabileceğimiz gibi, aynı zamanda, ressamın böyle bir renk kontrastı oluşturarak, motiflere ışık-gölge etkisi vermek eğilimini duyması şeklinde de yorumlayabiliriz. Böyle bir etki yaratma isteğinin vazunun esas sahnesinde denendiğini yukarıda açıklamıştık.

Omuz süslerini sınırlayan dalga motifi Kızılırmak Havzasında çok az görülen süslerden biridir. Bu motifin yatay merdiven süsleri arasında yer alması da hemen hemen üniktir. Ancak, aşağıda ele alacağımız ve Yozgat yakınındaki Çengeltepe'de bulunan bir kap parçasının üzerinde aynı düzenlemeye, biraz daha kaba yapılmış olarak, rastlamaktayız²³ (Res. 6).

amphoraların genellikle omuz kısmına yerleştirmiş olmakla bu stile ayrı bir özellik katmış olabilirler; karşı Thompson, a. g. e. 400 ve res. 61. Hadra 'hydrialarında da sarmaşık dallarının omuz bölgesine yapılmış olduğu bir kaç örnek bulunmaktadır: bk. L. Guerrini, Vasi di Hadra 1964, Lev. XIII (B 33), V (C 10).

18) Doktora tezimde ele almış olduğum bu skyphos için hazırladığım bir makale yakında yayınlanacaktır.

19) Ph. Bruneau, Delos XXIX 1972, res. 184 (İ. Ö. II. yüzyıl).

20) karşı Courby, a. g. e., res. 77/7.

21) Th. Fyfe, Hellenistic Architecture 1936, 102 (the running scroll); ay. zam. bk. M. Maurer, Vergleichende Formenlehre des Ornaments und der Pflanze 1909, 202 vd.

22) A. Vasiliev, Das antike Grabmal bei Kasanlak 1959, res. 41.

23) A. Ünal, TürkAd 15/1, 1966, 126, res. 46, çiz. 20.

Merdiven veya iki yatay çizgi arasındaki dikey çizgi taramaları süsüne ise, Kızılırmak havzasında bol olarak rastlamaktayız²⁴.

Kültepe amphorasının karninin ikinci yüzünde yer alan kemer süsü de şimdiye kadar Kızılırmak havzası boyalılarında görülmeyen bir motiftir. Bu motifi en çok Hadra hydrialarında²⁵ ve ayrıca, bu motifin değişik tasvirli örneklerine İ.Ö. I. yüzyılın ortalarına tarihlenen Alise²⁶ ve Hildesheim²⁷ da bulunmuş gümüş sykphoslar üzerinde rastlamaktayız. Adapazarı'nda bulunan ve urna olarak kullanılmış gümüşten bir sürahinin üzerinde kabartma olarak yapılmış kemer motifi görmekteyiz²⁸. Pantikapaion'da, İ.Ö. II. yüzyıla tarihlenen bir mezar odasında bulunan duvar resimlerinde çivilere asılmış çeşitli kemer süsleri görülmektedir ki, bunlardan birinin üzerindeki çapraz süsleri amphora üzerindeki kemerin süslerine yakınlık gösterir²⁹. Öyle görülüyor ki, çeşitli formdaki kaplar üzerine kemer süsünün yapılması, İ.Ö. V. yüzyılda mezar stelleri üzerine kemer sarılması geleneğinin bir devamı olup, bu gelenek İ.Ö. I. yüzyıl içlerine kadar sürmektedir³⁰.

Amphora üzerindeki son ve en önemli süsleme olan panter avı sahnesi bu güne kadar ne Kızılırmak Havzasında, ne de Hellenistik çağa ait diğer merkezlerde, bir başka pişmiş toprak vazo üzerinde görülmesi ile kabımızı eşsiz bir örnek yapmaktadır³¹. Hellenistik çağ öncesi Anadolu kabartma sanatında benzerlerine rastladığımız av sahneleri ko-

24) Maier, a. g. e., 3, 4, 13/6, 7, 12, 15, 16.

25) Guerrini, a. g. e., Lev. 1 (A₁, A₄, A₁₅), 8 (F₁), 11 (A₅).

26) H. de Villefosse, Mon Piot 9, 1902, 179 vd. Lev. 16. Bu skyphosun tarihlenmesi hakkındaki tartışmalar için bk. H. Küthmann, Untersuchungen zur Toreutik des zweiten und ersten Jahrhunderts vor Christus 1959, 49 vd. ve L. Byvanck-Quarles van Ufford, BABesch 25, 1960, 80 vd.

27) E. Pernice-F. Winter, Hildesheimer Silberfund 1901, 32, vd., Lev. 16.

28) N. Fıratlı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı 9, 1960, 22 vd. res. 10 (geç Hellenistik).

29) M. Rostowtzeff, JHS 39, 1919, Lev. 6/1. Aynı yazarın «Güney Rusya'da Eski Dekoratif Resimler» adlı rusça eserindeki resimlere bk. Lev. XXVII/5, ve XXVIII; ay. zam. bk. A. Rumpf, Malerei und Zeichnung der klassischen Antike 1953, 164, Lev. 57/3.

30) bk. Pfuhl, MuZ, res. 535; A. Krug, Binden in der griechischen Kunst 1968 (Tez), 122 vd.

31) Therme müzesinde bulunan cam bir kase üzerindeki panter avı sahnesi için bk. W. Helbig, Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischen Al-

nusunda bu güne kadar oldukça geniş tartışmalar yapılmış ve önemli sonuçlar elde edilmiştir³². Bu nedenle, biz burada bu tartışmaları ve sonuçlarını yinelemek istemiyoruz³³. Bilindiği gibi bu tür tasvirlerin amacı en başta avcının heroizmini ve soyluluğunu göstermektir. Bunun için de, bu tür tasvirler gerçek bir olaydan çok, sembolik bir ifade taşımaktadırlar. Bu noktadan hareket ederek vazoyu boyayan sanatkarın bu sahnede gelenekselleşmiş bazı şablonları kullandığını ve bu yüzden genel kompozisyon açısından buradaki av sahnesinin bir geleneği yansıtmış olmasıyla fazlaca bir özelliği bulunmadığını söylemek gerekir. Ancak başlangıcından itibaren ele alındığında, av sahnelerinde yer alan figürlerden her birinin, yani avcı, at ve av hayvanlarının tasvir özelliklerinin, kendilerinden önceki aynı motiflerin kompozisyonlarına sahip olmakla birlikte, zaman içerisinde bir evrimleşmeye uğradıklarını ve tasvirdeki biçimselliğin yerini yavaş yavaş figürlerin iç dünyasını yansıtır bir görünüme terk ettiğini saptamak mümkündür. İşte biz burada daha çok bu konu üzerinde durmak istiyoruz.

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, at büyük bir panik içerisinde, panter ise, hücumdan dolayı, atılgan bir biçimde tasvir edilmiştir. Buna karşın, avcı çok sakin; yüzünde ve hareketlerinde herhangi bir heyecan ifadesi bulunmayıp, yalnızca karşısındaki av hayvanına mızrağını fırlatır pozdadır. Onun bu hareketi, içinde bulunduğu olaydaki işlevini iyi bir şekilde yansıtmamış, daha açık bir deyişle, avcı bu olayın içinde biçimsel olarak yer almıştır. At ve panter arasındaki fiziksel ve psikolojik ilişki, sanatkarın bir nedene dayalı ve gerçekçi ifadeye eğilim gösteren bir çaba içinde bulunduğunu bundan dolayı da panterin vahşetini ve atın korku halini elden geldiğince göstermeye uğraştığını söyleyebiliriz. Fakat diğer yandan avcının olağan dışı sakinliği ve biçimsel tasviri, her iki hayvanın

tertümer in Rom II, 1913, 212, No. 1486-1489 ve R. Delbruck, AA 1914, 197 vd., res. 9. Vazolar üzerindeki diğer av sahneleri hakkındaki kaynaklar için bk. K. Schauenberg, AA 1973, 228, not. 13.

32) Bu konudaki tartışmalar için bk. I. Kleemann, IstForsch 20, 1958, 126 vd.; J. Borchhardt, IstMitt. 18, 1968, 166 vd.

33) Bu tür tartışmaların en önemli konularından birini sahne içinde atların tasviri oluşturmaktadır. G. Rodenwaldt, Griechische Reliefs aus Lykien (1933) adlı eserinde Nereidler Anıtı'nın av sahneli frizlerinde görülen atların tasvirlerindeki farklılıklar yüzünden onların şahlanma şekillerini iki ana grupta toplamış ve Parthenon frizlerindeki atların geleneğini sürdüren şahlanma biçimini «Grek tipi» ve iki arka ayağı üzerinde ileriye doğru fırlamış olanları da «Pers tipi» olarak adlandırmıştır (s. 14 vd., 18). Bu duruma göre amphora üzerindeki at, bir bakıma, ilk grupta ele alınmalıdır. Ayrıca bk. H. Gabelmann, AA 1979, 169.

tasvirindeki gerçekçi ifadenin, avcıda geleneksel heroizme dönüşmüş olduğunu göstermektedir. Bu durum «geleneksel heroizm ile gerçekçiliğin bir uyuşumu» olarak yorumlanabilir. Bundan dolayı, buradaki av sahnesi İskender Lahdi'nin bir uzun yüzünde yer alan aslan avı sahnesindeki merkezi grup ile karşılaştırılabilir³⁴. Burada hücum eden aslan, korkarak geriyeleyen at ve bunlara karşın avcının olağan dışı sakinliği, amphora üzerindeki av sahnesi ile yakınlığı açıkça ortaya koyar³⁵. Halbuki bu sahnede yanlarda yer alan diğer figürlerin hareketleri ve yüz ifadeleri, olayın heyecanlı havasına iyi bir şekilde uyuştur. Bu tür tasvir tarzını İ.Ö. IV. yüzyıl sonlarında Philoxenos tarafından yapılmış bir duvar resminin kopyesi olan, Pompei'de bulunmuş İskender Mozaiki'ndeki³⁶ İskender'in sakin ve kendinden emin görünüşü yanında, karşısındaki Persli figürlerin ve Darius'un gösterdiği heyecan dolu trajik ifadeleri ile de karşılaştırabiliriz.

Gerçekçilik ile uyuşmuş heroizmin gösterilmesi özelliğini aynı zamanda, Alexandria'da Shatby mezarlığında bulunan boyalı bir mezar stelindeki tasvir ile de karşılaştırmak mümkündür³⁷. Bu levha üzerinde, şahlanmış bir atın üstünde oturan Makedonyalı bir asker ve atın kuyruğundan yakalılarak onun huysuzlanmasına neden olan bir çocuk tasvir edilmiştir. Çocuk ve at arasındaki hareket ve ruhsal ilişki, yani askerin gitmemesi için çocuğun atın kuyruğundan yakalamış olması, Kültepe amphorasındaki at ve panter arasındaki hareket ilişkisine ve bunun psikolojik etkisine benzerlik gösterir. Diğer yandan, askerin yüzündeki ve hareketlerindeki sakinlik de, amphora üzerindeki avcının hareketleri ile aynı özellikleri taşır. Buradaki bir başka ilginç yakınlık da, avcı ve askerin fizyonomik özelliklerindeki benzerliktir³⁸. Aynı zamanda, şahlanan atların tasviri de aynıdır³⁹. Amphora'daki av sahnesinde, atın üzerinde ve avcının

34) von Graeve, a. g. e., Lev. 38.

35) von Graeve, a. g. e., 58 (...Der persisch gekleidete Reiter bleibt angesichts dieser drohenden Situation bemerkenswert gleichmütig.).

36) Pfuhl, Muz, 757 vd., res. 648; B. Andrea, Das Alexandermosaik 1959, 16 vd.

37) E. Breccia, La necropoli di Sciatbi 1912, 10 vd., Lev. 22, 23, no: 10228; B. Brown, Ptolemaic Paintings and Mosaics and The Alexandrian Style 1957, 26, Lev. 11 (no. 21).

38) Alexandria'daki asker stel üzerindeki kitabeden dolayı Makedonyalı olarak saptanmıştır. bk. Brown, a. g. e., 26, not. 52. Amphora üzerindeki avcı «tiara» sız başı, kısa saçları ve yüz hatları ile yine bir «grek tipi» ni canlandırmaktadır.

39) bk. yuk. 32, 33 nolu notlar.

oturduğu, belki de kalın bir kumaştan yapılmış olan örtü, stel'deki atın üzerinde bulunan örtü ile de hemen hemen aynıdır⁴⁰.

İskender Mozaiki'ndeki savaş ve İskender Lahdi üzerindeki aslan avı sahneleri bir nedene dayalı gerçekçilik ile geleneksel heroizm tasvirlerinin uyuşumuna ait ilk örnekler olabilirler. Kültepe amphorası üzerindeki tasvir ise, bu geleneğin bir takipçisi durumundadır. Aynı türdeki tasvir için Alexandria'da bulunan boyalı steli gösterebiliriz⁴¹.

Şimdi amphora üzerindeki av sahnesinin boyama stiline geçebiliriz. Başta da tarif ettiğimiz gibi, bu sahne çizgilerin hakim olduğu bir stilde, yani linear teknik ile boyanmıştır. Tasvirde yer yer görülen gölgeler oldukça şematiktir. Yapılan bu gölgeler figürlerin dış hatlarını belirlemede kullanılan kalın çizgileri yok etmeyecek bir biçimde ve bu kontur çizgileri takibeder tarzdadır. Hatta bu kısımlarda figürlerin dış hatları daha belirgin bir hale getirilmiş, daha açık bir deyişle, figürlerin linear karakterlerinin bozulmamasına özen gösterilmiştir. Figürlerdeki üç buut veya plastiklik etkisi, bu nedenle, zayıflamıştır. Resimde bu tür linear stilin erken ve güzel örnekleri Kazanlak'da bulunan mezarın kubbe içi (tholos) süslemelerindeki figürlerde görülür⁴². Aynı özellikler Pagasia'da bulunan ve genellikle İ.Ö. III.-II. yüzyıllara verilen boyalı stellerde⁴³ ve İ.Ö. II. yüzyıla tarihlenen Makedonya'da Niausta'daki bir mezarın duvar resimlerinde⁴⁴ görülmektedir. Linear stilin başarı ile uygulandığı bu zengin örnekler yanında, Alexandria'da bulunan bazı boyalı stelleri de saymak mümkündür⁴⁵. Filistin'de, Marissa'da bulunan bir yeraltı mezarının duvar resimleri arasındaki panter avı tasvirinin boyama stili, linear tekniğin daha basit

40) bk. Breccia, a. g. e., Lev. 23: Atların üzerlerindeki eğer ve örtüler için bk. J. K. Anderson, Ancient Greek Horsemanship 1961, 79 vd.

41) Bu levha Alexandria Boyama sanatının İ. Ö. III. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen «Üçüncü Stili» içerisinde incelenmiştir. bk. Brown, a. g. e., 31 vd., 44 vd.; Breccia (a. g. e., 10'da) aynı levhayı geç IV. yüzyıla tarihler. ay. zam.. bk. J. Charbonneaux ve diğ., Hellenistic Art 1973, res. 100 (geç IV. yüzyıl).

42) Vasiliev, a. g. e., resimler; ay. zam. bk. V. Bruno, Form and Colour in Greek Painting 1977, 24 vd., Lev. 10-12.

43) A. S. Arvanitopoulos, Ephem. 1928, 1 vd., res. 164, 165 ve Lev. 1/3, 4, 6; Brown, a. g. e., 87; Bruno, a. g. e., 26.

44) Kinch, a. g. e., Lev. 12. Yazar bu mezarı geç IV. ve erken III. yüzyıllara tarihler. Pfuhl, MuZ 904 vd. da İ. Ö. II. yüzyıla tarihler ki, bu B. Brown (a. g. e., 86) tarafından desteklenir. Buradaki resimde dış hatların figürlerin iç detayları ve ışık-gölgesi yüzünden kısmen yok edildiği görülmektedir.

45) Brown, a. g. e., Lev. 7/1, 8, 11, 12.

ve zayıf bir örneği olarak gösterilebilir⁴⁶. Bu sahnede yer alan figürler, yerleştirildikleri büyük alana rağmen, birbirlerine uygun olmayan orandadırlar. Işık-gölge uygulaması ise, amphoranınki ile az çok benzerlikler göstermektedir; ancak burada figürlerin plastikliği veya kabarma etkisi amphoradan daha zayıftır. Marissa'daki bu resimler İ.Ö. III. yüzyıldan sonraya tarihlenmektedirler⁴⁷.

Filistin'deki bu zayıf örnek yanında, İ.Ö. 195'den sonraya tarihlenen Sidon mezar stellerini de saymak mümkündür⁴⁸. Bu steller üzerindeki figürlerin tasvirleri, amphora üzerindeki avcı gibi, oldukça şematiktir ve ayrıca basit, dış hatları takip eder tarzda yapılmış ışık-gölge uygulaması da amphora üzerindeki ışık-gölge tekniğine yakınlık gösterir. Alexandria'da bulunmuş bazı geç steller de yukarıda sözünü ettiğimiz basit ve zayıf örneklerin ait olduğu grupta ele alınabilir ki, bu stil Alexandria'da «Dördüncü Alexandria Stili» olarak adlandırılmıştır ve İ.Ö. II. yüzyıl özelliği olarak gösterilmiştir⁴⁹. Bu gruptan biraz daha erken olan ve yukarıda sözünü ettiğimiz Shatby'de bulunmuş Makedonyalı asker steli, resimdeki bozulmanın başladığı bir örnek olarak ele alınmakta ve İ.Ö. III. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir⁵⁰.

Yukarıda dalga ve merdiven süsünden söz ederken değindiğimiz Çengeltepe'de bulunmuş testi parçasının⁵¹ esas sahnesinin boyama stili de bu fakir sınıf içinde ele alınabilir. Bu parçanın asıl frizi, beyaz zemin üzerine kırmızımsı kahverengi ve siyah boya ile yapılmış kuş dizileri ve yaban keçisi sürüsünden oluşmaktadır (Res. 6). Yaban keçileri bu sahnede birbiri arkasında ve aynı zamanda, derinliğine (Perspektif) yerleştirilmişlerdir. Bu figürlerin dış hatları, Kültepe amphorasında olduğu gibi, kalın, siyah bir çizgi ile belirlenmiş, ancak daha sonra içleri silüet-halde,

46) J. P. Peters-H. Thiersch, *Painted Tombs in the Necropolis of Marissa (Marêshah) 1905*, 23 vd., Lev. 6. Aynı konunun tasvir edildiği bu sahne ele alındığında Kültepe amphorasındaki gerçekçilik ve heroizmin uyusumu yerine, figürlerin tasvirinde açıkça ve bütünüyle avcının heroizmini artırıcı tasvir özelliklerine sahip olduğunu görmekteyiz. Avcının hareketi, atın bütünüyle ileri fırlaması (Rodenwaldt'ın «Pers tipi» dediği şekilde: karşı not. 33), sahnede yer alan köpeklerin saldırısı ve yaralı panterin çaresizliği, bu duvar resmini yapan sanatkarın eğiliminin bir sonucu olmalıdır.

47) Peters-Thiersch, a. g. e. 76 vd.

48) Mendel II, 259 vd., no. 102-108; ay. zam. bk. Brown, a. g. e., 46, 87.

49) Brown, a. g. e., 46, 50 vd. Bu stil safhası İ. Ö. II. yüzyıla tarihlenmektedir.

50) Brown, a. g. e., 87.

51) bk. not. 23. Biz burada testinin en büyük parçasını yayınlıyoruz.

kırmızımsı kahverengi ile boyanmıştır. Hayvanların derinliğine hissini verecek şekilde yerleştirilmeleri az çok başarılıdır ve belki de bu yüzden sanatkar, bu figürlerin plâstikliği ile ilgilenmemiş ve böylece onları sadece silüet halde boyayarak bırakmıştır. Üstte yer alan kuşlar ise, oldukça şematiktir. Kuşların bu şekiide dizi halinde gösterilmeleri Kızılırmak Havzasının gelenekselleşmiş tasvir düzeninin bir sonucudur ve bundan dolayı da bu kabin Kızılırmak havzasında yapılmış olmasına kuşku yoktur⁵². Tümüyle ele alınacak olursa, Çengeltepe'de bulunan bu testi parçası ile Kültepe amphorası, büyük bir ihtimalle, aynı atelyenin ürettiği eserlerdir.

Kültepe'de, ne yazık ki, Hellenistik çağ için stratigrafiyi belirleyici kıstaslar oldukça azdır⁵³. Bu nedenle, biz burada amphoranın Hellenistik çağ için genel olan ve Kızılırmak havzasında da, bazıları İ.Ö. III.-II. yüzyıllarda revaç bulan ikinci derecedeki süslerini ele aldık ve değerlendirmeye çalıştık. İnterpretasyonunu yapmağa çalıştığımız av sahnesi ise, geçmişini daha eskilere dayanan ve geleneği geç devirlere kadar süren bir tasvir türüdür ve elimizdeki bu kabin tarihlenmesi için yeteri derecede özellikleri bulunmamaktadır. Ancak, yukarıda da değindiğimiz gibi, amphora üzerinde yer alan bu tasvirde yer alan figürler bazı kalıplaşmış motiflerin ve kompozisyonların tekrarı ise de, amphoranın sanatkarı, özellikle İ.Ö. IV. yüzyıldan itibaren duvar resimlerinde ortaya çıkan ve gelenekselleşmiş motifler yanında, figürlerin iç dünyasını yansıtmaya yönelik ifadeci tasvir anlayışının etkisinde kalarak, burada bir tür gerçekçilik ile heroizmin uyuşmasını sağlamağa çalışmış olmasıyla dikkat çekicidir. Doğallıkla, bu özelliği tarihlemeye bir ana kıstas olarak ele almak da yetersiz olacaktır. Bu nedenle, biz bu sahnenin boyama stili yönünden tarihlemeye yardım edeceği görüşündeyiz. Amphora üzerindeki av sahnesinin yukarıda ele aldığımız boyama stiline Alexandria'da Shatby mezarlığında bulunan boyalı stelin, Marissa'daki av sahnesinin ve Sidon'dan gelen boyalı stellerin boyama stilleri ile olan yakınlığından yararlanarak, kabı İ.Ö. III. yüzyılın sonu veya II. yüzyılın ilk yarısına tarihlemeyi teklif ediyoruz⁵⁴.

52) Kızılırmak Havzası Hellenistik çağ boyahlarındaki kuş motifi tasviri için bk. K. Bittel, MDOG 77, 1939, 12, res. 8; Maier, a. g. e., 238. Sulucakarahöyük'de de kuş motifleri ile süslü bazı boyalı parçalar bulunmuştur. Bunları görmemi sağlayan kazı başkanı Prof. Dr. sayın K. Balkan'a teşekkürlerimi sunarım.

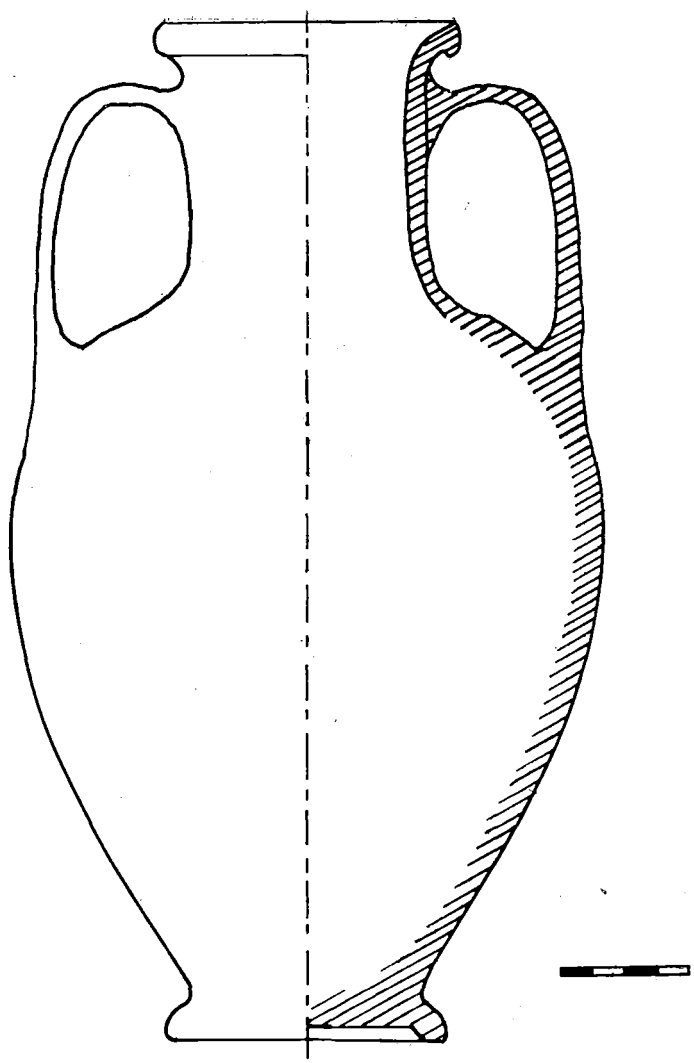
53) T. Özgüç, Belleten 17, 1953, 251 vd., 269 vd.

54) Kappadokya B. İskender'in ölümünden III. Ariarathes'in bağımsız bir krallık kurmasına kadar geçen süre içinde Seleukosların yönetimi altında bulunuyordu ve halkının çoğu perslerden oluşuyordu. Ancak bölgenin Persli karakteri

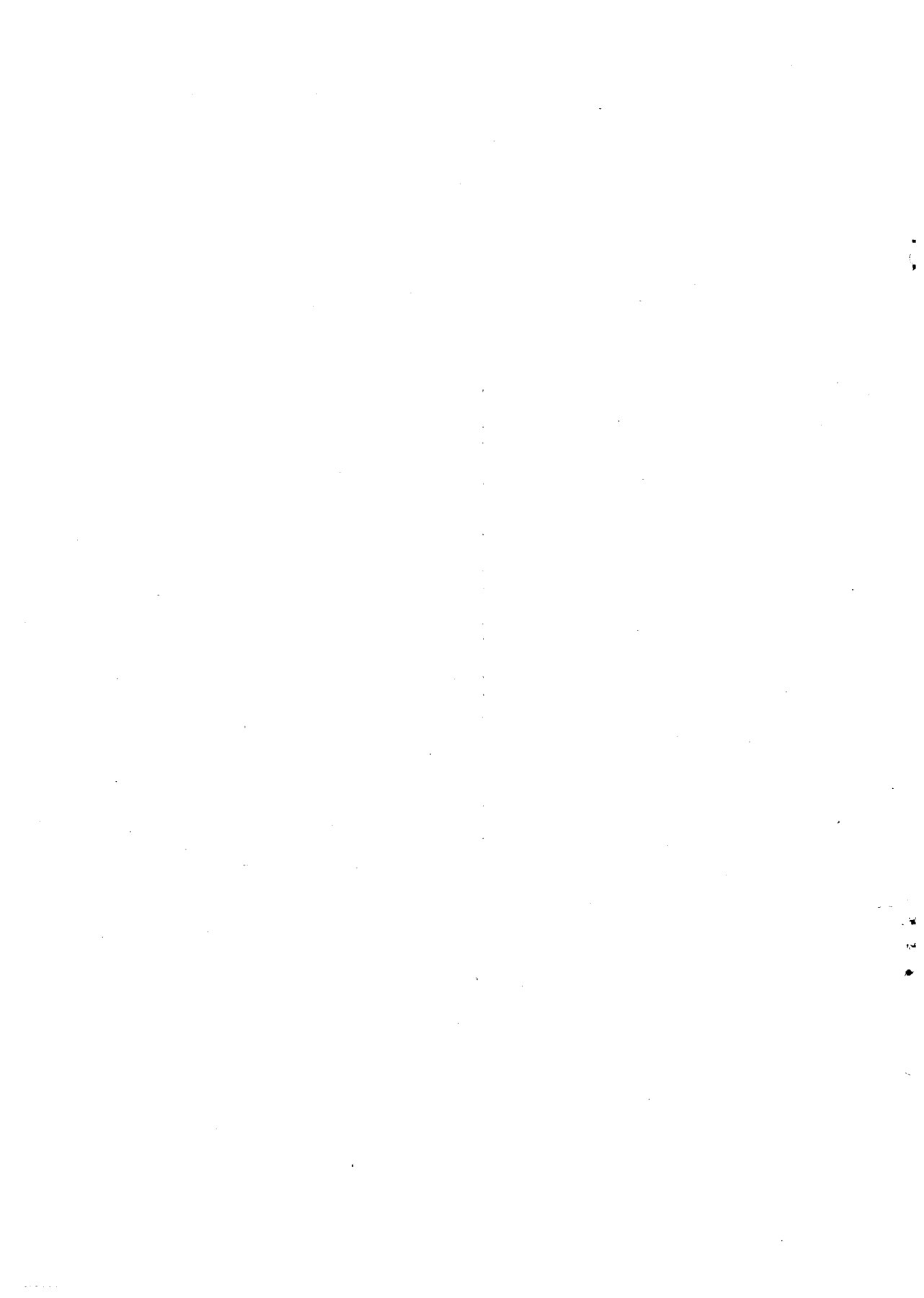
S U M M A R Y

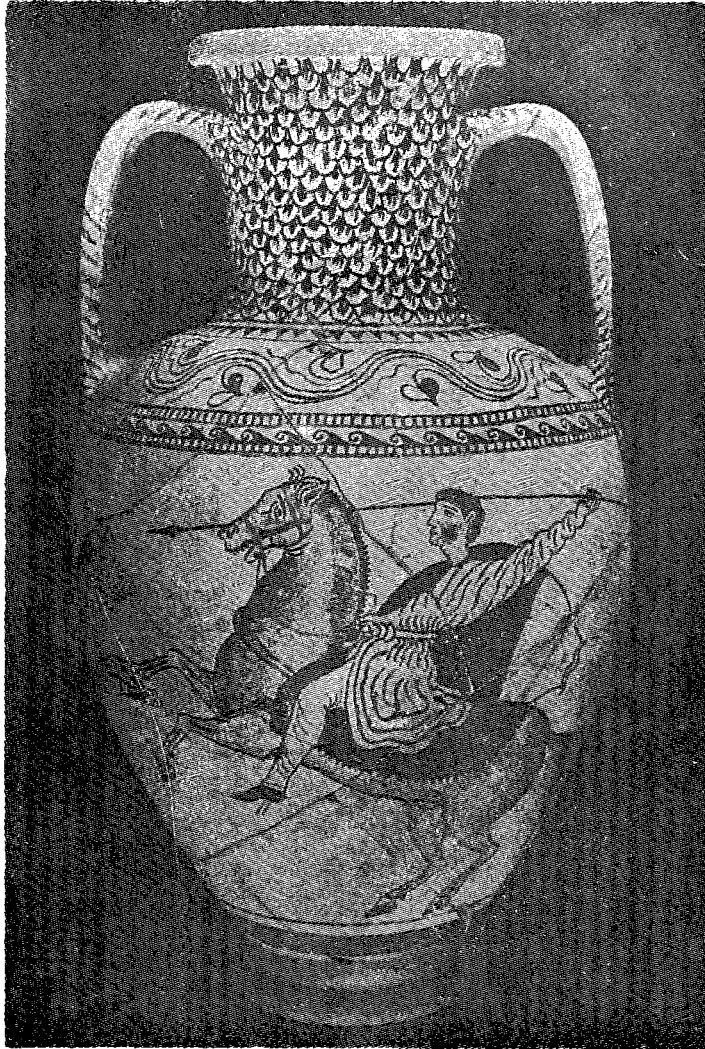
The amphora which was found in Kültepe is one of the best preserved example of the «Kızılırmak Basin Wares», which once were called Pontic or Galatian pottery. This amphora is painted with reddish brown and brownish black over white slip. Its decorations consist of scale shaped leaves and a triangle line on its neck, ivy leaves and rosettes on its shoulder. A hunting scene is depicted on one side of its belly, and a belt on the other. The main decoration, the hunting scene, shows the heroism of a noble which was inherited from the Persians. This kind of hunting scenes were depicted mainly on the sarcophagus of the late 5th. and 4th. centuries. If this scene is interpreted after comparison with its resemblers, one can say that the physical and psychological relationship between the horse and panther and the unusual calmness of the hunter are evidently same. This kind of representation could be explained as «a harmony of the heroism with realism», and goes on through the later periods. The drawing style of this scene, the linear drawing style, shows very close similarities to the tholos paintings of the Kazanlık grave and to the wall paintings of a grave in Niausta. One later example from Alexandria, a loculus slab of a Macedonian, appears to have the same manner of representation. Its linear painting style is also close to that of the amphora. A wall painting of an underground grave in Marissa, Palestine, and some grave stelae from Sidon are also good examples to compare. Their light-and-shade effect are evidently same. Another fragment from Çengeltepe near Yozgat supports our view that it is possible to find more specimens of this kind of linear painted pottery in the Kızılırmak Basin. After these comparisons we concluded that this amphora could be dated to the end of the 3rd. or to the first half of the 2nd century B.C.

teri Hellenistik kültürün etkisiyle hemen hemen yokolma derecesine gelmişti, zira bağımsız bir krallık kurulmuş olmasına rağmen Ariarathesler önceleri Seleukoslarla, daha sonra, özellikle Ariarathes IV Eusebes zamanında (İ. Ö. 220-163) Bergama krallarının ve Roma'nın yakın müttefiki olmuşlardır. Bu nedenle Kültepe vazosu üzerindeki çoğu Grek kökenli süsler bu yakın işbirliği sonucu Hazaya girmiş olmalıdır ve bunun da İ. Ö. III. yüzyılın ortalarından itibaren vukubulmuş olması gerekir. Kappadokya'nın Hellenistik çağdaki tarihi için bk. C. Schneider, Kulturgeschichte des Hellenismus 1969, 814 vd. ve N. Baydur, Kültepe (Kanes) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar 1970, 75 vd. Ariarathesler için bk. RE II/1 816 vd. (Niese).

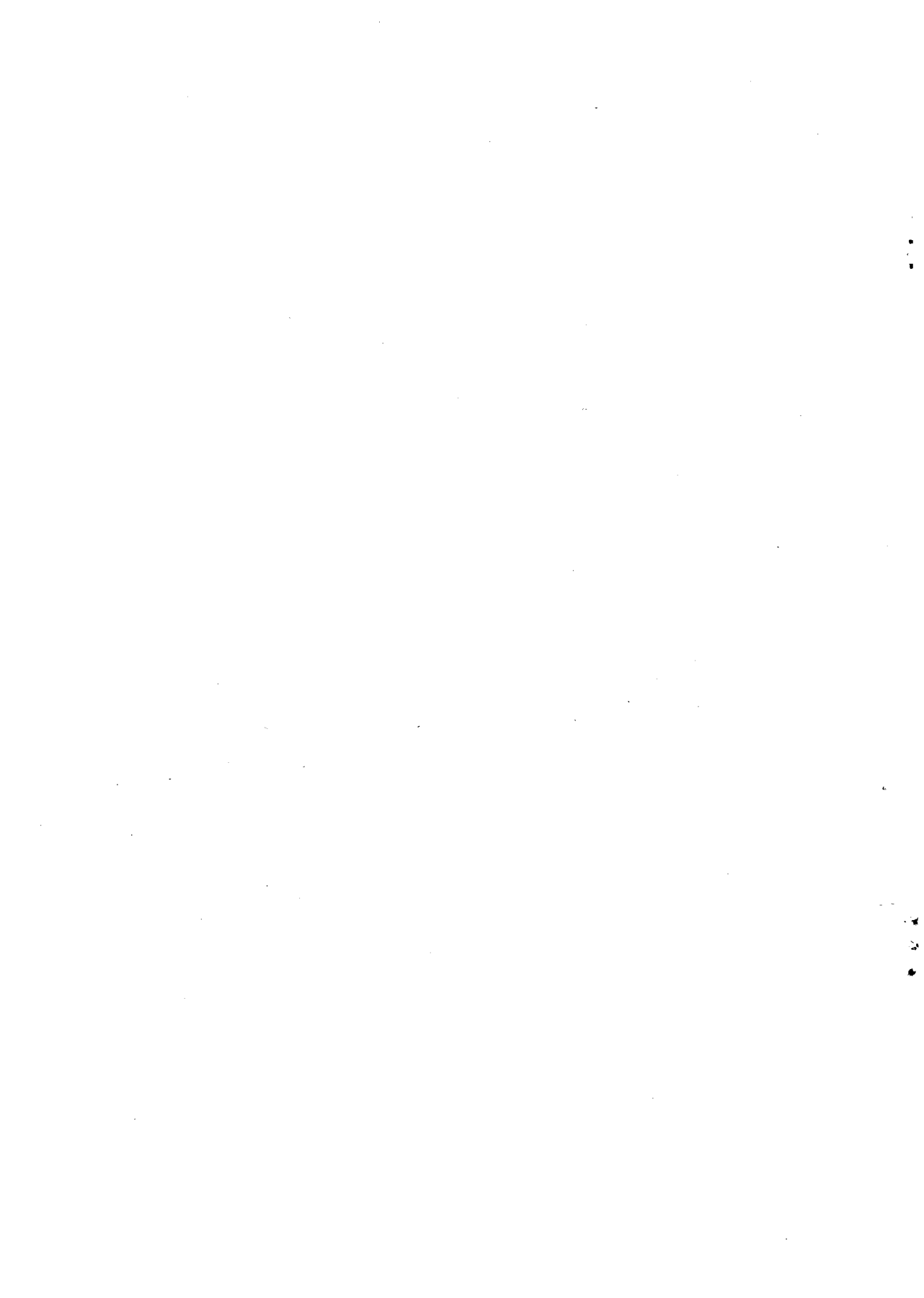

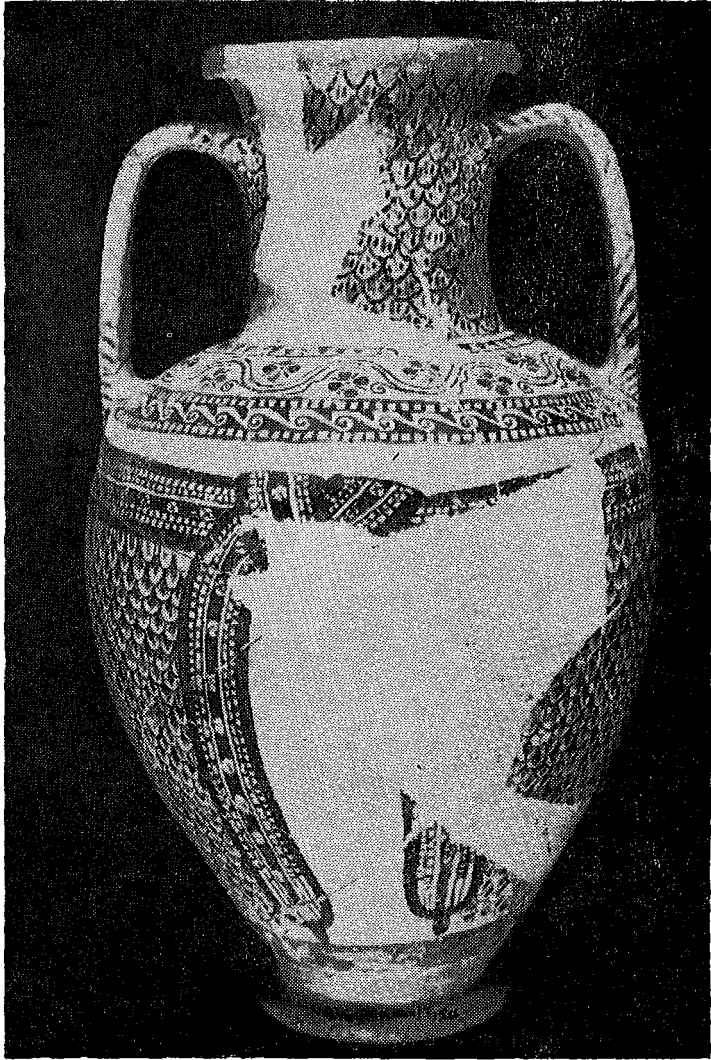
Res. 1

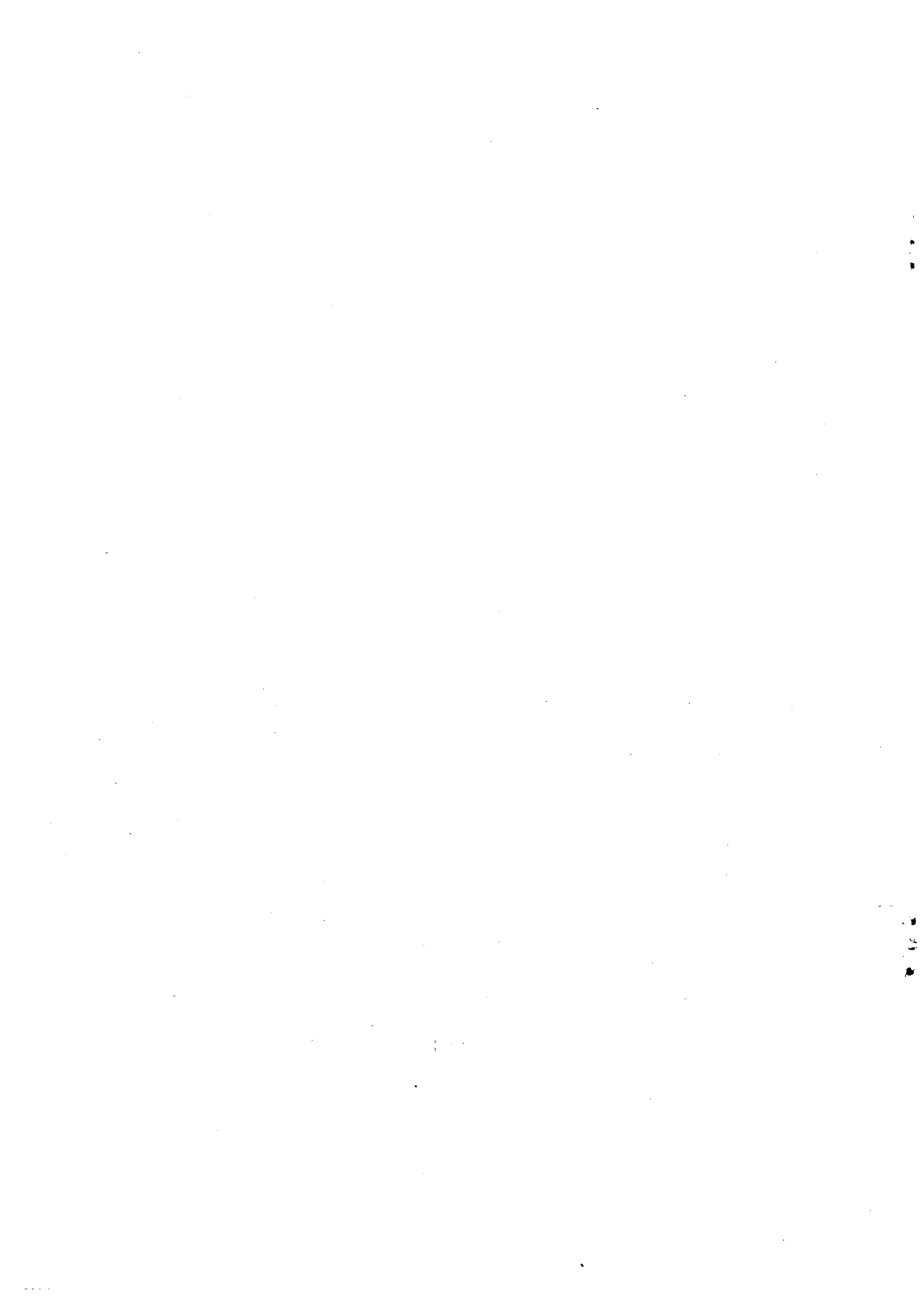

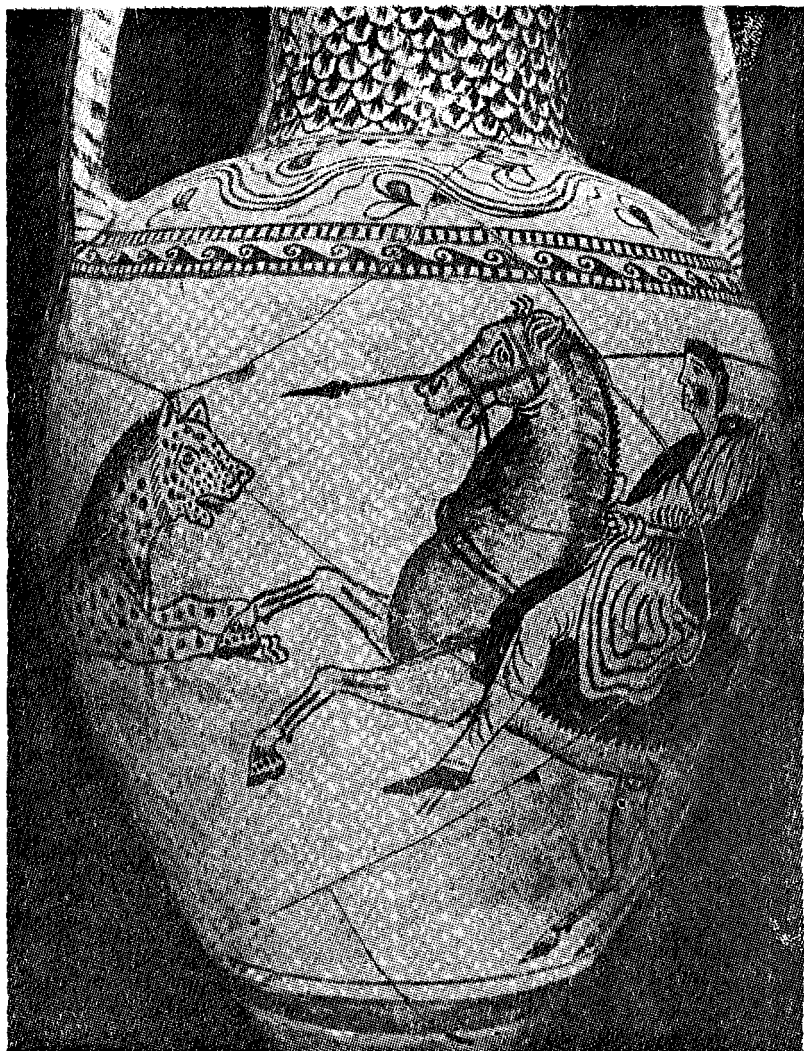
Res. 2

Res. 3

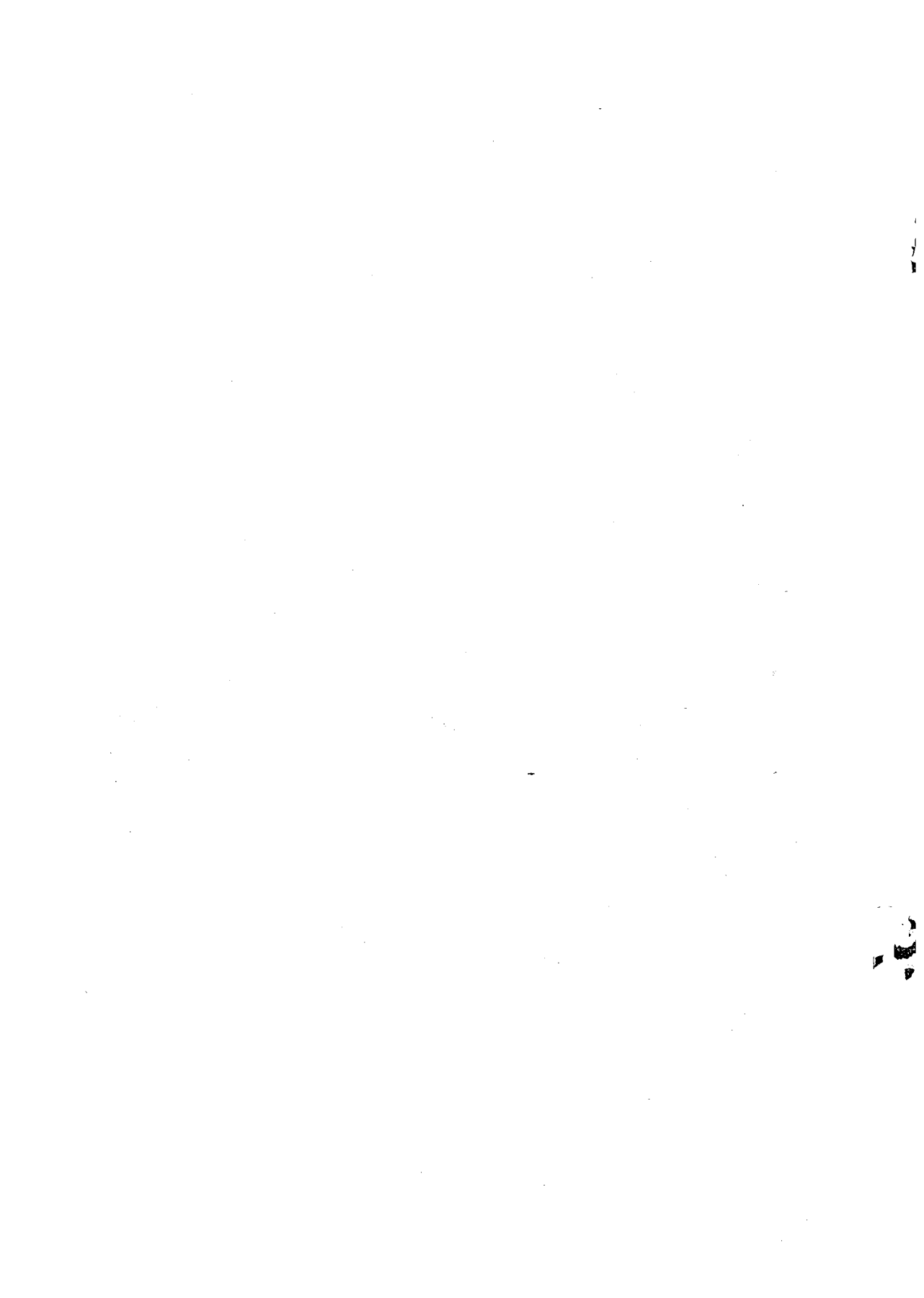

Res. 4

Res. 6

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
YAYINLARI

No. 1 — Prof. Dr. Yusuf BOYSAL — **Arkaik Devir Heykeltraşlığı**, Türk Tarih Kuru Basımevi, Ankara, 1979.

No. 2 — Doç. Dr. Olcay ÖNERTOY — **Tanzimat Döneminde Edebiyat Anlayışı**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1981.

